

KOORDİNATÖR
WILLIAM G. MARTIN

TOPLUMSAL HAREKETLER 1750 - 2005

DİPTEN GELEN DALGALAR

ÇEVİRİ: DENİZ KESKİN

versus

Toplumsal Hareketler 1750-2005

Dipten Gelen Dalgalar

Koordinatör: William G. Martin

Ozgün Künye-Making Waves
Worldwide Social Movements, 1750-2005
Paradigm Press, 2008

Yayına Hazırlayan-Aydın Ekim Savran
İngilizceden Çeviri-Deniz Keskin
VERSUS KİTAP Aralık 2008

Albay Faik Sözdener Sk.
Benson İş Merkezi No:21/2
Kadıköy / İstanbul 34710
Tel: 0 216 418 27 02 (pbx) Faks: 0 216 414 34 42
www.versuskitap.com
versuskitap@versuskitap.com

Önsöz

Küreselleşme başlığı altında akıp giden literatürde çağdaş dünyanın tarihdışı bir şekilde analiz ediliyor oluşundan bir bakıma dehşete düşen Fernand Braudel Enstitüsü, bugünkü dünya sisteminin üç önemli payandası olarak gördüğümüz üretim sistemleri, bilgi sistemleri ve sistem karşıtı hareketler hakkında üç kısımlı bir inceleme başlatmaya karar verdi. Her bir sistemin tarihsel derinlik içerisinde ve dünya çapında bir incelemesinin yapılması ve bu incelemelerin yirminci yüzyılın son otuz yılı ile yirmi birinci yüzyılın başını kapsayan dönemde neyin gerçekten değiştiğine ve neyin değişmediğine dair makul bir değerlendirilme yapılabilmesine imkân tanıyacak nitelikte olması planlanıyor.

Elinizdeki cilt, bu üçlünün ilk kitabı. İnanıyoruz ki, bu kitap yaklaşık 1750'den bugüne her tür toplumsal hareketi küresel olarak inceleyecek; birbirleriyle bağlantılarını, kuvvetli noktalarını, kuvvetli momentlerini ve karşılaştıkları güçleri irdeleyecek ilk girişim. Temel varsayımımız, böylesi hareketlerin dalgalar halinde var olduğu, her birinin dünya çapında ve her birinin farklı olduğu. Ancak bir yandan da, önümüzdeki otuz yıl gibi bir zaman içerisinde nelerin ortaya çıkabileceğine dair donanımlı bir şekilde akıl yürütmemizi sağlayabilecek birbirine eklenen bir hikâye söz konusu.

Immanuel Wallerstein

Teşekkür

Bu proje, pek çok insanın katıldığı ve bir hayli emeğin ortaya konduğu bir işbirliğinin sonucunda ortaya çıktı. Araştırmalarımız ve yazılarımız Fernand Braudel Enstitüsü Sistem Karşıtı Hareketler Araştırma Grubu tarafından formüle edildi ve yönlendirildi. Grup, Tuba Ağartan, Caleb M. Bush, Woo-Young Choi, Melvyn Dubofsky, Tu Huynh, Fouad Kalouche, Richard Lee, Eric Mielants, Rochelle Morris, Immanuel Wallerstein ve koordinatör William G. Martin'den oluşuyordu.

İlk bulgularımızı Mart 2004 atölyesinde gözden geçirerek eleştirilerini sunan Patrick Bond, Ravi Palat ve Michael West'e özel olarak teşekkür ederiz. Verdikleri destek, atölye çalışmalarımızı finanse ettiği ve çalışmamızı vakitlice bir sonuca bağlamamızı sağladığı için World Society Foundation'a teşekkür ederiz. Bize okuma ve düzeltme desteği veren Susan Thornton'a da özellikle teşekkür ederiz. Son olarak, birkaç yıl süren bu çalışmamızın sonuç verebilmesinin yegâne sebebi Fernand Braudel Enstitüsü ekibinin, Becky Dunlop ve özellikle Donna Devoist'ın, sürekli destekleridir.

Giriş-Sistem Karşıtı Hareket Arayışı

William G. Martin

Geçtiğimiz on yıl içerisinde dünya ekonomisinin alanı boyunca Chiapas'tan Chicago'ya, Prag'tan Porto Alegre'ye, Seattle'dan Sandton'a ve Güney Afrika'ya dek radikal protesto eylemleri patlak verdi. 1960'ların hareketlerinin kaybolmasından ve 1980'ler boyunca diktatörlükler deviren hareketlerin etkisiz hale getirilmesinden çok sonra ortaya çıkan bu şimdiki patlama oldukça dikkat çekici. İki dikkate değer nokta söz konusu. Birincisi, bu hareketler kesin bir anti-kapitalist karaktere sahip. İkincisi, yeni hareketler bilinçli ve gitgide artan bir şekilde çokuluslu ve kıtalararası birliktelikler üzerinden işliyorlar.

Kuzeydeki çoğu gözlemci için bu özellikler, belirgin bir şekilde birbirine entegre olmuş küresel kültür ve küresel ekonominin iz bıraktığı bir dönemin sonucu olarak "küreselleşme karşıtı" hareketlerin heyecanlı yeni çağına delalet ediyor. Bu proje, sistem karşıtı hareketler diyebileceğimiz bu yeni dalga hareketlerin oldukça farklı ve tarihsel bir anlayışını sunuyor. Pek çok değişik alandaki eski çalışmalarımız, sıklıkla karşılaşılan hipotezlerden çok daha değişik bir hipotez ortaya koydu; şöyle ki, en azından birkaç yüz yıldır kapitalist dünya-ekonomisine, onun hegemonik güçlerine ve baskın jeokültürlere saldıran ve bunları istikrarsızlaştıran ardışık hareket dalgaları var olmuştur; fakat bu hareketler aynı zamanda dünya çapında yeni bir birikim stratejisinin ve siyasi düzen modelinin meşruiyetini ve kuruluşunu temin etmişlerdir. Bu perspektiften bakıldığında günümüz hareketleri, bir dünya hareket momentleri ailesi içerisinde potansiyel ayırt edici anlamlar yükleniyorlar ve bizlere alışılageldik şekilde planlananlardan oldukça farklı gelecek ihtimalleri sunuyorlar.

Bu giriş yazısının amacı, kolektif argümanımızın gövdesini oluşturan dünya dönemleri çalışmaları için sahneyi hazırlamak. Bu zemin temizleme işi üç safhada gerçekleşecek. Birincisi, bu çabayı ortaya çıkaran ve süregiden araştırmamızın çerçevesini belirleyen kaygıları ve kavramsallaştırmaları ortaya koyacağım. İkincisi, araştırma basamaklarımızı ve bu sırada yaptığımız hataları ana hatlarıyla

belirteceğim. Üçüncüsü, özellikle dünya hareketlerinin ve dünya ekonomisinin geleceğine odaklanan bir öncü sorular ve çıkarımlar listesinin taslağını çıkarmaya çalışacağım. Bu son öğeyi incelerken, çağdaş hareketlerin kapitalizme dünya çapında radikal biçimde karşı çıktığına ve aynı zamanda bu karşı çıkışların istikrarlı, postliberal, kapitalist bir dünya ekonomisine yol açma ihtimalinin de bulunduğuna dikkat çekeceğim. Bunu takip eden dönem çalışmalarında da açıkça göreceğiniz gibi,“sistem karşıtı hareketler” fikrinden “çağdaş hareketler” çıkarımına dek neredeyse tüm bu noktalar, araştırma üyeleri arasında hareketli tartışmalara konu olacaktır.

Hareket Çalışmaları ve Hareket Anomalileri

Halihazırda “küreselleşme karşıtı” hareketlerin patlama yapması yalnızca dünya çapındaki devletlere, sermayeye ve uluslararası kuruluşlara bir meydan okuma olmakla kalmadı, aynı zamanda bir kuşak önceki toplumsal hareketler çalışmalarını sorgulamaya dair esaslı bir çağrı haline geldi. Dünya ekonomisinin daha zengin bölgelerindeki düşünürlerin 1960’lardaki ve 1970’lerdeki yeni toplumsal hareketlerin nasıl olup da ileri kapitalist toplum ve devlet kurumsallığının parçaları haline geldiği sorusuna odaklandıkları sırada, hareket çalışmalarının bugünkü durumu da kısmen bu eski hareketlerin kaderiyle örtüşüyor. Bu yüzden 1980’lerdeki ve 1990’lardaki pek çok Kuzey Amerika ve Avrupa menşeli çalışma, devrimlerin ve eski ve yeni Sol’u tanımlayan şiddet içerikli protestoların yok oluşunu vurguladı ve protesto eyleminin rasyonelleştirilmesi, normalleştirilmesi ve kurumsallaştırılması üzerine odaklandı. Kuzey’deki emek mücadeleleri, insan hakları mücadeleleri, feminist siyaset ve Yeşiller hareketi ile Güney’deki milliyetçi ve ulusal kurtuluşa dönük hareketlerin devlet tarafından gündelik kurumlara ve özellikle siyasi partilere dönüştürüldüğü ve eklemlendiği anlatıldı bize. 1990’ların ortalarına gelindiğinde bu çalışmalar Kuzey Amerika’da baskın bir paradigma haline gelip “siyasi süreç” ekolünü oluşturdular. Yirminci yüzyılın ilk üçte ikilik kısmındaki radikal anti-kapitalist, ütopyacı veya materyalist hareket ve devrimler böylece düşünürler tarafından gittikçe tarihsel yapay olgular olarak görülmeye başlandı.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında hareket çalışmalarının bu hat boyunca ilerlemesi, ulus-devlet kavrayışının ve birbirini tekrar eden anlatıların yerlerinin daha da sağlamlaşmasına yol açtı. Toplumsal hareketler, sonunda kendilerini de kapsayacak ulus-devletlerin oluşumuna yol açan ulusal hareketler olarak değerlendiriliyordu. Böylesi bir çerçevede hareketler arasında uzun erimli ve uluslararası nitelikte ilişkiler tasavvur etmek neredeyse imkânsızdı. Başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da Kuzey ve Batı, Güney’e rehberlik edecek ve Üçüncü Dünya’ya geleceğini gösterecekti: Başarılı hareketler, hem araştırmacının hem de aktivistin devlet merkezli bakışını olumlayarak, bağımsızlıklarına kavuştular. Bu

perspektiften bakıldığında eğer 1968 bir şok ise, en azından zenginliğin ve post-Fordist ve tüketim temelli toplumların bir sonucu olarak açıklanabilir. Bunu izleyen onyıllarda protesto eyleminin devamlı olarak kurumsallaştırılması ve normalleştirilmesi böylece, Tarrow'un etkili ifadesiyle, "toplumsal hareket toplumu"na yol açtı (Tarrow 1994: 193-98; Meyer ve Tarrow 1998: 4-6). Gösteri ve protestolar; açıkgöz kurumlar tarafından sergilenen, iyi çalışılmış, medyayla uyum içinde, şiddetsiz ve hiçbir şeyi aksatmayan hadiseler olarak sergilendi (McPhail 1991).

Geçtiğimiz on yılın toplumsal hareketleri bahsettiğimiz perspektifler açısından anomaliler gösteriyor: Bu hareketler, dediğimiz gibi oldukça çatışmacı, anti-kapitalist ve devlet karşıtı hareketler olarak ortaya çıktılar. Dahası, Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika sınırlarının dışında serpildiler ve böylece Kuzey'de geliştirilmiş modellerin daha da az uygulanabilir olmasına yol açtılar. İşçi sınıfı hareketinin saldırganlığının 1970'lerde ve 1980'lerde dünya ekonomisinin merkez alanından yarıçevre bölgelerine doğru yeniden konumlanması, Polonya'dan Brezilya'ya, Güney Kore'den Güney Afrika'ya dek pek çok yerde diktatörlüklerin devrilmesinde sendikaların rolünün gösterdiği gibi, bu akımların erken bir işaretçisi oldu. Daha yakın tarihli ve daha beklenmedik olan ise, 1980'lerde ortaya çıkan ve resmen demokratik ülkelerde bile yoksulluğa ve devlet politikalarına saldıran, ayaklanmalardan örgütlü hareketlere dek çeşitlilik gösteren eylemliliğin yükselişi oldu. Bu eylemlilik, özelleştirme ve DTÖ karşıtı protestolardan radikal toprak reformu taleplerine, kamusal taleplere (konut, gıda, elektrik, sağlık hizmetleri, su gibi), sosyal ve ırksal adalet taleplerine dek geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması'nın (NAFTA) ilk gününe kasten denk getirilerek başlatılan Zapatista isyanı, bu anomalilerin hepsini sergiledi; bunu takip eden isyan ve mitingler de yeni ve uzun bir sistem karşıtı dalganın gelmekte olduğunu haber veriyor.

Bu hareketlerin ivme kazanan uluslararası koordinasyonu, genel geçer paradigmalar açısından daha da önemli anomaliler sergiliyor. Chiapas gibi spesifik yerellikler için küresel destek sağlamak amacıyla internetin kullanılması; Seattle, Cenova, Prag, Sandton ve Cenevre gibi uluslararası protesto eylemlerinin örgütlenmesi; yerli hareketlerini, toprak hareketlerini, savaş tazminatı hareketlerini, kadın ve çevre hareketlerini birbirine

bağlayan dünya çapında ağlar oluşması; Porto Alegre'de Dünya Sosyal Forumu'nun ve başka yerlerde bölgesel forumların toplanması, bu tür bağlantıların bolluğunun göstergeleri. Bu hareketlerin devlet iktidarını ele geçirme mücadelesinden uzaklıkları Chiapas'ta ve Dünya Sosyal Forumu'ndan siyasi partilerin ihraç edilmesinde oldukça belirgin; bu durum eski tip hareketlerin ve hareket araştırmalarının devlet merkezli çalışmalarından ve kurumsallaşma eğilimlerinden kesin bir ayrılışı işaret ediyor. Kısacası; ulusal, normatif ve kurumsallaşmış hareketler ve örgütlere odaklanan modellerin kapsayabileceği hareket sayısı günden güne azalıyor. Yıkıcı, kurumsallaşmamış ve çokuluslu hareketleri içerebilmek için baskın ulus-devlet modelleri geliştirme çabaları epeyce arttı, ama en fazla kısmi başarı elde edebiliyorlar (McCarthy 1997; Tarrow 2002).

Yeni Bir Küresel Çağ ve

Yeni Küresel Hareketler mi?

Pek çokları için bu normal dışı fenomen yeni bir çağın habercisi ve ekonomik ve enformasyonel küreselleşmenin etkisinin bir işaretçisi. Aslında küreselleşme bizim zamanımızda dillere pelesenk bir sözcük oldu. Anthony Giddens (1990: 64) küreselleşmeyi, "dünya çapındaki uzak yerellikleri birbiriyle belli bir biçimde ilişkilendiren sosyal ilişkilerin yoğunlaşması ve yerel olayların millerce uzakta olup biten olaylar tarafından şekillenmesi" olarak tanımlamıştı. Bir o kadar bilindik bir vurgu da uzam-zaman sıkışması ve küresel farkındalık vurgusudur. Bu vurgu, Roland Robertson'un erken bir tanımında küreselleşmeyi, "dünyanın sıkıştırılması ve bir bütün olarak farkındalığının kuvvetlendirilmesi" olarak ifade edişinde belirgindir (1992: 8, vurgu benim). Bu tanımların ortaklaştıkları nokta, ekonomik ve teknolojik temelli oluşları; finans, ticaret, teknoloji ve özellikle kültürün küresel akışı ve koordinasyonuna işaret edişleridir. Medya ve enformasyon teknolojilerini vurgulayanların çoğunun odak noktası ise küresel bir kültürün, çoklu diasporaların ve yeni bir kozmopolitanizmin ortaya çıkışı. Bu akışlarla yüzleşen modern çağın sınırları ve egemenlik bölgeleri manidar bir şekilde çöküyor ve devletler, okyanuslar ve kıtalar yerlerini, bir ağla birbirine bağlı fakat hâlâ farklılıklarını koruyan dünya çapında bir kültür ve ekonomiye bırakıyorlar.

Ekonomik küreselleşme ve toplumsal hareketleri ilişkilendiren birçok analize bakıldığında "küreselleşmenin" modern toplumsal hareketler çalışmalarına getirdiği zorluklar görülecektir. Küresel sistem teorisyeni Leslie Sklair'in 1990'ların ortasında bir yazısında belirttiği gibi, "Küresel kapitalizme karşı, eğer olduysa, pek az başarılı hareket örneği oldu ki, bu pek de şaşırtıcı değildir. Charles Tilly ve başkalarının da belirttiği gibi, toplumsal hareketlerin pek çoğu ulus-devletle ilişki halinde ortaya çıktı. Eğer gerçekten bir küresel kapitalizm çağına giriyorsak, bunun değişmesini beklemeliyiz" (1995: 3).

1990’ların sonuna gelindiğinde yeni bir çalışmalar silsilesi, kapitalizmin yeni küresel safhası ile toplumsal hareketleri ilişkilendirmeye başladı. Castells’in (1997) çalışmasında olduğu gibi, küresel ağlarla birbirine bağlı toplum ve hareketlerin ortaya çıkışını; ya da Hardt ve Negri’nin (2000) çalışmasında olduğu gibi, imparatorluğun ve yeni hareketlerin sınırlarından arınmış yeni biçiminin ortaya çıkışını vurgulayan analizlerin etkisi bunun örnekleridir. Hardt ve Negri’nin kuvvetle ve yaratıcı bir biçimde yazıya döktükleri gibi, “Ekonomik ve kültürel değişimlerin karşı konulamaz ve geri çevrilemez küreselleşmesine tanık olduk. Küresel piyasa ve küresel üretim döngülerinin yanı sıra yeni bir küresel düzen, yeni bir mantık ve yönetim yapısı −kısaca yeni bir egemenlik biçimi− ortaya çıktı. İmparatorluk, bu küresel değişimleri etkili bir biçimde düzenleyen siyasi öznedir, dünyaya hükmeden egemen güçtür” (2000: xi). “İmparatorluk”, geçmişteki proleter mücadeleleri ve uluslararası mücadeleler tarafından davet edilmişti, ama Hardt ve Negri’ye göre bugünün hareketleri imparatorluğa karşı bir tehdit oluşturabilmek için birleşmek konusunda hâlâ yetersiz, bağlantısız ve yerel kalıyorlar (2000: 55-58).

Arrighi’nin İmparatorluk (2000) üzerine yazdığı eleştirisinde (2002) dikkat çektiği gibi, yeni bir merkezsizleşmiş ve bölgesizleşmiş imparatorluk ve kozmopolitanizm çağına girdiğimizi anlatmak için maddi kanıtlardan çok metaforlar kullanılıyor. Örneğin, pek çok göstergeye göre on dokuzuncu yüzyıl sonunda dünya çapındaki meta, göç ve sermaye akışı yirminci yüzyıl sonundakinden daha fazlaydı. Bu yüzden Arrighi ve Silver (1999: 8-9) küreselleşmenin maskesini düşürmeye çalışan Hirst ve Thompson’ı (1996) onaylayarak onlardan şu alıntıyı yapıyorlar: “Eğer küreselleşme teorisyenleri, dünyanın çeşitli bölgelerinin, gerçek zamanlı bilgiyi birbirleriyle paylaşan pazarlar tarafından birbirine bağlandığı bir ekonomiye sahip olduğumuzu anlatmaya çalışıyorlarsa, bu 1970’lerde değil 1870’lerde başladı.” Wallerstein (1976) gibi başkaları da çokuluslu şirketler ve ulusötesi akışlar tarafından birbirine bağlanmış bir küresel piyasa fikrini en azından Hollanda hegemonyası dönemine kadar götürüyorlar. Diğer bir yandan başka isimler de küreselleşmeyi daha erken dönemlere ve rekabet halindeki Asya dünya ekonomilerine götürüyorlar (Abu-Lughod 1989, Frank 1998).

Göz ardı edilmesi daha zor olan başka bir grup ise, özellikle NGO'lar gibi sivil toplum kuruluşları ve toplumsal hareketler yoluyla işlev gören yeni küresel eylem ağlarının oluşumunu vurgulayan daha somut çalışmalar (ör. Keck ve Sikkink 1998; O'Brien vd. 2000). Birbirine bağlı yeni toplumsal hareketler çağına dair bu görüş ve özellikle ağ halindeki hareketlerin örgütlü bir dünya toplumu içerisinde yükselişiyle ampirik olarak ilgilenen çalışmalar oldukça güçlü. Fakat her ne kadar yeni bir çağ ilan ediliyor olsa da, küreselleşme nosyonu genellikle geçmişin kavramlarıyla ele alınmaya devam ediyor. Globalizations and Social Movements'ın editörleri, yazdıkları girişte "Küreselleşme… öncelikli olarak Batı-dışı dünyanın 'modernleştirilmesi' anlamına gelir," diyorlar (Guidry vd. 2000: 4). Bu yüzden, "Üçüncü Dünya"da ilk defa olarak koordine bir küresel eylemin protesto eylemi olarak ortaya çıkışını vurgulayan bu çalışmaların çoğunluğu, bu eylemlerin moderniteyi açığa çıkardığını ve nihayetinde Kuzey'deki hareketlerle bağlantılı olduğunu ifade ederler. Bir yandan küreselleşmenin ve küresel toplumsal hareketlerin insanlık tarihinde bir yarılma olması beklenirken, diğer yandan bu fikirler her şeye rağmen büyük oranda "modern" Batı devletleri modeline ve deneyimine dayanan ve ulusal hareketlerden küresel bir harekete doğru safhalar içeren aşamalı bir anlayışa ısrarla bağlı görünüyorlar.

Dünya tarihini bilenler için, bu bakış öngörü yoksunu bir bakıştır: Kölelik karşıtı harekete, işçi sınıfı hareketine, sömürge karşıtı, milliyetçi veya savaş karşıtı hareketlere bakıldığında görülebileceği gibi, kıtalararası hareketlerin tarihi aslında epeyce uzun bir tarihe sahiptir. Benzer bir şekilde; DTÖ karşıtı, yapısal reform karşıtı, küreselleşme karşıtı, uygunsuz çalışma şartları karşıtı protestolar şeklinde vücut bulan radikal anti-kapitalist eylem de pek yeni sayılmaz. Elbette tüm bu saydıklarımız 1968 sonrasında toplumsal hareketlerin, sınırları belli ulus-devletler içerisinde nihai kurumsallaşmaya vardıkları tezine kafa tutuyor. Ama uzun vadeli bir perspektiften baktığımızda çağdaş hareketler fenomeni bizleri şaşırtmamalı. Ciddi bir şekilde anlamamız gereken ve karar vermek için çok az donanıma sahip olduğumuz konu, bugünkü toplumsal hareketlerin bir bütün olarak kapitalist dünya ekonomisi için bir tehdit oluşturup oluşturmadığı, eğer oluşturuyorsa nasıl oluşturduğu. Dünya çapındaki anti-kapitalist protestoları anlayabilmek için, basitçe, dünya-tarihine dair teorik malzemeden yoksunuz.

Kavramsal araçlarımızın ve tarihsel analizlerimizin neden bu hareketler konjonktürünü anlamaya uygun olmadığı konusu burada uzunlamasına irdeleyebileceğimiz bir konu değil. Bilgi yapılarının geniş bir taramasını yaptığımızda, Dünya Savaşı sonrası perspektifleri destekleyen liberal ve kalkınmacı paradigmaların son yirmi beş yıl içinde çöktüğünü ve yerlerini dünya çapında postliberal bir belirsizliğe bıraktığını görürüz. Açık olan şey, uzun dönemler boyunca kapitalist dünya üzerinde hayat bulmuş hareketlere dair sağlam çalışmalardan yoksun olduğumuzdur. Radikal düşünürler ve dünya sistemleri düşünürleri son yirmi beş yılda, birbirini izleyen dünya-ekonomisi krizlerini ve Amerikan hegemonyasının tehlikeli çöküşünü göz önüne alarak, dikkatlerini daha çok hegemonya ve birikim meselelerine verdiler. Halihazırdaki teorik ve tarihsel düşünce dünyası da bize bu konuda pek yardımcı olabilecek durumda değil. İktisatçıların ve tarihçilerin Marx, Weber ve Schumpeter'e döndükleri bu zamanda, hareket çalışmaları yapanlar için başvurulabilecek pek az otorite mevcut ve dünya ölçeğinde hareketler üzerine daha da az çalışma mevcut. Bu yüzden, bugünkü hareketleri tarihsel şablonlara oturtmak ve gelecekteki olasılıkları kavrayabilmek için yola çıktığımızda pek çok güçlükle karşılaşıyoruz. Özünde, bugünün hareketleri geçmişteki hareketlerden farklı mı? Kapitalist dünya ekonomisine kökten tehditler yöneltiyorlar mı? Bilmiyoruz.

Hareket Dalgalarının Haritasını Çıkarmak

İşte bu sorularla ilgilenebilmek için 1999 sonunda bir araya geldik ve Binghamton Üniversitesi Fernand Braudel Enstitüsü'nde Sistem Karşıtı Hareket Dalgaları Çalışma Grubu'nu oluşturduk. Amacımız, sistem karşıtı hareketler hakkında 1980'lerde Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein tarafından yazılmış ve ince bir cilt oluşturan yazılarda (1989) ele alınmış fakat sonraki yıllarda peşinden gidilmemiş iddiaları toparlamaktı.[1] Kendimize zorlu bir görev belirledik: Hareket eylemliliğine dair birkaç yüzyılı kapsayan tarihsel veri toplayacak ve analiz edecektik.

Kavramsal ağımızı bir yöne doğru geniş, diğer yöne doğru dar biçimlendirmeye karar verdik. "Hareketler" tabirini yalnızca örgütlü, normatif ve kurumsallaşmış kolektif eylemi değil, aynı zamanda yıkıcı, anlık ve kurumsallaşmamış kolektif eylemi de kapsayacak şekilde kullanıyoruz. Bu kapsam, görünüşte spontane isyanlardan (ör. Latin Amerika ve başka yerlerdeki yiyecek ayaklanmaları) (tarihsel sendika oluşumlarından Dünya Sosyal Forumu'na dek) örgütlü hareketlere ve klasik devlet devrimlerine (on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başındaki Amerikan, Fransız ve Haiti devrimlerinden Meksika, Rusya ve Çin'deki gibi yirminci yüzyıl devrimlerine dek) pek çok fenomeni içeriyor. "Sistem karşıtı" dediğimizde ise odak daralıyor: Birincil olarak hâkim kapitalist güçlere ve süreçlere muhalefet eden ve bunlarla mücadeleye giren eylem ve hareketlerle ilgileniyoruz. Kavramsal olarak, sistem karşıtı hareketler böyle bir ilişkisellik içerisinde bütünleşiyorlar.

Bu şekilde ilerleyerek, merkez Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan bölgelerdeki hareket kümelerini birleştirmeye ve ilişkilendirmeye yoğunlaştık. Bundaki temel amaç, ulusal Kuzey modelleri üzerine inşa edilmiş ve başka yerlere uygulanmış eski kavram ve modellere karşı gelmek değil, dünya ekonomisi boyunca görülen hareketlerin −hem zıtlaşmacı hem de işbirlikçi− ilişkilenmelerini ve bu hareketlerin eylemliliğinin dünya çapında konjonktürlerini ortaya koyabilmek. Esasında, dünya ölçeğindeki alışılmadık hareket kümelerini ortaya çıkarabilmekle

özellikle ilgilendik. Ulusal yerellikler dahilinde uzun dönemli hareket dalgalarına (grev dalgaları ve protesto döngüleri gibi) dair (Shorter ve Tilly 1974; Tarrow 1998: 141-60), feminist hareketlere ve siyah milliyetçi hareket dalgalarına dair (West 1999) pek çok çalışma bulunduğu halde, bu hareketleri birbiriyle ilişkilendirmeye veya bu hareketlerin zaman boyunca ve dünya ölçeğinde bir tablosunu çizme girişimlerine pek az rastlıyoruz (Bkz. Silver ve Slater 1999; Frank ve Fuentes 1990; Silver vd. 1995; Silver 2003).

Dünya ölçeğinde bir araya gelen, ulusal sınırları aşarak örgütlenen ya da siyasi veya ekonomik küresel aktörleri hedef alarak eyleme geçen hareketler konusuyla ilgili pek az uzun vadeli veriye sahibiz. Geçmiş dönemlere dair bu tip küresel fenomenleri konu alan çalışmalar olsa da (ör. kölelik karşıtı hareket, uluslararası sosyalist hareket ve işçi sınıfı hareketi, Pan-Afrikacı hareket ve sömürge karşıtı hareketler), yerel hareketlere dair tarihsel veriler, tarihsel sosyal bilimlerin ulusal temelde bölümlenmesinden beklenebileceği üzere, çok daha zengindir. Ama bu veriler bile sağlam bir şekilde bir araya getirilmiş ve dünya ölçeğinde hareket eylemliliğindeki patlamanın boyutu ve zamanlamasını, yerel hareketler arasındaki ulusötesi bağlantıların karakterini ve derinliğini ya da hareket stratejilerini ve örgütlenme yöntemlerini kavramaya yönelik analizlere tabi tutulmuş değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki eylemlilikler halihazırdaki model ve kronolojiler tarafından hesaba katılmadığı için, elimizde oldukça taraflı açıklamalar kalıyor.

Bu alanlarda veri toplama işi, birincil ve merkezi bir görev meydana getirdi ve bu görev bizlerin kritik bir metodolojik seçim daha yapmamızı zorunlu kıldı: Ya hareketleri türlerine göre uzun dönem içerisinde inceleyecektik ya da tüm hareketleri spesifik zaman dönemleri kapsamında inceleyecektik. Araştırma ekibi, grup üyelerinin geçmiş çalışmaları ve incelenen ikincil tarih çalışmaları temelinde, öncelikle dünya çapında eylem dalgalarının spesifik hareketler için longe durée boyunca geçerli olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalıştı.

Küresel hareket eylemliliğini hareket türüne göre sınıflandırma girişimimiz başarısız oldu. Araştırmamız kısa sürede (1) pek azı uzun zaman dilimlerine yayılabildiğinden elimizde çok az hareket türü

kalacağını, geniş ve merkezi pek çok hareketin dışarıda kalacağını; (2) merkez-odaklı hareketlere, modellere ve literatüre çok fazla bağımlı kalacağımızı; ve (3) dünya tarihinin dönemleri boyunca ve çeşitli hareket formları içerisinde ciddi değişimler (ör. kölelik karşıtı ve milliyetçi hareketlerde feminizmin durumu) gösterdiklerinden dolayı, incelediğimiz eylemlilikleri yeniden tanımlamak ve yeniden kategorize etmek durumunda olduğumuzu ortaya koydu. Bu gerçek, spesifik hareketlerin uzun dönemler temelinde incelenemeyeceği anlamına gelmiyor (ör. Martin 2005). Fakat bizim öncelikli ilgi alanımız −tarih boyunca birbirini izleyen anti-kapitalist hareket dalgaları− başka araştırma taktikleri, yöntemleri ve veri toplama yolları bulmamızı gerektirdi.

Spesifik hareketleri ele almaktansa, araştırma stratejimizi radikal bir şekilde değiştirerek dünya dönemlerini incelemeye yöneldik ve sonra dünya ekonomisi boyunca görülen merkezi hareket patlamalarını bu uzam-zaman dilimlerine yerleştirmeye çalıştık. Bu sayede hareketler arasındaki ilişkiyi ve değişik dünya dönemleri boyunca hareketlerin bir arada meydana getirdikleri bütünlüğü analiz etme şansımız doğdu. Bunu takiben, hareketlerin tarihsel coğrafyasını kurmak, farklı konjonktürlerde farklı şablonlar ortaya çıkıp çıkmadığını, çıktıysa neden çıktığını keşfedebilmek için gerekli bir koşul haline geliyor. Bugüne doğru yaklaştığımızda, bu bize geçmişin şablonlarından kararlı bir vazgeçiş olup olmadığını ve sistem karşıtı eylemliliğin yeni biçimlerinin nerelerde ortaya çıktığını anlamak konusunda yardımcı olacaktır.

Daha somut olarak, hareket dalgalarını ve hareketler arasındaki bağlantıları dört dönem dahilinde ve bu dönemler boyunca ele almayı amaçladık: 1750-1850, 1848-1917, 1917-1968 ve 1968-2005.[2] Bu dönemlerin her biri, toplumsal hareketlerdeki bildik patlamalarla ve dünya ekonomisi ile devletlerarası sistemdeki değişikliklerle sınırlandırılmıştır. Böylesi bir prosedür; hareketler arası ilişkileri, değişen hareket stratejilerini, örgütlenme biçimlerini ve bir bütün olarak dünya sisteminin evrimleşme süreçlerini araştırabilmeye imkân tanıdı. Dünya sisteminin değişik alanlarında bulanık köşelerin ve varyasyonların olması ise kaçınılmazdır.

Temel veri kaynaklarımız, toplumsal hareketler hakkındaki −kimi zaman kıta ölçeğinde olmakla beraber genellikle ülke bazlı− tarihsel kayıtlar ve

araştırmalar oldu. Her bir dönem için, öncelikle dünya ekonomisinin ve devletlerarası sistemin o dönemin başlangıcındaki ve sonundaki asli özelliklerini saptadık. Bu özellikler; küresel yayılma ve durgunluk safhaları, dünya ekonomisinin sınırlarının uzamsal yayılımı, sermaye ve üretim biçimleri, işgücünün kontrolünün belli başlı yöntemleri, devletlerarası sistemin kilit özellikleri (hegemonya/rekabet, sömürgeci imparatorluklar) ve jeokültür gibi maddeleri kapsıyor.

Bu özelliklerin ardından mümkün olduğu yerlerde tablosunu çizmeye çalıştığımız şeyler: (1) dönemin kilit hareket kümeleri (mobilizasyonu, etkisi ve yönetici tabakayı korkutması açılarından), (2) bu kümelerin sosyal tabanı ve coğrafi konumu, (3) hareketlerin örgütlenme tipleri ile hedefleri ve (4) hem birbirinin aynı hareket türleri arasında, hem de var olan farklı hareket türleri arasında (her bir alanda ve dünya çapında) çeşitli hareketlerin birbirleriyle ilişkileri oldu.

Bu araştırmadan beklentimiz, kapitalist dünyanın pek çok değişik bölgesi boyunca yayılan sistem karşıtı eylemlerin ne oranda ortaklaştıklarını ve ne oranda birbirine bağlı fenomenler olduklarını ortaya koymasıydı. Bu da bizi daha başka sorulara yöneltti: Toplumsal hareketlerin eylemlilikleri, dünya ekonomisinin merkez, çevre ve yarıçevre alanlarındaki kümeler boyunca mı yayıldı? Bu eylemlilikler; bölge, milliyet veya devlete bağlı olarak çeşitlilik mi gösteriyorlardı yoksa zaman ve mekân bakımından belirgin dilimlere mi ayrılmışlardı? Hareketler arasındaki ilişkiler ne dereceye kadar belirgindi ve son iki buçuk yüzyıl boyunca hangi dönemlerde ve bölgelerde gerçekleşmişlerdi?

Kılavuz hipotezimiz basit: Toplumsal hareket eylemliliğinin belirgin kümelerinin, en azından on sekizinci yüzyıldan bu yana, dünya ekonomisinin farklı bölgeleri boyunca var olduğunu kabul ediyoruz. Fakat bunların nasıl ifade bulduğu, dünya ekonomisinin ve sonraki hareket kuşaklarının şekillendirilmesinde ne gibi bir rol oynadıkları gibi konular tartışmaya açık kaldı. Şimdi de bu tartışma ve müzakerelere dönüyoruz.

Bölüm 1-Kapitalist Dünyanın Dönüşümü:1750-1850

Tuba Ağartan, Woo-Young Choi ve Tu Huynh

Tezimiz oldukça açık: Avrupa kültürüne ve kapitalizme karşı çoklu direniş tarzları, uzun on sekizinci yüzyılda (1750-1850) dünya sisteminin ve küresel katılımcılarının geçirdiği inanılmaz dönüşüm sürecinin tam kalbinde yer almaktadır. Emeğin ve sermayenin, kapitalist dünya ekonomisinin bir hayli genişlemiş sınırları boyunca örgütlenmesinden yeni bir hegemonik düzenin ortaya çıkışına dek pek çok etmen yoluyla modern dünyayı şekillendiren kuvvet, yalnızca Avrupa sermayesi ve devletleri değil, aynı zamanda direniş eylemleriydi. Bu çeşitli direniş eylemlerine "dönüştürücü hareketler" adını veriyoruz ve bu bölüm, bu hareketlerin tarihsel hatlarının izini sürüyor.

Argümanımız üç aşamada ilerliyor. Öncelikle "dönüştürücü" hareketleri ve bu kritik dönemin ayırıcı özelliklerini inceleyebilmek için teorik çerçevemizi ortaya koyuyoruz. İkinci olarak, bu dönemde dünyada geçerli olan siyasi ve ekonomik kilit süreçlerin değişik eklemlenme şekillerini açıklayabilmek için, hareket eylemliliklerinden seçilmiş örnekler sunuyoruz. Son olarak da, dünya hareketlerinin başarı ve yenilgilerinin bir çetelesini tutmaktansa, Avrupa'nın kapitalist yayılmasına karşı verilen düzensiz tepkilerin modern dünya sisteminin ve rakip toplumların yapısını on dokuzuncu yüzyıl ortasına dek nasıl kökten değiştirdiğini gösteriyoruz. İlerleyen dönem çalışmalarında göreceğimiz gibi, "dönüştürücü" hareketler tarafından meydana getirilen yeni hayat ve yönetim biçimleri genellikle dünya çapında yeni bir birikim safhasının payandaları ve müteakip sistem karşıtı eylemlerin hedefi haline geleceklerdir.

Dönüştürücü Hareketler ve

Dönemsel Dönüşümler

Araştırmacılar arasında bu dönem genellikle “Devrimler Çağı” olarak bilinir ve Fransız, İngiliz ve Amerikan devrimleriyle imlenmiştir. Genelde bize anlatılan da, bu devrimlerden kapitalizmin, modernitenin ve “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” arayışının doğduğudur. Biz ise, bir bütün olarak kapitalist dünya sisteminin dönüşümünün ve kapitalizmin on sekizinci yüzyılda kolunun ulaşamadığı sosyal dünyaların dönüşümünün çok daha geniş bir tarihsel dökümünü ve teorik analizini sunmayı hedefliyoruz. Bu bağlamda, dikkatimizi ne devlet sınırları dahilindeki Batı Avrupa ve Amerika “devrimlerine” ne de Avrupa ulus-devletlerinde birbirinin karşısına çıkmış yeni olgunlaşan “toplumsal hareketlere” yöneltiyoruz. Dikkatimizi bunun yerine, genellikle Batı tipi, devletle sınırlı devrimlerle alakası olmadığı varsayılan alanlara; Batı Avrupa’nın bölgesel, siyasal ve ekonomik denizaşırı yayılımı ile üst üste binen “dönüştürücü” hareketlere çeviriyoruz.

“Dönüştürücü hareketler” terimini, “sistem karşıtı hareketler” gibi bir direniş kategorisinin yerine geçmesi için kullanmıyoruz. “Dönüştürücü hareketler”i, uzun on sekizinci yüzyıl boyunca ortaya çıkmış, aslında sistemik karaktere sahip olmalarına rağmen tarihçilere ve sosyal bilimcilere sistemik ya da diğer alanlarla ilgiliymiş gibi görünmeyen çok çeşitli direniş türlerini karşılamak için kullanıyoruz. Bunlara örnek olarak maroon* stratejileri, binyılcı ayaklanmalar, köle devrimleri, köylü isyanları, yerli topluluklar tarafından başlatılmış savaşlar, gemi isyanları, korsanlık ve benzerleri sayılabilir. Bu yöntem büyük oranda Asya, Afrika ve Amerika’daki** direniş tarihleriyle ilgilenirken, bu direniş hareketlerini kapitalist dünyanın tarihinden hariçte tutmaya hizmet eden, bu hareketlere ilkellik atfeden (örneğin “ilkel,” “kapitalizm öncesi,” “geri,” “köylü” gibi) kategorilerden uzaklaşmayı amaç edinmiş araştırmacıların yakın zamanda ortaya koydukları çalışmalarla örtüşüyor. Bu tür gözden kaçırılmış yaklaşımlar bizlerin, ileride göreceğimiz gibi, Haiti devriminin, Atlantik kapitalizminin gelişiminin, Asya’daki modern ama binyılcı hareketlerin

hem yerel devletlere, imparatorluklara hem de dünya ekonomilerine ve Avrupa'nın erken kapitalist tecavüzlerine karşı gösterdikleri direnişlerin devrimci niteliğinin açıklamalarını sunuyor.

Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, direniş hareketleri genellikle örgütsüz ve birbiriyle ilgisiz olarak değerlendiriliyor ve böylece bu hareketlerin daha geniş bir "hareketin" ya da "devrimci" etkinin parçası olarak düşünülmesi imkânsızlaştırılıyor. Bu tür yargılar genellikle, bu gibi direniş hareketleri alternatif bir varoluşu yaratabilmek için mitsel bir geçmiş, binyılcı iddialar ya da mesihler gibi temellere dayandıklarından dolayı bu hareketlerin modern anlamda ilerici olamayacakları iddiasından yola çıkarlar. Ama bu insanları bu hareketler içinde bir araya getiren maddi koşullar genellikle tamamen yeni ve kapitalizmin ürünü olan koşullardı ve baskıcı, yeni bir dünyayı dönüştürme arayışındaki insanların doğaçlama hareket etmelerine yol açıyorlardı.

Dahası bu hareketler, kendisi de yeni yeni gelişmekte olan ve dönüştürücü bir karaktere sahip olan Avrupa kapitalist dünya sisteminin gelişimine paralel olarak hareket ediyorlardı. Bu dünya sisteminin sınırları, kendi evrimi sürecinde şekilleniyordu ve görünüşe göre Avrupa dışındaki yerel direniş hareketleri de Avrupa'yı −hâlâ derinlemesine araştırılarak netleştirilmesi gereken− bir biçimde etkiliyordu. Bu anlamda, bizim yaklaşımımız şimdiye dek genellikle gözden kaçırılmış olanları, yani Avrupa ve ulus-devlet sınırlarının ötesinde gerçekleşmiş ve kendilerini doğrusal olmayan bir zamansallık içerisinde ortaya koymuş çeşitli direniş eylemlerini odak noktasına getirmek.

Bir kavram olarak "dönüştürücü" hareket, üç avantaj sağlıyor. Birincisi; kapitalist dünya ekonomisinin içinde ve dışında toprak, işgücü ve sermayeyi elinde tutan elit gruplara karşı yapılan doğrudan saldırıları geniş bir çerçeve içinde kapsayabiliyor ve birbiriyle ilişkilendirebiliyoruz. İkincisi; Osmanlı, Çin ve Babür imparatorluklarının halkları dahil olmak üzere, çoğunlukla Avrupa'nın yayılmasından ve ekonomik krizlerden olumsuz etkilenmiş olanların paralel ve genellikle üst üste binen direniş formlarını keşfetme şansımız oluyor. Üçüncüsü; "dönüştürücü" sözcüğünü, bu çeşitli direniş hareketlerini, modern kapitalist dünya sisteminin varoluşunun bu erken (ama en erken değil) safhasında sistemik bir değişim

geçirmesine yol açan, birbiriyle ilgili ve muhalif güçler olarak bir arada ifade edebilmek için kullanıyoruz. Göreceğimiz gibi, bu dönemdeki protestoları ve hareketleri çalışmaya başlamak, on sekizinci yüzyıl boyunca ortaya çıkan kolektif olarak örgütlenmiş direniş hareketlerinin yalnızca yerel ilişkileri değil, gelecekteki kapitalist dünyanın şeklini de belirlediğine dair argümanımızı kuvvetlendirmemizi sağlayacak.

Dünyanın Entegrasyonu ve Dönüşüm

Dönüştürücü hareketlerin tarihsel ve küresel olarak birbirleriyle ilişkili olduklarını iddia etmek, dünyanın bir şekilde entegrasyona uğradığı fikrini de beraberinde getiriyor. 1750-1850 arasında gitgide güçlenen Avrupa dünya-ekonomisinin ana hatları, aşağıdaki bilindik dünya tarihi anlatımlarından yola çıkılarak belirlenebilir. On sekizinci yüzyıl ortasında Avrupa dünya sistemi egemen fakat hegemonik karakterde olmayan bir sosyal dünya halindeydi. Uzun bir duraklama döneminden yeni çıkan Avrupa'nın egemen sınıfları, uzun on sekizinci yüzyılda yaratılmış Atlantik merkezli dünya ekonomisinin sınırlarının daha da genişlemesini engelleyen zorlu emperyal yapıları ve tüccar ağlarını karşılarında buldular. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ortasına gelindiğinde başta Hint Yarımadası, Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu, Batı Afrika ve Doğu Asya'nın belli kısımları olmak üzere oldukça geniş bir alan, kapitalist dünya ekonomisine dahil edilmişti.

Bilindiği üzere bu süreç, bir yandan İngiliz Endüstri Devrimi ile bağlantılı üretken icatlar ve yeni uluslararası işbölümü tarafından; diğer yandan da Amerikan ve özellikle Fransız devrimlerinin yarattığı olgun kapitalist siyasi ve ideolojik formlar tarafından desteklenmişti. İcatların ve savaşın rüzgârına kapılan Britanya, on dokuzuncu yüzyılın ortasına gelindiğinde hegemonik dünya gücü olarak ortaya çıktı. Britanyalı politika belirleyiciler, bir önceki yüzyıldaki uygulamalarının tam aksine, Amerika'da köleliğin kaldırılmasını, serbest ticareti ve sömürgelerin bağımsızlaşmasını teşvik etti. Bozguna uğramış rakibi Fransa da Amerika ve Avrupa'ya dair heveslerinden vazgeçmek zorunda bırakıldı. Benzer bir şekilde Hollanda da Güneydoğu Asya'daki heveslerinden vazgeçmişti ve İspanyol ve Portekiz imparatorlukları çökmüştü. 1850'ye gelindiğinde, Britanya hegemonyası altındaki Avrupa dünya-ekonomisi önceki sınırlarından taşmış; toprak, işgücü ve sermayenin kullanımını yeniden düzenlemiş ve evrensel olma iddiası taşıyan bir sosyal sistem haline gelmişti. Aynı zamanda bu süreçten etkilenen ve kendi yaşamlarının maddi kontrolünü yeniden ele geçirmek isteyen insanlar kolektif olarak örgütlenmeye başladıkça yeni yeni ulusal

kimlikler ortaya çıkıyordu. Bir asır önce hayal bile edilemeyecek yeni bir dünya ortaya çıkmıştı.

Batı'nın yükselişine dair bu bildik ve doğrusal anlatımın hakkını vermediği konu ise, dünya imparatorluklarını ve dünya ekonomilerini birbirine bağlayan daha geniş ilişkiler ve bu ilişkilerin bu dönemde kapitalist bir dünya ekonomisinin kuruluşuna biçimlendirici ve genellikle görmezden gelinen bir etkide bulunduklarıdır. Bu ağların en merkezileri arasında, dünya para sisteminin gümüşe dayalı hale getirilmesi ve gümüşün dünya çapındaki üretim ve değişim ağı bulunur (Chaudhuri 1997). Avrupa'nın gümüş kanallarına hâkim oluşu, "dev Asya ekonomisine doğrudan müdahale etmesine ve kesişen bölgesel ticaret ağlarını küresel ağlara dönüştürmesine" imkân tanımıştır (Robertson 2003: 88). Gümüş sayesinde, bir yandan alışveriş yapan devletler arasındaki ticaret ağlarını genişleten finansal likidite sağlanırken diğer yandan da "yuvarlak hatlı geminin", deniz ve kara savaşlarının sürekli geliştirilmeleri ve buhar motorunun icat edilmesi, muhtemelen daha önce "kendi kendine yeten" devletlerin madden entegre edilmesini kolaylaştırıyordu (Chanduri 1997: 296). Özellikle göç, fetih ve ticaret gibi daha genel ve büyümekte olan dünya çapındaki karşılıklı bağlantılar da bu dönemdeki sistemik dönüşümü takviye etti. Bu argümanların tamamlayıcıları da, Çin'in egemen bir imparatorluk olduğu "Asya Çağı" sırasındaki dünya ekonomisinin entegrasyonu hakkında yapılmış çalışmalardır (ör. Frank 1998; Menzies 2003).

Çok farklı yerlere ve güçlere odaklanmış olmalarına rağmen, tüm bu kaynaklar aynı hikâyenin; Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'nın giderek artan entegrasyonunun parçalarıdır. Chaudri ve Robertson'un Avrupa merkezli argümanlarına göre bile, Avrupa'nın gelişmesi su götürmez bir şekilde genişleyen ticaret ağlarına bağlıydı. Robertson'un dediği gibi, "[Avrupa'daki] iç reformlar kendi başlarına asla böylesine bir zenginlik ortaya çıkaramazlardı"(2003: 88). Baharatlara yönelik sürekli talep, Amerika'dan gelen gümüş ve Çin'in gümüşe yönelik talebi var olmasaydı Avrupa asla kendisini dünya ticaretinin ve finansının merkezine yerleştiremezdi. Dünya çapında bağlantılı pazarlar için meta üretimi hızlandıkça her yerdeki sosyal ve ekonomik değişim de hızlandı. Bu şartlar altında, Robertson'un vurguladığı gibi, "hiçbir şey aynı kalmadı: ne çok

ihtiyaç duyulan hammaddeleri üreten toplumlar, ne tüccarlar ve yeni ticaret anlaşmalarının dışında bırakılmış toplumlar, ne de bir zamanlar bu ticaret zincirinin farklı noktalarında alışveriş amaçlı mal tedarik eden toplumlar. Her şey sonsuza dek değişti” (2003:88).

En temelinde, Avrupa’da savaş ve fetih geri döndürülemez bir şekilde dışarıya, ticari rekabete ve donanma rekabetine evrildi. Bu yüzden, on beşinci yüzyılda kendisini Müslüman hâkimiyetinden kurtaran İspanya, bir yandan Meksika ve Peru’yu altın ve gümüş için yağmalarken bir yandan da Karayipler’in yerli halklarını şeker kamışı yetiştirmek için yok etti. Evlerinden daha da uzaktaki Portekizliler, Hindistan’daki Goa’yı işgal ederek Hint Okyanusu’ndaki baharat ticaretinin kontrolünü ele aldılar; Hollandalılar da Portekizlilerin Güneydoğu Asya’daki pozisyonunu ele geçirmeden önce Japon gümüşünün dolaşımını kontrol ettiler. İngiltere, Amerika’ya sonradan gelen bir ülke olarak, altın külçelerinin dolaşımından −genellikle devletle ortaklık halinde olan− İngiliz korsanları yoluyla kâr etti ve gümüş yüklü İspanyol ve Portekiz gemilerini ele geçirdi.

Gümüş dolaşımını incelemek, küresel ve yerel sosyopolitik ilişkileri doğrudan etkileyen dünya bölgeleri arasındaki etkileşimi ortaya çıkarıyor. İlk ve en önemli güzergâh, “bugünkü Meksika’nın batı kıyısında bulunan Akapulko ve Filipin Adaları arasında Pasifik’i boydan boya geçiyordu.” Filipin Adaları İspanya tarafından 1560’lar ve 1570’ler civarında sömürgeleştirilmişti (Atwell 1997: 145). İkinci bir güzergâh, yani Çin güzergâhı, Meksika ve Panama’dan başlayarak Sevilya’ya, sonra Portekiz üzerinden ve Ümit Burnu, Goa, Malaka, Macao güzergâhını takiben Çin’e gidiyordu (Atwell 1997: 147-48). Üçüncü ve daha kısa olan güzergâhta, Sevilya’ya getirilen gümüş Amsterdam ve Londra’ya sevk ediliyor, buralarda Britanya ve Hollanda’nın Doğu Hindistan şirketleri gümüşü Güneydoğu Asya’ya taşıyıp biber, baharat, Çin ipeği ve porselen satın alıyordu. Özetle, gümüş ticareti ve uluslararası altın standardının oluşması yalnızca canlı Asya bölge ekonomisini Avrupa’ya açmakla kalmadı, aynı zamanda Avrupa toplumlarını kökten değiştirdi ve Amerika, Avrupa, Akdeniz ve Asya arasındaki bağları da derinleştirdi.

Gümüş sisteminin üç güzergâhı aynı zamanda ticaret yapan şirketler arasındaki eşitsiz ilişkiyi de gözler önüne seriyor, hem Avrupa devletleri

arasındaki emperyal rekabeti hem de metropol ile uzaktaki sömürgeleri arasındaki hiyerarşik ticari ilişkileri anlamaya yardımcı oluyor. Bu ilişkiler bir bütün olarak kapitalist gelişmenin ve Avrupa yayılmacılığının şablonunu dönüştürdüler. Böylece 1600'lerin başlarındaki İngiliz-Hollanda rekabeti, Endonezya Takımadaları'ndaki Baharat Adaları tekelinin Hollanda'nın eline geçmesine neden oldu ve İngiltere, New Amsterdam'ın yanı sıra Kuzey Amerika'da daha güçlü bir ticaret filosuna sahip oldu. Bunu takiben, tüm bu gelişmeler İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan şirketlerinin bu alanları sömürebilmelerine ve Güneydoğu Asya'da ekolojik felaketlere yol açmalarına imkân tanıdı (Robertson 2003: 95-96). Benzer bir ekolojik yıkım da, Amerika kıtasında gümüşün çıkarıldığı her yerde gerçekleşti ve neredeyse tüm yerli halkların imhasıyla sonuçlandı. Bu süreçte, yalnızca devletler arasındaki ilişkiler değil, belli üretim alanlarındaki sosyal ilişkiler de yeniden düzenlendi. Bu örnekler kapitalizmin ve Kuzeybatı Avrupa'daki modern ulus-devletler arasındaki rekabetin doğuşu hakkındaki geleneksel açıklamaların ötesine geçme gerekliliğini vurguluyor. Söz konusu örnekler hem dönüşüm hem de dönüşümün arkasındaki güçler hakkında çok daha geniş bir ağı gözler önüne seriyor ve bizi Avrupa dünya-ekonomisine hapsolmuş devletlerin ve sermayenin sınırlarından dışarı çıkmaya zorluyor.

Merkezdeki Dönüşüm Hareketleri

İster Avrupa sınırları içinde ister dışında olsun, pek az kişi anti-kapitalist, hele hele sistem karşıtı hareketlerin bu büyük dönüşümlerde rol sahibi olduğunu kabul eder. Ama bu dönem için en büyük istisna, elbette, Fransız Devrimi'dir. Klasik sosyal yorumlamaya göre, Fransız Devrimi kapitalizmin doğuşunda bir dönüm noktası olmuş; birden bire Aydınlanma'yı, devrimci ve seküler bir burjuvazi tarafından feodal düzenin yıkılmasını, halk kitlelerinin dünya sahnesine çıkmasını ve modern ulus-devlet ile vatandaşlarının hâkimiyetini savunmuştur. Ama Fransız Devrimi'nin siyasi etkisi ve yorumlanması üzerine sonradan yürütülen tartışmaların ortaya koyduğu gibi, çoktan beri süregelen hâkim ile madun sınıflar arasındaki ilişkiler bütününde çok az ciddi değişiklik meydana gelmiştir.[3] Amerikan "Devrimi" için durum daha da vahim, kökten sosyal değişimi görmek bile çok zor.

Fakat bir dünya perspektifinden bakıldığında, devrimin Fransa dışındaki geniş etkisi hakkında güçlü deliller bulunabilir. Ortada iki geleneksel iddia var. Birincisi; Fransız Devrimi'nin, kökenleri sebebiyle ve sürekli toplumsal değişimi kabul eden iyimser ve bilimsel bir liberalizmin yayılması sebebiyle genel kabul gördüğü yönünde. İkincisi, ve bizi daha çok ilgilendireni ise, pek çokları tarafından öne sürülen, Fransız Devrimi'nin kraliyete ve mutlakıyetçi haklara karşı halk yönetimini ve yurttaşlık haklarını talep eden ilk kitle hareketi olduğu iddiası. Wallerstein'ın (1989: 111) iddia ettiği gibi, devrim yoluyla "Fransız 'halk kitleleri' modern dünya sisteminde bir ilki gerçekleştirerek sistem karşıtı (yani anti-kapitalist) hareketi başlattılar. Bu elbette bir başarısızlık idi, ama bunu takip eden tüm sistem karşıtı hareketlerin manevi zeminini oluşturdu."

Elbette bu yorumları destekleyecek epey sistem karşıtı mücadele mevcuttu. Baldırı çıplaklar ve Babeufçüler tarafından örneklendiği üzere, halk kuvvetleri gerçekten de özel mülkiyetin meşruiyetine ve sermaye birikimine karşı çıktılar, hiyerarşik sınıf yapılarını yok etmek için çabaladılar ve geleceğe dair egaliteryan ve komüniteryan bakış açılarını desteklediler. Örneğin Bastille baskınında zirveye ulaşan erken isyan ve

başkaldırılar Paris'in işçi mahallelerinden gelen yoksul kadın ve erkekler tarafından idare ediliyordu. Ancak 1793 ve 1794 yılları arasında, alt sınıflar, özellikle Paris'in yerli işçileri ile işsizler ve mülksüzler, "baldırı çıplak" unvanı altında siyasi olarak güçlendirildiler. 1793'ün sonunda Jakoben yönetiminin on iki kişilik Kamu Güvenliği Komitesi'nde iki baldırı çıplak temsilci bulunuyordu ve baldırı çıplaklar eşit bir gelir dağılımı talepleri çerçevesinde "hakları" olarak kabul ettikleri yiyecekleri kamulaştırıp, mallara el koyarak burjuva düzenini "terörize" etmeye başlamışlardı. Küçük ve büyük tüccarları "soyguncular" olarak adlandırıp onlara saldırıyor, hepsinin −yalnızca aristokrasinin ve kilise mensuplarının değil− giyotine gönderilmelerini istiyorlardı (Soboul 1972: 14-25). Bu militanların istedikleri şey ekonomik eşitlikçilik yoluyla gerçek bir "kardeşlik" yaratılmasından başka bir şey değildi. Tüm bunlar açıkça anti-kapitalist ve sistem karşıtı eylemlerdi. 1794'e gelindiğinde baskı rejimi baldırı çıplaklara yöneldi ve özel mülkiyeti feshetmeyi, zenginlik ve paraya sınırlama getirmeyi, ticaret ve alışverişi kısıtlamayı ve nihayetinde tek sınıflı bir toplum kurmayı hedefleyen 1795 Babeuf planı vahşice bastırıldı.

Bu ünlü örneklerin de kanıtladığı gibi, Fransız Devrimi halk taleplerine dayalı yeni siyasi eylem türleri üretti. Bu eylemler devleti ele geçirerek ekonomik, sosyal ve siyasal düzeni kökten dönüştürmek amacını taşıyorlardı. Başarısız olsalar dahi, 1848 ayaklanmalarında görüleceği gibi, Avrupa boyunca sonradan ortaya çıkacak hareketlere esin kaynağı oldular ve model teşkil ettiler. Ama bu etkiyi ve mirası dikkate alarak fikir yürütmek, Fransız Devrimi'nin anlamının daraltılmasına ve Fransız ulusal modelinin ve ideolojisinin sonraki diğer ulusal davalara aktarımından ibaret bir şey olarak anlaşılmasına neden oluyor (Bkz. Klaits ve Haltzel 1994); Fransız Devrimi nadiren dünya çapında büyük bir sosyal değişim olarak değerlendiriliyor. Bu durum, Fransız Devrimi'nin 1989'daki iki yüzüncü yılındaki yazı bolluğunda bile, kendilerini Fransız ulusal değerlerinin ve Fransa'nın dünyanın diğer bölgelerine yaptığı etkinin kutlanmasına adayan ulusal/ulusçu tarihçilerin yazılarında açıkça ortaya çıkıyor.

Dünya sistemi öğrencileri için Fransız Devrimi, Avrupa devletleri arasındaki uzun hegemonya mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve bu rekabetin sonuna iliştirilmiş bir devrim olarak anlaşılmıştır. Yani Wallerstein'ın deyimiyle Fransa'nın Britanya ile

mücadelesinde “yaklaşan yenilgiyi hissetmesinin ardından ve bunun bir sonucu olarak” doğmuştur (Wallerstein 1989: 94). Burada da görüldüğü gibi, devrim Avrupa devletleri arasındaki rekabet, savaşlar ve ekonomik krizler bağlamında ortaya çıkmış bir olay olarak değerlendiriliyor.[4] Her ne kadar bu açıklama devrimin yalnızca “harici ve uluslararası” etkenleriyle ilgilenen daha önceki açıklamaların (Skocpol 1979) ötesine geçse de, Fransız Devrimi hâlâ dünya merkezli değerlendirilmektense devletlerarası ve devlet merkezli bir olay olarak değerlendirilmeye devam ediyor. Avrupa merkezli bu sınırların ötesine geçmemiz ve devrimi, sürekli değişmekte olan bir dünyanın parçası, hem de yalnızca bir parçası olarak yeniden konumlandırmamız gerekiyor.

Dünya Devrimlerine Doğru

Fransız Devrimi’nin toplumsal hareketler teorisinde ve söyleminde işgal ettiği rolü −dünya tarihindeki önemini azaltmadan− ayrıcalıklarından arındırmak ve “dünya devrimleri” kavrayışına doğru ilerleyebilmek için ilk olarak şunu soruyoruz: Kapitalist dünya ekonomisine ve hatta ötesine bakıldığında, on sekizinci yüzyıl ortası ile on dokuzuncu yüzyıl ortası arasındaki süreçte yaşanan şaşırtıcı dönüşümleri şekillendiren temel toplumsal direniş kümeleri hangileriydi?

Kargaşa ve direnişin temel kısımlarının bile yeterince uzun olan listesini burada ayrıntılı olarak inceleyemeyeceğimiz açık. Bunun yerine kilit dünya bölgelerinden, kapitalist dünya ekonomisine ve bu ekonominin genişlemesine karşı gösterilen belli başlı direniş formlarını örnekleyen kilit kümeler seçiyoruz. Özellikle, kilit Avrupa devletlerine odaklananların gözden kaçırdıkları bölgeleri ve direniş hareketlerini kapsam içine almaya özen gösteriyoruz. Bu uzun yüzyıla bakıldığında, dünya ekonomisinin ortaya çıkardığı süreçlerle ilgili belli başlı karşı-hareketlerin şunları içerdiği görülecektir:

• Amerika’daki plantasyon köleliğine karşı isyanlar,

• Balkanlar’dan Amerika’ya uzanan, sömürgeci ve emperyal sistemlerdeki “milliyetçi” ve ayrılıkçı hareketler,

• Asya ve Ortadoğu’dan Amerika’ya uzanan alanda, dünya ekonomisine katılmaya ve bu ekonomiyle birleşmeye karşı olan ve zaman zaman alternatif sosyal dünyalara kaçışı ve dünyanın geri kalanıyla bağlantılarını koparmayı deneyen girişimler,

• Yine Ortadoğu, Afrika, Asya ve Amerika boyunca görülen, Avrupa kültürüne ve kapitalist kültüre direnen, genellikle dinsel veya kültürel hareketler olarak adlandırılan uygarlıkçı hareketler.

Bu kısa ve eksik tipolojide öncelikle on sekizinci yüzyılda Amerika’daki kapitalist gelişmenin temellerini sarsan ve yepyeni işgücü formlarına, yeni

bir uluslararası işbölümüne ve ayrıca yeni bir hegemona ve yeniden düzenlenmiş bir devletlerarası sisteme işaret eden −başta köle isyanları ve giderek artan "beyaz" yerleşimcilerin sömürge bağımsızlığı talepleri olmak üzere− hareketler göze çarpıyor. İkinci olarak, dünya ekonomisinin (Orta-) Doğu'ya doğru yayılması sonucu, genellikle önceki imparatorluk topraklarında ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde ve çevresinde ortaya çıkan direniş hareketlerini inceliyoruz. Son olarak da Asya'ya doğru ilerliyor ve Endonezya Takımadaları'ndaki hareketlerin genişleyen Avrupa dünya-ekonomisinin sınırlarını nasıl belirlediğine bakıyoruz. Çalışmamızdaki sıralama herhangi bir "dönüştürücü" hareketler dizisini ya da bir bölgeyi diğerlerinin üstünde tutmayı amaçlamıyor. Aslında bu dönemde Amerika'daki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Asya'daki çok çeşitli "dönüştürücü" hareketler birbiriyle ilgisiz değildi ve hepsi de gündelik hayatı derinlemesine değiştirmekte olan kapitalist Avrupa yayılması tehdidine tepki veriyorlardı.

Amerika’daki Devrimci Dalga

Kapitalist yayılmaya Amerika genelinde gösterilen direnişin izi on beşinci yüzyıla dek takip edilebilir. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde sömürgeleştirilmeye ve köleliğe karşı direnen pek çok yerli halk katledilmiş, milyonlarca insan da hastalıklar ve acımasız çalıştırılma koşulları yüzünden ölmüştü. Yine de, tekrarlanan isyan dalgaları egemen sınıfları şiddetli baskı uygulamaya, reform yapmaya ya da bu ikisinin arasında düzenlemeler yapmaya zorlamıştı (1553’te Kolombiya’daki yerli ayaklanmasında olduğu gibi). Bunu takiben, Amerika’daki Avrupa yerleşimleri ve plantasyonları yerlerini sağlamlaştırdıkça yerli isyanlarının doğası ve amaçları bizim burada anti-kapitalist olarak niteleyebileceğimiz bir çizgiye doğru evrildi.

Bunun en belirgin olduğu yer, Avrupa yerleşimindeki ve plantasyon tarımındaki yayılmanın yerli halklar tarafından gösterilen yeni direniş formlarına yol açtığı ABD’ydi. İngiliz kimliğinin dışında yeni bir “Amerikan” kimliği doğurmuş olan Amerikan Devrimi yalnızca bu süreci hızlandırmaya yaradı. Yeni bir cumhuriyetin kuruluşu “Kızılderili nakillerine” ve yerlilerin mülksüzleştirilmesine, yerlerinden edilmelerine ve onları marjinal alanlara hapsetme girişimlerine yol açtı. Yerleşimcilerin acımasız bir şekilde yayılmasına karşılık olarak, Güneydoğu’da aralarında Cherokee ve Creek kabilelerinin de bulunduğu özerk Amerikan yerlisi köyler, on sekizinci yüzyıldan itibaren konfederasyonlar yoluyla gitgide daha çok ilişkilendiler. Creek kabilesiyle 1813-1814’te yapılan savaş ve Andrew Jackson’un Seminole kabilesinin üzerine 1817-1818’de yaptığı seferler, tüm Amerikan yerlilerini Mississippi’nin batısındaki alana sürme fikrinin gelişmesine yol açtı. 1830’da bu sürgünler Cumhuriyet kanunu haline geldi ve 1820-1840 arasında uygulandı. Bu yirmi yıl içinde Mississippi’nin doğusunda yaşayan 125.000 Amerikan yerlisinin dörtte üçü “nakledildi” ve güneyli Amerikan yerlilerinin toplamda dörtte bir-üçte bir kadar bir kısmının ölümüne yol açıldı (Wolf 1982: 284).

Bu savaşlar, tüm Amerika ve Karayipler’deki sömürge bölgeleri boyunca yerli ve köleleştirilmiş halklara ortak bir hayatta kalma stratejisi olarak

maroon mantığının geniş bir şekilde benimsendiğini ortaya koydu. Bu yüzden, topraklarında İspanyol, İngiliz, Fransız ve Amerikan yerleşimcileriyle savaşmış olan Creek'lerin bir kısmı bataklıklarda ve ormanlarda komüniteler kurarak işgalcilere karşı bir dizi gerilla saldırısında bulundular. Kaçak kölelerin sayısındaki ciddi artış da çeşitli maroon komüniteleri yoluyla kolektif direniş eylemlerini kuvvetlendirdi. Amerikan Devrimi ilerledikçe tüm radikal öğelerin temizlenmesi politikası ve tüccarlar ile çiftlik sahiplerinin güçlerinin artması, bu eylem modellerini on dokuzuncu yüzyılın geri kalanı boyunca sabitlemiş oldu.

Maroon uygulamalarının yanı sıra, Amerika'da toprakları işgal edilen halklar tarafından başlatılan ayaklanmalar da çok benzer dinamikleri birleştirdiler ve çoğunlukla daha yıkıcı etkiler yarattılar. Bu durum özellikle İspanya'nın Amerikan bağımsızlık mücadeleleriyle karşılaşmasında ortaya çıktı. Artan vergiler, devlet tekelleri, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki dramatik düşüş ve (özellikle büyük arazi sahiplerine ve madencilere ait) işgücünün ve toprağın şiddet yoluyla istimlak edilmesi, en belirginleri 1773-1775 Pugachev ayaklanması ve 1780 Tupac Amaru isyanı olmak üzere, yerli halklar tarafından başlatılan ardışık direnişlere yol açtı.

Özellikle Tupac Amaru isyanı, Amerika'daki sömürgecilik altında inşa edilmiş toplumsal hiyerarşilere dayalı isyanların oluşumu ve sınırları hakkında fikir verici niteliktedir. Yerli halklar tarafından başlatılmış bu isyan, yerli halkların ekonomik ve sosyal yaşamını kontrol altında tutan ve fethedilmiş Peru'daki sosyal ve ırksal ayrıcalıklar içerisinde güvende olan Creole'lerin desteğini almayı başaramadı. İspanyol Amerika'sındaki başka isyanlar da, örneğin Nueva Granada'daki Communero İsyanı (1781-1783), aynı ayrımları yansıtıyordu. Kıta boyunca, Creole'lerin bağımsızlık hareketlerinde liderliği üstlendikleri ve 1780'den sonra yerli halkların ve "beyaz olmayan" Creole'lerin yerleşimci hareketlerine güvenlerini kaybettikleri bir durum ortaya çıktı. Creole elitleri Britanya kontrolündeki Kuzey Amerika'da yerleşimci sömürgelerinin bağımsızlık hareketinden etkilenirken, yerli öğeler ise Yerli ve Afrikalı halkların ayaklanmalarından esinleniyorlardı.

Ama sömürgeci düzene ve köleliğe karşı en büyük meydan okuma, gerilemekte olan İspanyol sömürgeci sisteminde değil, Amerika'daki

Fransız yönetiminin kalbinde ortaya çıkacaktı. Esasında İspanyol yönetiminin kaderi, Fransız yönetimindeki Haiti'deki gelişmeler dolayısıyla şaşırtıcı bir değişim gösterecekti. Haiti devrimi hem köleliğin hem de İspanyol ve Fransız-Amerikan yönetimlerinin sonunu getirdi. Aslında bizim dönemimiz boyunca gerçekleşmiş tüm devrim ve isyanlar arasında 1789-1804 Haiti Devrimi, hem yerleşimci bağımsızlaşmasını hem de Amerika'da temeli atılan yeni kapitalist dünyaya karşı halk direnişini hızlandırdığı ve netleştirdiği için en öndeki ve en merkezi harekettir. Daha önceki isyanlara ve geniş maroon komünitelerine −örneğin Brezilya'daki Palmares komünitesi− rağmen, ilk siyah cumhuriyetin şiddet yoluyla doğuşu kapitalist dünya ekonomisinin tarihindeki en başarılı köle isyanıdır. Haiti, kölelik, ırkçılık ve sömürgecilik karşıtı eylemleri bir araya getirerek özgürlük meselesini Fransız Devrimi'nin bile odağına itmiştir.

Haiti Devrimi'nden önceki yıllarda bir devrim dalgası Atlantik'teki köleleştirme alanı boyunca, 1730'larda başlayıp 1760 Tacky isyanını ve Kuzey Amerika, Fransız ve Britanya Karayipleri, Güney Amerika ve hatta Afrika'daki isyan ve ayaklanmaları içererek yayıldı. Haiti Devrimi ilerledikçe, maroon gelenekleri ile plantasyonlardaki pek çoğu "örgütlenmek amacıyla kısa bir süreliğine maroon olacak" (Fick 1997: 240) isyancıların hedeflerini ve eylemlerini kaynaştırıp geliştirerek kendisinin açık bir şekilde bu eski isyanlara dayandığını göstermişti. Sayıca fazlalıklarıyla Haiti'nin Karayipler ekonomisindeki egemen rolünü ortaya koyan özgür siyahlar ile maroon stratejisi arasında paralel ilişkiler şehirlerde de ortaya çıktı. Daha önceki Makandal isyanı (1757-1758) bu iç bağlantıları sergilemiş ve "maroon stratejisinden örgütlü siyah direnişi için bir merkez yaratma ihtimalinin" ipuçlarını vermişti (Fick 1997: 240; James 1989: 20-21).

Siyah kölelerden, melezlerden ve "özgür" siyahlardan; kadın, erkek ve çocuklardan oluşan örgütlü gerilla orduları yoluyla isyan, devrime doğru ilerledi (Fick 1997: 242-46). Bu gruplar arasındaki değişken koalisyonlar sonunda yalnızca köleliğin kaldırılmasına değil, aynı zamanda 1804'teki bağımsızlıktan sonra herhangi yeni bir plantasyon tipi iş rejiminin kurulamamasına da yol açtı. Bu aşamada, galip gelmiş köleler plantasyon hayatına geri dönmeyi tümden reddediyorlardı; hatta bağımsız Haiti'nin büyük ölçekli, ihracata yönelik ve ticari tarım anlayışını diriltmek isteyen

çaresiz siyah başkanları bunu istediğinde bile kabul etmediler. Amerikan ve Fransız devrimlerine kıyasla, Haiti'nin köleleri tarafından gerçekleştirilen devrim, eski hâkim sınıfları tamamen imha etmesiyle, emek sömürüsünün baskın yöntemlerini ve ırksal kökenlerini yok etmesiyle ve mülkiyet ile toprağın yeniden dağıtılmasını sağlamasıyla, bu ismi fazlasıyla hak ediyor.

Devrim, bunları başararak diğer sömürgelerdeki kölelere, var olan sömürgeci imparatorlukların kaderlerine ve Britanya hegemonyasının yükselişine doğrudan etki etmiş oldu. İlk etkilenen Fransız sömürgeciliği oldu. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Haiti, Fransız egemenliğinin kalbi ve Karayipler'in tümünde en geniş ve en kârlı plantasyon merkezi olmuştu. Saint-Dominigue (Haiti) şehri Avrupa'da tüketilen kahvenin ve şekerin yarısını karşılıyor ve Fransa'nın denizaşırı ticaretinin beşte ikilik kısmına kaynaklık ediyordu (Geggus 1991: 402). Bu gerçekler, Britanya'nın ve ABD'nin, Fransa'nın Haiti'yi geri almak için verdiği ümitsiz çabaya destek vermesine yol açtı. Bu çaba sırasında da Napolyon'un Haiti'yi yeniden fethetmek ve köleliği yeniden kurabilmek için gönderdiği 60.000 kişilik gücün neredeyse tamamı yok oldu. Fransa'nın Haiti yenilgisi, Amerika'daki emperyal heveslerinden vazgeçmesi ile, beyaz cumhuriyetlerin (özellikle Louisiana Satışı* yoluyla ABD'nin) güçlenmesi ve Fransa'nın Büyük Britanya ile mücadelesinde kritik bir zayıflama yaşaması ile sonuçlandı.

Ama Haiti, tıpkı Fransa ve İspanya gibi, Büyük Britanya için de yeni sorunlara yol açtı. Britanya Haiti'de giderek asileşen yerleşimciler, Creole'ler ve isyankâr köleler ile karşı karşıya geldi. Örneğin Britanya 1795'te, kontrolü altındaki Batı Hint Adaları'ndaki beyaz yerleşimcilerin niyetlerini sınamak ve isyankâr köleleri kontrol etmek için Batı Hint Alayı'ndaki siyahları gönderdiğinde, bu hareket Dominica'daki siyah askerlerin çıkardığı isyan ile karşılandı (Geggus 1997: 6). Benzer bir şekilde Haiti'den kaçan plantasyon sahiplerinin yanlarında götürdüğü köleler, gittikleri yerlere Haiti devrimi fikrini ve eylemlerini taşıdılar ve böylece Curaçao, Venezüella ve özellikle Lousiana'da ayaklanmalar başlattılar (LaChance 2001). Başka yerlerde de Haitililerin yardıma geleceği dedikodusu ayaklanmaları hızlandırdı; Denmark Vesey'in yandaşlarına Charleston'u kuşattıkları sırada yardım geleceğini müjdelemesi ya da Aponte'nin Havana'da Haiti'nin bir benzerini

yaratabilmek için Haitili liderlerin portrelerini kullanması örneklerinde de görüldüğü gibi. Özgürlük dedikodularından isyan stratejilerine dek, Haiti tüm Karayipler'de ve hatta Amerika'da direniş dinamiklerini hareketlendirdi. Devrimci akımlar başka yönlere doğru da ilerledi; Fransa'dan, Almanya'dan ve Polonya'dan devrim destekçileri Haiti'ye akın etti; Haiti Devrimi, Avrupa'yı da tümden etkiledi ve köleliğin kaldırılmasına taraftar olanları gerçek çözümler bulmaya zorladı, en önemlisi de Fransız Devrimi'ni doğrudan etkiledi (Fick 1997).

Karayipler, Amerika ve Avrupa arasında özgürlük ve isyan ideolojileriyle birbirine bağlananlar yalnızca köleler ve köleliğin kaldırılmasını isteyenler değildi. Burada merkezi bir öğe de okyanus-aşırı dünya ekonomisinin büyük çaplı taşımacılık talebinden etkilenen Atlantik ve Karayip denizcileri idi. On yedinci yüzyıla gelindiğinde büyük okyanus-aşırı gemilerin tayfaları, Braudel'in dediği gibi, "Avrupa'nın ve dünyanın sefil sınıfları arasından seçiliyordu. On yedinci yüzyılda tüm denizlerde muzaffer olan Hollanda gemileri de istisna değildi. Aynı kural hayret verici Amerikan gemicileri için, yani 'On sekizinci yüzyılın sonunda küçük gemilerle... Philadelphia veya New York'tan denizleri fethetmek için Çin'e doğru yola çıkan… ikinci sınıf İngilizler için' de geçerliydi" (Braudel 1981: 425).

Bu "yamalı bohça" gibi tayfa toplulukları, Linebaugh ve Rediker'in bu dönem hakkındaki anlatılarında görüldüğü gibi, pek çok isyan arasında bağ kurdu. Bu yüzden "yamalı bohça misali tayfalar, Amerika ve St. Dominigue'deki isyanların haberlerini Avrupa ve Latin Amerika'ya taşıdıkça yeni hareketlerin de yolu açıldı," hem de "arada kıta, imparatorluk, sınıf ve ırk farkları olmasına rağmen" (Linebaugh ve Rediker 2000: 301). Bu anlamda gemi, "hem kapitalizmin motoru… hem de devrimcilerin fikir ve pratiklerinin… yeniden formüle edildiği, yayıldığı ve kalıcılaştığı… bir direniş sahnesi haline geldi" (Linebaugh ve Rediker 2000: 144-45).

Denizciler kendileri için de çabaladılar elbette, gümrük haklarını savundular, müsadere, hapis ve disipline karşı çıktılar. 1740'larda Britanya kontrolündeki Kuzey Amerika'da başlayan "müsadere ayaklanmaları" hem Britanya hem de ABD donanmalarına karşı çıkarıldı. Denizcilerin direnişleri donanma ve denizcilik mallarına zarar vermekten,

imparatorluğun makinelerini −yani gemileri ve tersaneleri− yıkıp yok etmeye dek varıyordu. Burada bizi daha çok ilgilendiren konu, denizcilerin birbirine uzak noktalardaki direniş formlarını, maroon ve haydut topluluklarını, şehirli ve kırsal köle topluluklarını, liman işçisi topluluklarını, korsan ve denizci topluluklarını birbirine bağlamakta oynadıkları rolün niteliği. Denizciler farklı direniş eylemlerini denizden hinterlanda, okyanustan okyanusa taşıyarak köprüler oluşturdular. Julius Scott'un (1986) gösterdiği gibi, yaklaşmakta olan köle ayaklanmalarının, devrimlerin ve özgürlüklerin haberi "ortak bir rüzgâr" aracılığıyla taşınıyordu.

Karayipler'den ve özellikle Haiti'den devrimin yayılması ABD ve Avrupa tarafından Haiti'ye uygulanan ambargonun da çok ötesinde, yeni karşı-devrimci tepkileri beraberinde getirdi. Hatta bu, yerleşimcilerin bağımsızlaşma süreçlerini de yavaşlattı çünkü kölelerin, Creole'lerin ve melezlerin birlikte isyan çıkarmalarından korkulmaya başlanmıştı. Her yerde özgür siyahlar üzerindeki denetim sıkılaştırıldı ve Creole'lerin köle isyanlarından duydukları korku pek çoğunun sömürgeci Avrupa güçlerine ve krallarına olan sadakatlerini yinelemelerini gerektirdi. Britanya, İspanya'nın Amerika'daki sömürgeleriyle deniz bağlantısını kestiğinde bile pek çok beyaz yerleşimci İspanya'ya sadık kaldı çünkü hem köle isyanlarından hem de İngiliz kökenli köle karşıtı fikirlerden korkuyorlardı. Ama bu, direnişe engel olamadı; Arjantin, Şili, Meksika ve Caracas'ta ayrıcalıksız sınıfların memnuniyetsizliği ve ekonomik kutuplaşma yüzünden yeni isyanlar çıktı. Tupac Amaru isyanının 1810'daki Meksika versiyonu önce yerli halklar sonra da melez mestizolar tarafından desteklendiği için oldukça radikal bir isyan olarak yer etti. Muhtemelen sömürge karşıtı hareketlerin karşısındaki en büyük engel, Peru'daki Cuzco isyanında (1814-1815) da görüldüğü gibi, Creole'lerin korkularıydı. Köle ayaklanmalarından korkulması da temelsiz değildi. Haiti'nin bağımsızlaşmasının hemen ardından "ikinci köleliğin" dayatılmasına cevaben (Tomich 1988, 1997), isyanlar Louisiana ve Küba'dan (1811, 1812) Porto Riko ve Santo Domingo'ya (1812) ve başka yerlere sıçradı.

Yerli ve siyah isyanlarıyla birlikte sömürge karşıtı hareketler, Fransa'nın geri püskürtülmesine ve ABD'nin kurulmasına paralel bir şekilde İspanyol hâkimiyetinin de sonunu getirecekti. Yarıküre boyunca isyankâr köleler,

denizciler ve yerliler tarafından verilen mücadeleler gerçek başarılara ulaşmış olmasına rağmen, Amerika'nın yeni çizilen haritasında yerli beyaz elitler her zamankinden de güçlü olarak ortaya çıkıyorlardı. Britanya'nın Avrupalı rakipleri karşısında sağladığı üstünlük Amerika'daki bu mücadeleler tarafından sağlanan fırsatlara çok şey borçluydu ve bu Britanya üstünlüğü, kapitalist dünya ekonomisini isyankâr Atlantik coğrafyasından da ötelere yayarak aynı zamanda yeni isyanlar için de alan açmış oldu.

Avrupa’da Emperyal Direniş ve Milliyetçi İsyanlar

On sekizinci yüzyılı şekillendiren Amerika menşeli gelişmelere Avrupa çapındaki isyanlar da katkıda bulundu. Bu isyanlarda, Napolyon Savaşları tarafından Avrupa coğrafyasının değiştirilmesinin ve Avrupa’nın Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar ilişkisinin değişmesinin yanı sıra Fransız Devrimi’nin doğrudan bir etkisi vardı. Fransız Devrimi Balkanlar’da çok az yankı uyandırmıştı fakat Napolyon’un fetihleri Avrupa’daki devletlerin yeniden örgütlenmesine ve Avrupa’nın siyasi yapısının istikrarsızlaşmasına yol açarak “daha önceleri karşı konulmaz görünen devletlerin savunmasızlığını ortaya çıkarmıştı” (Tilly 1993: 93). Daha da önemlisi, bu olaylar milliyet anlayışını bağımsızlık hareketlerinin temeli olarak tasdik etmişti. Fransız Devrimi bu anlamda siyasi iktidarın kullanımına dair yepyeni imkânlar sundu ve yöneticilerin meşruiyet temellerini dönüştürdü. İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde dendiği gibi, “Egemenlik hakkı Millet’indir; hiçbir insan, hiçbir birey açıkça Millet’ten kaynaklanmayan egemenliğe sahip olamaz” (Kedourie 1993: 5).

Eski imparatorluklar bu etkilere karşı daha savunmasızdılar. Osmanlı, Avusturya ve İspanyol imparatorlukları; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik şiarından ve bu seküler ideallerden etkilenen hareketlerle mücadele etmek zorunda kaldılar. Bu fikirler yayıldıkça, geleneksel imparatorluklarda huzursuzluklar baş gösterdi ve Yunanistan (1831), Belçika (1830) ve hatta daha önce bahsettiğimiz Haiti (1804) gibi yeni devletler ortaya çıktı. Milliyet temeli üzerinde kurulmuş bu yeni bağımsızlık hareketleri, bir önceki yüzyılın isyanlarından oldukça farklıydılar. Tilly’nin değindiği gibi, “bağımsızlık hareketlerinin 1803’te başlayarak hızlanması, on sekizinci yüzyıl eyalet isyanları politikasında da etkili bir değişikliğe yol açtı” (1993: 93). Pek çok milliyetçi ve dinsel hareket arasında görüldüğü gibi, hareketlerin farklı kaynaklardan ilham almaları durumunda bile bu hareketler aslında aynı süreçlerin; Avrupa topraklarının ve piyasasının genişlemesinin, imparatorlukların parçalanmasının ve Avrupa devletler sisteminin yeni ve eski ulus-devletler tarafından yeniden oluşturulması sürecinin birer parçasıydılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıl başındaki dönüşümü, bu süreçlerin işleyişine dair en dikkat çekici örneği oluşturuyor. Hepi topu birkaç on yıl içerisinde bu devasa, çok etnikli imparatorluk, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da bir dizi ulus-devlete dönüştü. Bu dönüşümü, Osmanlı Devleti tarafından on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda oluşturulmuş dinsel cemaatler (milletler) sisteminde ve geleneksel sosyal yapıda meydana gelen değişikliklerin, belli başlı dinsel grupların kolektif kimlik anlayışını değiştirmesi olarak da anlayabiliriz. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Balkanlar ve Ortadoğu'da meydana çıkan milletler, "güç yoluyla yaratılmış ve şekillendirilmiş sosyoekonomik ve dinsel-kültürel koşulların" sonucu olarak ortaya çıkmışlardı (Karpat 1973: i).

Araştırmacılar arasında milliyetçiliğin anlamı ve karakteri üzerine sürdürülen tartışma, bu bölgedeki ve bu dönemdeki isyanları tanımlamanın ve sınıflandırmanın zorluğuna işaret ediyor.[5] Bu durum, bu hareketlerin doğuşuna temel hazırlayan kilit zamansal, coğrafi, dinsel ve etnik özelliklerin belirtilmesini daha da önemli kılıyor. Göreceğimiz gibi, Avrupa kaynaklı fikirlerin yayılımı ve Avrupa güçlerinin imparatorluğun iç işlerine müdahale etmesi gibi etkenlerin payı da azımsanamayacak ölçüdedir.

İlk olarak Osmanlı sisteminin dönüşümüne ve "milliyetçi isyanların" gelişimine odaklanmak için ulusal kimliklerin inşasını ve bunu takip eden bağımsız ulus-devlet oluşumlarının ortaya çıkışını incelememiz gerekir. Bu da etnik, cemaatsel ve dinsel kimliklerin yaygınlığını ve Avrupa dünya-ekonomisinin yeniden örgütlenmesini ele almamızı gerektirir.[6] Tüm bu faktörler ulusal bir uyanışa iki şekilde etki ettiler: Birincisi, çeşitli etnik kültürlerin taban düzeyinde birleşmesini sağlayarak ve böylece ulusal bir kimlik inşasına temel hazırlayarak, ve ikincisi, ulusal ayaklanmalarda başı çekecek yeni liderler ve entelektüellerin yolunu açarak.[7]

Karpat, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaçağdan kalma sosyoekonomik ve dinsel-cemaatsel (milletler sistemi) örgütlenmelerinin çözülmelerini ve on yedinci yüzyıldan sonra yeni ekonomik, siyasi ve kültürel elitin liderliği altında yeni milletlere dönüşmelerini, devlete karşı artan kızgınlık tarafından yaratılmış faktörler olarak görüyor (Karpat 1973: ii). Bu durum, köylünün savunucusu olarak görülen sultanın, yozlaşmış askeri-idari kurum tarafından milletlere baskı ve sömürü uygulanmasını engellemekteki

acizliği nedeniyle daha da kötüleşti. Ordu içerisinde sipahiler önemlerini yitirdi. Ek olarak, arazi dağıtımı ve mülk sistemindeki değişiklikler, demografik değişimler ve ticaret ile sanayideki hızlı gelişmeler bu toplulukların devlete kızgınlıklarını daha da artırdı.

Tüm bu değişimler karşılıklı olarak birbirini etkiledi. Batı Avrupa'nın sürekli genişleyen ekonomisinin yarattığı baskı, nihayetinde tımar sisteminin sonunu getirdi. Yeni Dünya'dan gelen külçeler, Osmanlı akçesinin değerini düşürdü. Bunu takip eden enflasyon arazi rejimi de dahil olmak üzere eski ekonomik sistemi parçaladı ve hayat standartları düşen devlet görevlileri köylü üzerindeki baskılarını daha da artırdılar. Sonuç olarak tımar sisteminden vazgeçilerek yerine daha külfetli olan çiftlik sistemi getirildi. Çiftlik sisteminin baskısı ve merkezi otoritenin zayıflamasından kaynaklanan kargaşa ve haydutluk ortamı, kırsal kesimde geniş çaplı huzursuzluğa ve hatta nüfus azalmasına yol açtı. Böylece, Balkanlar'daki köylüler o zamana dek içinde bulundukları izole konumdan ve siyasi ilgisizlikten dışarı çıkmaya zorlandılar.

Demografik değişimler de bu dönüşümün ölçeğinin büyümesine sebep oldu. Ortaçağ mülk sisteminin on altıncı yüzyılda geçirdiği değişim, ciddi bir nüfus artışı tarafından öncelenmiş ve desteklenmişti. Toprak sahipliği ve tarım yöntemlerinde değişikliğe izin vermeyen katı arazi kanunları yüzünden bu büyüyen nüfus içerisindeki işsizlik oranı arttı. Bu sırada imparatorluğun doğu illerinden Balkanlar'a doğru on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda yaşanan göç, kırsal nüfusun yeni bölgesel pazarlarına dönüşecek nüfus merkezleri oluşturdu. Bu şehirlerin oluşumu Balkan köylerinin kırsal izolasyonunu kırarak siyasal ve sosyal mobilizasyonlarının önünü açtı. Aynı zamanda, kırsal nüfusla bağlantı fırsatlarının artması sonucu, şehirlerde yeni bir elit grubu oluştu.

Osmanlı'nın Balkanlar'da gerilemesi aynı zamanda ticaret ve sanayideki artan gelişmeler tarafından da şekillendirildi. Bu, temel olarak imparatorluğun on sekizinci yüzyıldan başlayarak, genişleyen dünya ekonomisine gitgide entegre oluşunun bir sonucuydu. Mısır ve Doğu Akdeniz ülkeleri için bu süreç on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde moment kazanırken, Anadolu'daki ticaret hacminin artmaya başlaması ancak 1830'larda gerçekleşti (Keyder ve İslamoğlu 1987). 1820 ve 1853

yılları arasında bu entegrasyon öncelikli olarak dış ticaretin büyümesi yoluyla yaşandı (Pamuk 1987: 11) ve bu büyüme, ticaret hacmindeki artışın ve ticaret modellerinin yeni hegemon Büyük Britanya'yı izleyerek geçirdiği değişimlere göre gerçekleşti. Çiftlik sisteminin uygulanmaya başlaması da, pamuk ve mısır gibi sömürge ürünlerinin ithalatını ve üretimini yaygınlaştırarak bu sürece destek oldu.

Bu hızlı ekonomik değişimler tüccar, gemi sahibi, gemi işletmecisi gibi sınıfların öneminde bir artışa neden oldu ve bu sınıflar Balkanlar'daki "yeni orta sınıfı" (Karpat 1973) oluşturarak isyan ve devrimlerin örülmesini sağladılar. Karpat, tüccarların doğrudan devlet kontrolüne tabi olmamalarını, finansal kaynakları ellerinde tutmalarını ve böylece dış dünya hakkında bilgi sahibi olmalarını, bu sınıfın on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl siyasi gelişmelerinde önemli rol oynamasını sağlayan etkenler olarak değerlendiriyor (1973: 31). Bu yüzden, pek çoğu çocuklarını Batı'da okutan bu daha varlıklı ve iyi eğitimli Hıristiyan tüccarlar, bir yandan dış dünya ile bağlantılar kurarken bir yandan da imparatorluğun kırsal bölgelerindeki akrabalarıyla ortak bir çıkar duygusu geliştirdiler. Tüccarlar ve gemi işletmecileri yurtdışındayken devrimci doktrinleri benimseyip bunları hoşnutsuz hemşerileri arasında coşku ve hevesle yaymak konusunda da eli çabuk davrandılar (Stavrianos 2000: 211). Güney Macaristan'daki Sırp tüccarlar, Güney Rusya'daki Bulgar tüccarlar ve Orta ve Doğu Avrupa'daki Yunan tüccarlar on dokuzuncu yüzyılda bu şekilde, Osmanlı yönetimindeki azgelişmiş kardeşlerinin bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için yardımda bulunabildiler ve önemli roller üstlendiler. Özellikle Habsburg Sırpları, Tuna Nehri çevresindeki Sırpların kurtuluşuna büyük katkıda bulundu (Stavrianos 2000: 138).

Ama tüccarların ve gemi işletmecilerinin etkileri devrimci fikirleri benimseyip yaymakla sınırlı değildi. Karpat'ın da belirttiği gibi, Hıristiyan entelektüeller bu insanlara, "tarihsel kökleri hakkında bilgi sağlayarak Aydınlanma ve ulus fikirleriyle uyum içinde bir ulusal tarih yorumu yapılabilmesi için temel oluşturdular" (Karpat 1973: 60). Sonuçta bu diaspora toplulukları "memleketlerine bol bol kitap, ekipman ve para yardımı yaparak oradaki hemşerilerinin entelektüel uyanışına büyük katkılarda bulundular. Çoğunlukla, kendi memleketlerinden gelen gençlerin yurtdışındaki üniversitelerdeki eğitimlerini de finanse ettiler. Ayrıca kendi

dillerinde kitap ve gazete yayınlanmasını da mümkün kıldılar” (Stavrianos 2000: 146). Dahası, artık yeni bir dindışı eğitim şekli gelişmişti, bu eğitimin birincil kaynağı artık din değil Batı Avrupa Aydınlanması’ndan etkilenmiş fikirlerdi (Stavrianos 2000: 146).

Bilgi sistemini dönüştürme görevinde Yunanlar başı çekti, çünkü hem coğrafi hem de ticari olarak Batı ile daha çok bağlantıya sahiplerdi. Yunan diaspora toplulukları da mekânsal olarak daha yaygındılar ve eğitim için kaynak sağlamaları daha kolaydı. Ortodoks Kilisesi okullarında hâkimiyet sahibi olmalarına rağmen, ilk işleri eğitim üzerindeki kilise kontrolünü kaldırmak ve seküler okullar kurmak oldu (Stavrianos 2000: 147). Bu okullar on dokuzuncu yüzyıldaki ulusal hareketler için büyük öneme sahipti çünkü farklı hareketler arasındaki temel bağlantılardan birini onlar sağlıyordu. Romen, Bulgar ve Sırp öğrenciler Aydınlanma ve Fransız Devrimi düşüncelerini yayan bu Yunan okullarında eğitim gördüler. Bu okullarda eğitim gören Bulgar öğrenciler de memleketlerine döndüklerinde “Greko-Slav” okulları açtılar. Bunlar da aynı şekilde Bulgarların ulusal uyanışına katkıda bulundu (Stavrianos 2000: 147).

Tüccarların, gemi sahiplerinin ve gemi işletmecilerinin yanı sıra, yeni bir askeri sınıfın yükselişi de on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısını değiştiren önemli etkenlerden biri oldu. Balkanlar’daki yerel halklar arasından fazla miktarda asker alma kararı, askeri becerilerle donanmış ve ufukları açık yeni bir sınıf yarattı. Avusturya ordusunda savaşmış askerler ve gaziler −örneğin yerel bir kahraman olan Karageorge− 1804 Sırp ayaklanmasında önemli rol oynadılar. Fransız ve Rus ordularında görev almış Yunanlar da benzer bir şekilde Yunan Kurtuluş Savaşı’nda liderliği üstlendiler (Stavrianos 2000: 213).

Osmanlı İmparatorluğu’na meydan okuyan ve onu değiştiren bu çeşitli grupların aktif rollerinin yanı sıra, Fransız Devrimi kaynaklı fikirler de “Osmanlı otoritesini sarsmak amacıyla Paris’ten yönetilen sistematik bir propaganda” yoluyla Osmanlı topraklarında yayıldı (Stavrianos 2000: 211). Bu propaganda kampanyası özellikle Fransız-Türk düşmanlığının yaşandığı yıllarda yoğunlaşmıştı. Ama bu, Paris’ten tek merkezli bir akış değildi, Balkan halkları da Fransız Devrimi’nin fikir ve amaçlarına oldukça açıktılar

ve bu idealleri kendi üsluplarınca ifade etmeye başladılar. Yine de Paris'te gerçekleşen ayaklanmalar belirleyici oldu. Stavrianos'un anlattığı gibi,

Mason locaları ve diğer gizli kuruluşlar merkezi şehirlerde yerleşmişlerdi. Gazeteler, devrimci fikirleri yaygınlaştırmak ve Türk hâkimiyetine son vermek amacıyla çıkarılıyordu. Devrimci ideoloji Batı'dan Doğu'ya bozulmadan aktarılmamış olabilir; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramları yarım yamalak anlaşılmış olabilir. Ama Paris'teki ayaklanmalar ve Napolyon'un üstün başarıları, söz konusu Balkan halklarını daha huzursuz, daha bağımsız ve özgürlüğünü kazanmaya daha kararlı hale getirdi. (Stavrianos 2000: 211)

Daha belirgin olan konu ise, Avrupa boyunca milliyetçiliğin yayılıyor ve Fransız Devrimi örneği üzerinden uygulanıyor olduğuydu (Kedourie 1993). Ama Fransız Devrimi'nin bu etkisi homojen veya evrensel değildi. Balkanlar'da, Fransız etkisi bir bölgeden diğerine değişiklik gösteriyordu. Adriyatik bölgesinde oldukça belirgindi, çünkü Fransız egemenliği en uzun süre orada yaşanmıştı. Aslında Fransızlar tarafından İllirya Vilayetleri'nin yaratılması, birkaç onyıl sonra Yugoslav ulusal hareketini tetikleyecekti (Stavrianos 2000). Bu durumun sebeplerinden biri, Fransızların ellerinde tuttukları bölgelerde ekonomik gelişme kadar kültürel gelişmeye de önem vermeleri, gramer kitapları ve sözlükler için mali yardım yapmaları, ulusal bir tiyatronun kurulmasını teşvik etmeleriydi. Yunanistan gibi diğer bölgelerde, ulusal uyanış daha doğrudan bir şekilde Fransız Devrimi heyecanından ve Napolyon'dan kaynaklanmıştı.

Bu dönemde çeşitli devletler (ya da güçler) arasındaki rekabet de Balkan nüfusunun ulusal uyanış süreçlerine büyük katkıda bulundu. Bir yandan Fransız Devrimi ve Napolyon'un işgalleri Avrupa'nın sınırlarını değiştirirken, diğer yandan da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra büyük bir güç olarak Rusya'nın Hıristiyanların hamisi rolüne soyunması da "duruma ideolojik bir içerik enjekte etti" (Karpat 1973: 54). Rusya güneye, Balkanlar'a doğru yayılma planlarında Yunanları olası müttefiki olarak görüyor ve bu yüzden Yunan bağımsızlık hareketini kısmen destekliyordu. Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı çıkan isyanlar arasında Yunan Bağımsızlık Savaşı ilk "milliyetçi" hareket olarak ortaya çıktı. Bu hareket sonradan diğer Balkan milliyetçi hareketlerinin evrilmesi için "temel

önkoşul" ve/veya bu hareketler için esin kaynağı haline geldi (Hobsbawm 1962: 140).

Bu olayda, daha önceki sayfalarda tartıştığımız etkenleri ayırt edebilmek çok daha kolay: Hareketin liderliği genellikle Yunan diasporasındandı (Stavrios 2000: 280), Batı'nın siyasi fikirleriyle beslenmişti ve başta Rusya sonra da diğer Avrupalı güçler tarafından desteklenmişti. Öncelikle Yunan diasporasının rolü, Balkan halkları ve çeşitli milliyetçi hareketler arasındaki en etkili iletişim yöntemini sağlamış olması bakımından oldukça önemliydi. Tüm yarımadayı kaplayan ve Osmanlı sınırlarını da aşarak Orta Avrupa'ya, İtalya'ya ve Rusya'ya ulaşan bir diasporalar ağı oluşturmuştu. İkincisi, etnik ve dinsel kimlikler Yunan milliyetçi hareketinin oluşumunda önemli etmenler olan Yunanistan'ın antik mirasına ve Yunan Ortodoks Kilisesi'ne dayanıyordu. Dahası, bağımsızlık savaşlarının başarılı bir şekilde sonuçlanmasıyla, Yunanistan'ın otokrasiye karşı mücadelesindeki ulusal ve anayasal hedeflerini destekleyen uluslararası bir kamuoyu ortaya çıkmıştı.

Ancak Balkanlar'daki tüm halklar, imparatorluğun en zengin ve en güçlü gruplarından biri olan Yunanlar kadar şanslı değildi. Bu yüzden, pek çok Bulgar Philike Hetairia'ya katılıp Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda veya Karageorge'ye katılıp Sırplarla yan yana savaşmış olsalar dahi kendi bağımsızlık taleplerini 1830'lara kadar dillendiremediler. Yunanlar gibi kültürel ve siyasi meseleler üzerinde bölünmüş olan Slavlar da, aralarındaki ayrımlar birleşik bir ulusal ayaklanmayı engelliyor olsa dahi, bağımsızlıkları için mücadele etmeye başladılar. Yeni ticaret imkânlarından faydalanıp yeni tüccar sınıfı olarak ortaya çıkmış olan Macaristan'daki Sırplar, tıpkı Yunan tüccarların Yunan dünyasındaki etkileri gibi dinamik bir etkiye Sırp toplumu üzerinde sahiptiler. Sırpların entelektüel ve edebi rönesansına işaret eden ilk Sırp kitapları ve gazeteleri Karlowitz, Buda ve Viyana gibi bölgelerdeki varlıklı ve ilerici Sırp toplulukları tarafından basıldı (Stavrianos 2000: 241). Belgrat'taki Sırplar 1804'te ayaklandıklarında Balkanlar'ın diğer bölgelerindeki kardeşlerinden hayati destekler aldılar. Böylece özerkliğini ilk kazanan ve Yugoslav devletinin çekirdeğini oluşturan grup görece daha geri olan, Türk yönetimindeki Sırplar oldu. Ancak 1804'teki Sırp isyanı Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan tamamen farklı bir hareket olarak başladı. Amacı bölgedeki eski düzeni, barış ve asayişi yeniden sağlamaktı; Osmanlılarla savaşmak ya da onlardan

ayrılmak değil (Stavrianos 2000: 246). Ama asayişi (ya da statükoyu) korumak amacıyla başlayan bu isyan, bazı Sırp liderlerin yardım öneren Rus Çarı ile işbirliği yapma kararı sonucunda dört başı mamur bir bağımsızlık savaşına dönüştü.

Rus İmparatorluğu da krizlerden uzak değildi: Rus hükümdarı da Osmanlı'nın Balkanlar'da yaşadığına benzer bir sosyal huzursuzlukla yüzleşmişti. 1762'de tahta İkinci Katerina'nın çıkışı Rus İmparatorluğu için bir dönüm noktası olarak kabul edilir, çünkü Rus devletini dönüştüren ve Rusya'nın iç alanını yeniden düzenleyen o olmuştur (Wallerstein 1989: 186). Bu yeniden düzenleme işi baskı ve Rus köylülerinin kitlesel olarak yerlerinden edilmesi yoluyla yapıldı. Angarya, kötüye giden ekonomik koşullar ve on sekizinci yüzyıl ortasında başlamış olan genel memnuniyetsizlik bir araya gelince insanları isyana itti. On sekizinci yüzyılın ortasında huzursuzluk Urallar'da baş gösterdi bu durum toprak sahiplerinin haklarının yeniden düzenlenmesiyle köylülerin durumunda meydana gelen ani kötüleşme ve artan gıda fiyatları yüzünden gerçekleşmişti (Wallerstein 1989: 163; Portal 1950). Fakat Polonya ayaklanması hariç, bu ayaklanmalar Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlerden tamamen farklı kırsal ayaklanmalardı. 1793'te Kosciuszko liderliğindeki Polonya devrimcilerinin bozguna uğratılmasından beri Polonyalılar Rus yöneticilerin savunmasız bir anını kolluyorlardı. On dokuzuncu yüzyıldaki ilk Polonya isyanı, yani "Kasım Ayaklanması", 1830'da Birinci Nikola, Polonya ordusunu Belçika ve Fransa'daki isyanları bastırmak üzere seferber etmeye karar verdiğinde çıktı. Ancak Polonya devrimci güçleri, Rus güçleriyle altı ay çarpıştıktan sonra yenildiler.

Bu tartışma, Sırp Ayaklanması (1804), Moldova ve Eflak'ta kitlesel huzursuzluk (1806-1848), Yunan bağımsızlık hareketi (1821-1831), Bulgar isyanı (1834) ve Polonya ayaklanması (1830-1831) bileşenlerinden oluşan net bir hareketler kümesini ortaya çıkarıyor. Her ne kadar bu hareketler belli tarihsel konumları nedeniyle birbirinden farklılık gösterseler de, daha geniş bir süreçler dizisi onları ortaklaştırıyor: ekonomik ve sosyal koşulların kötüleşmesi, büyük güçlerin rekabeti, çeşitli hareketlerde önemli özneler olarak var olan yeni elitlerin yükselişi ve çok çeşitli şekillerde Fransız Devrimi'nin etkisi. Bu hareketler tarafından benimsenen stratejiler ve bunların nihai hedefleri, yerel şartları ne olursa olsun bu hareketlerin benzer

süreçlere tepki olarak doğduklarının bir kanıtıdır. Bu hareketlerin neredeyse tamamı bağımsızlığa ulaşmak ya da yabancıların egemenliğini sona erdirmek amacındaydı. Mason topluluklarında örgütleniyor, diaspora cemaatlerinin bağlantılarından faydalanıyor; öğrenciler, tüccarlar, denizciler ve askeri görevliler gibi çok çeşitli aracılar tarafından kıtaya yayılmakta olan Fransız Devrimi'ne bağlı fikirlerden etkileniyorlardı.

Bu milliyetçi ayaklanmalar, imparatorluklara karşı savaşarak Avrupa kıtasının siyasi ve ideolojik haritasını değiştireceklerdi. Anayasa teorileri, milliyetçi duygular, demokratik amentüler ve ekonomik doktrinler epeydir dolaşımdaydı ama hiçbiri on sekizinci yüzyılda tam olarak olgunlaşamadı. 1830'a gelindiğinde ise her biri hızla oyuna dahil oldu. Aynı zamanda eskinin asiller, zanaatkârlar ve köylüler gibi kategorilerinden oldukça uzaklaşmış olan siyasi partiler, sınıflar ve sosyal gruplar bu yeni ulusal tutkular dünyasının aktörleri olarak ortaya çıktılar (Ford 1989: 344-45). Bu anlamda, 1830'ların Avrupa'sı, 1780'lerin Avrupa'sından tamamıyla farklıydı. 1830'ların ayaklanmaları açık bir şekilde, Avrupa'yı silip süpüren bir önceki devrimci dalgadan etkilenmişti.

Esasında Hobsbawm (1962) bu ayaklanmaları, aristokratik iktidarın burjuva tarafından bozguna uğratıldığı, siyasette radikal yeniliklere yol açan ve bu yolla işçi sınıfının ortaya çıkışını sağlayan "ikinci dalga devrimler" olarak niteler. Büyük Devrim'in kendisinden esinlenen hatıraların, efsanelerin ve tarihsel referansların önemi, 1830'daki yeni krizi yalnızca Fransa için değil, aynı zamanda İngiltere, Belçika ve İtalya için de daha önceki sosyal huzursuzluklardan farklı kılan öğelerden biriydi. Fransa'da huzursuzluk, X. Charles'ın 1830 baharında meclisi feshetmesiyle ve daha çok sansür uygulanmasını ve seçim kanununun değiştirilmesini öngören Temmuz Kararları'nı yürürlüğe sokmasıyla patlak verdi. Kararların resmen ilan edilmesinden saatler sonra Paris sokaklarında barikatlar kurulmuştu bile (Ford 1989: 337). Ekim ayına gelindiğinde Paris asilerin kontrolündeydi ve meclis üyelerinin çoğunluğu Orleans Dükü Louise Philippe'i yeni kral ilan etmişlerdi. Böylece monarşi çizgisi tümden yok edilmiş oldu (Ford 1989: 338). Islahat çalışmalarının başarısızlığa uğradığı bir diğer önemli örnek de Belçika'da yaşandı. Kral tarafından uygulanan baskıcı önlemler 1827'ye kadar uzanıyor olsa da, olaylar 1830 Fransız ayaklanmasının etkileriyle birleşti ve Brüksel'de yeni kurulmuş geçici

hükümet, Rusya ve Prusya'nın müdahale etme tehditlerine rağmen, Hollanda'dan ayrıldığını ilan etti (Ford 1989: 338). Böylece, 1830 devrimlerinin bir sonucu olarak yeni bir yapı doğmuş oldu.

Çeşitli etnik grupların kültürel kimliklerinde somutlaşmış olan "milliyetçi" hareketlerin başlangıcı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ve on dokuzuncu yüzyılda bağımsız devletlerin kurulmasına neden oldu. Bu sıralarda ortaya çıkan "dinsel" hareketler de bu iki sonucun doğması açısından eşit derecede önemlidir. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda dinsel ayaklanmalar gerçekten de yaşandı. Fakat bunlar, başka yerlerde de gerçekleşmekte olan dinsel hareketlerden tamamen farklı ya da onlarla ilişkisiz değildi. Şimdi dikkatlerimizi ikinci hareketler kümesine, coğrafi olarak da Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya çeviriyoruz.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Hareketleri

Yukarıda da iddia ettiğimiz gibi, çeşitlilik gösteren milliyetçi ve dinsel hareketler genellikle kapitalist Avrupa'nın kapitalist yayılmasına, imparatorlukların çöküşüne ve devletlerarası sistemin yeniden düzenlenmesine paralel süreçlerin ifadesiydiler. İki hareket kümesinin benzer olmadığı gerçeği, farklılıkları tespit etmemizi gerektiriyor. Dinsel ayaklanmaların örgütsel yapıları, kilit aktörleri ve amaçları farklı yerel koşullardan doğdular ve imparatorluğun çöküşüne kendi farklı yöntemleriyle katkıda bulundular. Her biri farklı stratejilere ve merkez Avrupa devletleriyle farklı ilişkilere sahip iki "altküme" vardı: "mezhep" ayaklanmaları ve "şeriatçı" hareketler. Mezhep ayaklanmaları Avrupa devletlerinin bölgedeki varlığından istifade ederken, şeriatçı hareketler yabancı işgaline karşı isyan ettiler. Ama öncelikle Mısır'a, Kuzey Afrika'da savaşın ve kargaşanın bu önemli merkezine dönüp bu bölgedeki hareket örneklerini inceleyelim.

Tarihsel olarak Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem "ambar" hem de Avrupa ile Asya arasındaki ticaretin düğüm noktalarından biri olarak işlev gören bir vilayetiydi (Wallerstein ve Kasaba 1980). Mısır bu yüzden Uzakdoğu'ya giden yolda önemli bir noktayı ele geçirmek isteyen Napolyon için değerli bir hedef haline geldi. Napolyon'un 1798'deki işgali Osmanlı yönetimini ortadan kaldırarak ve aynı zamanda Batı fikirlerini ve tekniklerini getirerek ülkenin sosyal ve siyasal düzenini yok etti. Mehmet Ali de, Mısır'a vali olarak atandıktan sonra bu fikirleri ve teknikleri benimsedi ve askeri, yönetimsel reformları içeren bir Batılılaşma ve sanayileşme programı başlattı. Pamuğun bir ihracat ürünü olarak Mısır'a getirilmesiyle pek çok köylünün kendi toprakları üzerinde karar verme hakkı elinden alındı (Richards 1987). Bu önlemler köydeki koruyucu örgütlenme sistemini zayıflattı ve birçok köylüyü topraklarını terk etmeye zorladı. Köylüler bu sürgünlere "isyan ederek, topraktan kaçarak ve kendilerini sakatlayarak" tepki verdiler (Richards 1987: 218). Mısırlı köylülerin geçim şartlarını bozmanın yanı sıra, Mehmet Ali 1831'de Suriye ve Cebel-i Lübnan gibi iki Osmanlı vilayetini de ele geçirerek bölgenin sosyal, siyasal ve ekonomik düzenini altüst etti. Her ne kadar Mehmet Ali

bağımsız bir devlet yaratma girişiminde başarılı olamasa ve İngilizler tarafından mağlup edilse de, bu saldırı bölgede uzun süreli bir etkiye neden oldu; çünkü söz konusu nüfusun önce Mısırlı işgalciye karşı bir tepki olarak, sonraysa kendi aralarındaki çatışmalar yoluyla uyanmasına yol açtı.

Cebel-i Lübnan ve Filistin gibi azgelişmiş ve daha izole bölgelerde çıkan isyanlar Mısır ve Suriye'dekilerden daha farklı yollar izledi. On dokuzuncu yüzyılın ortasında bu iç bölgelere Avrupalıların gelişi yerli halk arasındaki hoşnutsuzluğun başlangıcı oldu. Makdisi'nin dediği gibi, İngiliz, Fransız ve Amerikan misyonerlerinin, seyyahlarının, ressamlarının, şairlerinin ve sürgündeki devrimcilerinin bu "nazik Haçlı Seferi" (2000:17), "Marunîlerin ve (bir ölçüye kadar) Dürzîlerin Fransa ve İngiltere'yi yardımsever bir modernitenin merkezleri olarak görmelerine ve kendilerinin de Marunîler ve Dürzîler olarak bu modernitede hak sahibi olduklarına inanmalarının temelini attı" (2000:16). Böylece Osmanlılar ve Avrupalılarla birlikte Marunî ve Dürzî elitleri de modernleşen bir Osmanlı Devleti ile Marunî ve Dürzî topluluklarının adil bir ilişki kurması için çaba sarf etmeye başladılar.

Yenilmiş olmasına rağmen, Mehmet Ali'nin 1840'a kadar süren Suriye ve Cebel-i Lübnan işgali, Dürzî ve Marunîler tarafından çıkarılacak bir isyana temel oluşturacak ayaklanmalar dizisini hızlandırmış oldu. Bu isyanlardan faydalanan Osmanlılar ve İngilizler Mehmet Ali'nin güçlerini yenerek bölgede asayişi yeniden sağladılar. Bu olayı takiben, Mısırlılar tarafından gönderildikleri sürgünden dönen Dürzî elitleri, Hıristiyan köylülerden eski mülklerini talep etmeye başladılar ve böylece iki grup arasında zaten var olan gerilim had safhaya taşındı. Bu gerilim, 1841'de Cebel-i Lübnan'da Marunî ile Dürzîler arasında ilk büyük mezhepsel çatışmalara yol açtı. Osmanlı merkezinin zayıflığının farkında olan bu gruplar, Büyük Güçler'den birini arkalarına almak amacındaydılar; böylece İngilizler Dürzîleri desteklemeye başlarken Fransızlar da Marunîler ile yakın ilişkilerini sürdürmeye devam ettiler.

Bu ittifaklar aynı zamanda Avrupa güçlerinin çıkarlarına da hizmet etti çünkü bu devletler Osmanlı İmparatorluğu'na müdahalelerini meşrulaştırabilmek için yerli gruplara ihtiyaç duyuyorlardı. Buna ek olarak, bu gruplar kendilerine Tanzimat fermanı ile verilmiş hakları yeniden talep ettiler. Dürzîler eski haklarının geri verilmesini isterken Marunîler de

Tanzimat’ı Dürzî kontrolünden bir kurtuluş yolu olarak görüyorlardı ve kendilerine Tanzimat Fermanı tarafından sağlanmış olan korumayı ve eşitliği talep ediyorlardı (Makdisi 2000: 63). Hem iç hem de dış koşulları −özellikle de “eşitlik ve özgürlük” sözü veren (Karpat 1973: 86) Tanzimat Fermanı’nı− istismar eden Dürzî ve Marunîler, Osmanlı tarihi uzmanlarının belirttiği üzere (ör. Makdisi 2000), bölgede mezhebe dayalı bir kültür yarattılar. Bu mezhepsel çatışmalara barışçıl bir çözüm bulma ümidiyle 1842’de İngilizler ve Osmanlılar bölgenin dinlere göre taksim edilmesini öngören bir planı uygulamak istediler. Ancak Cebel-i Lübnan’da toplulukların temsili hakkında çıkan bir anlaşmazlık krize döndü ve bu taksimden sonra, genellikle Marunîlerin baskın olduğu bir bölge olan Kisrawan’da halk isyanı olarak zirve noktasına ulaştı. Bu isyan sonradan, nüfusun karışık olduğu bölgelere de sıçradı ve hem eski düzenin yıkılışının hem de gelecekte bölgedeki farklı dinsel grupların arasında çıkacak çatışmaların bir habercisi olan 1860 Dürzî-Marunî savaşına dönüştü.

Son olarak, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparator-luğu’nda var olan yirmi dört ya da yirmi beş “şeriatçı” harekete dönüyoruz. Milliyetçi hareketler ve Cebel-i Lübnan’daki yerel dinsel gruplar Avrupa ile olan siyasi ilişkilerinden fayda sağlarken, şeriatçı hareketler −daha sonra göreceğimiz gibi, Endonezya Takımadaları’nda meydana gelenlere benzer bir şekilde− Avrupa’nın kapitalist yayılmacılığının neden olduğu büyük yapısal dönüşümlere, Müslüman topraklarının Avrupa tarafından işgal edilmesine ve devletin bu artan sorunları çözmek için çıkardığı yasalara tepki olarak doğdular. Bu son öğenin bir sonucu olarak şeriatçı hareketler devletlerini “yozlaşmış” ve “gayri meşru” olarak görmeye başladılar. Bir yandan Müslüman devletin despotluğunu ve mutlakıyetini eleştirirken bir yandan da İslam’ın temellerine −Kuran ve Sünnet’e− geri dönülmesini savunuyorlardı. Daha da önemlisi, bu hareketler öncelikli olarak Orta Asya, Kafkaslar, Doğu Hint Adaları, Kuzey Afrika ve Mısır’ın Ruslar, Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar tarafından işgal edilmesine karşı çıkıyorlardı (Karpat 2001: 21).

Bu hareketleri derinlemesine tartışmak, kitabın bu bölümünün amaçlarına ters düşer. Bunları dönüştürücü hareketler perspektifiyle inceleyebilmek için detaylı araştırmalar gerekiyor. Fakat Karpat’ı takiben bir noktayı netleştirmek zorundayız: Vahhabilik, Nakşibendi-Muradîlik ya da Senusîlik

gibi büyük hareketler, çağdaş köktenci hareketlerin bildik özellikleri ile karıştırılmamalıdır. Çağdaş hareketler Avrupa uygarlığının reddiyesini içeriyor olabilir, fakat burada incelediğimiz şeriatçı hareketler "Müslüman toplumunun sorunlarını açığa çıkartan" (Karpat 2001: 46) Avrupa ve Rus yayılmacılığı tarafından sebep olunan ekonomik ve sosyal altüst oluşlar etrafında insanları taban düzeyinde mobilize ediyorlardı. Sonuç olarak, şeriatçıların çözüm önerileri milliyetçi ve köktenci hareketlerin önerilerinden farklıydı. Şeriatçı hareketler içeriden faaliyet göstererek İslam toplumunu ahlâken yeniden yaratmak ve canlandırmak amacındaydılar, bu yüzden yeni koşullara adapte olma yolları önerdiler. Liderleri şehirli alt tabakadan, kırsal üst tabakadan, orta sınıfların kabile ayaklarından ya da eski dinsel elitler arasından çıkıyordu.

Avrupa Üzerindeki Etki: 1848’e Doğru

On dokuzuncu yüzyıl başındaki milliyetçi ve dinsel hareketler yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nda, Ortadoğu’da, Hindistan’da ve Kuzey Afrika’da muazzam ve beklenmedik sosyal değişimlere yol açmakla kalmadı, Avrupa’yı da derinden etkiledi. 1830’dan beri dünya çapındaki sosyal değişimin kayda değer bir biçimde ivme kazanmasının yanı sıra, modern kapitalist ekonomi daha büyük miktarlarda ürünü elinde toplamaya ve devrimci üretim yöntemlerini teşvik etmeye başlamıştı (Hobsbawm 1962: 357). Artan üretim hızı ve teknolojik yenilikler hem yeni pazarlar peşindeki Avrupa’nın yayılmasını daha da cesaretlendirdi, hem de Avrupa’da işçi sınıfının oluşumuyla çakıştı. Bu dönem, bu şekilde, ilk defa 1848 devrimlerinde önemli bir rol üstlenecek olan yeni bir sosyal aktörün ortaya çıkışına tanık oldu. Yoksullaştırılmış halklar ve çalışan yoksullar eski rejimlere gitgide daha çok karşı çıkmaya ve yeni bir devlet ve toplum talebi ortaya koymaya başladı.

Çartistler, devlet iktidarını ele geçirmeye teşebbüs eden bu yeni hareketlerin ilk örneklerinden biriydi. Teşebbüslerinde başarısız olsalar da, özellikle Marx ve Engels’in Komünist Manifesto’da belirttikleri gibi, devrimci bir işçi sınıfı partisi modeli olarak ortaya çıktılar.[8] Engels’e göre Çartizm, İngiliz işçi sınıfının yüz yüze olduğu durumu netleştiren, proletaryanın bu iktidar kavgasından vazgeçip eski köleliğine dönmek ile rekabetçi kapitalist sistemi tamamen yok etmek arasında yapması gereken seçimi belirginleştiren “esas itibarıyla sosyal bir hareketti.”

Bu yargı karmaşık bir tarihe yaslanıyor. 1815 Napolyon Savaşları’ndan sonra Birmingham ve Manchester’deki en güçlü hareket, Radikal parti olarak bilinen hareketti. Reforma uğratılmamış Avam Kamarası’na hâkim olan oligarşinin iktidarını kırabilmek için bir süre liberal orta sınıflarla işbirliği yapmış olmalarına rağmen, bu ittifak uzun ömürlü olmadı. 1843’e gelinip iki grup arasındaki anlaşmazlıklar Birmingham’da düzenlenen bir ulusal kongrede yüzeye çıkınca Çartizm “saf bir işçi sınıfı hareketi” haline geldi. Fakat aynı zamanda alt-orta sınıflar tarafından desteklenen Radikal hareketten keskin çizgilerle ayrılmış değildi. Böylece bu iki grup yıllık

kongrelerini birleştirdiler ve sonuç olarak Halk Sözleşmesi'nin* maddelerini hedef olarak kabul ettiler. Ancak 1840'lara gelinene dek orta sınıfların dikkati Mısır Yasaları'nı yürürlükten kaldırmaya yönelmişti ve diğer taraftan işçi sınıfı da Mısır Yasaları'nın yürürlükten kaldırılmasının kendilerine pek de bir şey sağlamayacağının farkına varmıştı. Orta sınıfların bir yandan işçi sınıfıyla işbirliği yapıp bir yandan da onlara hükmetmeye devam edebileceklerini fark etmeleri ancak bir işçi ayaklanması sonucunda mümkün oldu. Kongre sırasında "sözleşme" sözcüğüyle ilgili tartışmalar ittifaka bir son verdi ve böylece hareket "saf" işçi sınıfı karakterine Engels'in bahsettiği biçimde kavuştu (1968: 260-66).

Devrimci bir yıl olan 1848, Çartistlerin asıl karakterini ortaya çıkardı. Post'un detaylandırdığı gibi (1999: 65-76), Çartist Birlik disiplinli bir parti olmaktan çok uzaktı ve ideolojisi de geçersizleşmeye başlamış bir emek kültürüne referansta bulunan dağınık bir radikalizm anlayışından ibaretti. 1840'lara doğru, düzenli işin merkezinin imalathanelere kaymaya başlamasıyla, köylülerin ve zanaatkârların yerini fabrikalarda çalışan eğirmeci ve dokumacılar almaya başladı. Çartistler zanaatkârlıktan kitlesel işçiliğe giden bu sınıf değişimini göremediler ve bu yüzden bu değişen koşullara hitap edebilecek etkili bir strateji geliştirmeyi başaramadılar.

Aynı sıralarda Fransa'daki devrimci hareketler de komşu ülke ve bölgelere hızla yayılmaya devam ediyordu. Bu şekilde, Habsburg bölgelerindeki sosyal çalkantı Moldavya, Eflak ve Transilvanya bölgelerindeki devrimci hareketlere ilham kaynağı oldu. Moldavya ve diğer Romanya topraklarında 1848'de yaşanan şey, Avrupa'nın diğer bölgelerinde gerçekleşen 1848 devrimlerinin minyatür bir tekrarı gibiydi. Mart 1848'de Paris'teki Romanyalı Öğrenciler Topluluğu geçici Fransız hükümetine bir delegasyon göndererek Moldavya ve Eflak'taki Romen milliyetçi hareketinin doğuşuna ilham kaynağı oldu. Bu bölgeler 1849'da tek bir hükümet altında birleştiler.

On dokuzuncu yüzyılın başına gelindiğinde Balkan dünyası, tıpkı Avrupa ve daha geniş dünya ekonomisi gibi, derinlemesine dönüşmüştü. Bir yanda padişahın, yöneticilerin köylülerin üzerinde uyguladığı askeri, siyasi ve ekonomik baskıyı ve sömürüyü engelleyememesi; diğer yanda da "ulus", "siyasal haklar" ve "eşitlik" gibi Avrupa kavramlarının yayılması, Yunanlar,

Sırplar, Bulgarlar ve sonradan Ortadoğulu Araplar gibi oldukça farklı halklar tarafından örgütlenmiş isyanların ortaya çıkışı için elverişli bir zemin hazırladı.

Kısacası, dünyanın bu kısmındaki çeşitli hareketler üzerine çalışmamızın da gösterdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, imparatorluğun sınırları içinde ve dışında milliyet olarak "yeni" tanımlanan kimlikler ve insan gruplarının ortaya çıkışıyla ilgiliydi ve bu süreç tarafından desteklenmişti. Yeni yeni gelişen ulusal kimlikler yalnızca dinsel veya etnik ilişkilerin yan ürünleri değildi, sadece yerel gelişmeler de değildi: Avrupa'nın siyasal ve ekonomik yayılmasının yarattığı baskıyla hayata geçmiş ve buna bir tepki olarak şekillenmişlerdi. Padişahın iktidarının zayıflaması pek çok farklı sosyal pozisyondan insana padişahın nüfuzuna meydan okuma fırsatı vermişti, padişahın iktidarındaki bu zayıflama da daha geniş bir dünya sürecinin yalnızca bir örneğiydi.

Asya ve Endonezya Takımadaları: Sömürgeleştirme, Din Değiştirtme ve Direniş

Yeni kimliklerin ve devletlerin uzun bir Avrupa tecavüzü, yerleşimi, ticari ve askeri çekişmesi sonucunda ortaya çıktığı Asya'da da benzer süreçler gözlemlenebilir. Bir zamanlar halkların çeşitlilik içinde yaşadığı bir yer olan Asya, hızla milliyet ve ulus-devletlerin sınırları tarafından tanımlanan bir yer haline geldi.

Ancak on sekizinci yüzyıl kapitalist dünyası hakkındaki tartışmalar nadiren Asya'yı konu edinmiştir. Öne sürülen sebepler oldukça kestirme: Asya, Avrupa dünya-ekonomisinin işbölümü için "harici" bir ülkeydi, Avrupa'yla en önemli bağlantısı Avrupa elitleri tarafından tüketilen baharat gibi lüks niteliğinde, hayati olmayan ürünlerin ticaretiydi ve bu da Karayipler'den gelen endüstriyel ürünlerin kitlesel tüketimi gibi bir durum değildi (Bkz. Wallerstein 1989: 177-85; Stavrianos 1981: 141-68). Bu dönemde giderek artan dünya entegrasyonundan bahseden açılış sayfalarımızda da belirttiğimiz gibi, bu bakış Avrupa, Amerika ve Asya arasında kurulmuş esaslı bağlantıları görmezden geliyor. Hint Okyanusu dünya-ekonomileri üzerine son zamanlarda yazan dünya-tarihçilerinin daha somut bir şekilde ifade ettikleri gibi (Frank 1998; Abu-Lughod 1989), geleneksel anlatılar Asya ekonomilerinin tarihsel dirençlerini ve Avrupa'nın bölgeye hükmetme girişimlerine karşı verdikleri siyasi ve dini tepkileri ciddi bir şekilde göz ardı ediyorlar.

Portekiz'in on altıncı yüzyıl boyunca Doğu Afrika ve Güney Asya'ya yayılmasına dair anlatı genellikle Goa (1510), Hürmüz (1515), Malaka (1519) gibi stratejik limanların ele geçirilmesine ve ticaret limanlarının kurulmasına bağlanır. Bir taraftan eski Müslüman ticaret ağlarının ele geçirilmesi Portekiz'in Avrupa'daki iktidarını sağlamlaştırdı; diğer taraftan da, Portekiz iktidarı aslında Asya devletlerinin gücüyle sınırlanmıştı: Portekizliler Asya toprağı ve işgücü üzerinde asla belirgin bir kontrol sağlayamadılar. Aynı şekilde Portekiz'in Doğu Asya'daki girişimleri de bundan daha başarılı olamadı (Isaacman 1972). Hollanda yayılmacılığının ve Portekizlilerin yerini almasının hikâyesi de benzer hatlar izler. Wolf'un

özetlediği gibi, “Hollandalıların Portekizlilere karşı başarılarına rağmen, Doğu’daki zaferlerinin içi boştu. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi kâr etti, fakat ağır bedeller ödedi; bunların başında da savaşın bedeli vardı” (1982: 239). Hollanda İmparatorluğu’nun gölgesinde ticaret yapan Britanya, Güney Asya’ya yaptığı ilk akınlarda daha da başarısız bir iş ortaya koydu ve yerel yöneticilerin egemenliğini kabul ederek bununla yetinmek zorunda kaldı.

Bu tip anlatıların açıklamakta başarısız kaldıkları nokta, kapitalist Avrupa devletlerinin ve bölgesel Asya güçlerinin on sekizinci yüzyılda ve öncesinde Asya’daki ticari ve sosyal hayatı parçalayarak yarattıkları etkileşimin, hem rakip Avrupa devletlerini zenginleştirip şekillendirdiği, hem de bölgeyi ve oradaki güç odaklarını dönüştürdüğüdür. Bu sürecin doğurduğu şey de Avrupa nüfuzuna karşı gelişen bir dizi büyük karşı çıkış oldu. Örneğin, on sekizinci yüzyılda Hollanda ve bölgesel Müslüman devletler zayıfladıkça İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Güney Asya’da hâkim güç haline gelebildi ve dünya hegemonyası için kozlarını artırmış oldu. Bunun gerçekleşmesindeki asıl etken, özellikle Marathi dilini konuşan Hindu nüfusun isyanlarıyla dört yandan kuşatılmış olan Babür İmparatorluğu’nun dağılmasıydı. 1647 isyanından sonra Maratha Konfederasyonu’nun yükselişi bu sürecin erken bir belirtisiydi. Kalküta’da üslenmiş olan İngilizlerin yerel bir isyanı desteklemesi Babür eyalet yöneticisinin birliklerinin Plassey’de 1757’de bozguna uğramasına ve Bengal devletinin toptan yağmalanmasına neden oldu. Bu noktadan sonra Doğu Hindistan Şirketi, siyasi kontrolü yavaş ama düzenli bir biçimde eline alarak, vergileri elinde toplayarak ve toprağın ve işgücünün kullanım şeklini yeniden düzenleyerek tüm Hint Yarımadası’nı ele geçirmeye girişti.

Yarımadadaki İngiliz gücünün yükselişi kaçınılmaz değildi, herkes tarafından kabullenilmiş de değildi. Söz konusu anlatının gözden kaçırdığı şey, Bombay, Chennai ve Kalküta’dan ilerleyen İngilizlere Babür İmparatorluğu’nun halefi olan devletler tarafından meydan okunması sonucunda ortaya çıkan bir dizi gümbürtülü isyan ve savaştır. Haydarabad, Mysore federasyonları ve özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinde yarımadanın yaklaşık yüzde 75’ine hükmeden Maratha federasyonu (Cooper 2003: 8) İngiliz gücüne karşı ciddi tehditler oluşturdular.

Aslında, zaman zaman İngiliz askeri stratejisine ve teçhizatına denk gelmeyi, hatta üstün gelmeyi de başaran yerel ve modernleşmeci yöneticiler (Cooper 2003) bölgesel ve Avrupalı güçlerle devletlerarası ittifak arayışlarına girdikçe, Britanya hem savaş meydanlarında hem de diğer alanlarda kendi gücüne denk meydan okumalarla karşılaştı. Hem Mysore'de 1760-61 yıllarında iktidara gelen Haydar Ali hem de 1782'de yerine geçen oğlu Tippu Sultan, diğer yöneticilerin yaptığı gibi, rejimlerinin modernleşmesini ve müdafaasını hızlandırmak için rakip Avrupalı güçleri kullanmanın peşinde koştular. Haydar Ali ve Tippu tarafından Britanya'nın rakibi Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu ile ittifaka girme çabalarına özel ihtimam gösterildi ve Tippu, 1780'ler boyunca hem Fransa'dan hem de Osmanlı'dan askeri birlik talebinde bulundu (Habib 1999: xxxvii). 1799'da nihai İngiliz işgali gerçekleştiğinde, Fransa kendi devrimiyle meşguldü ve Srirangapatna'daki yerel Jakoben kulübü tarafından ilan edildiği adıyla "Yurttaş Tippu"ya yardım gönderebilecek durumda değildi (Habib 1999: xl). Ne iki kuşak süren ve Avrupa'yla yeni diplomatik ilişkilerle dolu dolu geçen devlet formasyonu, ne de siyasi ve sosyal ilişkilerin yeniden şekillendirilmiş olması Tippu'yu nihai İngiliz saldırısından kurtaramadı.

Mysore'nin kaderi, İngilizlerin yeni ortaya çıkan modern devletlerle karşılaşma biçimine işaret ediyor, yarımadanın alışılageldik tarihinin geleneksel dinsel güçleriyle karşılaşmasına değil. Yine de, bölgesel devletlerin iç ayrılıkları, birbirleriyle çatışma halinde olmadıkları durumlarda direniş koordinasyonu yapamamaları ve Britanya'nın hem yerel askeri ortamı hem de uluslararası fırsatları kullanmadaki başarısı, İngilizlerin 1789'da Haydarabad'da, 1799'da Mysore'de, 1803'te ve 1816-1818'de Maratha Federasyonu'nda zafere ulaşmasını sağladı (Cooper 2003). Karayip ve Avrupa devrimleri sırasında ortaya çıkan bu sonuçlar hem Britanya'yı Fransa ile rekabetinde güçlendirdi, hem de gelecek kuşakların gösterecekleri yerel direnişlerin ana hatlarını şekillendirdi.

Daha doğuya, Endonezya Takımadaları'na doğru ilerlemek, işbaşındaki dünya süreçlerinin daha belirgin ve daha erken örneklerini görmeye yardımcı olacaktır. Bir yanda on altıncı yüzyıldaki haliyle Malaya Yarımadası'nı, Sumatra'yı, Cava'yı, kısmen Borneo'yu, Maluku Adaları'nı (ya da Baharat Adaları) ve yüzlerce daha küçük adayı kapsayan Endonezya Takımadaları; İspanya, Portekiz, Hollanda ve İngiliz ticareti için uzun süre

çok önemli bir rol oynadı. Diğer yanda ise Avrupa güçleri arasındaki rekabet güçlü tepkilere yol açtı ve bu tepkiler de bölgenin gelecekte dünya ekonomisi içindeki rolünü şekillendirdi.

Bu takımadanın neden bu kadar hareketli olduğunu kavrayabilmek için, bölgenin sadece Avrupalılar açısından değil, Çin ve Japon imparatorlukları açısından da ne kadar önemli olduğunu görmemiz gerekir. Takımadanın mevsimsel akıntıları ve −Pasifik, Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi boyunca yayılan− coğrafi konumu, buranın hem doğuya hem de batıya doğru ticaretin ideal mekânı olmasına yol açmıştı.[9] Örneğin Endonezya Takımadaları, Çin'in karayoluyla sürdürülmesi mümkün olmayan batı yönlü ticaretinin yükünü her zaman üstlenmişti. Her zaman çatışmalar içermiş bir bölge olmasına rağmen, bu çatışmaların çok daha vahşi ve karmaşık hale gelişi Avrupalıların bölgede sömürgeleştirme, tekelleşme ve Hıristiyanlaştırma çalışmalarına başlamasıyla gerçekleşti. Çeşitli Avrupalı güçler, ana ticaret yoluna hükmederek ve Endonezya Takımadaları'ndaki baharatı tekellerine alarak yalnızca memleketlerine baharat götürmek ve bu baharatı Avrupa pazarına satmak imkânına kavuşmadılar, aynı zamanda ilk defa Çin'le doğrudan ticari ilişkiler kurma fırsatını da yakaladılar. Tüm bunlar, Amerika'daki gelişmelere paraleldi; zira Endonezya Takımadaları Çin'e giden baharat yolunu açarken, Amerika'daki Avrupa sömürgeleşmesi de Avrupalıların Çin ile ticaret yapabilmelerini mümkün kılacak gümüş kaynaklarını sağlıyordu. Aslında Çin'de "modern" para ekonomisinin gelişmesini sağlayan etken, Manila'daki Çin-İspanyol ticareti, Nagazaki'deki Çin-Hollanda ticareti ve Kanton'da bulunan Doğu Hindistan şirketlerinin varlığı yoluyla imparatorluğa gümüşün sokulması ve 1784'te Amerikalı tüccarların gelişiydi. Bakır-gümüş kur oranı değiştikçe gündelik alışverişte kullanılan bakır paraların kıymeti düştü ve bu da imparatorluk rejiminde mali bir krize ve artan sosyal çalkantıya yol açtı.

Bu süreçler, emperyal kriz ile afyon karşıtı kampanyaların, halkın protestoları ile köylülerin ayaklanmalarının bir araya gelmesi sonucunda Çin'de tarihçilerin 1840-1842 Afyon Savaşı olarak adlandırdıkları olayların yaşanmasına yol açtı. İmparatorluk, aldığı yenilgi sonucunda Avrupa güçlerine giderek daha fazla bağımlı hale geldi ve bölgedeki jeopolitik ve jeokültürel iktidarı ciddi şekilde zayıfladı. İmparatorluk rejiminin kokuşmasına ve Batı'nın siyasi tahakkümüne duyulan kızgınlık, zaten artan

nüfus, seller, kıtlık ve yoksulluk yoluyla yaratılan baskının üzerine bir de haydutluk, kargaşa ve huzursuzluğu ekledi. Çing hanedanına karşı başlayan direniş çabucak devlet yozlaşmasının ve Batı müdahalesinin bir reddiyesi haline geldi. Kanton milisleri tarafından İngilizlerin sınırdışı edilmeleri bizim ilgilendiğimiz dönemin sonundaki pek çok önemli örnekten sadece birisidir. Bir sonraki bölümde açıklandığı gibi, bu kesişmeler Nien ve Taiping ayaklanmalarında yüzeye çıktı.

Yayılan kapitalist Avrupa dünya-ekonomisi ile Asya politikaları arasındaki çatışmalar, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki bu iyi bilinen olayları öncelemişlerdi. Bu çatışmaların en uzun süren ve dikkat çekenlerinden birisi, baharat yolları ve stratejik konumlar için rekabetin ve kaba güçle Hıristiyanlaştırmanın sürüp gittiği Endonezya Takımadaları'nda gerçekleşti. Tüccar gemileriyle seyahat eden misyonerler açısından bölge potansiyel Hıristiyanlarla doluydu. Esasında misyonerlik, baharatları yalnızca tek bir Avrupa gücüne satmayı reddeden ve Avrupa işgaline direnen sultanları ve halkları pasifize etmenin gerekli bir yolu olarak görülüyordu.

Avrupalılar zor kullanarak bölgeye girdikçe uygarlık ve din temelli ağlara dayanan karşı hareketler de hızlandı − özellikle Hıristiyanlık ve İslamlaştırma ile ilgili olanlar (Reid 1993: 152-54; Laffan 2003). Hıristiyanlığa ya da İslama dönüşler, bölgenin Çinli, Müslüman ve Avrupalı tüccarlar tarafından on altıncı yüzyılda hızlı bir şekilde ticarileştirilmesi sonucunda yaşanan derinlemesine dağılma ve yeniden düzenlenme süreçlerini yansıtıyordu. Portekizliler bölgeye geldiğinde, burası halihazırda çok çeşitli ve büyüyen toplulukların bir merkeziydi; bölge, basit ve kırda yaşayan köylülerle dolu değildi (Scott 1986; Adas 1981). Ayrıca adalarda yaşayanlar bugün bazı araştırmacıların "şeriatçı" ya da din temelli mücadele çerçevesinde iddia ettikleri gibi tek bir dini inanç, yani İslam, etrafında birleşmiş de değillerdi. Adaların halkları dinsel ve etnik olarak çeşitlilik gösteriyorlardı, dünyanın dört bir yanından gelen yabancılarla uzun süredir girdikleri etkileşim sonucunda çeşitli dönüşümlere uğramışlardı. İnsanların "gündelik varoluşu" tarihsel olarak adalarından ve buradaki kırsal bölgelerinden çok ötelere taşmıştı. Bu ilişkilenmelerden ve tarihlerden yola çıkarak Avrupa işgaline karşı gelişen direnişin kaynağını anlamaya başlayabiliriz.

Sözgelimi, Portekizliler 1511'de Malaka'yı ele geçirdiklerinde, "Arabistan ile Çin arasındaki bütün memleketlerden gelmiş Mağribi, Yahudi yahut kâfir tüccarlar ve denizciler ile" karşılaştılar (Lach 1994: 513). Malaka'nın tam karşısında, boğazın öbür tarafında Portekiz'in kontrolü altına almaya çalıştığı Sumatra vardı. Boğaz üzerindeki stratejik konumundan dolayı, Malaka ve Malaka'nın Malay kültürel kökleri ile karşılaştırıldığında, Sumatra'nın vasallık hali, bölge dışarıdan işgal edilmeye başlamadan çok önce resmileşmişti. Ancak on altıncı yüzyılda Malaka ile aynı kültürel kökleri ve dili paylaşıyor olmasına rağmen Sumatra; coğrafi, etnografik ve dilsel olarak Cava ve Borneo ile daha yakından ilişkiliydi (Lach 1994: 572). Hıristiyanlık ortaya çıkmadan çok önce, "Güney Hindistan'dan tüccarlar ve rahipler ile Çin'deki Han Hanedanı'ndan casuslar Kuzey Sumatra, Batı Cava ve Doğu Borneo'ya uzanmış" gibi görünüyorlardı (Lach 1994: 572).

Hindistan ve Çin ile bu erken temasları sonucunda, Hindu kültürü ve dini takımadaya geldi ve etkili olmaya başladı. Hatta on üçüncü yüzyılın sonuna doğru, Cava'da siyasi iktidarın merkezi Majapahit'teki Budist devletti ve bu devletin yöneticileri yalnızca "Endonezya'nın geri kalanında emperyal bir yönetim kurmaya" değil, "İslam'ın artan gücüne de karşı durmaya" kararlılardı (Lach 1994: 572). İran, Arabistan, Gujarat, Hindu Hindistan ve Bengal tüccarları işlerini geliştirdikçe İslam da bölgede öne çıkmaya başladı. Majapahit'in iktidarı 1389'dan sonra zayıflayınca Müslüman tüccarlar kısıtlama olmaksızın ticaret yapma şansı buldular ve böylece İslam daha hızlı yayılmaya başladı; Müslüman olmayan tüccarların Müslümanlaşmasının da yolu açılmış oldu.

Yine de, Portekizliler ve İspanyolların kalıcı olarak bölgeye yerleşmesinden önce tüm takımada Müslüman değildi. Anthony Reid'in (1993) belirttiği gibi, Müslümanlaşma ve Hıristiyanlaşma geniş Güneydoğu Asya bölgesi dahilindeki sosyal düzenin şiddetle parçalanması sonucunda ortaya çıkan ortak sürecin parçalarıydı (Reid 1993: 152, Laffan 2003). Bu parçalayıcı sürecin bileşenleri şunlardı: (1) Çinli, Müslüman ve Avrupalı tüccarlar tarafından on altıncı yüzyılda bölgenin hızla ticarileştirilmesi (ayrıca Bkz. Lach 1994: 573), (2) on altıncı yüzyılın sonunda Avrupa ve Ortadoğu ile doğrudan temas kurulması ve böylece Arap bilginlerinin yolculuklara çıkması, Güney Asyalı rahiplerin Avrupa'ya gönderilmesi ve

(3) İspanyollar ile Portekizliler tarafından Müslüman tüccarlara karşı yürütülen siyasi haçlı seferleri.

İspanyol ve Portekiz saldırılarının bir sonucu olarak, “Güneydoğu Asyalı Müslümanlar, özellikle baharat ticareti ile meşgul olanlar, İslami niteliği belirgin merkezler etrafında yeniden toplanarak karşı saldırıya geçmeye hazırlandılar” (Reid 1993: 164). Kuzey Sumatra’da Açe’nin kuruluşu da dikkate değerdi çünkü Portekizliler, “İslami, ticari veya yalnızca vatansever öğeleri baskı altına alarak onları Kuzey Sumatra’da Portekiz karşıtı bir krallık kurmayı hedefleyen Sultan Ali Mughayat Syah ile birlik olmaya” iterek buna sebep olmuşlardı (Reid 1993: 164).

Portekizlilerin Cava’yı işgali benzer bir sonucu tetikledi, buradaki Müslüman Japra devletinin liderleri de 1513’te Avrupalıların takımadalardaki denizyollarını baskı altına almalarından ve Malaka’ya karşı bir filo oluşturmalarından korkmuşlardı. Beklenmedik bir gelişme olarak Cavalı tüccarlar da Malaka’dan kovuldular. Portekizliler Malaka’da kalıcı bir yerleşim kurduktan sonra hızla güneye ve doğuya doğru yayılmaya devam ettiler. Portekizlilerin Sumatra’ya doğru yayılmaktaki kararlılıklarına cevaben, “Malaka’nın sürgündeki sultanı Çin’e bir casusunu göndererek oradaki hükümdarından destek istedi ve böylece Portekizlilerin fetih haberlerini kendisi yaymış oldu” (Lach 1994: 571). Boğaz etrafında yaşayan diğer insanlar da çevredeki adalara Portekizlilerin takımada halkının genel çıkarlarına karşı tehdit oluşturduğuna dair uyarılarını yaydılar.[10] 1538’de Cava filosunun Portekiz tarafından bozguna uğratılması, takımadanın stratejik konuma sahip ve baharatla dolu batı kısmında (Maluku’da) yeni bir Hıristiyanlaşma dalgası doğurdu. 1569’da Müslümanların yenilmesiyle Portekizlilerin orta ve güney Maluku’daki konumları iyice sağlamlaştı.

Portekizliler Amboina’ya, Hollandalılar burayı ele geçirene dek hükmettiler. Hollandalılar, Amboina’daki İngiliz yerleşimini de 1623’te çabucak yok ettiler. On yedinci yüzyıla gelinene dek, takımadanın bu kısmındaki ticari iktidar haline geldiler. İlk Hollanda filoları Endonezya Takımadaları’ndan baharat almak üzere 1594’te gönderilmişlerdi ve 1597’ye kadar Hollanda’ya geri dönmediler. Bu keşif, Doğu Hint Adaları’nda ticaret yapmaya niyetli şirketlerin buraya akınını da

beraberinde getirdi ve böylece Asya'da baharat fiyatları arttı, Avrupa'da düştü (Boxer 1965: 23). Bu şekilde 1602'de tekelci bir şirket, Birleşik Hollanda Mukaveleli Doğu Hindistan Şirketi (VOC) kurulabildi. VOC yalnızca Ümit Burnu'nun doğusu ile Macellan Boğazı'nın batısı arasında yapılacak Hollanda ticaretini ve gemiciliğini değil, normalde egemen devletlere tanınan ve "barış ve ittifak anlaşması imzalama, müdafaa savaşı başlatma, bölgede kale ve sığınak inşa etme" haklarını da içeren birtakım yetkileri de yirmi bir yıllığına tekel altına almıştı (1965: 24). Bu yetkilerle donanmış VOC, bu tropik kuşak boyunca Portekiz sömürge mülklerine saldırmaya başladı. VOC, 1604'te Portekizlileri Ambonia'dan sürerek adayı ele geçirdi ve sonrasında da Orang Kayas'ı (şefler − sözcük anlamıyla "zengin adamlar") baharatlarını yalnızca Hollanda şirketine satmaya zorladı (Masselman 1963: 164).

Banda Adaları ise VOC'un Maluku'daki baharat ticaretini tamamen tekelleştirme hedeflerine taş koyduğu için oldukça kötü bir son yaşadı: Söz konusu adaların doğrudan kontrolü gerekliydi çünkü yerel tüccarlar VOC ile (zorla) yaptıkları anlaşmaların ürünlerin sadece Hollandalılara satılacağını belirten hükümlerine uymaktan sürekli kaçınmışlardı. 1621 Ocak ayında VOC'un genel valisi Jan Pieterszn Coen, Banda adası sahiline geldi ve rivayete göre 15.000 Bandalı insanın Hollanda'nın rakipleriyle ticaret yapmalarının cezası olarak katledilmelerini emretti. Kısacası Coen, "adaların asli halkını tamamen ortadan kaldırdı ve adaları VOC'a tamamen sadık olacak başka yerleşimcilerle doldurdu" (Boxer 1965: 100). Pek çok Banda sakini, bu olayı takiben Cakarta'ya (ya da Jakarta/Batavia) köle olarak gönderildi.

Banda'da olduğu gibi, bölgesel fetihler için şiddet kullanmak hem parasal hem de insan maliyeti yüksek olan bir yöntem olsa da, VOC yöneticileri −özellikle Doğu'daki alt kademe yöneticiler− Maluku'daki kıymetli mülklerini korumak için güç kullanmaktan hiç çekinmiyorlardı. Hollandalılar, VOC'un bu bölgedeki baharat tekelini yürütebilmek için, geriye kalan Portekiz limanlarını da ele geçirip bunları Hollanda donanma ve askeri üsleri haline getirdiler (Boxer 1965: 188). Hollandalılar "hem yurtlarına doğru ilerleyen, hem de diğer bölgelere yolculuk yapan filolarının yüklerini doldurup boşaltabilecekleri, Asya limanları arasında yapılan ticaretten elde edilen malların toplanabileceği, stoklanabileceği ve

başka gemilere aktarılabileceği bir ‘genel buluşma noktası’” ihtiyacı hissettiklerinde (Boxer 1965: 188-89), bu bölgedeki toprakları daha da arttı. VOC, 1684’te Bantam’ı tamamen işgal ederek, şirketin Maluku baharat mahsulleri üzerinde tümden kontrol uygulayabilmek için bir asırdır verdiği mücadeleyi sonuçlandırdı (Boxer 1965: 99).

Benzer bir anlayışla, yerel kumandan da Bantam sultanının ve VOC idare heyetinin karşı çıkmasına rağmen, Cakarta şehrini zor kullanarak fethetmeye girişti (Masselman 1963: 390-91; Boxer 1965: 189-94). Bu saldırıyı takiben, Cakarta yeni ismi olan Batavia ile vaftiz edildi ve şehrin nüfusunu artırmak için Çinliler şirket tarafından buraya kaçırılmaya başlandı.[11] Saldırıdan sonra VOC’un kumanda merkezini Batavia’ya taşımış olmasına rağmen, doğu Cava’nın iç bölgelerindeki Mataram İmparatorluğu uğraşılması gereken bir güç olarak kalmıştı. 1677’de Hollandalı Genel Vali Maetsuyker, Mataram’daki taht kavgasına müdahale etti ve Speelman ile Van Goens’in yardımlarıyla azledilmiş susuhunan’ın veliahtını tahta çıkardı. Bunun üzerine yeni bir taht kavgaları dalgası ortaya çıktı, sonuçta da 1755’te Mataram İmparatorluğu yıkıldı. Toprakları üzerinde iki yeni devlet, Surakarta ve Jogjakarta kuruldu. Boxer’a göre, “Bu tarihe gelindiğinde Şirket, hegemonyasını tüm adaya yaymış ve tüm Cava sultanlarını bağımlı veya vasal devlet statüsüne indirmişti” (Boxer 1965: 194). Portekizlilerin aksine, Hollandalılar bir zamanlar Malaka Boğazı’nı idare eden en güçlü sultanlıkları etkili bir şekilde yönetim altına almayı ve yabancılaştırmayı başarmışlardı. Ayrıca, yine Portekizlilerin aksine, yerel nüfusu doğrudan yönetiyor ve bu şekilde toprağı, işgücünü ve vergi uygulamalarını dönüştürüyorlardı.

On sekizinci yüzyıl sonunda İngiliz gücü Hollandalılarınkine üstün gelmeye başladığında, Avrupa karşıtı direniş için yeni fırsatlar doğdu. Kilit bölgelerdeki sultanların zayıflamış iktidarları da bu fırsatlara katkıda bulundu ve halkın, Avrupa hâkimiyetinden duyulan rahatsızlığı harekete geçiren yeni liderler etrafında toplanmasına imkân tanıdı. Maluku Adaları’nda hoşnutsuz ve kalabalık bir Malukulu gruba liderlik etmesi için 1817’de Thomas Matulesi (Pattimura adıyla tanınır) −İngiliz Maluku birliklerinden bir astsubay− seçilmişti. Malukuluların hoşnutsuzluğunun sebebi Hollandalılar ile İngilizler arasındaki güç dengesinin değişmesi ve İngilizlerin sonunda 1817’de Maluku Adaları üzerinde hak iddia etmesiydi.

Hollanda Napolyon hâkimiyeti altına alınınca İngilizler Doğu Hint Adaları’nı Hollandalılardan aldı, ama 1813’te İngilizler Hollandalılara Doğu Hint Adaları’ndaki mülklerini iade etti. Ancak yıl 1817 olduğunda İngilizler, Maluku Adaları üzerinde tekrar iktidar talep etti. Güç dengesindeki her değişim, yönetici gücün çıkarlarını (ya da hedeflerini) yansıtıyordu. Bu bahsettiğimiz olayda, Malukuluların Pattimura’yı kumandanları olarak seçmelerini tetikleyen etken, Maluku Protestan Müessesesi’nin yeniden değiştirileceği söylentisi olmuştu. Bunu bahane bilen Malukulular, Saparua Adası’ndaki Duurstede Kalesi’ni ele geçirdiler. Pattimura ve takipçileri diğer ada halklarından da destek gördüler çünkü halk Hollanda yönetiminden bıkmıştı ve Hollanda hâkimiyetinin geri dönüşünü görmek istemiyorlardı. Pattimura ve yandaşları yakalanarak 16 Aralık 1817’de Victoria Kalesi’nde asıldılar.

Duurstede Kalesi’nin 1817’de Pattimura ve takipçileri tarafından işgal edilmesi, Malaka Boğazı’nda dinsel bir kurumu koruyabilmek için ortaya çıkan bir hareketin nasıl Hollanda karşıtı bir karaktere kavuştuğunu gösteriyor. Aslında, hem militan İslam hem de reformcu İslam on dokuzuncu yüzyıl başlarında Sumatra’da Avrupa yönetimine karşı büyük bir tehdit oluşturdu. Portekizlilerin Endonezya Takımadaları’ndaki ana baharat yolunun kontrolünü ellerinde tutarak Arap ve Hintli tüccarları Hint Okyanusu’ndan geçen ticaret yolunu kullanmaya mecbur etmesi, Arabistanlı ve Güney Asyalı Müslümanlarla doğrudan ilişki kuran Sumatra’da İslami etkinin artmasına yol açmıştı. On yedinci yüzyıldan beri İslami bilginlerin (ulema) ve Mekke’den dönen dindarların (hacılar) sayısının gitgide artması, İslam’ın bilinirliğini bir hayli artırmıştı. On sekizinci yüzyıl sonuna gelindiğinde ulemanın da hacıların da sayısı su götürmez bir biçimde artmıştı.

Sumatra’nın batısına doğru uzanan Minangkabau padrisi, hacıların toplumu gayri Müslim öğelerden temizleme çağrısı sonucunda oluşturulmuştu. Mekke’deyken karşılaştıkları Vahhabilikten (Hicaz’da ya da bugünün Suudi Arabistan’ında tatbik edilen katı İslam anlayışına Batı’nın verdiği isim) ilham alan padri liderleri Minangkabau İslami toplumunun katı dinsel bir doğrultuda yeniden düzenlenmesini istediler. Geleneksel anaerkil miras sistemi ile alkol ve afyon tüketimi katı İslami kurallar ve uygulamalar tarafından yasaklandı ve inançlıların beyaz kaftan

ve sarık giymeyi gerektiren (isimleri bu yüzden “padri” oldu) katı giyim kurallarına uymaları istendi. Daha da önemlisi, padrilere göre Avrupalılar da bölgeden temizlenmeliydi. Arazilerini ve unvanlarını anne taraflarından miras almış olan yerel şefler doğal olarak bu reform çağrılarından tedirgin oldular ve dini bir hükümetin yerlerini alacağından korktular. Bunu takiben, iki grup arasında silahlı çatışmalar baş gösterdi, seküler (ya da âdetlere bağlı) liderlerin Cava’daki Hollandalılardan yardım istemesi de bu çatışmaları izledi. Araya Hollandalıların girmesi feodal asilleri de ters yöne çevirdi ve onlar da padrilere katılmaya karar verdiler. 1821 ile 1838 arasındaki Padri Savaşı Minangkabau’da asayişin sağlanması ve Batı Sumatra’da Hollanda kontrolünün yerleşmesi ile sonuçlandı.

Ancak, Padri Savaşı yalnızca Hollanda karşıtı bir mücadeleyi temsil ettiği için değil, İslami ya da “şeriatçı” direnişlerin “geleneksel” olması gerektiğine dair sabit fikri sarstığı için de önemlidir. Padri Savaşı bahsinde, padrilerin reform anlayışı yerli seküler kurumların yok edilmesini talep ediyordu. İslami kuralların katı bir yorumunun yerel seküler kanunların yerini alması isteniyordu, fakat sonuçta İslami kurallar on dokuzuncu yüzyıl başında Sumatra ve Cava halklarını birleştirmeye yarayan bir güç haline geldi. Böylece İslam, takımadalarda ilk ortaya çıktığında asla sahip olmadığı bir öneme kavuştu. İşte tam da bu noktada İslam, Avrupa karşıtı tutumundan dolayı çok çeşitli sosyal konumlardan çeşitli insanlara Hollanda yönetiminden duydukları rahatsızlığı kolektif olarak ifade edebilmeleri için gitgide daha çok ilham kaynağı olmaya başladı.

1825-1830 Cava Savaşı bu süreçleri daha büyük ölçekte sergiledi. Bu savaşa gelinene dek, Hollandalıların yerel krallıklar arasındaki rekabetlerden ve iç karışıklıklardan faydalanarak birer birer dış bölgeleri de ele geçirmesi sonucu, Mataram siyasi açıdan bir hayli gerilemişti. Yine de, Hollandalılar toprağı ve işgücünü vergi sistemleri yoluyla istismar ettiklerinden dolayı, yerli vergi sistemleri kullanılmaya devam edildi. Prens Pangeran Diponegoro’nun isyanı veya 1825-1830 Cava Savaşı bu bağlamda, yerel ve bölgesel ekonomik ve siyasi hayatın uzun dönüştürülme tarihine karşı, hem çiftçilerin hem de yerel elitlerin kaderlerinin Avrupa’ya uzanan yabancı güçlerle giderek daha çok iç içe geçtiği bir ortamda gerçekleşti. Savaşın bedeli tüm taraflar için ağır oldu: Hollandalılar ve müttefikleri 15.000’den fazla adam kaybettiler, 200.000’den fazla Cavalı

öldürüldü ve iki milyondan fazla insan savaştan doğrudan etkilendi (Adas 1979: 11).

Batı Sumatra'daki padrilere benzer bir şekilde, Jogjakarta'daki Prens Diponegoro'nun takipçileri de çoğunlukla Müslümandı ama onlar İslam'ı, Adil Hükümdar'ın ortaya çıkarak krallığın düzenini yeniden sağlayacağına dayalı Mesihçi bir inançla birleştirmişlerdi. Padri Savaşı'yla meşgul olmalarına rağmen, Hollandalılar eskiden orta ve doğu Cava'ya hükmeden Mataram İmparatorluğu'nun bir parçası olan Jogjakarta'daki Prens Diponegoro'ya doğru harekete geçtiler. Cava Savaşı genellikle Jogjakarta tahtına geçme hakkı elinden alınan Prens Diponegoro'nun hayal kırıklığıyla sonuçlanan hırslarına dayandırılarak açıklanıyor ise de, asıl sebepler yerel krallıkların, toprağın ve işgücünün önceki yüzyıllarda ilerlemiş olan ticarileşme ve yabancı istilası tarafından dönüştürülmüş olmasıyla ilgili görünmektedir. Bahsettiğimiz isyan; topraklarını Avrupalılara kiralamak için yaptıkları sözleşmelerin genel vali tarafından iptal edilmesinden kızgınlık duyan Jogjakartalı aristokrat toprak sahipleri, dinden döndürme ve rakip tüccarlarla yüzleşen İslami liderler, Adil Hükümdar'ın gelişini bekleyen yoksullaştırılmış ve hoşnutsuz tarımsal nüfus gibi pek çok kaynaktan doğmuştu. 1821, 1822 ve 1824'teki kuraklık ve 1823'teki kolera salgını ve sel baskınları da bu problemlerin iyice artmasına sebep oldular.

Gerilla taktikleri kullanan ve Jogjakarta'daki çeşitli grupların desteğini alan asiler, Hollanda otoritesine beş yıl boyunca kafa tutabildiler. Diponegoro da bu savaşın gücünü ve karakterini tanımlayan merkezi bir noktada yer aldı (Bkz. Adas 1979: 93-99). Eğitimi ve eğilimleri İslami öğelerle mistik öğeleri bir arada içeriyordu. Çocukken anneannesi ile yaşadığı köyde aldığı eğitim süresince geleneksel İslami ekollerin (pesantren) öğretileri ile haşır neşir olmuştu. Ama aynı zamanda Güney Okyanusu Tanrıçası tarafından kendisine gelecekte kral olacağının bildirildiğini iddia ediyordu. Jogjakarta krallığının en büyük prensi olarak kraliyet ailesi içindeki konumu, dini anlayışı, anneannesiyle kırsal bir bölgede yaşamış olması gibi etkenler bir araya gelerek Diponegoro'nun hem aristokrat elitleri hem de pirinç üreticisi tarımsal nüfusu mobilize edebilmesinde önemli rol oynadılar. Diponegoro'nun İslam ve Cava mistisizmi hakkındaki bilgi birikimi de halk tarafından ilgi görmesinde büyük etki sahibi oldu. Üzerinde kutsal bir mezar olan bir arazisinden

Hollandalıların yol geçirme kararlarını bahane eden Diponegoro, 1825’te durumdan memnun olmayan grupları Hollandalılara karşı birleştirdi.

İsyan orta ve doğu Cava’ya hızla yayıldı, neredeyse Hollanda sömürge yönetimini yıkma noktasına geldi. Hollanda ise gerilla savaşçılarının beklemediği bir güçle karşılık verdi. Fethedilen bölge boyunca kalelerde küçük ve hareket kabiliyetine sahip birlikler bulundurma esasına dayalı “kale sistemi” stratejisini uygulayan Hollandalılar, ayaklanmayı başarıyla bastırabildiler. Cava Savaşları’nın resmen bitmesi, Hollandalıların Diponegoro’yu ateşkes görüşmeleri sırasında hileyle derdest ederek Celebes’e sürgüne göndermesiyle oldu.

Cavalılar için bu savaşın bitimi Cava’daki eski aristokratik rejimin yıkılması anlamına gelse de, Hollandalılar için bu, İngilizler 1811’de VOC’un mülklerine el koyduklarında Genel Vali Raffles’ın Doğu Hint Adaları’nda kurmaya çalıştığı yeni sömürgeci düzenin bitişi anlamına geliyordu. 1816 ile 1820 arasında Hollandalılar Cava’ya dönüp İngilizlerin gerçekleştirdikleri pek çok reformu tersine çevirmeye giriştiklerinde bu savaş sonrası atmosfer, Hollandalıların Cava toplumunu yeniden düzenleyebilmesi için bir fırsat oldu. 16 Ocak 1830’da Du Bus de Gisignes’den hükümeti devralan Van den Bosch, yeni ziraat sistemini uygulamaya koydu ve idarenin yeniden feodalleştirilmesi sürecini başlattı.

Yeni ziraat sistemine göre, Cava’daki tüm araziler Hollanda sömürge yönetiminin mülkü sayılıyordu. Her çiftçi toprağının beşte birine çivitotu, şeker ve kahve gibi ürünler ekmek zorundaydı. Ayrıca, hükümet Cavalı çiftçilerin işgücü üzerinde de çeşitli haklara sahipti. Bu ziraat sisteminin işleyebilmesi için Cavalı liderlerle işbirliği yapılması şarttı ve bu da yönetimin feodalleşmesine yol açtı (Fasseur 1992: 238). Bu yeni sistemde, maaşlarının bir kısmını arazi olarak alan kral naipleri de terfi ettirildi ve kendi milis güçlerinin (barisan) başına geçme ve mevkilerini miras bırakabilme hakkına kavuştular. Daha da önemlisi; şeker, kahve ve çivitotu üretiminden kesilen harçlarla kendilerine “mahsul yüzdesi” ödeniyordu. Kral naiplerinin bu yeni ziraat sisteminin başarıya ulaşmasından çıkar elde edecek olmaları, çiftçilerin ve tarım işçilerinin daha da fazla sömürülmelerinin önünü açtı.

Bu ziraat sisteminin dayatılması, on dokuzuncu yüzyılda Hollandalılara karşı gelişecek direniş hareketlerinin temel dürtüsü oldu. 1830'lardan başlayarak çivitotu, şeker ve kahve üretimi gitgide arttı. Bir yandan bu yeni ekonomik çıkarı desteklemek için daha fazla fabrika kurulurken bir yandan da plantasyonların sayısı arttı. Ancak bu ekonomik dönüşüm süreci yerel nüfusun buna karşı koymasını da beraberinde getirdi. Örneğin Preanger naipliğinde zaten var olan çivitotu bahçeleri genişletilerek bu bölgeye kısa sürede on sekiz fabrika kuruldu; fakat Cheribon bölgesinde çivitotu üretiminin yaygınlaştırılması çabaları yerel nüfus tarafından başarısızlığa uğratıldı.

Şeker üretimi de başka bir dizi soruna yol açtı (Knight 2000). Şeker endüstrisinin işgücü gereksinimi doyurulamayacak ölçüdeydi. Şekerkamışı tarlalarındaki çalışma düzeni, kamışların kesilmesinden bu kamışların şeker imalathanelerine taşınmasına kadar yoğun işgücü gerektiren bir süreçti ve şeker imalathanelerinin inşa edilebilmesi için de angarya sistemi uygulanıyordu. Pirinç tarlalarının şeker kamışı ekilebilir hale getirilebilmesi de işgücü gerektiriyordu. Tüm bu talepler, pek çok Cavalıyı bu yeni ziraat sisteminin içine çekti. Toprağın ve işgücünün şeker üretimine ayrılması sonuçta pirinç üretimini aksattı ve bu da hem bu adadaki, hem takımadanın diğer adalarındaki insanların tükettiği pirincin karşılanabilmesi sürecine yansıdı. Şeker üretiminin yayılmasına bir tepki olarak Besoeki yerlileri şeker tarlalarını ateşe verdiler. Pasoerolu Cavalılar genel valinin evinin önünde protesto düzenlediler. Genel vali, bu protestocuları sakinleştirebilmek için onların bir yıl boyunca şeker üretmek zorunda kalmayacaklarına dair söz verdi. Son olarak, kahve üretimi de 1832'de Ziraat Bakanlığı'na bağlandı.

Çivitotu üretimi geride kalırken ve şeker üretimi de ağır ağır artarken kahve üretimi 1830'da 288.000 "pikol"den (picul da denir, 60 kg'ye denktir) 1833'te 360.000 pikole yükseldi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Cava, Küba'dan sonra dünyanın en büyük ikinci şeker kamışı üreticisi ve ihracatçısı konumuna geldi. Avrupalılar, yüzyıllardır bu alanda çalışan Çinli girişimcileri ve yetenekli Çinli işçileri devreden çıkarmaya başlayınca Avrupalılarla Çinliler arasında yeni bir gerilim doğdu (Knight 2000: xvi). Bu gelişmelerin sonucunda Cava, Hollanda'nın belli başlı mülklerinden biri haline geldi. Cornelis Fasseur'ün de işaret ettiği gibi, "1850-59 arası

dönemde Doğu Hint Adaları'ndan elde edilen kârın yaklaşık yüzde 90'ı Ziraat Sistemi tarafından oluşturulmuştu" (1992: 151). Bu büyük kârlar da sonuçta, yerlilerin "[kahve üretmek için] uygun arazinin azaldığına ve kahve plantasyonlarının tükeniyor olduğuna dair" şikâyetlerinin hükümet tarafından görmezden gelinmesine yol açtı (Fasseur 1992: 154).

Tüm Cava'da, halkın ne kadar kötü durumda olduğu o bölgede dayatılan ekim talimatlarına göre değişkenlik gösteriyordu. Örneğin Demak naipliği, 1843'te hükümetin tütün ekim sistemini getirmesine dek bu yeni uygulamaların elinin değmediği bir bölge olarak kaldı. Her ne kadar komşu Semerang bölgesinde pirinç üretiliyor idiyse de, Demak halkının pirinç satın almak için parası yoktu ve bu yüzden ölüm oranları yükseldi, çok sayıda insan bölgeden kaçtı.

Kısacası bu ziraat sistemi yerel halk için bir felaketti ve on dokuzuncu yüzyıl sonunda, hatta yirminci yüzyılda ortaya çıkacak sosyal isyanların temelini hazırladı. Ziraat sistemi tarafından on dokuzuncu yüzyıl "köylü"sünün prototipi yaratılmış olduğundan, bu süreci takip eden sosyal isyanlar genellikle geleneksel köylü isyanları olarak kayda geçtiler. Ancak daha önce de gördüğümüz gibi, köylü isyanlarının merkezinde kökleri on yedinci yüzyıla kadar uzanan kalıcı bir güce sahip Avrupa karşıtı ve kapitalizm karşıtı dürtü yer alıyordu. Avrupalı işgalcilere karşı gösterilen bu uzun dönemli ve kolektif direniş boyunca Endonezya Takımadaları halkları arasında ulusal kimlikler filizlendi. Bu bağlamda, incelediğimiz çeşitli hareketler ve savaşlar, sınırlar ve yerel veya yabancı yöneticiler tarafından şekillendirilmekle kalmamış, aynı zamanda gelecekte dünyanın bu bölgesinde ortaya çıkacak milliyetçi hareketlerin de tohumlarını atmışlardı. Bu bölgedeki erken hareketler köylü isyanlarına indirgenerek, bu hareketlerin bölge geneline ve daha geniş dünya ekonomisine olan etkileri uzun süre görmezden gelindi.

Sonuç

Bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi, yirminci yüzyıl öncesindeki küresel hareketlere dair dünya tarihi çalışmalarının eksikliği, bizim burada yapmaya niyetlendiğimiz şeyi; yani, genişleyen kapitalist dünya ekonomisine direniş göstererek ortak ve birbiriyle bağlantılı hayat deneyimleri ortaya koyan kilit hareketler kümesini ortaya çıkarabilmeyi oldukça zorlaştırıyor. Daha önce iddia ettiğimiz gibi, kapitalist Avrupa ekonomisini ve onun on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda başka sosyal dünyalarla ilişkilenmesini incelemek, dünya birikim sürecinin temel öğelerini ve Avrupa siyasetinin artan saldırganlığını hedef alan bir hareketler yelpazesini ortaya çıkarıyor. Özellikle belirtmek gerekirse, 1790'larda eski imparatorluk düzenlerine ve köleliğe saldıran okyanus-aşırı hareket kümeleri ve 1830'larda hegemonik gücün İngiltere olmaya başlamasının doğurduğu artan hoşnutsuzluk ortamının sunduğu fırsatları değerlendiren başka hareket kümeleri vardı. Gördüğümüz gibi, bu dönemlerdeki isyanlar Amerika'da, Avrupa'da ve Asya'da yaşandı.

Bu hareketler var olmakla kalmadı; verdikleri mücadele on dokuzuncu yüzyıl ortası gibi ortaya çıkacak bu yeni ve genişleyen dünya ekonomisinin şeklini ve yayılımını belirlemekte etkili oldu. Örneğin Amerika'da köleliğin kaldırılması için yürütülen başarılı mücadeleler milyonlarca köleyi özgürleştirdi, fakat aynı zamanda köleliğin ikinci aşamasına geçilmesine ve ufukta angaryanın, icarcılık ve ortakçılığa dayanan tarımın belirmesine yol açtı. Amerika'da ve Asya'daki eski sömürgeci imparatorlukların çöküşü de büyük oranda, defalarca gördüğümüz yerel fakat birbiriyle bağlantılı mücadelelerin bir ürünüydü. Tüm bunlar, İngiliz hegemonyasının yükselişini hızlandırıp şekillendirmeye yaradı ve bu yükseliş de on dokuzuncu yüzyıl ortasına gelindiğinde dünya çapındaki yeni hareketlerin hedefi oldu.

Bu öyküdeki daha şaşırtıcı nokta ise, kapitalizmin pençesi dışındaki sosyal hayatın olanaklılığını savunmaya yönelik girişimlerdeki artış oldu. Maroon stratejileri ve kaçış, bu anlamda bir model oluşturdu ve dünya ekonomisinin tüm çevre bölgeleri boyunca görüldü. Daha sıradışı olan ise,

Amerika'da ve Asya'da gördüğümüz gibi, köklerini doğrudan kapitalist işgalcilere karşı verilen mücadeleden alan yeni toplulukların ve devletlerin ortaya çıkışıydı. Bunlar genellikle yenilik momentleriydi ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında kapitalist dünya ekonomisi ile "bağlarını koparma" taktiklerinin ya da daha yakın zamanlarda "geçim stratejileri"* ve "metalıktan çıkarma stratejileri" diye isimlendirilen anti-kapitalist stratejilerin öncüleri oldular (Bkz. Bennholdt-Thomsen vd. 2001).

Ayrıca, değindiğimiz konuların her biri yerel hareketler arasında hayret verici bir uluslar ve okyanus-aşırı bağlantı olduğunu ortaya çıkarıyor, ki bu genellikle yalnızca bugünün küreselleşme çağında ve uzun yüzyıllar boyu süren devlet eksenli ve milliyetçi hareketlerden sonra olabilecek bir şey gibi algılanıyor. Bu anlatıların ve beklentilerin aksine, incelediğimiz her bir örnekte yalnızca fikirlerin değil, aynı zamanda stratejilerin, taktiklerin ve aktörlerin de uzun mesafeler arasında gidip geldiğini gördük. Denizciler, tüccarlar ve diaspora toplulukları, şu veya bu şekilde, Karayipler'deki, Amerika'daki, Avrupa'daki, Balkanlar'daki, Ortadoğu'daki ve Asya'nın uzak köşelerindeki hareketlerin ortaya çıkışı, desteklenmesi ve başarılı olması için merkezi etkenlerdi.

Bu hareketlerin pek azı amaçlarına ulaşabildi. Ancak diğer sömürge karşıtı ve bütünleşme karşıtı faaliyetlerle ittifak halinde, gördüğümüz gibi, on dokuzuncu yüzyıl ortası devletler-arası sistemin kapsamını ve yapısını esas itibarıyla şekillendirdiler. Bunu yaparak da, sisteme dair 1848'deki hareketlerin üstesinden geleceği sistemik bir gerekliliği, devletin içinden ve devlete karşı yürütülecek örgütlü ve kurumlaşmış hareket etkinliğinin gerekliliğini gösterdiler. Bir önceki yüzyılın dünya hareketlerinin başarıları ve eksiklikleri de bu eksende açığa çıkmış oldu.

Bölüm 2-Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu, 1848-1917

Caleb M. Bush

Hiçbir şey ve hiç kimse devrimci hareketin

zafer yürüyüşünün önüne geçemez.

Burjuva barış mı istiyor? O zaman bırakalım

işçi sınıfına dönüşsünler! Otoritenin istediği şey barış mı? O zaman bırakalım da cübbelerini çıkarıp

kazma ile küreği, saban ile çapayı alsınlar ellerine!

Çünkü eşitsizlik var olduğu sürece,

birileri başkaları tüketebilsin diye çalıştığı sürece…

asla barış olmayacak.

Ricardo Flores Magón, akt. Hodges (1995: 191).

1919 Meksika Devriminin önde gelen entelektüellerinden biri olan ve Amerika ve Avrupa'daki anarşist hareketle bağlara sahip Flores, St. Louis ve Missouri gibi bölgelerde sürgündeyken sınıf eşitsizlikleriyle ilgili bu tür iğneleyici, sert yazılar yazıyordu. Flores'te sistem karşıtı etkinlikler ve 1848-1917 arasındaki devrimci coşkunluk açıkça birbirine bağlanır. Bu dönemin esin kaynakları çok çeşitliydi, çünkü 1848-1917 dönemi boyunca hem hareket idealleri hem de hareketlerin kendileri giderek artan bir hız ve sıklıkla başka bölgelere yayılıyorlardı. Hiç şüphe yok ki 1848'in "Dünya Devrimi"nden başlayıp 1917'ye kadar süren yetmiş yıllık dönem, sistem karşıtı eylemlerle dolup taşmaktadır. Bu dönemin başını ve sonunu belirleyen 1848 ve 1917 yılları, elbette tek başlarına da oldukça önemlidir − hiç değilse iki tarih adına da üretilen ciltler dolusu çalışma nedeniyle.[12] Bu iki tarih arasındaki hareketlerin ve mücadelelerin −Flores ve bir dizi başka sistem karşıtı aktör tarafından tarihsel kapitalizme yöneltilen saldırıların− ayrıntıları, sistem karşıtı hareketlerin ve karşı çıktıkları kapitalizmin daha geniş tarihini anlayabilmek için hayati önem taşıyor. Çünkü 1917'den sonraki dünya asla eskisiyle aynı olmadı ve bu hareketler belli başlı değişikliklerin çoğunu ülkelerinde gerçekleştirdiler.

Bu dönemdeki sistem karşıtı çoğu etkinlik kolayca tanımlanabilir olmanın yanı sıra uzun süredir örgütlü biçimlere sahipti ve 1789 devrimi tarafından sunulan olasılıkları gerçekleştirdi.[13] Daha az önemli bir nokta ise şu ki, bu dönemin hareketleri parti, kongre, birlik, kardeşlik vs. gibi sözcükleri içeren isimler ve unvanlar aldılar. Bu tür örgütlenme biçimlerinin (ve hatta bazen isimlerin bile) tarihsel olarak oldukça dirençli oldukları ortaya çıktı. İnsan dönemin "merkezi sistem karşıtı gücünü" (Arrighi 1990) 1848-1917 arasındaki modern işçi sınıfı hareketinin yükselişi olarak tanımlamaktan kendisini alamıyor. Ancak bu dönemdeki işçi sınıfı hareketi ve onunla bağlantılı sosyalizm, büyük resmin yalnızca birer parçasıdır. Hindistan ve Jamaika gibi bölgelerde emperyal yayılmaya karşı koymak için başlatılan direniş ve isyanlar, Avrupa ve Amerika boyunca anarşizm tarafından temsil edilen mücadeleler ve dönemi kapatan devrimler dalgası (Rusya'yı dışarıda bıraksak bile) resmin biraz daha tamamlanmasına yardımcı olur. Bu çok sayıdaki hareketten oluşan bütün, ortaya çıkmakta olan kapitalizme meydan okudu ve onu şekillendirdi, pek çok durumda da kapitalizmi değiştirmeye ve hatta yıkmaya çalışırken dünya ekonomisinin belirli yönlerini

sağlamlaştırmış oldu. Bu şekilde, 1848-1917 arası hareketler kapitalist dünya ekonomisinin işleyişini hem yansıttılar hem de yapılandırdılar. Dünya sistemi boyunca radikal siyasi partiler ve kitlesel işçi sınıfı hareketleri geliştikçe −ki bunların bazıları 1917'ye gelindiğinde devlet idare eder haldeydiler− verdikleri çabalar paradoksal bir biçimde devlet yapısını güçlendirmeye ve mücadeleyi rutinleştirmeye yaramıştı. Bir yandan görmezden gelinemeyecek belli bir "başarı" vardı, fakat diğer yandan da bu gelişmeler sistem karşıtı direnişi, tarihsel kapitalizmin işleyişi açısından güvenli sulara çekmiş oldular.

Bu dönemdeki karşı çıkışları anlamlandırmaya çalışmak karmaşık bir görevi gerekli kılıyor. Benim argümanım dönemin kilit temalarını vurgulayabilmek için birkaç adımı içeriyor. Çoğunlukla bol miktardaki tarihi kayıtlara dayanan bu argüman, yaklaşık yirmi-yirmi beş yıllık üç zaman dilimini esas alıyor: 1848-1873, 1873-1896 ve 1896-1917.[14] Her bir dönem için o dönemin önemli hareketlerini, dünya ekonomisinin değişimine yönelik etkilerini ve hareketler arasındaki bağlantıları inceliyorum. Görüleceği gibi, tekil bir "hareket" ya da "olay" nosyonu, yakın bir inceleme yapıldığında genellikle ortadan kalkıyor. 1848 Devrimi kadar erken hareketlerden beri, belirli bir yerellikte gerçekleşen herhangi bir etkinliğin hem zaman hem de mekân içerisinde sayısız başka yere yansıdığını ya da bağlantılandığını görüyoruz. 1848-1917 dönemi için denilebilir ki, herhangi bir yerdeki bir hareket, değişen şekil ve boyutlardaki bir kümeye kesinlikle dahildir. "Küme" fikri, hareketler arasındaki amaçlar, husumetler, ideolojiler, ortak liderlikler, kesişen üyelikler vs. konularındaki ilişkileri iyi yakalayan bir fikir. Örneğin anarşist mücadeleler veya Afrika'daki sömürgecilik, zaman/mekân boyunca var olan sistem karşıtı hareket kümeleri olarak görüldüklerinde en iyi şekilde anlaşılabilirler. Paris Komünü veya Haymarket gibi güçlü tarihsel örnekler Paris'i ya da ilk 1 Mayıs'ı birer ilham kaynağı ve fırsat olarak gören geniş bir sistem karşıtı mücadeleler kümesinin ortasında yer almaktaydı.

1848'in hemen ardından gelen görece sessiz yıllar, emperyal yayılmaya karşı çıkan hareketlere, "imparatorluğun" kıyılarında kontrolün ele geçirilmesine ve Avrupa ile Kuzey Amerika'da işçi hareketinin ve sosyalist ajitasyonun (yeniden) ortaya çıkışına tanık oldu. Burada kritik olan nokta, yaklaşık 1873'ten 1896'ya dek kapitalizmi hedef alan işçi sınıfı

mücadelelerinin, sosyalist hareketlerin ve anarşist mücadelelerin yanı sıra emperyalizmi hedef alan milliyetçi girişimlerin de büyük (ve genellikle ilk niteliğinde) adımlar atmış olmalarıdır. 1873-1896 arasındaki buhran yılları emperyalizm çağının başlangıcının ve yerküreyi sonsuza dek değiştirecek bir büyük güçler rekabetinin habercisiydi. Hareketler bu değişime karşı koydular fakat farkında olmadan da olsa bu sürece ciddi katkıda bulundular. Bu dönemin ortasına gelindiğinde sistem karşıtı etkinlikler değişiklik gösteren ama birbiriyle ilgili kisvelere büründüler ve gerçek, örgütlü hareketlere dönüştüler. Wallerstein'ın öne sürdüğü gibi:

1870-1914 arasında Avrupa'da örgütlü işçi sınıfı hareketlerinin çoğalması, Avrupa'nın modern tarihteki son büyük emperyal yayılma süreci kapsamında ve bu süreçle aynı anda ortaya çıktı. Bu yüzden sosyalist hareketler anti-kapitalizmi vurgulayan sistem karşıtı hareketler olarak yollarını bulmaya çabaladıkları sırada, çevre bölgelerdeki milliyetçi hareketler ise anti-emperyalizmi vurgulayan sistem karşıtı hareketler olarak ortaya çıkıyorlardı. (1990: 22)

Sonraki başlıklarda bağlamı ön plana çıkararak, önemli hareketlerin karşı çıktıkları sistemi etkilemelerine ve sistemlerin bu hareketleri etkilemelerine imkân veren sayısız yönteme dikkat çekeceğim.[15] Bundaki esas amaçlarımdan birisi, tarihsel kapitalizmin yayılmasının unutulmuş arka planını ortaya çıkarabilmek. Tarihsel aktörler olarak sistem karşıtı hareketler, "ilerleme" fikrine doğrudan meydan okudular ve miras aldıkları kapitalist dünya ekonomisini kökten değiştirdiler.

Yirminci yüzyıl başladıktan sonraki devrimler, 1905 ve 1917 Rusya'sı da dahil olmak −ama Rusya ile sınırlı olmamak– üzere mücadelelerin 1848'den başlayarak ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri olarak görünüyor. Döneme ağır bir baskı altında giriş yapan hareketler 1917'ye gelindiğinde −rekabet ve genelde çelişen reform, devrim stratejileri ve bu ikisinin arasındaki stratejiler yoluyla− devletin kontrolünü ele geçirebilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı, hatta devlet iktidarını ellerine alıyorlardı. Bu gelişmeler, hareketler ve hareket stratejisi açısından en belirgin değişimi oluşturdu. Pek çok şekilde 1848'in kısmi sonuçları elbette ki iç kargaşalığa karşı[16] devletin şiddet tekeli olan (bkz. Tilly 1990; ayrıca Lane 1979) devlet iktidarının yeniden olumlanmasıydı;[17] bu durum dönemi kapatan

Birinci Dünya Savaşı'nda açıkça görülebilir: 1914'te rakip devletler arasında dünya sahnesinde topyekûn bir savaş baş gösterdi. İktidarı kullanmak ve sonuçta devlet iktidarına ulaşmayı geçerli seçenek olarak görmek gibi açıklanabilir bir sebeple hareketler hızla devlet iktidarına yönelmeye başladılar. Devlet iktidarını bir hedef olarak belirleyen bu strateji, devlet yapılarının artan önemini (ve bunu takiben devletlerarası sistemin pekişmesini) destekledi. Bu sistem karşıtı strateji, derinleşen devletlere ve devletlerarası sisteme yol açarken, bir yandan da oldukça uzun bir süreliğine hareket stratejisini değiştirmiş oldu.[18]

Devlet yapılarının gitgide pekişmesi sonucunda, kapitalist dünyanın merkez bölgelerindeki hareketlerin çoğu 1917'ye gelindiğinde reformcu önlemlere daha da itibar eder olmuştu. Olgunlaşmakta olan anti-emperyalist mücadeleler ve dünyanın diğer bölgelerinde devletler üzerine verilen mücadeleler, hızlı bir değişim için isyana yönelmişlerdi. Bu münasebetle, direniş bir yandan kapitalizmin (ve gelecekteki mücadelelerin) olanaklılığını doğrudan şekillendirirken; bir yandan da, görünüşte çelişkili bir şekilde, bu "evrilmekte olan kapitalizmi" (McMichael 1987) pekiştirmeye hizmet etti. Kendilerini destekleyen üye kitleleri bulunan, örgütlü ve kolektif çabalar halindeki sistem karşıtı hareketler 1848-1917 yılları arasında ortaya çıkarak dönemin tarihsel süreçlerinde merkezi rol oynadılar.

1848-1873: (Görece?) Sessiz Zamanlarda Azıcık İsyan

1848’e doğru Avrupa’daki sosyal çalkantıların hızla yayılması, sistem karşıtı mücadeleler arasında oluşan ilişki ve bağların başlangıcını görmek için iyi bir imkân sunar. 1848 yılı, sistem karşıtı bir kümenin ilk örneğini verir. 1848’in “Dünya Devrimi” olarak değerlendirilmesi de bu gerçeğe bir göndermedir. Breuilly de bu durumu şu şekilde doğruluyor:

…dört hafta içinde Fransa, Almanya, İtalya ve Habsburg İmparatorluğu’ndaki siyasi durum dönüşmüştü. Fransa’da bir cumhuriyet vardı; Habsburg İmparatorluğu artık Macaristan’ı ya da kuzey İtalya’yı yönetmiyordu ve Viyana’da da hâkimiyeti muğlaktı; Prusya Kralı, başkentinde düzenlenen bir kitle eylemiyle küçük düşürülmüştü; daha küçük Alman ve İtalyan devletleri de yeni anayasaların sözünü vermiş ve yeni bakanlar atamışlardı. Yayın, meclis, dernek ve konuşma özgürlükleri genel olarak kazanılmıştı. (2000: 112)

Fransa’daki Şubat olaylarının haberleri de bu ani değişimleri mahmuzlayarak hızlıca yayıldı ve şüphesiz; Louis Philippe’in düşüşü, Avrupa boyunca eski düzenlerden hoşnutsuz olanlar için bir tür “kanıt etkisi” yarattı. Fransa’da 1848, küçümsenemeyecek bir biçimde, Wallerstein’ın aktardığı gibi, “proleter temelli bir siyasi grubun iktidarı ele geçirmek ve işçilerin iktidarını meşrulaştırmak için ilk ciddi teşebbüsünü” (1990: 16) ifade ediyor ve buradaki hareket etkinliği için erken bir öncül yaratıyordu. Bu tür mücadelelerin, genellikle 1848 açılışı sırasında türeyen bir bağımsız matbaalar ve örgütlenme merkezleri ağı yoluyla birbirinden haberdar olduklarına pek şüphe yok. Avrupa 1848’inin haberleri Amerika’ya da hızlıca ulaştı ve örneğin Amerikan Fouriercileri “[Devrime] hemen selam durdular ve ilerleyişini takip ettiler” (Guarneri 1991). Bu aynı Fourierciler kitlesel destek mitingleri düzenlediler, Devrim’i duyuran konuşmalar yaptılar, hatta Devrim’i görmek ve kişisel olarak katılmak için Fransa’ya gittiler; bunlar 1848 dolaylarındaki mücadeleleri ilişkilendirerek ortak bir kümeye dönüştüren bağların açık belirtilerini sunar.

Devrimci içerimlerinin yanı sıra, 1848 aynı zamanda bugün kadın hakları hareketinin başlangıcı ve "bir bilinç dönüşümüne ve özneleşme* hareketine yol açan" bir an olarak nitelenen Seneca Falls Kadın Hakları Kongresi'nin da ortaya çıktığı yıldı (Lerner 1998, 35; ayrıca bkz. DuBois 1999; Marilley 1996; Offen 1999). Seneca Falls ile "Dünya Devrimi"nin aynı yıl içinde gerçekleşmesi tesadüf değil. Esasında, 1848 yaklaşık on yıl boyunca büyüyen bir "radikal uluslararası feminist hareketi" de kucakladı (Anderson 1998; D'Itri 1999). İlginç bir şekilde, bu uluslararası hareketin liderliği daha erken sistem karşıtı mücadeleler ile bağlantılara sahipti. Paris feministleri Saint-Simoncu ve Fourierci sosyalizme geçmişte aktif biçimde katılmıştı (Anderson 1998) ve Amerika'da da kongrenin birçok katılımcısı eski Fourierci idi ve/veya eskiden kölelik karşıtı mücadelelere katılmışlardı. Bu erken feministlerin veya çocuklarının pek çoğu bu dönem boyunca mücadelelerde aktif olarak kaldılar. Seneca Falls örneğinde görülen −Avrupa ile ABD arasındaki; geçmiş (Saint-Simon, Fourier, sosyalizm, köle karşıtlığı), çağdaş (1848 Devrimi) ve gelecek mücadeleler arasındaki (liderlik bağlamında ve kadın hakları hareketlerinin tarihsel bir odak noktası olması bağlamında)− bu bağlantılar, bir hareket kümesi olarak görülebilen sistem karşıtı etkinliğin ilgi çekici bir örneğini oluşturur.

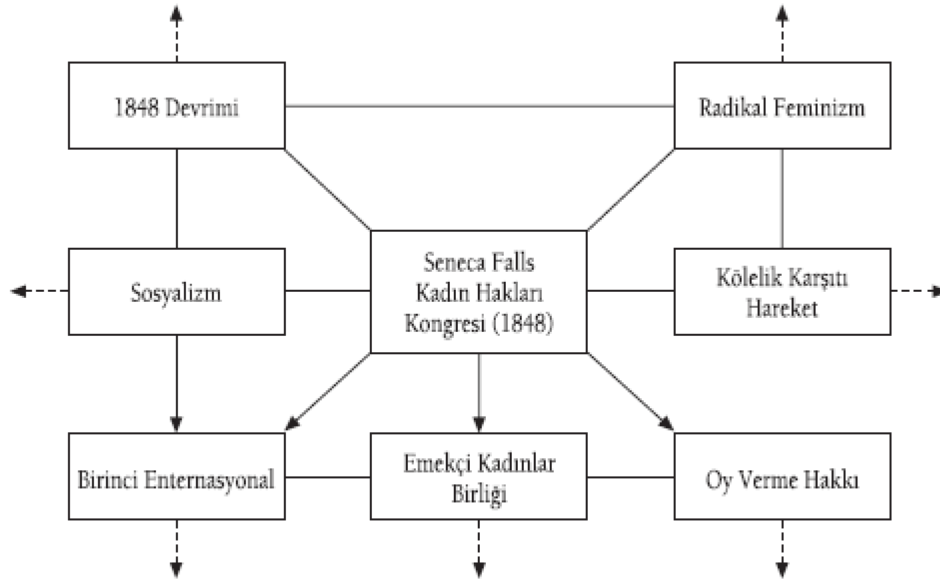
1848 yılı neredeyse başladığı kadar çabuk bitti. Değişimi işaret eden onca ümit verici belirtiye karşın, karşı-devrim ve baskı çabuk geldi. Yine de yalnızca "sistem karşıtı" yönü bile, 1848 sonrasında muazzam bir etki yarattı. 1848'in mücadeleleri; resmi, örgütlü ve sürekli mücadelelerin ortaya çıkabilmesinin temelini oluşturdu. Örneğin Almanya Federasyonu ve Fransa'da sayısız grevin patlak vermesi ve Almanya'da İşçi Kardeşliği'nin kurulmasında da görüldüğü gibi, devrimci 1848 dönemi, bağımsız bir işçi sınıfı hareketine doğru kararlı bir yönelişi ifade etti (Judt 1986; Kocka 1986). Wallerstein (1991) sistem karşıtı hareketlerin güçlü bir biçimde sahneye çıkışının 1848'den sonra olduğunu ve bunun da pek çok biçimde 1848 devrimcileri sayesinde mümkün olduğunu iddia ediyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet iktidarındaki belirgin artış, devletin 1848 sırasında sistem karşıtı mücadelelere verdiği tepkinin açık bir sonucu gibi duruyor. Bu durum ise **(Şekil 2.1 Biçimlendirilmiş Hareket Kümesi: Seneca Falls)**, "devrimci radikalizmin bastırılması ve bürokratik-popülist önlemler yoluyla var olan devletin daha da kuvvetlendirilmesi sonucunda

devrimin yoluna devasa engeller konulması” (Breuilly 2000: 128) gibi çarpıcı bir sonuca yol açtı. Adeta, sistemik kuvvetler sisteme karşı hareketlerin kendilerinden kazanımlar sağladılar − bunu devrimi sakıncalı bir durum haline sokup ulaşılamaz bir çözüm haline getirerek de yapmadılar. Fransa’da emperyal tepki sendikaları da yasadışı ilan etti (bu durum ancak 1884’te değişti) ve işçi sınıfı hareketinde yirmi yıllık bir boşluğun doğmasına yol açtı (Judt 1986; Magraw 1989). Sosyalizm elbette yok olmadı, ancak bu tür etkinlikler bir süreliğine giderek zorlaştı. Ancak hareketler devleti bu noktaya iterek, öngörülmemiş bir biçimde, iktidarın gitgide artan bir şekilde merkezileşen yapılarda toplanmasına yol açtılar. Bu da, (özelikle oy verme hakkı giderek yaygınlaştıkça),[19] devleti gerekli ve erişilebilir bir amaç olarak imledi ve pek çok hareketin sonsuza kadar değilse bile, onyıllar boyunca sürdüreceği bir stratejinin hedefi haline getirdi. Göze çarpan şey, sistem karşıtı etkinliğin temel bir paradoksudur: Sistemik yapılar, konumuz bağlamında devlet iktidarı, oy verme hakkının yaygınlaşması ve işçi sınıfına tanınan diğer “faydalar” yoluyla yumuşar gibi görünürken aslında sertleştirildi veya güçlendirildi. Devlet iktidarı, hareketlerin

Şekil 2.1

Biçimlendirilmiş Hareket Kümesi: Seneca Falls

Not: Oklar, daha sonradan ortaya çıkan hareketleri gösteriyor. Kesik oklar ise diğer hareketlerle kurulan açık bağları ifade ediyor.

hedeflerinde yer aldıkça herhangi bir hareketin sistem karşıtı kararlılığı daha da zayıf hale geldi.

Aslında dönemin dünya ekonomisinin hegemonu Büyük Britanya, 1848 sonrası Avrupa rejimlerine bir model olarak işlev gördü. Büyük Britanya'da iyi koordine edilmiş ve baskıcı bir devlet tepkisi ajitasyonu bastırmakta çabuk davrandı, sokaklara çıkarak Çartistler tarafından sürdürülen 1848 mobilizasyonunu ezdi. Şüphesiz, Britanya hegemonyasının doğası, 1848'de Avrupa'daki pek çok yer için geçerli olmayan bir biçimde, devleti halk direnişiyle karşı karşıya gelen bir güç olarak konumlandırdı. Sonrasında ve bir süreliğine "Çartizm gibi… büyük kitle hareketleri… yok olmuştu. Sosyalizm, doğduğu ülkeden silinmişti" (Hobsbawm 1969: 126). Silver ve Slater'a (1999) göre, 1848'den sonra olası devrimlerin yenilgisini takiben Britanya hegemonyasının yükselen konumu ve beraberindeki sistem boyunca gerçekleşen yayılma, işçi sınıfı eylemliliğinin görece düşük olduğu bir döneme karşılık gelmekteydi. Britanya hegemonyasının zirve döneminde dünya ekonomisinin merkezinde giderek artış gösteren bir baskı söz konusuydu.

Ne var ki baskı uzun sürmedi ve sürekli, örgütlü bir sistem karşıtı hareket eylemliliği biçimi, bu açılış döneminin sonuna doğru ortaya çıkmaya başladı. 1848'den sonraki görece sessiz yılları takiben (sükûnetin "uzun on yılı") ve devlet iktidarının tekrar sağlanmasıyla birlikte, 1860'lar tarihteki en belirgin sistem karşıtı hareketlerden bazılarının ortaya çıkışına ve/veya güçlenmesine tanık oldu. 1864'te Uluslararası Emekçiler Birliği'nin [International Workingmen's Association] (Birinci Enternasyonal veya IWA) kuruluşundan itibaren aşağı yukarı on yıl boyunca 1860'lar, on dokuzuncu yüzyılı kapatacak (1873-1896) olan örgütlü sistem karşıtı eylemlilik ve hoşnutsuzluğun muhakkak yayılacağının habercisi oldu.

Birinci Enternasyonal ve 1871'de Paris Komünü'nün duyurulması ile birlikte, sistem karşıtı güçler tekrar kapitalist sisteme yönelik önemli saldırıların merkezi haline geldi. 1870'e gelindiğinde Birinci Enternasyonal, Lause'un belirttiği gibi, "farklı sanayi toplumlarının en radikal düşünceli militanlarının bazılarını bir araya getirmişti" (1993: 64) ve Fourier, Proudhon, Bakunin ve Marx'ın takipçileri için ortak bir forum ve şemsiye haline gelmişti (Grebing 1985). Paris Komünü de, Blanquiciler, Proudhoncular ve IWA Marksistlerinin yanı sıra Komünarları da siyasi düşüncenin farklı kanatları olarak bir araya getirmişti. Bu sıralarda işçi sınıfı hareketi gitgide daha çok örgütlenmeye başladıkça IWA da bu tür mücadeleler için kapsayıcı bir ideoloji ve müttefik olarak işlev gördü (elbette bir yandan da hareketi pek çok şekilde böldü). Önemli bir olay ve belki de Avrupa'da devrimci ütopyacılığın "son çığlığı" olarak Paris Komünü, hem ulusal hem de ulus-aşırı zeminde yankı buldu (Haupt 1986). Fransa'da Saint Étienne ve Marsilya gibi çeşitli yerlerde komünler kuruldu. 1871 sonunda komünün ulus-aşırı etkisi "IWA'nın ABD'deki en büyük kamusal başarısında, on binlerce insanın Paris Komünü'nü kutlamak için toplandığı New York gösterisinde" görülmüştü (Lause 1993). Bu olay zamanın belli başlı sistem karşıtı kaygılarının ikisinin de önemini gösteriyor. Sonunda şiddet yoluyla devrilmesine, bunu takip eden sert baskılara (beş yıllık sıkıyönetim ve Birinci Enternasyonal'in yasaklanması) rağmen komün, "bir fikir, bir inancın icrası ve tarihsel geleceğin bir doğrulanması haline geldi" (Haupt 1986: 28).[20] Komün, işçi sınıfının devrimciler olarak ortaya çıkışı açısından istisnaidir ve 1871 de Paris'te barikatların kurulduğu son yıl değildir.

Dünya ekonomisindeki kilit endüstriyel bölgeler de bu dönemde belirgin sistem karşıtı oluşumlara tanıklık etmeye başladı. Gelecek mücadelelerde önemli rol oynayacak örgütlenmeler de 1848'i izleyen sessizliğin ardından şekillenmeye başladı. Örneğin Almanya'da, örgütlü eylemlerde belirgin bir artış görüldü. Bu durum, 1863'te Almanya Genel İşçi Birliği'nin kuruluşunda, daha sonra Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ve 1869'da (işçi sınıfı hareketini bölen) Almanya Genel İşçi Sendikası'nın kuruluşlarında görülebilir.

Bu sırada 1860'ların tamamı boyunca İç Savaş'a giren, çarpışan ve savaşı bitiren ABD de, endüstriyel kapitalizmin sömürü ve baskısına karşı hareketler halinde işçilerin örgütlenmelerine ve birleşmelerine tanık oldu. Savaşı izleyen yıllarda ABD'de −diğerlerinin yanı sıra sosyalistlerin de önemli rol oynadıkları− işçi örgütleri, sendikalar ve diğer radikal kuruluşların güçlenme dönemi başladı (Shefter 1986; Kimmeldorf ve Stephan-Norris 1992). 1866'da Ulusal İşçi Sendikası (NLU) Baltimore'da kuruldu ve ülkenin ilk büyük işçi federasyonu oldu. Emekçi Kadınlar Birliği 1868'de cinsiyetçi işbölümü ile sınıf ilişkilerini birbiriyle ilişkilendiren "öncü bir girişim" olarak kuruldu (DuBois 1999). 1869'a gelindiğinde NLU, Birinci Enternasyonal'e üyeliği açık tartışmaya açtı ve ABD işçi sınıfı hareketi açısından erken bir radikal enternasyonalizmin göstergesi oldu.[21] Aynı yıl Emek Şövalyeleri de üretici kooperatifleri lehine ücretli çalışma sistemini feshetmek amacıyla ortaya çıktılar (Kimmeldorf ve Stepan-Norris 1992). Yine burada da direnişin önemli küçük parçaları, radikal bir değişim için uyumlu bir çabaya dönüşmüş oldu.

Şu ana kadarki tartışmamız Avrupa ve ABD sınırlarının dışındaki eylemliliğe dair pek bir şey söylemiyor. Aslında bu görece sessiz yıllarda böylesi bir eylemliliğin ilgi çekici kümelerinden biri imparatorluğun sınır boylarında teşhis edilebilir (bkz. Tablo 2.1); bu çabalar, kargaşanın ulaşmaya çalıştığı hedefleri olgunlaşmakta olan (genellikle Britanya hegemonyası tarafından getirilen) bir emperyalizm ve toprak kullanım hakkı ile emek örgütlenmesi konularındaki değişimler biçiminde belirlemeleri bakımından birbirlerine benzerler. Örneğin Britanya'nın sömürge Hindistan'ı 1857'de, "İlk Ulusal Kurtuluş Savaşı" (Chaudhuri 1957) veya "birinci direniş hareketi" (Stokes 1978) olarak nitelendirilen Hint İsyanı'nı doğurdu (Masselos 1985). Hintli askerlerin Britanya

otoritesine başkaldırmalarıyla başlayan bu süreç, Britanyalıların varlığına ve onların dayattıkları arazi değişimlerine karşı geniş bir köylü ayaklanmasına dönüştü − bu da anti-emperyalist mücadelenin erken ve heyecan verici bir kanıtını sunmaktadır. Her ne kadar İngilizler tarafından sert bir biçimde bastırılmış olsa da, bu isyanın ardından Hindistan'da Çivitotu Ayaklanması veya 1859'daki Mavi İsyan gerçekleşebilmişti. İki olay birlikte ele alındığında, emperyal Hindistan'ı Britanya hegemonyasına karşı ilk direnişlerin önemli bir odak noktası olarak imliyordu.

Britanya İmparatorluğu'nun başka bir bölgesinde Jamaika sömürgeci statükoya meydan okuyan uzun bir kargaşa dönemine tanık oldu (Campbell 1987). 1863 ve 1864 boyunca şeker arazilerinde, "özgür" Jamaika'daki baskıcı işgücü politikalarını protesto eden grevler patlak verdi. Bu ve diğer karışıklıklar 1865'te −sömürgeci Jamaika'da yoksullaşanların şikâyetlerinin doğrudan ifade edildiği− Morant Körfezi Ayaklanması'na yol açtı (bkz. Holt 1992; Mintz 1974). Paul Bogle tarafından öncülük edilen isyan, Britanya'nın Jamaika'da plantasyon ekonomisini ve sömürgeciliği dayatmasına karşı etkili bir "dirençli tepki" ortaya koydu. Yine burada, o dönemde Hindistan'da ve diğer yerlerde olduğu gibi, sağlam bir kırsal temele oturan hareketler, emperyal güçler tarafından dayatılan toprak değişikliklerine direnç gösterdiler. Ancak Britanya çıkarları açısından görüldüğü biçimiyle bu "ırklar savaşı" (Holt 1992) yine şiddetle bastırıldı ve daha dolaysız bir Kraliyet Sömürgesi idaresine yol açtı.[22]

Tablo 2.1

Erken Anti-Emperyalist Hareket Kümesi: 1848-1873

Hareket	Tarih	Yer	Düşman
Maori Savaşları	1845-1847 1860-1866	Yeni Zelanda	İngilizler

1857 İsyanı	1857	Hindistan	İngilizler
Mavi İsyan	1859	Hindistan	İngilizler
Morant Körfezi Ayaklanması	1865	Jamaika	İngilizler
Taiping/Nien Ayaklanmaları	1850-1864	Çin	Sömürgecilerle işbirliği halindeki hanedan
1868 Ayaklanması/ On Yıl Savaşı	1868-1878	Küba	İspanyollar ve kölelik
Kızılderili Savaşları	1860-1890	ABD	ABD

1848-1873 dönemi ayrıca Çin'in ve oradaki hareketlerin tarihinde manalı bir önemi olan "hanedan karşıtı" (Feuerwerker 1975) Taiping Ayaklanması'na tanık oldu (özellikle bkz. Yu-wen 1973). 1850'den 1864'e dek uzanan dönemde Taiping Ayaklanması yalnızca bir ayaklanma olmaktan fazla anlam ifade etti, "çünkü geleneksel Çin toplumunun ve yönetiminin pek çok temel özelliğine karşı devrimci bir protestoydu" (Gregory 1969: ix). Aslında Nien ve "daha küçük" ayaklanmalarla birleştirildiğinde (bkz. Chiang 1954; Feuerwerker 1975), Taiping Ayaklanması Çin'i bu dönemde eylemliliğin önemli bir merkezi haline getirdi.

Afyon Savaşları'nın hemen sonrasında gerçekleşen ve "Batı"nın Asya'da agresif bir imparatorluk arayışında olduğu bir döneme denk gelen Taiping, aynı zamanda yerel ve uluslararası direniş faktörlerinin iç içeliğini de ortaya çıkarmış oldu. Örneğin, Fransa ve ABD'nin yanı sıra Britanya'nın da Çin'de kendisine mevzi edinebilmek için ciddi planları bulunuyordu.[23]

Sözgelimi, Britanya bu planlar için önce Taiping'e kur yaptı, sonrasında tarafsız konuma geçti ve en sonunda da Çin devletinin tarafında çatışmaya dahil oldu. Yabancı birlikler (İngiliz ve Fransız), 1860 ve 1862'de Şangay'ı Taiping Ayaklanması'na karşı savunmakta ve ele geçirilen şehirlerin geri alınmasında küçük ama etkili bir rol oynadılar.[24] İngilizler için müdahale hesaplanmış bir hamleydi, İngiliz malları için "ticari bir avantaj" ve "gelecek bir pazar" meselesiydi (Gregory 1969). Jian, "Taipinglerin fark edemedikleri şey, Batılıların [ilk baştaki] tarafsızlığının çıkarcı bir karaktere sahip olduğu, neredeyse tamamen ticari ayrıcalıkları koruma ve yaygınlaştırma hedefine yönelik bütüncül bir politikanın küçük bir parçası olduğuydu," (1973: 443) diyerek bu durumu doğruluyor. Dolayısıyla Taipingler, Büyük Britanya gibi güçlerin ticari yayılma için en uygun şartları sağlamak amacıyla iç savaşa giriştikleri bir zeminde, anti-emperyalist bir çaba karakteri taşıyan bir mücadeleye dönüştüler.

1848 yılı başka sebeplerden dolayı da Avrupa sınırlarının ötesi için anlam taşıyor − bilhassa Fransız imparatorluğunda köleliğin ikinci kez kaldırılışı açısından. Guadeloupe, Martinique ve başka bölgelerdeki başkaldırıların yoğun baskısı altındaki Fransızlar köleliği kaldırmak zorunda kaldılar. Danimarka Karayipleri'nde de benzer baskılar valiyi, köleliği kaldırmaya zorladı. Yine görüldüğü gibi, sistem karşıtı güçler dünya tarihinin akışında devindirici failler olarak rol oynadı. Sonraları, 1868'de Küba'da ayrılıkçı bir ayaklanma patlak verdi ve adada On Yıl Savaşı'nı başlattı. İlginç bir şekilde bu ayaklanma, kendisine hedef olarak sömürge idaresini ve Küba'daki kölelik sistemini seçti (Schmidt-Nowara 1998).[25] Bu ayaklanma aynı zamanda metropol İspanya'daki Eylül Devrimi'ni bir ay arkadan takip ediyor ve Atlantik'in iki yakası arasındaki bağlantılar hakkında ilgi çekici sorular ortaya koyuyordu. İspanyol kraliyet iktidarının çöküşü, adada kesinlikle siyasi bir fırsat doğurmuştu.

Ancak bu tarihsel kesişim noktasında devlet ve beraberindeki imparatorluk tüm ayaklanmaları bastırma konusunda aynı kararlılığı gösteriyordu. 1848-1873 açılış döneminin zirvesine yakın ve en belirgin olay olan Paris Komünü şiddetli bir şekilde bastırılmıştı − böylece Avrupa genelindeki, Birinci Enternasyonal da dahil, çoğu devrimci etkinlik imkânsız hale gelmişti (Joll 1979). 1848 devrimlerini takiben dünya ekonomisinin ve Britanya hegemonyasının yayılması; Taiping,

Hindistan’daki 1857 İsyanı (Silver ve Slater 1999), Jamaika’daki Morant Körfezi İsyanı gibi halk ayaklanmalarının da kesinlikle bastırılacağı anlamına geliyordu. Aynı süreçte ABD’de batıya doğru yayılmaya karşı Amerikan yerlileri tarafından gösterilen direnişi de –on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran bir olay– hatırlamak gerekir. Kızılderili Savaşları ABD’nin batısı boyunca kabaca 1860’tan Chiricahua Apaçileri’nin son gruplarının da yakalanarak rezervasyon alanlarına yerleştirildiği 1890’a kadar sürdü (özellikle bkz. Brown 1970). Yine de bu erken mücadeleler kümesi, bu tür direnişler yoluyla emperyal bürokrasilere, ordulara ve hatta amaçlara yeni yükler bindirerek imparatorluğun zorlanmasına yol açtı. Bunun gibi sistem karşıtı mücadeleler, açıkça imparatorluğun sürmekte olan veya yeni dayatılan koşullarına karşı ve bunlara tepki olarak doğmuşlardı ve bu önemli dönemde sermayenin sınırlarını sınamışlar, emperyalizm tarafından toprak ve işgücü alanlarında yapılan değişikliklere kafa tutmuşlardı.

İmparatorluğa Karşı Yeni Saldırılar: Yüzyıl Sonunda Sistem Karşıtı Hareketler

On dokuzuncu yüzyılın kapanışı, yani 1873-1896 arası, bütün dönem için (hatta 1917’den de sonrası için) hareket eylemliliğinin doğasını ve kapitalizmin sınırlarını anlayabilmek bakımından hayatidir. On dokuzuncu yüzyılın son on-on beş yılı pek çok direniş mücadelesinin başlangıcı olarak kilit bir dönemdir.[26] Örneğin Afrika’da, Avrupalı güçlerin bölgeyi paylaşımını takiben, “direniş neredeyse her yerde 1890’ların sonuna doğru alevlendi” (Lewis 1987: 69). Sistemin sürmekte olan çıkarları gitgide daha çok baskı altında kaldı. 1873 gibi erken bir tarihte sonradan Tanganyika olacak Afrika bölgesi, Glassman’ın “sömürgecilerin yeni bir işgücü rejimi dayatmaya yönelik çabaları tarafından fitili yakılmış bilinçli bir toplumsal hareket” (1995: 109) olarak değerlendirdiği şiddetli bir köle isyanına tanık oldu. Aslında bölgedeki kaçış, plantasyonların hızlı bir biçimde artırıldığı bir dönemde zirve yaptı. 1857’de ve Çivitotu ayaklanmalarında yaşanan olayları hatırlayacak olursak, Büyük Britanya örgütlü bir milliyetçi hareketin ilk denemesi olan Hindistan Millet Meclisi’nin kurulması sonucunda ittifak halinde bir baskı ile karşılaşmıştı (Masselos 1985).[27] İran’daki 1891 Tütün Ayaklanması da devlete ve müttefik yabancı çıkarlarına, bu bağlamda İngiliz ve hatta Rus emperyal müdahalesine karşı kitlesel direnişin erken örneklerinden birini sunar (Foran 1993). 1896 yılı Filipinler’de İspanya karşıtı bir devrimi beraberinde getirmiş ve 1899’da ABD-Filipinler Savaşı olarak tezahür eden bir “ulusal mücadele”ye yol açmıştı (Schirmer ve Shalom 1987). Anti-emperyalizm ve daha genel bir anti-kapitalizm böylece dünya ekonomisi boyunca dikkate değer bir hareket bolluğunu yönlendirmeye ve vuku bulan olaylara hareket damgasını vurmaya devam etti.

Anti-Emperyalist Mücadele ve Afrika'nın Paylaşımı

Frank ve Fuentes, 1890'lar ve 1900'ler konuyla ilgili en iyi örnekler olmak üzere, tarihin farklı noktalarında "toplumsal hareketlerin belirgin toplanış ve kümelenişleri olduğu" (1990: 144) yorumunu yapıyorlar. İşçi mücadeleleri ve sosyalist mücadelelerin tarihini yansıtan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında aynı zamanda köylü hareketleri ve isyanları da iz bırakmıştı (Amin 1990a). Dönemin kapitalist rakipleri dikkatlerini imparatorluğun ve tekelin elde edilmesine yönlendirdikleri sırada (1884-1885 Berlin Konferansı), bu isyanlar sık sık sömürge karşıtı, anti-kapitalist ve/veya milliyetçi tonlara da kavuştular.

Avrupa'nın "hırsız devlet adamları" (Rodney 1970) 1884-1885 Berlin Konferansı için toplandıklarında, yayılmacı tekelci kapitalizmin gözü tüm bir kıtaya dikilmiş oldu. Bu paylaşım gerçekten de Afrika'da uzun ömürlü bir Avrupa müdahalesini sağlamlaştırarak doğrudan ve neredeyse topyekûn bir sömürgeleştirmeyi doğurdu; bu süreç de zorla getirilen değişikliklere karşı anında gösterilen yaygın direnişleri beraberinde getirdi. Lewis, bu karşı çıkışın kapsamını bizlere şöyle aktarıyor: "1896'da İtalyanlar Etiyopya'da Avrupalıların on dokuzuncu yüzyılda uğradıkları en büyük aşağılanmayı yaşadılar. Aynı yıl içinde ve ertesi yılın büyük bölümünde Rodezya'nın Shona ve Ndebele halkları, İngiliz yönetimine karşı direniş gösterdiler" (Lewis 1987: 72). Basit bir şekilde, direniş kıtanın tüm bölgelerinde vardı −İtalyanların yenilgisi ya da Shona-Ndebele chimurenga'sı, Rodezya'nın tarihindeki "büyük dramlardan" biri oldu (Ranger 1967)− ve bunlar genellikle eşzamanlı olaylardı. Böylesi büyük anlar, açık bir şekilde sistem karşıtı göndermeleri olan direniş eylemleri olarak tanımlanabilir.[28] Büyük Britanya'nın daha önce Hindistan ve Jamaika gibi bölgelerde karşılaştığı şekilde, Afrika'daki imparatorluk arayışı da büyük ölçüde direnişle karşılaştı. Devasa toprak gasplarına ve yeni işgücü rejimlerine karşı direniş, değişim sürecini şekillendirmede yine önemli bir rol oynadı. Afrika'daki mutlak sömürgeci dönemin ilk yılları böylece, anti-emperyalist direnişin kolektif eylemleriyle geçti (bkz. Tablo 2.2).

Cooper'ın "bir sömürgedeki siyaset sömürge karşıtı siyasete ya da milliyetçiliğe indirgenmemelidir" (1994: 1519) ifadesini de akılda tutarak, Afrika'da yüzyılın bitmesinden önceki aşağı yukarı yirmi yılın kargaşayla geçtiği söylenebilir. Bu yıllar, emperyalist heveslerin kapitalist güçleri desteklediği süreçte, bu tür sistem karşıtı eylemliliğin aniden ulaştığı zirveyi ifade eder. Afrikalılar bir yandan yeni işgücü rejimini dayatan ve insan başına, kulübe başına vergi koyarak doğrudan vergilendirmeye zorlayan çabalara karşı koyarken, bir yandan da (ilerleyen) sömürgeci akınına karşı koymakta çabuk davrandılar. Örneğin Orta Afrika'da Swahili Savaşı olarak bilinen savaş 1892'de başladı. "Orta Afrika'daki Swahili Savaşı bir Belçika kâbusundan daha fazlasıydı. Bu, aynı zamanda İngilizlere, Fransızlara, Almanlara ve İtalyanlara kendi imparatorluk rüyalarının da kıtanın vereceği tepkiler tarafından altüst edilebileceğini anlatıyordu," diyor Lewis (1987: 72). Bu karşı çıkışlar, gittikçe zayıflayan Britanya hegemonyasına dair şüphelerin çoğaldığı ve imparatorluk peşindeki rekabetçi çabada resmileştiği, büyük kuvvetler rekabetinin iyice arttığı bir döneme denk geldi. Yüzyılın sonu civarındaki Güney Afrika Boer Savaşı bu gerçeği iyice açık bir biçimde ortaya koydu; Büyük Britanya bölgedeki İngiliz müdahalesine muhalif olan Afrika mücadelesinin karşısına "tarla yakan" bir ordu gücüyle çıkmıştı (ki bu da Birinci Dünya Savaşı sırasında esas biçimiyle ortaya çıkan korkunç taktiklerin bir habercisiydi). Sonuçta Afrika boyunca görülen daha geniş direniş hareketleri "kökleri tekelci kapitalizmde olan yayılma, hükmetme ve paylaşım" sürecinin bir parçasıydılar (Rodney 1970: 105). Anti-emperyalist direniş, Afrika ve diğer yerlerdeki başlangıcından itibaren yayılma sürecini şekillendirerek imparatorluk öyküsünde yerini buldu. Avrupa

Tablo 2.2

Afrika’nın Avrupalılar Tarafından

Paylaşımına Karşı Direnişler, 1873-1898

Sistem Karşıtı Etkinlik	Tarih	Yer	Düşman
Köle isyanı	1873	Tanganyika	İngiliz işgücü rejimi
Mütareke sonucunda ayaklanma	1882	Batı Afrika	Fransızlar/ İngilizler
Dogali savaşı	1887	Etiyopya	İtalyanlar
İşgale karı direniş	1888	Tanganyika	Almanlar
Swahili savaşı	1892	Orta Afrika	Belçikalılar
Ekumeku ayaklanması	1893	Batı Afrika	İngilizler
Ndebele savaşı	1893	Güney Afrika	İngilizler
Etiyopya Savaşı	1896	Etiyopya	İtalyanlar
Shona-Ndebele chimurenga'sı	1896	Rodezya	İngilizler
Kulübe Vergisi ayaklanması	1898	Sierra Leone	İngilizler
Asante ayaklanması	1898	Altın Sahili	İngilizler

imparatorluğunun Afrika'yı istilasına karşı direniş neredeyse evrenseldi.

Yüzyıl Sonunda İşçi Sınıfı ve Sosyalizm

1873'ten sonraki aşağı yukarı on yıl içerisinde pek çok güçlü işçi sınıfı hareketi/sosyalist hareket ve hatta partiler dünya ekonomisi boyunca ortaya çıktı. Sosyalizm zaten pek çok emek eylemliliğinin arkasındaki itici kuvvetti ve bu yeni durum da on dokuzuncu yüzyıl sonunu (ve yirminci yüzyıl başını) radikal ve sistem karşıtı işçi sınıfı hareketinin bir nevi altın çağı haline getirerek durumu daha da ileriye götürdü. Hizipçilik Birinci Enternasyonal'in −her nevi pozitif bağ ve ilişkinin yanında olan dikkate değer bir negatif enternasyonalizm türü[29]− yok olmasını kolaylaştırırken, diğer yandan 1889'da artık pek çoğu ulusal temellere oturan önemli sistem karşıtı örgütleri bir araya getiren İkinci Enternasyonal oluşturuldu. Yeni enternasyonalin arkasındaki "ciddi, ulusal işçi sınıfı partileri ve ciddi ulusal sendika federasyonları" (Wallerstein 1990: 18), amaçları ve idealleri birleştikçe, ortak hedef konusunda daha güçlü bir birliktelik sergileyebildiler. İkinci Enternasyonal'deki örgütler, belli bir devletin sınırları içerisinde radikal değişimin gerçekleşmesini hedefleyen sürekliliğini sağlamış örgütsel girişimlerdi. Bu ayrım, Birinci Enternasyonal'in tam aksine; isimlendirilmiş, ulusal temelli, sayıca çok ve devamlı üyelik sistemine ve hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip yeni bir hareket yörüngesine işaret eder.

Pek çok farklı yerellikte aynı durum gözlenebilir. Judt'un da onayladığı gibi, 1880'den sonra Fransa'da "sosyalizm çoğu işçi için örgütlenme kanalıydı" (1986: 104). ABD'de "on dokuzuncu yüzyıl sonundan Birinci Dünya Savaşı'na dek, sendikalistler ve sosyalistler işçi birlikleri içerisinde oldukça yaygındı ve etkiliydi" (Kimmeldorf ve Stepan-Norris 1992: 498). Amerikalı sosyalist Eugene Debs'in Amerikan Demiryolu Sendikası 1893'te kurulmuştu ve sosyalistler 1890'dan sonra Emek Şövalyeleri'nde önemli bir yer sahibi olmuşlardı. Dikkate değer bir biçimde, 1870'lerin başlarında bu hareketlerin pek çoğu yokken veya emekleme aşamasındayken; Birinci Dünya Savaşı'na uzanan onyıllar içerisinde işçi sınıfı hareketi bir patlama yaşayarak zamanın sistem karşıtı hareketinin ta kendisi haline gelecekti (Arrighi 1990).

1873-1896 dönemi sendika oluşumu açısından da dikkate değerdir. 1888'de başlayıp 1918'e kadar İngiliz sendikacılığı, tarihindeki herhangi başka bir zamandan daha hızlı bir şekilde büyüyerek, 750 bin üyeden 6,5 milyon üyeye ulaştı (Davis 1993; Hobsbawm 1987). 1880'lerden 1890'lara dek bu "yeni sendikacılığın" İngiltere'deki yükselişine "sosyalizmin güçlenmesi, [1900 yılında İşçi Temsil Komitesi adıyla] İşçi Partisi'nin kurulması, işçi sınıfının liberalizmin etkisinden koparılması hedefi ve sosyal reform talepleri" (Jones 1983: 181) eşlik etti. Almanya ise on dokuzuncu yüzyıl sonlarında dünyadaki en büyük ve en iyi örgütlenmiş işçi hareketini ortaya çıkardı (Nolan 1986) ve 1914'e gelindiğinde dünyanın en büyük sosyalist partisine sahipti (Geary 1989). ABD'de, Debs'in sendikasının ve bakış açısının tam karşısında yer alan ve şüphesiz hem o günün hem bugünün en önemli işçi örgütlerinden biri olan Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) 1886'da kuruldu.[30] AFL'nin kuruluşu "Amerika boyunca sendikacılığın yeniden dirilişinin bir sembolü" (Weir 1997) olarak değerlendirilebilir. Fransa'da, önemli anarko-sendikalist Confédération Générale du Travail (CGT) 1895'te kuruldu. Şüphesiz, devasa üye tabanlarına sahip −kimileri şu veya bu şekilde bugün de varlıklarını devam ettiren− bu örgütlenmelerin ortaya çıkışı, sistem karşıtı hareketlerin yörüngeleri ve yöntemlerinde önemli bir değişikliği yansıtır. Bu zamanda hareket, hareketler −çoğu zaman radikal sosyal değişimi hayata geçirebilmek için insanları bir araya getiren sürekli ve örgütlü çabalar− haline geldi.

Sistem karşıtı bir güç olarak on dokuzuncu yüzyılın sonunda işçi hareketinin ortaya çıkışı, değişik şekillerde farklı mekânlarda görüldü. 1890'lar Avustralya'da "yeni sendikalizmin" yükselişine tanık oldu. Korzeniewicz Arjantin'de 1880'leri ve 1890'ları "1880'lerden sonra grevlerin, işçi örgütlerinin ve resmi sözleşmelerin sermaye-emek ilişkisinde olağan hale geldiği" bir "geçiş dönemi" olarak tanımlıyor (1989: 90). 1883 yılı, Peru'nun modern işçi sınıfı hareketinin temellerini atan dönemin başlangıcı olarak tarihte yer etti (Blanchard 1982). Son olarak, sömürge Hindistan'da da 1890'lar boyunca önemli işçi mücadeleleri verildi. Basu (1998), Kalküta civarındaki imalathanelerde daha uzun çalışma saatleri ve artırılmış iş yükünün dayatılması üzerine imalathane işçilerinin verdiği silahlı mücadele hakkında detaylar aktarıyor. Hintli işçilerin bu kolektif eylemi, emeğin sömürgeci sermayeye ve otoriteye karşı (ciddi milliyetçi

tonlara sahip olmakla birlikte) artan özgüvenini gösteriyor (ayrıca bkz. Chakrabarty 1981; Sarkar 1984).

Basu; işçiler, milliyetçi liderleri yeni bir gündeme mecbur ettikleri için işçi mücadeleleri ve milliyetçi çabalar arasındaki bağlantının açık olduğunu ortaya koyuyor (bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında Afrika'da sömürgelerin bağımsızlaşması mücadelelerinde daha tanıdık hale gelecektir). Benzer durumlar milliyetçiliğin ortaya çıktığı her yerde gözlemlendi. 1890'lar Brezilya'sında milliyetçilik ortaya çıktığında Brezilyalı Jakobenler, "şehirli, orta sınıf ve işçi sınıfı kesimlerini ve askeri, devlet idaresini ele geçirmek amacıyla geleneksel olarak hâkim olan latinfundarios ile savaşmak üzere bir araya getirdiler" (Topik 1978: 101). Cumhuriyetçi bir devrim umudu ve Fransız Jakobenleriyle açık ideolojik ortaklık, Brezilya Jakobenlerinin mücadelesini, yüzyılın aşağı yukarı son yirmi yılı içerisinde var olan pek çok ilginç hareketten biri haline getiriyor. Bu durum, 1888'de Brezilya'da köleliğin kaldırıldığı gerçeğiyle bir arada düşünüldüğünde, "1880'lerde plantasyonlardan kitlesel kaçışlar yaşanması yoluyla" (Childs 1998: 728; ayrıca bkz. Conrad 1972) Brezilya'nın dünya ekonomisi boyunca vuku bulan sistem karşıtı eylemliliklerin bir başka merkezi haline gelmesine kısmen yardımcı oldu.

Bir kez resmi hareketler haline geldikten sonra, işçi hareketinin kullandığı en önemli silahlardan birisi grev oldu ve grevler de 1873 ile 1896 arasında dalgalar halinde yayıldı. Sendikalardaki bariz büyümenin yanı sıra, bu hareketler tarafından başlatılan grevlerin sıklığı ve boyutları 1870'ler ortasından itibaren eşi benzeri görülmemiş düzeylere ulaştı (bkz. Tablo 2.3).[31] Bir ayrıntı olarak, bu kabarmalara veya dalgalara daha önce değindiğimiz, yeni yeni ortaya çıkmakta olan işçi örgütleri tarafından öncülük ediliyordu.

Bu daha genel dalgaların yanı sıra, en belirgin ve sembolik direniş anlarının bazıları da 1873'ten sonra yaşandı. ABD'de işçi sınıfı hareketi bu orta safhaya ulaşmak için mücadele ederken, takip eden yıllarda dünya sahnesini bir dizi olay için hızlıca hazırlamış oldu. 1877 yılında, daha büyük bir eylem patlamasının bir parçası ve "Amerikan sermayesi ile emeği arasındaki ilk büyük çarpışma" olan Büyük Demiryolu Grevi yaşandı (Meltzer 1967). Bu grev ve aynı yılın şiddet içeren Pittsburgh grevi, aynı

zamanda kayda değer uluslararası ilgiyi de beraberinde getirdi ve ABD'deki devrimci potansiyelin bir işaretçisi olarak Kropotkin'in dikkatini çekti (Cahm 1989).

Bu çizgiler arasında 1886 yılı, belki de o günden bugüne eylemlere esin veren en ünlü tekil sistem karşıtı mücadele olan Haymarket'i de beraberinde getirdi.[32] Örgütlü Sendikalar ve İşçi Federasyonu (kuruluşu 1881, daha sonra Amerikan İşçi Federasyonu adını aldı) Mayıs ayının ilk gününü −İlk "1 Mayıs"− sekiz saatlik çalışma yasasının uygulanması için son gün olarak belirlediği için, Haymarket bu anlamda daha büyük bir mücadelenin parçasıydı. Bu şiddetli karşılaşmanın akabinde yargılanan sekiz Haymarket "anarşistinden" dördünün idam edilmesi sonucunda bu olay dünya çapındaki sistem karşıtı hareketleri ateşleyen bir öneme kavuştu. Örneğin, ağır bir baskı döneminde bulunan İspanya'daki anarşistler Haymarket'e, 1 Mayıs'a, hatta sekiz saat mücadelesine devrimci bir önem atfettiler (Esenwein 1989). Birkaç yıl sonra, "on dokuzuncu yüzyıl sonundaki en önemli işçi mücadelelerinden biri" (Edwards 1981: 122) olan 1894 Pullman grevi, işgücü ile sermayeyi birbirinden ayıran belirgin çizgiyi tekrar gözler önüne serdi. Bu grevleri ve 1892 Homestead grevi gibilerini birleştiren önemli bir faktör, sermaye tarafından, hatta "hayırsever" Pullman ve müttefiki devlet tarafından bile işçilere uygulanan oldukça açık ve ağır şiddetti ve bu kritik dönemde işçilerle kendileri arasındaki çatışma ihtimallerini artırıyordu.

Tablo 2.3

Endüstrileşme Sürecinde Grev Dalgaları, 1873-1896

Yer	Grev Dalgası Yılları (artan hoşnutsuzluk)
Fransa	1893 (1879-1880)
Almanya	1888-1889 (1883-1889)
Büyük Britanya	1888-1892 (1889 Tersane Grevi)
İsveç	1890-1891
ABD	1886-1887, 1894 (1880'ler)

Bu yüzden 1873-1896 yılları −bu defa öncelikle (ama sadece değil) merkezdeki kitlesel, süreklilik sağlayabilmiş işçi/sosyalist hareketlerinin ortaya çıkışı yoluyla− tarihteki en belirgin sistem karşıtı eylemlerin görece zirve yaptığı bir dönemi ifade eder. Dönemin iktidar yapılarına karşı çıkışının kapsamı sebebiyle “Büyük Ayaklanma” olarak da tabir edilen (Weir 1997)[33] işçi hareketleri ve sosyalist hareketler, emperyal ilerleme altında gelişen direniş çabalarının yanı sıra zirveye ulaşmıştı. Emperyalizm ve kapitalizm artık iç içeydiler ve bu geçiş dönemi var olan hareketlerin güçlenmesine ve yeni hareketlerin yükselmesine fırsat sağlıyordu.

Yüzyıl Sonunda Anarşizm: Sistem Karşıtı Enternasyonalizm

Şimdiye dek tartıştığımız hareketlerin yanı sıra ve zaman zaman onlardan ayırt edilemeyecek bir biçimde anarşizm, bu dönemin göbeğinde sistem karşıtı eylemliliğin kümeleşmesinin ilginç bir örneğini oluşturur. On dokuzuncu yüzyılın en önemli isimlerinden bazılarıyla −Proudhon, Bakunin ve Kropotkin− ilişkili olan anarşizm, bu isimlerin düşüncelerinin ve yaşadıkları dönemin de bir ürünüydü (Joll 1979) ve 1860'ların sonu ile 1870'lerin başı dolaylarında ciddi bir siyasi kuvvet olarak ortaya çıktı.[34] Anarşizm, Amerika ve Avrupa'daki sistem karşıtı hareketlerin tümünün arkasında 1848-1917 döneminin tamamı boyunca, özellikle kritik 1880'ler ve 1890'larda önemli rol oynadı. Teori ve pratiğin anarşizm ile genel olarak sosyalizm arasında hizipleşmesini temsil eden Bakunin ile Marx arasındaki ünlü ayrım, Birinci Enternasyonal'in sonunun gelmesini hızlandırdı (Joll 1979; ayrıca bkz. Hunter 1969; Thomas 1980) ve her birinin her yerdeki yanlılarını böldü. Anarşistler de fikirlerini ve yöntemlerini beraberlerinde götürerek yolculuklar yaptılar ve bu göç anarşizmin yayılmasında önemli bir etken oldu. Anarşizmin hareket kümesi olarak nitelikleri, kurucuları ve diğer önemli sistem karşıtı figürler arasındaki (tamamlayıcı ve rekabetçi) bağlarda ve anarşizmin bu zamanda dünya sisteminin değişik bölgelerine yayılmasını sağlayan göçte gözlemlenebilir.

Avrupa'da İtalya ve İspanya, anarşizmin ve anarşistlerin önemi açısından en çok değinilen ülkelerdir. Bu iki ülke, 1870'lerin başından başlayarak, en etkin devrim kışkırtıcısı anarşistleri gördü. Anarşistlerin "eylem yoluyla propaganda" düşüncesinin (genellikle şiddet içeren) eyleme dönüştüğü yerler bu iki ülkeydi.[35] İspanya'da, özellikle 1868 Eylül Devrimi'nden sonra anarşizm onyıllar boyunca devrimci bir güç olarak kaldı (Esenwein 1989). Örneğin, İspanyol kralının tahttan çekildiği 1873 yılı dolaylarındaki yaygın isyan hareketleri zamanında Endülüs'teki anarşistler, militan grevler (Cahm 1989; Esenwein 1989; Hunter 1969) başlatarak ülkede yıllarca sürecek devrimci çalkantıya katkıda bulundular. Anarşistler ayrıca 1870'te Federación Regional Española ve 1881'de devamı niteliğindeki Federación de Trabajadores de la Región Española'nın örgütlenmelerine de yardım

ettiler, ki bu iki örgüt de Enternasyonal'e bağlıydı (Esenwein 1989). Aynı zamanda 1873 dolaylarında İtalya büyük bir grevler dalgası ile sarsıldı ve İtalyan devleti "çöküşün eşiğinde görünüyordu" (Levy 1999). Yine burada da, pek çok sendikanın lideri sayılan ve Sosyalist Parti içerisinde etkin İtalyan anarşistler tarafından yönetilen Enternasyonal ortaya çıktı. Bir sonraki hareket safhası 1896-1917 ile de çakışan bir biçimde, "büyük anarşist Errico Malatesta'nın 1898 krizindeki ve 1914 Kızıl Hafta'sındaki etkisi, anarşistlerin Büyük Savaş sırasında İtalya'yı çalkalayan protesto dalgalarının merkez üssünde bulunduklarının en güzel örneğidir" (Levy 1999: 11).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, anarşistler seyahat ettikçe hareket de dünya sistemi boyunca mücadeleleri kümeleştirerek dolaştı. Bu göç −Avrupa, Atlantik ve diğer yerlere doğru− insanları daha önce hiç görülmemiş düzeyde birbirine bağlayan çok daha geniş çaplı kitlesel göçleri yansıtıyordu. Şekil 2.2'de gösterilen başka bir hareket "kümesinin" merkezindeki İspanya'yı, Bakunin'in Enternasyonal'deki takipçileri hedef seçmiş ve Eylül Devrimi'nden sonra buraya geçerek hemen etkili hale gelmişlerdi (Esenwein 1989).

Bu dönemi takip eden baskı dalgaları sonucunda pek çok İspanyol anarşist (kendi seçimleriyle veya zorla) Meksika gibi ülkelere göçerek buralardaki anarşist harekete hız kazandırdı (Hart 1978; Wolf 1969). Yabancı ve yerli kaynakları birleştiren Meksikalı anarşistler, özellikle devrimin "entelektüel yaratıcısı" olarak görülen Ricardo Flores Magón yoluyla Meksika Devrimi'nde önemli rol oynadılar (Hodges 1995).

Latin Amerika'daki diğer bölgelerde, "Arjantin'de, Şili'de ve Brezilya'da İspanyol ve İtalyan işçiler ilk sendikalara anarko-sendikalizmi tanıttılar" (Urrutia 1969: 55). İtalyan anarşisti Pietro Gori, Arjantin'deki anarşist harekete ciddi bir destek sağladı ve 1896'da burada aynı anarşistler demiryolu işçilerinin örgütlenmesinde önemli rol oynadılar (Thompson 1984). Ek olarak, anarşist düşünce, yüzyılın sonu civarında militan milliyetçilerin Avrupa'daki anarşistlerle doğrudan bağlar kurduğu Bengal ve Hindistan'da "devrimci terörizmin" yükselişinde de rol oynadı (Heehs 1994). Son olarak Dirlik, "anarşizmin Çin Devrimi'nde sosyal radikalizmin ifade edilebilmesi ve ortaya çıkarılabilmesinde oynadığı merkezi rolü"

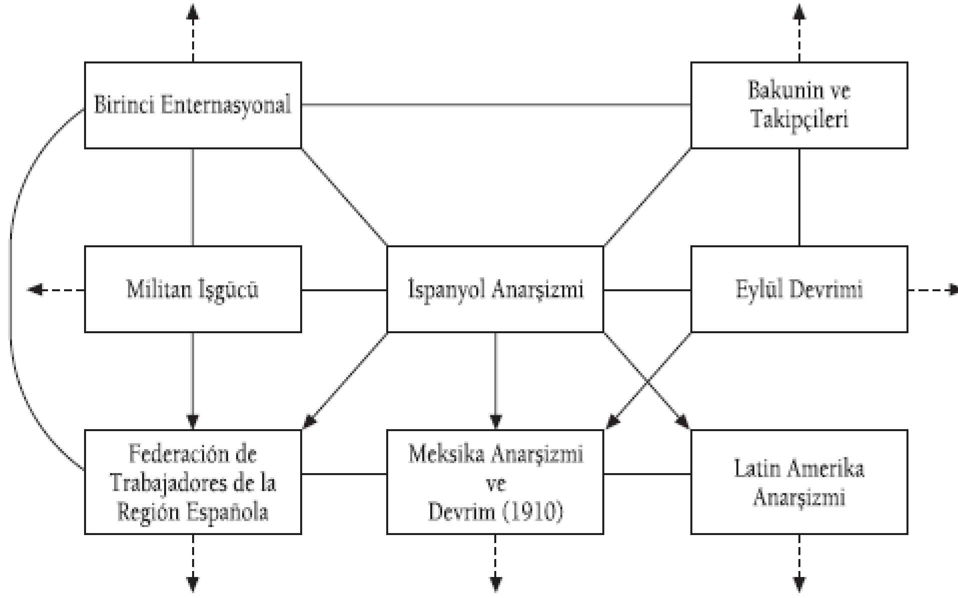
gözler önüne seriyor (1991: 10). 1906'da Paris'te kurulan Dünya Topluluğu ve 1907'de Tokyo'da kurulan Sosyalizm Çalışmaları Topluluğu yoluyla Çinli ve Avrupalı anarşistler bir diyalog başlattılar ve anarşist düşüncenin devrimde etkili olmasını sağladılar.

ABD'de de Avrupa'dan gelen anarşistler önemli ve etkiliydiler. Örneğin "adanmış bir anarşist" olan Fransız radikali Victor Drury, Emek Şövalyeleri'nin vizyonunun şekillenmesinde etkili oldu (Weir 1997). 1882'de Johann Most da anarşist düşünceyi ABD'ye getirdi (Hunter 1969). Göçler öyle bir rol oynadı ki, "bu yıllar [1880'ler-1890'lar] sırasında ABD'deki anarşist hareket neredeyse tamamen yabancılardan oluşuyordu; ünlü ajitatörler de konuşmalarını Almanca, Rusça, İtalyanca veya Yiddiş dilinde yapıyorlardı" (Joll 1979: 123). Önemli bir örnek olan anarşizm, on dokuzuncu yüzyılın sonunda hareketleri yaygın kümelerle ilişkilendirmekte (bkz. Şekil 2.2) hayati bir rol oynayarak 1873-1896 döneminin sistem karşıtı eylemlilik açısından kritik bir dönemeç haline gelmesine yardımcı oldu. Aslında anarşizmin gönüllü ve zorunlu göç hikâyesi, dünyada bu zamanda görülmekte olan çok daha büyük bir nüfus hareketi tarihini yansıtıyor. Göçler, işçi sınıfını dünyanın dört bir yanına dağıttı ve radikalizm hareketi de bu daha geniş nüfus hareketine paralel bir biçimde gelişti. Zamanla hem boyutları hem de hızı artan böylesine kitlesel bir insan hareketi, anarşizm gibi hareketlerin tarihsel tekillikler çerçevesinde düşünülmesinin imkânsızlığını bir kez daha göstermiş oldu. Sistem karşıtı mücadele, kesinlikle, daha önceki zamanlarda hiç olmamış bir biçimde dünyanın dört bir yanından

Şekil 2.2

Biçimlendirilmiş Hareket Kümesi:

İspanyol Anarşizmi, 1868 civarı

Not: Oklar, daha sonradan ortaya çıkan hareketleri gösteriyor. Kesik oklar ise diğer hareketlerle kurulan açık bağları ifade ediyor.

sosyal değişim talep eden milyonlarca insan tarafından desteklenen örgütlü hareketlere dönüştü.

1917’ye Yaklaşırken Sistem Karşıtı Hareketler: Devrim

1896-1917 yılları, önceki onyılların hareket eğilimlerinin meyvelerini vermeye başladığı ve Rus Devrimi’nde zirveye erişen bir dönemi kapsıyor. Örneğin Meksika Devrimi ile Meksika’da daha önceki onyıllarda görülen milliyetçilik, kırsal hareketler ve anarşizm gibi öğeler arasındaki tarihsel bağlar zaten oluşturulmuştu (Garza 1979; Hart 1978; Mallon 1995).[36] Özellikle 1896-1917 yılları, sayısız hareketin uzun zamandır savunduğu ve sonunda teşebbüs edip başarıya ulaştığı kargaşalı bir devrim dönemiydi. 1848-1917 döneminin kapanışı; Çin’deki 1900 Boxer Ayaklanması, Rusya’da 1905’te, İran’da 1906’da, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908’de, Meksika’da 1910’da, 1917’de tekrar Rusya’da görülen devrimler ve hatta Çin’de 1911’deki devrimin başlangıcı yoluyla sistem karşıtı hareketleri devlet için yarışmaya ve hatta kontrolünü ele geçirmeye iten kilit bir isyan kümesini beraberinde getirdi. Örneğin gitgide artan Batı etkisine karşı onyıllarca verilmiş direnişten filizlenen Boxer Ayaklanması, “Hıristiyan karşıtı, misyoner karşıtı ve yabancı karşıtı” Boxer’lar, yüzyılın sonunda Çin’de genişlemekte olan emperyal varlığa açıkça karşı çıktıklarında “dünyayı sarstı” (Preston 1999, 2000a, 2000b). Boxer’ların yabancı varlığına ve sömürüsüne yaptıkları saldırı yirminci yüzyılın başında çalkantılı bir dönemi açmış oldu. Bu devrimler zinciri “gelişmekte olan dünyanın tarihinde yeni bir dönem açtı ve birbiriyle rekabet halindeki birçok ideolojiyi −milliyetçilik, demokrasi, din ve sosyalizm− çatışmaya açık bir şekilde beraberinde getirdi” (Afary 1994: 21). Kapitalist dünya ekonomisinin “çevresindeki” bu devrimler (Foran 1991, 1993, 1993a) ve bunun yanı sıra meşrutiyetçi mücadeleler (Sohrabi 1995) önemli tavizler kazandılar ve diktatörlük rejimlerinin devrilmesine yardımcı oldular. Tüm bunlar, hareketlerin başarısının ve 1848-1917 zarfında yaşadıkları büyümenin işaretleridir.

Bu kritik tarihsel anın başını ve sonunu 1905 ve 1917’de işaretleyen Rusya, dünya çapındaki hareketler için sembolik ve esin verici bir anlam taşıyordu. Rusya’da, 1905 devrimi özellikle;

İran, Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve tomurcuklanan Hindistan milliyetçi hareketinin "Aşırılıkçıları" üzerinde kuvvetli etki gösterdi. Coşkun bir atmosfer yaratarak otokrasinin ya da emperyal derebeyinin devrilmesini imkân dahiline çekti…. Otokratik rejimler tarafından desteklenen yabancı müdahalesine ve kontrolüne karşı verilen mücadeleyi hızlandırarak Asya'da milliyetçiliğin ve sömürge karşıtlığının yükselişine ve şiddetlenmesine yol açtı. (Spector 1962: 111-12)

Bir kez daha, sistem karşıtı eylemin dünya çapında bir küme olarak önemi dikkate değerdir. Rusya'daki devrim pek çok farklı hareket için "devrimlerin nasıl yapılacağına ve başarılı bir sona doğru nasıl yönlendirileceğine dair kutsal bir model" (Wolf 1969: 98) oldu. Sistem karşıtı kuvvetler tarafından yönlendirilen pek çok devrim eski rejimleri alaşağı etti, önemli tavizler kazandı ve yeni hareketleri iktidara getirdi.

Burada 1905-1917 Rusya'sı ile ilgili yalnızca birkaç kısa yorum sıralayacağız. Japonya'ya karşı utanç verici yenilginin de etkisiyle Rusya'da 1905'te ve daha sonra 1917'de devrimlere yol açan dikkate değer olaylar, dönemin sonundaki sistem karşıtı eylemliliğin doğasına işaret ediyor. Her iki devrim de köklerini aynı rejim krizinden ve aynı "entelektüel gelenekten"(Perrie 2000), bu bağlamda özellikle Rusya'ya uyarlanmış birbiriyle rekabet halindeki Marksizm çeşitlerinden alıyordu. Ayrıca her iki devrimde de işçiler çok önemli rol oynamışlardı. Muhtemelen Tilly işbaşındaki etkenleri en iyi şekilde özetliyor:

1904-6 savaşı ve devrimi, Rus emperyal yayılmasının sınırlarını işaretledi; Çar devletinin yenilebilirliğini gösterdi; işçileri büyük siyasi aktörler olarak belirledi; Sovyet'i devrimci bir hükümet formu olarak sahneye soktu; genel grevi etkili bir devlet karşıtı eylem olarak yaygınlaştırdı; Bolşevikleri, Menşevikleri ve Sosyal Devrimcileri halihazırdaki iktidara karşı inandırıcı meydan okuyucular olarak tanımladı. (1993: 216)

1917 yılı, 1905'te öngörülen pek çok koşulu gerçekleştirdi ve Devrim, diğerlerinin peşi sıra, ortaya çıkan sistem karşıtı hareketin sosyal değişimi etkileme gücünün altını çizdi. Lenin, Rusya'da örneklenen sona ulaşmanın belli bir yolu olarak, "iç savaşı sosyalizmin kurulmasının bir yolu olarak

savunuyordu… [ve] düşmana karşı devrimci terörün kullanımını meşrulaştırıyordu" (Perrie 2000: 166).

1905 Rusya'sı ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki devrimlerle de ilgiliydi ve buralardaki mücadeleleri doğrudan etkiliyordu (ayrıca bkz. Sohrabi 1995). Her iki vakada da, Japonya'nın Rusya'ya karşı 1905'te kazandığı zafer ortaya çıkmakta olan devrimci grupları umutlandırdı; devrimci gruplar bu zaferi kendi hedefleri için bir esin kaynağı ve model olarak gördüler (Foran 1991, 1993). Rusya'daki devrimle birleşen yenilgi, açık çatışma yoluyla değişimin olası görünmesini sağladı. Önce İran'da sınıf çıkarlarının geniş tabanlı ittifakı, krala alenen meydan okudu ve genellikle şiddet içeren bir dizi gösteri yoluyla kimi tavizler elde etti ve 1906'da bir millet meclisine kavuştu.[37] Birkaç yıl içerisinde (Çarlık Rusya'sının 1911'deki müdahalesinin de yardımıyla) gerçekleşen muhafazakâr ters tepkiye rağmen, devrimin sonuçlarına dikkat çekilmeden geçilemez. Devrimden sonra "siyasi hayat o zamana dek Ortadoğu'da görülmemiş bir özgürlük düzeyine erişti; partiler, kulüpler, gazeteler ve devlet ile İran'daki yabancı sermayeye karşı halk direnişleri türedi" (Foran 1991: 795). Bu arada, daha ziyade bir "tepeden devrim" olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1908 Jön Türk Devrimi de Osmanlılar için benzer sonuçlar doğurdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli liderleri ülke üzerindeki nüfuzlarını pekiştirirken, devrim Birinci Dünya Savaşı sırasında radikal bir yön değişimi yaşayarak Atatürk'ün ulusal kurtuluş savaşıyla sonuçlandı (Foran 1993). Her iki durumda da, bu erken devrimler eski düzenlere ciddi karşı çıkışları beraberinde getirdi.

Meksika Devrimi'nde, tek başına önemli bir olay (özellikle bkz. Womack 1968; ayrıca Goldfrank 1979; Wolf 1969), bir önceki dönemin anarşist mücadelesini tekrar göz önüne almayı gerektirdi. 1900'de Meksika'da yapılan ilk genel grev modern sendikalizmin başlangıcını işaret etti (Hart 1978) ve anarşist Partido Liberal Mexicano (PLM), Flores tarafından 1905'te (St. Louis, Missouri'de sürgündeyken) kuruldu. PLM Porforio Diaz'a karşı acil silahlı mücadele çağrısı yapıyordu. Devrimin başlangıcından kısa bir süre sonra PLM'nin 1911 programı "özel mülkiyete, siyasal otoriteye ve yerleşik kiliseye karşı bir ölüm-kalım savaşı çağrısı yapıyordu" (Hodges 1995: 11). Flores ve PLM güneyde Emiliano Zapata ile yakın ilişki içinde çalıştılar ve devrimci durumun tüm karmaşıklığına

eklenecek radikal bir akım sağladılar. Yirminci yüzyılın başlangıcında kırsal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık, anarşizm gibi döneme damgasını vuran hareketlerle birleşerek sonunda Diaz'ı devirip yeni bir anayasayla taçlanacak olan devrimci süreci başlattı.

Meksika Devrimi, yine, hareket eylemliliği içinde bulunan amaçların ilginç ve ulus-aşırı kesişimini veya kümelenişini sergiliyor. Gonzales'in yazdığına göre, Meksika'nın Sonora bölgesinde 1910 ve 1911 yıllarında "Bakır madencileri işçilerin sermayeyle sorunlarını ulusal devrimci gündeme getirmelerini sağladı, yerel Maderista liderlerini Victoriano Huerta'ya karşı silahlanmaya zorladı ve Meşrutiyetçilerin yabancı çıkarlarının ayrıcalıklı konumuna karşı başlattıkları mücadeleyi destekledi" (1996: 505). Mayıncıların mücadelesi 1907'de (devrimden önce) Cananea'da ABD çokuluslu madenciliğine karşı başladı, ama şikâyetler kısa sürede devrimci amaçlarla kaynaştı.[38] ABD mayın işletmesini savunan silahlı Amerikalılar, bir grup Arizona Korucusu, grevi bastırmak üzere Meksika'ya girdiler. Mayın işçilerini savunmak için ise Dünya Endüstri İşçileri Birliği (IWW ya da Wobblies) Sonora'ya temsilciler gönderdi. Bu müttefik taraflar, sistem kuvvetlerinin ve sistem karşıtı direnişin ortaya çıktığı ve 1848-1917 yılları arasında sağlamlaştığı dönemin en kesin fotoğrafını sunuyor.

Perde Arası: İşçi Sınıfı ve…

Dünya Endüstri İşçileri Birliği'nden bahsettiğimizde, 1848-1917 döneminin bu son safhasında örgütlü işçi sınıfı hareketi ve sosyalizmin farklı çehreleri tarafından sürdürülen direnişin altını çizecek bir özetleme yapmak gerekir. Aslında, 1905'te açıkça örgütsüzleri "tek bir büyük sendikaya" (Joll 1979; ayrıca bkz. Dubofsky 1988) örgütlemek amacıyla kurulmuş olan Wobblies bu son safhanın önemli bir parçasıydı. Anarşistleri, sosyalistleri ve diğer işçi liderlerini bir araya getiren IWW −bilhassa reformist AFL'nin stratejisine karşı tasarlanmış bir itiraz olarak− "devrimci endüstriyel sendikalizmi" hayata geçirmeyi ve sistemi yıkmayı hedefledi (Conlin 1969).[39] Meksika örneğinde de görüldüğü gibi IWW, özellikle "Big Bill" Heywood, IWW'yi genellikle kesişen hareket etkinlikleri çerçevesine yerleştiren ulus-aşırı işçi mücadeleleriyle aktif olarak ilgiliydi.

Radikal işçi sınıfı hareketleri, daha önce var olmadıkları ya da ciddi bir biçimde bastırıldıkları yerlerde de ortaya çıkmaya devam ettiler. 1911'de İspanyol işçiler, Confederación Nacional de Trabajo altında örgütlenerek önceki onyılların anarşist geleneğini (her ne kadar sendikalist bir görünüm altında olsa da) devam ettirdi (Joll 1979). Kosta Rika'da "var olan devlet yapılarında ve sınıf ilişkilerinde değişikliği başlatan yeni bir işçi sınıfı isyanı" (Hytrek 1999: 45) olan Marksist Confederación General de Trabajadores, 1913'te kuruldu. Ondan kısa bir süre sonra 1914'te, gelişmekte olan Bolivya işçi sınıfı hareketi ilk önemli Marksist grubuna, Centro Obrero de Estudios Sociales'e kavuştu (Lora 1977). İlginç bir şekilde Bolivya'nın ilk işçi liderlerinin çoğu, Şili ve Arjantin gibi ülkelerden gelen göçmenlerdi, geldikleri yerlerde de daha önce bahsettiğimiz Marksist ve anarşist işçi mücadelelerinden etkilenmişlerdi ve böylece hareket yerellikleri arasında göçler tarafından oluşturulan radikal bağları tekrar hayata geçirdiler.

Genellikle burada tartıştığımız hareketler tarafından başı çekilen grev eylemleri, şüphesiz dönemin sonuna dek önemini korudu.[40] Fransa'daki anarko-sendikalist CGT, 1906'da genel grev başlattı. Peru'nun tarihi önemdeki ilk genel grevi "muazzam bir başarı" olarak karşılandı

(Blanchard 1982) ve 1911'de gerçekleşti. ABD'de Meltzer'in (1991) “endüstriyel bir ayaklanma” olarak adlandırdığı, büyük oranda IWW tarafından başı çekilen Lawrence Grevi 1912'de gerçekleşti. 1907'de Arjantin, katılımcı aktivistlerin arasında yine anarşistlerin bulunduğu (Thompson 1984) ilk ulusal genel grevini gördü. Liman işçileri üzerine çalışan Adelman (1993), 1910'u aslında Arjantin işçi mücadeleleri açısından bir dönüm noktası olarak görür; zira 1911-1912'de gelen grevler işçilerin açıkça işverene meydan okuduğu ve sosyalist bir gündem dayattığı yeni bir sınıf mücadelesi modelini başlattı.

Rus Devrimi'ne Yaklaşırken Sömürge Karşıtı, Milliyetçi, Pan-Afrikacı Hareketler

Devrimler ve sürmekte olan işçi militanlığı yetmezmiş gibi, yirminci yüzyılın başı bir de Afrika'da anti-sömürge ve anti-emperyalist direnişin devam eden kümelenişine tanıklık etti. Muazzam Maji Maji İsyanı 1905'te Tanganyika'da angaryayı, vergilendirmeyi, genel zulmü protesto ediyor ve sonuçta Almanları bölgeden atmayı hedefliyordu (Boahen 1987; Iliffe 1979; Sunseri 1995). Güney Afrika'da 1904 ve 1906 yılları sırasıyla Güney Batı Afrika Herero İsyanı'na ve Güney Afrika Bambata İsyanı'na tanıklık etti. Bu sırada 1907 ile 1912 arasında Kabongo ve Kasongo Nyembo kardeşler, Belçika Kongosu arazi idaresinin ücretli iş taleplerine karşı silahlı bir direniş sürdürdüler (Higginson 1989). 1915'te Nyasaland'da, Amerikalılar tarafından eğitilmiş bir Afrikalının bölgedeki kötü muameleyi ve kahve plantasyonlarındaki ücret politikalarını protesto etmek için başlattığı Chilembwe ayaklanması yaşandı (James 1969). Biraz daha farklı, ama yine de oldukça önemli bir olay da Güney Afrika'da Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) 1912'de kurularak, ülkede yirminci yüzyılın geri kalanı boyunca sürecek sömürge karşıtı milliyetçilik çağını başlatmasıdır.[41]

Bu yıllar, konuyla ilgili bir başka nedenden dolayı da önemli. Bu önem, Pan-Afrikacı hareketin Londra'da 1900 yılında toplanan ilk Pan-Afrika Kongresi yoluyla (kurumsallaşmış) sistem karşıtı hareketler panteonuna katılmasından kaynaklanıyor. H. Sylvester Williams tarafından organize edilen, yirminci yüzyıl boyunca pek çok benzeri kurulacak olan kongrelerden bu ilki, "Afrikalıların kendilerine yönelik zulme tepkilerinden doğmuştu ve siyahların sürdürdüğü farklı mücadeleler arasında bir koordinasyon noktası olarak işlev görmüştü" (Campbell 1987: 51). Bu zulmün kaynağını gören W.E.B. Du Bois gibi bir Pan-Afrikacı lider "sosyalist olmadan çok önce anti-kapitalist olmuş" diye tanımlanıyordu (Moses 1978: 130). Pan-Afrikacılığın yükselişi ve sömürgeciliğin dayatmalarına (işgücü talebi, baskı, vergilendirme vs.) karşı süregiden direniş, 1848-1917 döneminin sonunun önemli bir zaman dilimi haline gelmesine katkıda bulunuyor.

Ve Reform: Hareket Eylemliliğinde Yörüngeler, Sonuçlar ve Yöntemler, 1848-1917

Bu tartışma açısından bir noktaya kadar göreli bir kırılma noktası teşkil eden 1917'deki Rus Devrimi, o dönemin (ve gerçekten o zamandan beri) hareket eylemliliğinin yaşadığı zirveyi temsil ediyor; devrim ile birlikte sistem karşıtı güçler devlet iktidarını kazanarak bu yönde bir mücadelenin verileceği yeni bir çağa ışık tuttular. Örgütlü işgücü ve kitlesel endüstriyel grevler, radikal siyasi örgütler ve dikkate alınan entelektüel gelenekler, şiddet içeren isyanlar gibi direniş silahları önceki onyıllarda geliştirilmişti ve bu devrimci döneme etki eden önemli faktörlerdi (Tilly 1993; Wolf 1969). Devletlerin daha zayıf ve radikal hükümet müdahalelerine karşı daha açık olduğu yerlerde sistem karşıtı hareketler, 1848 yılı dolaylarındaki hareketlerin başaramadığını −devlet idaresinin devrimci yöntemler yoluyla sürekli olarak ele geçirilmesi− başardılar. 1848-1917 dönemini kapatan etkileyici devrimler kümesi −Çin, Rusya, İran, Osmanlı İmparatorluğu, Meksika− dünya sisteminin sınır hatlarında gerçekleşti. Ancak bu devrimler, çevre bölgelerde ve belki de güçlü sanayicilerin ve siyasi müttefiklerinin korktukları gibi merkezin de çoğu bölgesinde sistem karşıtı eylemliliğin devrimci potansiyelini gösterdiler.

Döneme ciddi baskılar, hatta mevcut olmayan baskılar altında başlayan pek çok sistem karşıtı hareket, 1917'ye gelindiğinde devletlerde ve gittikçe sağlamlaşan (ve modern) devletlerarası sistemde merkezi rol sahibi oldu ve bilerek ya da bilmeden bu sağlamlaşma sürecine katkıda bulundu. Geleceğe doğru baktığımızda Sovyet Rusya o zaman sürmekte olan alternatif bir vizyon ve kaynak oluşturdu, hatta iktidar peşindeki başka hareketler için bir devrim örneği oldu. Perrie'nin özetlediği gibi Ekim Devrimi, tıpkı Fransız Devrimi'nin on dokuzuncu yüzyıla yaptığı gibi, "yirminci yüzyıl tarihine uzun bir gölge örtecekti" (2000: 168). Başka bölgelerde de hareketler artık gerçek tehditler olarak görülüyor, güçlü devletleri ve her zamankinden daha gerçek görünen devrimci olasılıklar yerine reformu seçen devlet liderlerini, onları genellikle suskun bir biçimde tanımaya zorluyorlardı.

1848'deki sistem karşıtı mücadelelerden bildiğimiz anlamda hareketler olarak bahsetmek, imkânsız değilse bile, zordur. 1917'nin sonuna doğru ise, birbiriyle ilgisi olmayan gerçek hareketlerden, hatta devrimlerden bahsetmek mümkün değildir. Pek çok sistem karşıtı mücadele, değişimi gerçekleştirmek amacındaki örgütlü ve sürekli çabalara dönüştükçe ortak nedenler etrafında kaynaşmaya başladı. 1848-1917 yılları arasında, hareketler arasındaki ilişkileri ve bağlantıları görmek daha kolay, görmezden gelmek ise imkânsız hale gelir. Bahsettiğim hareket "kümelerinin" karmaşıklığı da zaman içinde gittikçe artar. Örneğin İspanyol anarşizmi etrafındaki küme (Şekil 2.2) değerlendirmeye alındığında ilişkiler neredeyse ezici hale gelir. Pietro Gori, Victor Drury ve Johann Most'un arasında bulunduğu figürler tüm dünya boyunca hareket etmeye ve radikal, sistem karşıtı fikirlerini beraberlerinde taşımaya başladılar. Kitlesel göçler milyonlarca insanı dünya boyunca bu insanların etrafında toplayarak işçileri, radikal milliyetçileri ve diğerlerini birbirine bağladı. İkinci Enternasyonal gibi büyük uluslararası örgütlenmeler, birbiriyle işbirliği yapan, zaman zaman rekabet eden birbirinden farklı ulusal örgütleri bir araya getirdi. Aslında, İkinci Enternasyonal'i oluşturan çeşitli sosyalist örgütler, anarşist örgütler, işçi örgütleri ve başkaları 1848-1917 döneminden önce yoktular. Bir zamanlar imkânsız olan sıradanlaştı ve bu tür hareketlerin birbiriyle bağlantıları 1848'den 1917'ye dek kapitalizmin merkezlerini gitgide daha çok sıkıntıya soktu.

Başka bir açıdan bakıldığında, yirminci yüzyıl başındaki diğer devrimler ve isyanların yanı sıra Rus Devrimi, sistemi (gerektiğinde şiddet yoluyla) devirmek için başvurulan belli bir stratejiyi temsil eder. Reform, yani sistem içerisinden çalışmak, dünya ekonomisi içinde devrimci itkinin yanı sıra (ve çoğu zaman doğrudan karşısında) zaten var olan bir taktikti. Büyük bir karmaşıklığı fazlaca basitleştiren ahmakça bir ikiciliğe düşmemeye özen göstererek[42] (zira iki taraf da mutlak değildir) bazı gözlemlerin yapılması gerekiyor.

Birinci Dünya Savaşı'na ve 1917 Rus Devrimi'ne uzanan bir zaman dilimi içerisinde hareketler ilk defa olarak dünya sistemi boyunca pek çok yerde partilere dönüştüler ve genellikle amaçlarına ulaşmak için reformizmi uygulanabilir bir yol olarak benimsediler. Parti olmadıkları yerlerde, hareket eylemliliği, genellikle kapitalizmin süregiden operasyonlarının bir

özelliği olarak normalleştirildi ve rutinleştirildi.[43] Örneğin dönemin başlangıcında yasaklanmış olan ya da dünya ekonomisinin pek çok yerinde hayata geçirilmesi imkânsız olan sendikalar, dönemin sonuna doğru dünya ekonomisi boyunca yayıldılar ve kitlesel üye tabanlarıyla önemli siyasi-ekonomik rollere kavuştular. Bu gerçek, aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl sonundan başlayarak kapitalizmin merkezlerinin sosyal, ekonomik ve siyasi ikliminin değiştirilemez bir parçası haline gelecek olan; pek çok farklı siyasi kanıdan beslenen[44] kitlesel, resmi ve süreklilik gösteren örgütlerin de yaratıldığına dikkat çekiyor. Örgütler, halkın devlet iktidarına meydan okuyarak ve sermayenin pek çok talebine kafa tutarak kolektif olarak değişimi gerçekleştirmek için başvurduğu önemli (ama biricik olmayan) bir araca dönüştüler. Devlet süreçlerine rutinleşmiş katılım da bu zamandan itibaren kargaşayı kontrol etmenin bir yolu olarak işlev gördü. 1917 civarında bu daha reformist ve katılımcı yörünge dünyanın merkez bölgelerinde oldukça yaygın hale geldi.

Bir hareket stratejisi olarak siyasi parti ve siyasi katılım örnekleri sayısızdır: 1901'de Amerika Sosyalist Partisi kuruldu ve lideri Eugene Debs, yirminci yüzyılın ilk onyıllarında beş kez başkanlık için yarıştı. Daha çok bilinen Büyük Britanya İşçi Temsil Komitesi –ismi 1906'da İşçi Partisi olarak değişti– İngiliz siyasetinde neredeyse doğrudan doğruya başlıca güçlerden biriydi (Jones 1983) ve o zamandan bugüne belirgin "başarı" yakaladı. 1875'te kurulan Alman Sosyal Demokrat Partisi, 1914'te Almanya'nın en büyük partisi oldu (Geary 1989). Avustralya'nın kendi İşçi Partisi 1910'da Parlamento'da ilk kez çoğunluk haline geldi ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu çoğunluğu korudu (Bosch 1997).

Büyük Britanya ve Avustralya'daki "reformist parlamenter sosyalizm" (Davis 1993) yönündeki bu gidiş (ve başka yerlerdeki başka çeşitleri); inanıyorum ki hareketlerin (partiler olarak) bu tür reformist tercihler yapıldıktan sonraki sistem karşıtı doğası hakkında ciddi soruları beraberinde getiriyor. Ayrıca bunun pek çok yerellikte işçi/sosyalizm hareketinin radikal potansiyelinde gözlenen "düşüş eğrisinin" en erken işaretçisi olduğuna inanıyorum. Örneğin Birinci Dünya Savaşı zamanına dek pek çok işçi hareketi savaş çabalarını destekledi ve yardımcı oldu, böylece (şayet zaten devlet iktidarını elinde tutmuyorsa) devletin tarafına geçti.[45]

Bu dönemin sonundaki Birinci Dünya Savaşı'nın en dikkate değer tarafı belki de hareketlerin devletin esareti altına girmesiyle yükselen kargaşa dalgasını kırmış olmalarıdır. 1914'te savaş halindeki Avrupa'da sınıf mücadelesi daha önce hiç görülmemiş düzeylere düştü; 1917'ye gelindiğinde aynı durum savaşa giren ABD'de görüldü. Eugene Debs, bugün bile kulağa doğru gelen sözleriyle savaşın etkisinin ve kapsamının özünü yakalamışa benziyor: "Tarih boyunca savaşlar hep fetih ve yağma için çıkarıldı… İşte savaşın özü budur. Savaşı her zaman efendiler başlattı, her zaman kullar savaştı" (akt. Zinn 1995: 358). Vatanseverlik şevki, buradaki epeyce sistem karşıtı hareket için geçerli değildi. Örneğin IWW, Birinci Dünya Savaşı sırasında baskıcı bir devlet tarafından kırıp geçirildi ve bir daha toparlanamadı. Savaş sırasında İkinci Enternasyonal ve anarşizm büyük güçlükler yaşadı ve 1917'ye gelindiğinde bu küresel hareketler de çökmüştü.

Şüphesiz, 1848-1917 döneminin sonunda topyekûn savaş, sosyal ve siyasal iklimin küresel çapta değişimi anlamına geliyordu. Pek çok sistem karşıtı hareket ülkesinde yenilgiye uğradığı ya da uzlaşmayı kabul ettiği için, Avrupa imparatorlukları içindeki seferberlik çabası bir Afrikalı ve Asyalı neslinin bilincini değişime uğrattı. Neredeyse paradoksal bir biçimde, emperyal güçlerin savaş çabasına destek veren bu sömürge halkları, bir sonraki dönemde sömürge karşıtı/milliyetçi hareketlerin temellerini attı.[46] Bir sistem karşıtı yönelim zayıflayınca bir diğeri güçlendi.

Belki de en ilginç olanı, devlet içerisinde çalışmaya yeterli olmanın ya da bunu istemenin (oy hakkına kavuşmak, devleti sorumlu görmek, devleti bir hedef olarak görmek vs.) koşulları bile sistem karşıtı hareketin kendi eylemleri tarafından harekete geçirildi; bu, 1848'deki devrimci olasılıkların (ki burada yurttaşlık haklarının tanınması ikircikli bir başlangıç neticesiydi) ve daha sonraki Paris Komünü'nün başarısızlığa uğramasını da içerir. Boxer Ayaklanması, modern Çin devletinin zeminini hazırlayan reformları bile hızlandırdı (Preston 2000a) ve diğer yandan daha sonraki bir Çin devrimi için erken bir ideal oluşturdu (Cohen 1997). Joll, önce hareketler tarafından ivme verilmiş bu değişikliğe dikkat çeker ve burada "yüzyılın sonuna gelindiğinde, sosyal reform elde edebilmek için gerekli yasal ve anayasal mekanizma, endüstri devriminden beri ilk defa bu denli etkili haldeydi," der

(1979: 126). Taylor ayrıca "geleceği siyasi mücadeleye açmak yeni direniş araçları ortaya çıkardı," diye ekliyor (1997: 7). Hareket eylemliliği devleti ciddi bir biçimde değiştirdi ve iktidarın kapılarını 1848'de imkânsız görünen bir şekilde açılmaya zorladı. Buna karşılık olarak devlet iktidarının da yapısı değişti; bir yandan daha fazla sesi içerebilmek için genişlerken diğer yandan da gerçek bir radikal değişim olasılığı daraldı.

Hareketlerin ve üyelerinin düzenlenmiş siyasi role kavuştukları (deyim yerindeyse sistemde pay sahibi oldukları) bölgelerde, pek çokları bu yeni seçenekleri sosyal değişime giden tek yol olarak gördü. Neredeyse paradoksal olarak, hareketlerin pek çok karşı koyuşu, ortaya çıkan siyasi ve ekonomik oluşumları zorladı ve sonunda sistem karşıtı potansiyelin çoğunu tüketti. Bu tür seçeneklerin mümkün olmadığı yerlerde ise, "on dokuzuncu yüzyılın sonunda işçilerin kendilerini sosyal demokrasinin parlamentarizmi tarafından boğulmuş buldukları o ülkelerde [Latin Amerika, İberya Yarımadası, İtalya]" (Hart 1978: 10) anarşizm ve daha geniş olarak devrim önemli seçenekler olarak duruyorlardı. Bir yanda devrimin diğer yanda reformun olduğu bu fazla basit ve riskli (örneğin anarşizmi veya devrimi sosyal protestonun "daha az evrilmiş" bir formu olarak görmeye meyilli) dikotomi, yine de 1848-1917 dönemi boyunca ilerleyen hareket eylemliliğinin özüne dair bir şeyler yakalamayı başarıyor. Her iki vakada da devlete doğru gösterilen yönelim ve bu yönelimin arkasındaki hareketler, başvurulan yolları dikkate almaksızın devleti sistem karşıtı mücadelenin hedefi haline getirdiler. Söz konusu dönemin sonuna doğru sistem karşıtı hareketler artan bir şekilde devlet tabanlı örgütsel kimliklere büründüler, ki bu durum İkinci Enternasyonal içerisindeki ulusal örgütlerin çeşitliliğinde görülebilir. Hareketler, çoğu bugün de tanınabilecek kurumsal isimler edindiler (bkz. Tablo 2.4).

Hareketler, tüm bu dönemin sonuna gelindiğinde, önlerine konulan ve kendi önlerine koydukları olasılıkları gerçeğe çevirmiş ve sınırlara ulaşmışlardı. Hareketlerin açıkça kendileri tarafından gitgide daha da sağlamlaşan, modern bir devletler-arası sistem geliştirilmiş, zorlanmış ve ortaya çıkarılmıştı. Bu anlamda 1917'deki dünya 1848'deki dünyadan belirgin bir şekilde farklıydı. Afrika, Asya ve başka yerlerdeki yükselen anti-emperyalist ve milliyetçi mücadeleler tarafından sertleştirilen emperyal kapitalizmin yükselişi 1848-1917 yılları arasında gerçekleşti. Paylaşım

sonrası Afrika'daki anti-emperyalist direniş kümesi, Avrupa'nın sömürgeci heveslerini kontrol altında tuttu; Etiyopya'daki direniş bu hevesi külliyen engelledi. Yeni ve eski sistem karşıtı hareketler, her defasında, kapitalizmin yayılmasına kafa tuttular. Hindistan'daki ve büyüyen imparatorluğun diğer bölgelerindeki anti-emperyalist mücadeleler, 1848'de hayal bile edilemeyecek bir biçimde Britanya hegemonyasının gövdesi üzerindeki çatlakları da göz önüne serdi.

Ancak bu hareketlerin iktidarı almasının yanı sıra, hareket eylemliliğinin, en iyi şekilde endüstriyel merkez bölgelerdeki işçi mücadelesi ve sosyalist mücadele tarafından özetlenen yeni bir kanadı ortaya çıkıyordu. Belli avantajlı hareketler, reform ya da devrim yoluyla siyasal iktidar kazandılar ve yirminci yüzyıl ortasında etkilerinin doruğuna ulaşacakları bir yolda ilerlemeye başladılar, aynı süreçte anti-emperyalist ve/veya milliyetçi direniş de (yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşacağı) önemli pozisyona doğru ilerlemeye başladı. Sonraları, aynı "partilere dönüşmüş hareketler", küresel çapta emperyalizmin sonlandırılması için mücadele eden sistem karşıtı hareketlerle karşı karşıya geldiler. Bu anti-emperyalist direniş, ortaya çıkmakta olan devamlı hareketlerin aksine, çoğunlukla anlık ayaklanmalar şeklinde tezahür etti. Bu da tarihte tespit etmesi daha zor olan ama tarihin anlaşılması açısından ciddi değer taşıyan bu tür eylemliliklere önem kazandırdı (Cooper 1994, Phimister ve Van Onselen 1997).

Sonuç

Direnişin pek çok farklı kanadı, endüstriyel merkezde giderek yerleşen reformist işçi mücadelesi ve sosyalizm, sömürgeleştirilmiş dünyanın çoğu bölgesindeki erken anti-emperyalizm/milliyetçilik aynı sürecin parçalarıydılar (Wallerstein 1990) ve yayılan kapitalizm ve beraberindeki kapitalist sınıfın ortaya koymayı umduğu işgücünün çeşitli formlarına ve daha geniş anlamda toplumsal denetime direndiler ve bunları şekillendirdiler. Şüphe yok ki, bu kritik tarihsel dönemeçteki hareketler, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru yaşanan daha yorucu ekonomik çöküntü yıllarındaki hareketler bile, kapitalizm güçleri karşısına yeni, önemli zorluklar ve birbiri ardına gelen gündemler çıkarttılar. Sendikalarda birleşen ve baskıcı çalışma koşullarına karşı direnen işçi mücadeleleri, kapitalist dünya ekonomisinin iklimini sonsuza dek değiştirdiler. Anarşizm devlete ve sermayeye doğrudan meydan okudu ve genellikle aynı türden devlet şiddetiyle karşılaştı. Yirminci yüzyılın başında dünya çapında görülen devrim, otokratik rejimleri devirdi ve sistem karşıtı hareketleri iktidara getirdi. Anti-emperyalist çabalar, en başından itibaren emperyal yayılmayı zorlaştırdı ve emperyalistlerin eski ve yeni sömürgelerden servet elde etme ve buralarda çeşitli kapitalist işgücü rejimleri uygulama niyetlerini sınadı. Kısacası, kapitalizm ve emperyalizm, burada belirtilen yıllarda yakından bağlantılıydı (Rodney 1970,

Tablo 2.4

1848-1917 Döneminde Kurulan Seçilmiş Örgütler:

İsimleriyle Bilinenler

Hareket	Ortaya Çıktığı Yıl
Sendikalar Kongresi (Büyük Britanya)	1868
Hindistan Milli Kongresi (Hindistan)	1885
Amerikan İşçi Federasyonu (ABD)	1886
Unión General de Trabajadores (İspanya)	1888
İşçi Partisi (Avustralya)	1891
Confédération Générale du Travail (Fransa)	1895
İşçi Partisi (Büyük Britanya)	1900
Afrika Milli Kongresi	1912

1972; Williams 1944) ve bu zamandaki çeşitli sistem karşıtı hareketler bu gerçeği hem yansıttı hem de sağlama aldı.

İncelediğimiz dönemin sonuna gelindiğinde, hareket "kümelerinden" bahsetmek daha da kolay hale geliyor. Burada altı çizilen örnekler, kadın hakları etrafındaki çeşitli mücadeleleri (Seneca Falls), "merkez"deki 1848 mücadelelerini, Hindistan ve Jamaika kadar uzak sömürge bölgelerindeki anti-emperyalist mücadeleyi ve yirminci yüzyılı başlatan "çevresel" devrimlerin kritik konjonktürünü kapsıyor. Artan göç tarafından ilişkilendirilen anarşistler Avrupa'da, Amerika'da ve diğer bölgelerde 1848-1917 döneminin kritik orta yıllarından başlayarak sermayeye meydan okudular. Haymarket tarafından örneklenen (ve başka belli başlı sistem karşıtı eylemlere ev sahipliği yapan), on dokuzuncu yüzyılın başlangıcından hemen önceki "Büyük Ayaklanma" döneminin zirve noktası, Kuzey Amerika'daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki işçi mücadelelerini/sosyalist mücadeleleri birbiriyle ilişkilendirdi. Dönemin başlangıcına yakın gerçekleşen Paris Komünü, o günden bugüne pek çok radikal hareket için işçilerin devrimci potansiyelini gözler önüne serdi. Hareketlerin izole olarak anlaşılamayacakları fikri, toplumsal hareketler literatürünün büyük kısmıyla kati bir zıtlık içerisinde görünüyor (bkz. Skocpol 1979 ve özellikle Ragin 1987). Dünya tarihi prizmasından

baktığımızda, sistem karşıtı eylemlilik bu dönemde sistem karşıtı hareketlere dönüştü ve fikirlerin, liderlerin ve işçilerin hızla artan yayılımı sonucunda birbirleriyle girift bir biçimde ilişkilendi ve tarihsel kapitalizmin mutlak büyümesi yoluyla ivme kazandı. Gitgide yoğunlaşan bu "kümeler", bu dönemdeki dünya ekonomisinin ve devletlerarası sistemin şekillendirilmesinde kritik bir rol üstlendiler.

Emekleriyle metropol fabrikalarının var olmasını sağlayan işçi sınıfı hareketlerinin yükselişinin, görece genç Avrupa devletlerinin emperyal yayılma heveslerini gerçekleştirebilmeleri üzerinde hatırı sayılır bir rol oynaması açık bir paradoks teşkil eder.[47] Aslında işçiler, sonuçta buharlı gemilere dönüşecek ve Avrupa'nın silah gücünü etkileyecek gelişmeleri −Avrupa yayılmasına yardımcı olan iki etken− hızlandırdılar (Headrick 1979). Benzer bir şekilde bu emperyal yayılma da kapitalist birikimin bu çağını hızlandırmaya yaradı. Genellikle hareketlerin meydan okumalarına karşılık olarak, dünya çapında kapitalist yeni işgücü denetimi türleri ve hâkimiyet sistemleri ortaya çıktı. Karşılığında anti-emperyalist/proto-milliyetçi hareketler açıkça kapitalist sistemin sınırlarını, bu zamanda dünya çapında görünür bir şekilde, diğer yönden zorladılar. Daha da önemlisi (ve daha güzel söylenmiş şekliyle), "'evrilmekte olan kapitalizm'; kökü devlet yapıları, kapitalistler ve alt sınıflar arasında gelişmekte olan bir bağlantıda yatan ampirik bir süreçtir… 'dünya pazarı' kategorisi, devletlere ve sınıf ilişkilerine derinlemesine yerleşmiş bir tarihsel kategoridir fakat analitik olarak bunların dışında ya da bunlara göre ikincil değildir" (McMichael 1987: 224). 1848-1917'nin "evrilmekte olan" bir kapitalizme direnen ama aynı süreç yoluyla bu kapitalizmin ana hatlarını şekillendiren sistem karşıtı mücadeleleri bu dinamik diyalektiği aydınlatıyor. Bu iktidar paradoksu 1848'den 1917'ye dek pek çok harekete hâkim oldu ve aynı paradoks hareket eylemliliğini bugün bile şekillendirmeye devam ediyor.

Bölüm 3-İmparatorluklar Parçalanıyor, Hareketler Çöküyor: Sistem Karşıtı Mücadele, 1917-1968

Caleb M. Bush ve Rochelle Morris

Sistem karşıtı bir hareket hangi noktada sistem karşıtı olmaktan çıkar? Ele aldığımız dönem, yani 1917-1968 arası dönem, bu soruya dair aydınlatıcı bir bakış sunuyor. İkinci Dünya Savaşı'nı takiben, radikal işçi sınıfı hareketi ve sosyalizmden sömürgeleştirilmiş dünyanın çoğu yerindeki milliyetçi mücadelelere dek çok sayıda sistem karşıtı hareket, devlet iktidarını ele geçirme hedeflerine ulaştılar. Bu gelişme, modern dünya sisteminin akışını ve kapitalizmin işleyişine karşı çıkan hareketleri sonsuza dek değiştirdi. Geniş insan kitlelerini otoritelere ve/veya elitlere (ve sıklıkla devletlere) karşı çıkmak ve kafa tutmak için koordine ve sürekli bir şekilde bir araya getirme çabaları olan hareketler (Tarrow 1998), iktidar yoluna girdiklerinde (sistem karşıtı) hareketler olmaktan çıkarlar. Bundan önceki 300 yıldır ya da daha fazla süredir olanın aksine, 1917-1968 dönemi, birincil hedef olarak devlet iktidarını ele geçirmeyi seçen muhalif hareketler için bir tehlikeye işaret ediyor.

51 yıllık bir dönem olan 1917-1968 boyunca, dünya tamamen dönüştü. Hobsbawm'a (1994) göre, "1914'ten İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına dek süren bir Felaket çağını, yirmi beş ya da otuz yıllık sıradışı bir ekonomik büyüme takip etti, bu da muhtemelen insan toplumunu bu denli kısa hiçbir dönemin değiştiremediği kadar derinden değiştirdi."[48] Aslında bu devir kabaca bir Kondratieff dalgasını* kapsıyor; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Büyük Buhran ile ilişkilendirilen ekonomik çöküş ile başlayıp İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki eşi benzeri görülmemiş yayılma ile devam ediyor. Ekonomik istikrarsızlık batağına saplanmış bu dünyada, hegemonya mücadelesi İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek sonuçlanmadı. Sonrasında, Avrupa'nın savaş tarafından kırıp geçirilmiş olması ve Japonya'nın büyük resimden geçici olarak silinmesi sebebiyle ABD, hegemonik konumunu somutlaştıran büyük bir ekonomik yayılma çağını başlattı.

Şüphesiz ekonomik, siyasal ve sosyal olarak dünya 1968'de, 1917'de olduğundan belirgin bir şekilde farklı görünüyordu. Bu dönem boyunca faaliyet gösteren sistem karşıtı mücadele dünyayı dönüştürmekte muazzam bir biçimde etkiliydi. Dünya ekonomisinin merkez bölgelerinde yeni yeni olgunlaşan siyasi partiler tarafından kazanılan toplumsal uzlaşmalardan sömürgeler dünyasındaki bağımsızlık mücadeleleri ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki devrimlere dek, değişim farklı hareketlerin eylemleriyle sağlandı. Bu dönem boyunca imparatorlukların yıkılışına, dünyanın yöneticiler sınıfının yeniden inşa edilmesine ve hem milliyetçi hem de bireysel kimliklerin küresel çapta yeniden kurgulanmasına tanık olduk. Bu noktada, zamansal ve mekânsal olarak, coğrafi ve zamansal sınırlar ötesinden küresel hâkimiyete ve sömürüye karşı duran sistem karşıtı direniş modelleri arasında bağlantılar kurmayı hedefliyoruz.

On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı, dünya kapitalizminin işleyiş süreçlerine karşı açık bir muhalefetin ortaya çıkışına sahne oldu. Tarihte ilk kez bu muhalefet işçilerin, farklı ırklardan insanların ve köylülerin üzerindeki hâkimiyete ideolojik ve siyasi olarak karşı çıkan yerleşik, genellikle küresel hareketler şeklini aldı. Devlet iktidarının değişim yolu olarak sahiplenilmesinde görünürleşen iki ucu pis değnek halindeki liberal ideolojinin kabullenilmesi, işçi hareketleri, milliyetçilik ve Pan-Afrikacılığın temel dürtüsü ve zaman zaman bunların arasındaki bağların kaynağı haline geldi. Evrensel insan hakları ve geçim hakkının yanı sıra kendi kaderini tayin hakkı −vatandaşlık hakları ve/veya oy hakkının uzantısı halindeki siyasi katılım yoluyla ya da devlet iktidarının ele geçirilmesi yoluyla− "mülksüz kitlelerin" emperyal ve sömürgeci güç ilişkilerine ve kapitalist sistem dahilinde işleyen küresel işbölümüne karşı çıkmasının itici gücü oldu. Dönemi başlatan Bolşevik Devrimi (1917), 1917-1968 dönemi boyunca sistemik krizin ortaya çıkan pek çok görünümünün yalnızca ilk örneklerinden biriydi.

1917 ve 1968 arasındaki sistem karşıtı hareketlerin tarihi, küresel hareket konjonktürlerini merkeze alarak iki dönem halinde incelenebilir, 1917-1945 (Birinci Dünya Savaşı/Rus Devrimi) ve 1945-1968 (İkinci Dünya Savaşı/ Çin Devrimi). Bu iki katmanlı tarih, bu zaman boyunca dünya sisteminde gerçekleşen belli başlı değişimlere ışık tutar nitelikte. Yalnızca kendisini takip eden İkinci Dünya Savaşı ile kıyaslandığında görece sessiz bir dönem

olan 1917-1945 dönemini ekonomik ve siyasi kargaşa özetlemektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, hem yaygın işçi hoşnutsuzluğu ve sosyalist ajitasyon şeklinde, hem de yeni ortaya çıkan ve giderek küreselleşen siyah milliyetçiliği şeklinde tezahür eden bir sistem karşıtı eylemlilik dalgası dünya sistemini sarstı. Önemli sistem karşıtı anlar İspanya İç Savaşı'nda ve Etiyopya'nın İtalyanlar tarafından işgalinde de yaşandı. Yine de, dönemin başlangıcındaki kısa süreli eylemlilik sürecinin ardından işçi hareketi ve sosyalizm sistemin kucağına daha da yakınlaştı. Ortaya çıkmakta olan dünya hegemonu ABD'de işgücü giderek kurumsallaştırıldı ve kapitalizmin devam eden işleyişi açısından güvenli hale getirildi.

1945-1968 dönemi, on dokuzuncu yüzyıl hareket stratejisinin sonuçlarını gösterir. Tüm bu bahis için, İkinci Dünya Savaşı kritik bir kırılmayı temsil eder. Dünya iktidarının merkezinde on dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmış hareketler, önemli işçi hareketleri ve sosyalist örgütler, uzun süredir sahip oldukları hedefleri bu süreçte gerçekleştirdiler. Kuzey Amerika ve Avrupa'da işçi mücadelesi ve sosyalist mücadele, savaşı takiben tamamen kurumsallaştırıldı; sistem karşıtı doğaları pahasına devlet iktidarına eriştiler ve önemli siyasi ve ekonomik çıkarlar elde ettiler. Toplumsal uzlaşmalar ve Fordist düzenlemeler, statüko üzerinde karar birliğine varıldığı ve statüko sürdürüldüğü sürece işçiler için daha iyi hayat şartları olacağı anlamına geliyordu.

Bu güçlü hareketlerin sistem karşıtı momentlerini yitirmeleriyle eşzamanlı olarak, sömürgeler dünyası boyunca bağımsızlık mücadeleleri, metropol güçlerini kritik biçimde zorladılar. Bu da bizim tezimizin merkezi kısımlarından birini oluşturuyor − sistem karşıtı hareketler olarak işçi hareketinin ve sosyal-demokrat örgütlerin yükselişi ve çöküşüyle eşzamanlı olarak sistem karşıtı mücadele, sömürgeler dünyasındaki radikal milliyetçiler tarafından devralındı. İkinci Dünya Savaşı'nı takiben Asya ve Afrika'daki bağımsızlık hareketleri kısa bir süreliğine radikal dünya aktörleri haline geldiler;[49] elbette bu yaklaşım Çin ve Küba'dakiler gibi, zamanın dünya sistemi dengesini zora sokan devrimler hakkında pek bir şey söylemiyor. 1968'e gelindiğinde dünya nüfusunun büyük çoğunluğu sömürge idarelerinden kurtulmuştu ve hâlâ sömürge yönetimi altında olanlar da aktif direniş halindeydiler. Sistem karşıtı hareketler tarafından

ortaya çıkarılan bağımsız devletler, dünya çapında bir norm olarak bu zamanda yerleşti ve devletlerarası sistem aşağı yukarı bugünkü şeklini aldı. Ancak önceki işçi mücadeleleri ve sosyalist çabalarla benzer bir yol izleyen sömürgelerdeki bu hareketler, devlet iktidarını nihai hedef olarak belirlediler ve kapitalist dünya sistemi içerisine sıkı sıkıya yerleşen bağımsız ulus-devletlere dönüştüler. Hareket stratejisinin bu temel ikilemi büyük oranda sistem karşıtı eylemliliğin sistemik sonuçlarında yatmaktadır. Ele aldığımız dönemin sonuna gelindiğinde; öğrenciler, farklı ırklara mensup ezilenler, kadınlar ve diğerleri tarafından yürütülen bir "yeni" hareketler dizisi bu stratejiyi tartışmaya açtı. 1968'de "Yeni Sol" ya da "yeni" sistem karşıtı hareketler ortaya çıktı ve −bir zamanlar sistem karşıtı olup artık iktidarda olanlar da dahil olmak üzere− var olan düzene yeni karşı çıkışları beraberlerinde getirdi.

Emek ve Sosyalizm: İktidar Merkezlerinde Mücadeleler, 1917-1945

Sistem karşıtı mücadele tarihinin ilk kısmı, bu zaman dilimi boyunca merkez bölgelerde işçi mücadelesinin ve sosyalist mücadelenin sürekli evrimini takip eder. İşçi mücadelesi ve sosyalizm açısından taşıdıkları önem doğrultusunda iki olay göze çarpar − Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gücü, boyutları ve örgütsel kapsamı giderek büyüyen işçi hareketi, bu döneme girildiğinde patlama gösterdi. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen işçi hoşnutsuzluğu açık bir biçimde işçilerin mücadelelerini tarif eder. Düşmanlıkların bitişi ve galip devletlerin liberal retoriği, sistem karşıtı olasılıkların tekrar ortaya çıktığı kısa bir zaman dilimini doğurdu. Arrighi'nin değerlendirmesi, bu savaş sonrası doruk noktasının çığır açan özüne dair bir şeyler yakalıyor:

Her iki dünya savaşı da aslında küresel sınıf mücadelesi dalgaları yarattı. Grev eylemleri iki savaşın da başlangıç yıllarında azaldı, fakat takip eden yıllarda yeniden hızla arttı. Bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan dünyadaki işçi hoşnutsuzluğunda görülen zirve noktasının hiçbir tarihsel öncülü yoktur ve bugüne kadar da eşi benzeri görülmemiştir. Ve her bir zirve belli başlı bir sosyalist devrimle ilişkilendirilir − ilki Sovyet Devrimi ile ve ikincisi Çin Devrimi ile. (1990: 65; ayrıca bkz. Arrighi 1983)

World Labor Unrest çalışma grubunun çalışmaları (Silver, Arrighi ve Dubofsky 1995) bu şaşırtıcı dalgalanmayı teyit ediyor. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki dünya çapında grev dalgaları kayıtlardaki en yüksek noktayı işaret ediyor. Belli başlı ve dönüm noktası niteliğindeki grev dalgaları İtalya'daki (Arrighi 1995), ABD'deki (Dubofsky 1983, 1995; Edwards 1981; Babson 1999), Almanya'daki (Casparis ve Arrighi 1995), Güney Afrika kadar uzaklardaki (Beittel 1995), Japonya ve Çin'deki (Selden 1983) ve diğer ülkelerdeki savaşları takip etti. Çin konusunda Selden, "1922-27 yıllarındaki işçi hoşnutsuzluğunun… işçiler ve uluslararası emperyalizm ve milliyetçi devrim konularıyla girdiği konjonktürü en iyi biçimde örneklediğini" (1995: 74) teyit ediyor. Hem

Japonya hem de Çin, Rus Devrimi'nden, Birinci Dünya Savaşı'ndan ve de anarko-sendikalizmden aşırı derecede etkilenmişti.

Şüphesiz, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişi bir şekilde durgun olan işçi hareketini uyandırdı. ABD'de 1919 Büyük Çelik Grevi, ülke çapındaki daha büyük bir kitlesel grev dalgasını temsil ediyordu ve yine "Kuzey Amerika'da işçiler nüfuzlu bir siyasi güç olarak görülüyordu" (Dubofsky 1983: 33). New England'ın tekstil bölgelerinde, ülkenin çoğundaki demiryolu şantiyelerinde, Orta-Batı'daki kömür yataklarında ve Batı Yakası'ndaki doklarda işçiler, devlet üzerinde hak talep etmek için savaş sonrasında ayaklandılar (Brecher 1997). Seattle'da dok işçileri, Kolchak'a gitmesi ve Sibirya'daki karşı devrime yetiştirilmesi beklenen silahları yüklemeyi reddederek Rusya'daki Bolşevik Devrimi'ne yakınlık duyduklarını gösterdiler ve bunun etkisi de "Amerikan işçi mücadelelerinin Birinci Dünya Savaşı'nı takiben aniden dünyayı silip süpüren devrimci çatışmalar bağlamına sürüklenmesi" oldu (Brecher 1997: 128). Aynı sıralarda, Avrupa boyunca işçiler ciddi bir grev dalgası, fabrika işgalleri ve kıtayı sarsan kitlesel gösteriler yoluyla devlete karşı harekete geçtiler (Arrighi 1983). Metal işleme endüstrisindeki ve Silezya madenlerindeki grevler, bir donanma isyanı, işçi-asker konseyleri ve askeri yenilginin bir araya gelmesiyle Almanya "devrimci bir duruma" sürüklendi (Casparis ve Arrighi 1995). İspanya'da işçi örgütleri 1914'ten sonra hızla büyüdü ve sosyalist strateji ile anarko-sendikalist strateji arasında bölündü (Smith 1995).

Ancak militanlıktaki bu yükseliş devam etmedi. ABD ve Avrupa'da işçilerin savaşın hemen ertesindeki kazanımları 1920'lerde süratle alt edildi. ABD'de 1920'ler görece bir sükûnete veya işçi eylemliliğinde bir "kayıp onyıl"a tekabül eder (Nelson 1997), zira sendikalar görece bir gerileyiş içine girdi ve grevler endüstriyel çağ içerisindeki en düşük düzeye geriledi (Brecher 1997; Dubofsky 1983). Bu arada, "hükümetin gücü de ciddi bir şekilde sermayenin tarafına geçti" (Brody 1993: 62) − işçi hareketleri zayıflarken Amerikan sermayesi güçlendi. İstisnai 1926 Genel Grevi'nin ev sahibi Büyük Britanya'da, 1920'lerin başında 8,3 milyon işçi sendikalarda örgütlüydü; 1930'ların başına gelindiğinde bu sayı 4,4 milyona düştü (Williams 1995). Biraz farklı bir bağlamda İtalya'da, ayrıca İspanya ve Almanya'da, faşizmin 1922 gibi erken bir tarihte yükselişi, işçi

mücadeleleri için büyük yıkım anlamına geldi, zira buralarda bu tür örgütler acımasızca bastırıldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki işçilerden kaynaklı kargaşarın merkezlerinin çoğunda −Almanya'da, Büyük Britanya'da, İtalya'da, İspanya'da, ABD'de− 1920'ler ve 1930'lar, bu devlet kaynaklı baskılar nedeniyle oldukça tahrip edici oldu.

İlginç bir biçimde; işçi hareketi, sosyalizm ve Rusya'daki Bolşevik Devrimi arasındaki bağıntı, genel olarak devlete eylemlerini meşrulaştırma araçları sağladı. Rusya'da devlet iktidarının ele geçirilmesi, dünya çapındaki işçiler için bir umut kaynağı oldu ve demokratik ya da diğer şekillerde yönetilen devletler için işçi hareketini bastırmak ve savaş sonrası dönemin kazanımlarını tersine çevirmek için bahane oluşturdu. Bu ikilem şu şekilde tezahür etti: "Avrupa'nın (aslında dünyanın da) çoğu için bu yıllarda Rus Devrimi, gelecek eğilimler için bir model teşkil etti. Ama sol-kanat militanlığa olumlu bir örnek olarak var olan aynı devrim, komünizmden korkanlara da sol karşıtı eylemleri hızlandırmak için eşit oranda hizmet etti" (Chirot 1977: 94). Rus Devrimi, İkinci Enternasyonal'de örgütlenmiş sosyalistlere açıkça "felç edici bir yumruk" vurdu (Dubofsky 1983). Radikal ve küresel düşünen IWW gibi işçi örgütleri de bu zaman zarfında çökertildi. Mussolini ve Franco, iktidarı gasp edişlerini ülkelerine komünizmin yayılmasını engellemek bahanesiyle meşrulaştırdılar (Halliday 1999). En aşırı formu olan faşizme ulaşmış milliyetçilik, radikal işçi hareketini ve sosyalizmi hiçe sayarak sermayenin güçlendirilmesi için kullanıldı (Polanyi 1957). Burada, tarihsel kapitalizmin güçleri ile onlara karşı çıkanlar arasındaki mücadelede işleyen kritik bir paradoksu görüyoruz. Bu zaman dilimi içerisinde sistem karşıtı mücadelenin görece başarısı, bu durumda Rus Devrimi, bazıları için esin kaynağı ve destek olarak boy gösterirken bazıları, özellikle devlet için, gelecekteki mücadelelere karşı kuvvetli bir silah olarak hizmet etti.[50]

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Latin Amerika'da Mücadeleler ve Rus Devrimi

Rus Devrimi'nin ve yirminci yüzyıl başındaki daha geniş devrimci dalganın etkisi devam ederken Latin Amerika, komünist partilerin evrimi için en uygun mekân halindeydi − 1919'da Meksika; 1920'de Arjantin; 1921'de Brezilya, Şili ve Uruguay; 1925'te Ekvador ve Küba; 1930'da Peru komünist partileri kuruldular (Young 2001). Ayrıca bu radikal tarihin bir parçası olarak, "1914 ile 1927 arasındaki yıllar işçi mobilizasyonu açısından bir yükselişe tanık oldular" (Skidmore ve Smith 2001: 49). Latin Amerika'nın ulusal ekonomileri gitgide dünya ekonomisine entegre olurken, sosyal iklim de artan göç politikaları nedeniyle değişime uğratıldı. İşçi sınıfı göçleri tüm bölgede işçi adaletine dair eşitlikçi düşünceleri beraberinde getirdi. Her ne kadar köylüler de dahil olmak üzere bu çalışan sınıflar, ilk başlarda siyasi bir tutunma noktası kazanamamış olsalar da, 1917-1968 dönemi boyunca Latin Amerika'nın tamamında yönetici elitlere meydan okuyacak bir işçi mücadelesi geleneğini oluşturdular. 1940'larda endüstri büyüdükçe, önemli siyasi etkiye sahip örgütlü bir işçi gücü de ortaya çıktı.

Latin Amerika, jeopolitik asimetri için net bir örnek sunar. Bu bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasi iklimi; eşitsiz gelişme, ekonomik bağımlılık ve siyasi istikrarsızlık öğelerinin karmaşık tarihi tarafından şekillendirilmiştir. Bölgesel gelişimi bağlamında Latin Amerika, ABD'ye yakınlığı ve bölgenin bağımlı statüsü dolayısıyla, devlet işlerine yönelik açık ve örtülü Amerikan müdahalesi için siyasi bir oyun alanı haline geldi.

Bolivya bu konuda doğrudan bir örnek sunar. Bolivya, Batı Yarıküre'deki en yoksul uluslardan biri olarak 1880 ile 1952 arasında yirmi dokuz rejim değişikliğine sahne olmuştu (Guevara 1997: 313). Mayıs 1936'da işçi grevleri olarak başlayan gelişmeler "Tejada hükümetinin devrilmesine" yol açtı (Lora 1977: 17). Uzun bir işçi ayaklanması, grevler ve şiddet tarihinden sonra işçilerin çıkarına olan tavizler nihayetinde (geçici olarak da olsa) kazanılabildi. Ancak hükümeti devirmek üzere gücü ele geçiren orduydu ve "yoksulluğa karşı isyan, daha önce sürmekte olan siyasi istikrarsızlık

yüzünden beklenmedik boyutlara ulaşmıştı. Albay Busch'un kışkırtmasıyla ordu işçilere karşı araya girmeyeceğine söz vermişti, bu yüzden hükümetin baskıcı kabiliyeti büyük oranda azalmıştı" (Lora 1977: 174). Tüm bunlar doğrudan, geleneksel partilerin ve sosyalist partilerin kargaşa içerisinde bulunduğu Chaco Savaşı sonrası atmosferde ortaya çıktı. Latin Amerika'nın çoğunda olduğu gibi, askeri ve ulusal siyaset birbirine karışmıştı. İşçilerin radikal talepleri ordunun iktidarı ele geçirerek Albay Busch yönetiminde benzer bir baskıcı hükümet kurması için katalizör işlevi gördü.

Dünya ekonomisi içerisindeki konumu dikkate alındığında Bolivya, tüm Latin Amerika ülkeleri gibi, Büyük Buhran'dan can alıcı biçimde etkilendi. Skidmore'a göre, "Latin Amerika ihracat mallarının hem birim fiyatları hem de miktarı düştü, bu da 1930-34 yıllarındaki toplam değerlerinin 1925-29 dönemindekine göre yüzde 48 daha az olmasıyla sonuçlandı" (Skidmore ve Smith 2001: 51). İthal ikameci bir endüstriyel ekonomiye geçmek bile siyasi istikrarsızlığı yatıştırmaya ya da bastırmaya yetmedi, öyle ki, Stavrianos'un çok uygun bir şekilde ifade ettiği gibi, "kötü ticaret, kötü hükümetleri katlanılamaz hale getirdi" (1981: 577). Bu yüzden askeri yönetim Bolivya'da ve Latin Amerika'nın tümünde standart yönetim biçimi oldu.

Perde Arası: Enternasyonaller, İspanya İç Savaşı ve Hareketlerin İşbirliği/Rekabeti

Örgütlü işçilerin kazanımları ve gerilemelerine dair bu tarih içinde sınırlar ötesinde sistem karşıtı bağlantıların ve bu tür bağları güçlendiren işbirliği ve mücadelelerin ilginç örnekleri bulunabilir. Üye sayısındaki kitlesel artış ve devlet tarafından isteksizce kabullenilmesinin ardından, bir önceki dönemin, 1848-1917 döneminin olgunlaşmakta olan hareketleri bu zaman diliminde süreklilik arz eden ve genellikle bugün bile tanınan kitlesel örgütlere dönüştüler. Hareketlerin bu sürekli örgütlere dönüşmesi, ister bütünleyici ister husumetçi anlamda olsun, ulus-aşırı bağlantıların gelişmesiyle sonuçlandı. Hareketler kalıcılaşan örgütlere dönüştükçe, hareketler ve liderleri arasındaki bağların kurulması ve korunması daha da kolaylaştı. Bu tür uluslararası örgütler elbette bir süredir ortalardaydı, fakat örneğin Birinci Enternasyonal büyük oranda "zayıf hareketlerin zayıf biraradalığı" (Wallerstein 1990: 18) olduğu için kısa ömürlü olmuştu. Akabinde ortaya çıkan İkinci Enternasyonal ise, aksine, ulusal temelli partiler ve sendika federasyonlarından oluşuyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı, İkinci Enternasyonal'i bile enkaz haline getirerek (Stevis 1998; Dubofsky 1983) üye grupları hem örgütsel hem de ideolojik olarak zayıflattı. Böylece uluslararası hareketler 1917-1968 dönemine bir tür dezavantajla başlamış oldular.

Ancak Rusya'da iktidarın ele geçirilmesiyle sosyalistler, başka yerlerde kendilerine öykünenlerin ortaya çıkması gibi bir "başarı" yakaladılar ve buralardan destek kazandılar. Devrimin ardından, "Bolşevikler 'ulusal mesele'yi uluslararası komünist hareketin doğrudan merkezine koyacaklardı" (Griffler 1995: 12). Rus sosyalistleri, kendi devrimlerinin ardından başka yerlerdeki devrimlerle ilgilenmekte çabuk davrandılar ve devletleri devirecek hareketler geliştirebilme umuduyla yeni bir Enternasyonal ortaya çıkardılar. İktidara giden yol, yine devletten geçiyordu. Bu sıralarda "1921'deki Bakü Kongresi'nde… Lenin merkezin anti-kapitalist toplumsal hareketleri ile çevrenin anti-emperyalist milliyetçi hareketleri arasında resmi bir ittifakı önerdi" (Wallerstein 1990: 25). Aslında, Komünist Enternasyonal (Komintern), asıl olarak küresel çaptaki

devrimci mücadeleleri yönlendirmek üzere kurulmuştu (Katz 1997). Bu rol altında Komintern yedi kongre düzenledi ve İkinci Dünya Savaşı'na dek "pek çok Avrupa devletinin, Çin'in ve sömürgelerin çoğunun siyasetinde başlıca etkenlerden biriydi" (Halliday 1999: 106). Örneğin Sovyetler, uzatmalı Çin Devrimi'nin gelişmesi için destek verenlere (Pantsov 2000) ve Filipinler komünizminin gelişmesinde "merkezi liderlik rolünü" oynayacak olan, 1930'larda Moskova'da eğitilmiş Filipinli radikallere (Morris 1994) önemli destek sağladı.

1936'da İspanya'da Cumhuriyetçilerle Franko'nun güçleri arasında iç savaş çıktı. Bir olay olarak İspanya İç Savaşı, hareket mücadelelerini bir araya getiren ve çoğalmakta olan bağları gözler önüne serer. İspanya'daki bu mücadele "Batı dünyasının her yerinde Sol'un ahlâki kabulleri için bir sınav" (Diggins 1992: 177) niteliğindeydi. Sovyet Komintern'i, Cumhuriyetçi hükümete sadık kalanların tarafında savaştı − Avrupa'nın her yerinden komünistlerin yaptığı gibi. Hatta Cumhuriyetçilerin tarafında savaşa giren 3.200 Amerikalı vardı. Bu mücadeleler ve bunların uluslararası niteliği, sistem karşıtı bağlantıların olumlu dinamiklerinin altını çiziyor. Aynı zamanda İspanyol İç Savaşı'nda açıkça görünür olan "anti-faşist milliyetçilik" de, Sol ve milliyetçiliği bir araya getirmeye yaradı (Hobsbawm 1990a). 1930'larda faşizme karşı savaşan her tür radikal, gerici rejime karşı çıkmak için bir araya geldi. Milliyetçilik ile Sol arasında temelleri İspanya'da atılan bu bağlantı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da güçlendi.

İki savaş arasındaki yıllar, başka bir sebepten −bu zaman zarfında Sol içerisinde ortaya çıkan bölünmelerden ve olumsuz bağlantılardan− dolayı da önemlidir. 1919'da İsviçre'nin Bern şehrinde Avrupalı sosyal demokratlar, Bolşevik Devrimi'nin sosyalizmin ilerlemesi için uygun bir adım olmadığı kanaatiyle İkinci Enternasyonal'i yeniden canlandırmak için bazı adımlar attılar (Callaghan 2001). Yaklaşık olarak aynı zamanlarda, komünizm ve Sovyet devleti yönelimli[51] Üçüncü Enternasyonal'in de ortaya çıkışıyla iki ayrı enternasyonalist hareket "ateşli bir şekilde birbirlerine muhalefet ettiler" (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 1989: 32). İşçiler arasında da benzer bölünmeler iyice su yüzüne çıktı. "1922'ye gelindiğinde, dünya işçi hareketi içerisindeki bölünmeler, bu hareketin sosyalist sivil toplum içerisinde hegemonik bir örgüt olabilme ihtimalini

yok etti” (Stevis 1998: 58). 1919’da kurulan Uluslararası Sendikalar Federasyonu ve komünistlerin idare ettikleri 1921’de kurulan Uluslararası Sendikalar ve Endüstriyel Birlikler Konseyi, 1920’ler ve 1930’lar boyunca birbirleriyle rekabet etti. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Soğuk Savaş’ın ve ABD hegemonyasının talepleri doğrultusunda bu tür bölünmeler işçi örgütleri arasında daha da güç kazandı.

Bu zaman diliminde, işçi hareketi diğer hareketlerle değişken ilişkilere sahipti. İki savaş arasındaki yıllar boyunca ABD’deki işçiler ve siyah radikaller bir çeşit gergin ittifak içine girdi (Griffler 1995). Griffler’in belirttiği (bir sonraki kısımda uzunlamasına ele alacağımız) gibi, “Birinci Dünya Savaşı’nı takip eden on yıl, ABD’deki siyah radikalizminde daha önceki ya da bugüne kadarki hiçbir on yılın erişemediği bir coşkunluğa sahne oldu” (1995: 13). Endüstrileşmiş kuzeye doğru kitlesel göçler yüzünden (“Büyük Göç”), siyah işçiler işçi hareketinin büyümesi için de önemliydiler. Bu yüzden işçi örgütleri “Zenci Sorununa”[52] eğilmek zorunda kaldılar ve siyah radikallerin işçi mücadeleleriyle ilişkilenmeye itildiler. Komintern’in 1927’deki Altıncı Kongre’sinde Stalin bile “Zenci Sorunu” konusuna ağırlık verdi ve “Komünist Parti’nin en önemli görevlerinden birisi, Zenciler için tam ve gerçek bir eşitliğin sağlanması, her tür sosyal ve siyasal eşitsizliğin ortadan kaldırılması mücadelesidir” (Griffler 1995: 84) dedi. Irkın ve ırksal eşitsizliğin öneminin tanınması, bu süreçte açıkça siyah radikaller tarafından sağlanmıştı ve işçi hareketi de sosyalistler de bu gerçeğe eğilmek zorunda kalmışlardı. Hareketlerin bu örnekteki gibi karşılaşması, sistem karşıtı eylemliliğin doğasında var olan işbirliği ve çatışmayı sergiliyor.

Bu noktada bir diğer radikal siyah milliyetçi örgüt, Afrika Kan Kardeşliği (ABB), ortaya çıkmakta olan siyah milliyetçiliği ile Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi (CPUSA) biçimindeki komünizm/sosyalizm arasında ideolojik bir köprü olarak oynadığı rol nedeniyle dikkate alınmayı hak ediyor. Cyril Briggs tarafından 1917 ile 1919 arasında kurulan ABB, ABD’deki “Yeni Zenci” hareketine dahil birkaç radikal örgütten biriydi. Paramiliter bir örgüt olarak, siyahların beyaz[53] kalabalıklar ve çeteler tarafından gitgide daha fazla uygulanan şiddetten korunmasını amaçlıyordu ve tüm ezilen gruplar arasında ırklar arası bir ittifakın yanı sıra Sovyet Rusya ile açık bir ittifak kurulmasını da savunuyordu (Bush 1999, James

1998). Devrimci milliyetçi bir örgüt olan ABB, ABD içerisinde ayrı bir siyah ulus talep ediyordu (Robinson 1983). Dahası, ABB ile CPUSA arasındaki yakın bağlar, bir kez daha, siyah milliyetçiliği ile sosyalizm/komünizm arasındaki ırk/sınıf dikotomisini ortaya koyuyor. Tüm bu farklılıklara rağmen yine de bu örgütün mirası, siyah nüfusu koruma amacıyla radikalleştirebilme ve birleşmiş bir özgürleşme mücadelesi gündemini takip etme becerisinde yatmaktadır.

CPUSA, tüm ABD'deki siyahlar üzerinde işçi mobilizasyonunun ve ırksal dayanışmanın bir aracı olarak sağlam bir etkiye sahip oldu.[54] 1920'lerden önce, sosyalizm/komünizmin siyahları Amerikan toplumunun esas öğelerinden biri olarak gören herhangi bir resmi politikası yoktu. Aslında "yirminci yüzyılın başında sosyalist hareketler ve siyah milliyetçi hareketler ayrı ve farklı gruplardı, genellikle oldukça farklı programları yoluyla birbirleriyle keskin bir karşıtlık içindeydiler" (Bush 1999: 64). Tüm bunlar 1921'e gelindiğinde ve parti siyahları aktif olarak CPUSA'ya örgütlemeye başladığında değişecekti. Nihayetinde ırk ile sosyalizm/komünizm arasındaki bu bağlantı, bu dönemdeki daha genel bir kaygıyı yansıtıyor. Örneğin Güney Afrika'da komünistler, "kendilerini siyahların beyaz üstünlüğüne karşı protestolarında ön saflara yerleştirmek için üstün gayret gösterdiler" (Frederickson 1995: 179). 1928'de Komintern, Güneydoğu Eyaletlerinde bir "Siyah kuşak" oluşturulması ve Güney Afrika'da "yerli cumhuriyeti" kurulması için deklarasyonlar yayınladı. West, "1920'lerde Amerikan topraklarında bir siyah ulus-devleti kurulmasını öngören dahili sömürge tezi dillendirilmeye başlandı ve Komintern'in sıkı desteğini aldı. Bu da [CPUSA'yı] siyah bir Cumhuriyetin kurulması için çalışmaya yönlendirdi" diye belirterek bu durumu teyit ediyor (1999: 83; ayrıca bkz. Kelley 1994).

Bu şekilde düşünmenin önündeki ideolojik sınırlamalara rağmen[55] CPUSA, ırklar arası dayanışma yönünde resmi taahhütte bulunarak ırkçılığa karşı verilen siyahların mücadelesinde öncü rol oynadı. Bu da CPUSA'yı 1925'te öncelikli hedefi linçleri, Jim Crow yasalarını* ve endüstriyel ayrımcılığı yok etmek olan Amerikan Zenci İşçiler Kongresi'ni (ANLC) kurmaya yönlendirdi (Bush 1999). Bu tür çabalar, görece başarısız olmalarına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Rus Devrimi'nden sonra sosyalizm ile ırk temelli/milliyetçi mücadeleler arasında giderek artan

bağlantıyı yansıtıyorlar. “Zenci Sorunu” hakkındaki komünist görüşler, gayri ihtiyari biçimde siyah milliyetçiliği için gerekli alanı açmaya yardımcı oldu (Kelley 1994).

Garveyizmin Etkisi ve

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonraki Radikal Siyah Milliyetçilik Dalgası

İşçi hareketinin yükselişine benzer bir şekilde, savaşın hemen ardından 1919'da bir siyah milliyetçilik dalgası patlak verdi (West 1999; Shepperson 1960; Assensoh ve Alex-Assensoh 1998; Hodges 1995). Yüz binlerce siyah erkek savaşa katılmış veya savaş çabalarını başka şekillerde desteklemişlerdi. Ayrıca yüz binlercesi de Kuzey Amerika'ya daha iyi işler bulmak ve daha iyi bir hayat kurmak amacıyla göç etmişlerdi. Ancak bu savaş sonrası umutlar çabucak altüst oldu.

Bu dalganın kilit unsuru, Marcus Garvey'in Evrensel Zenci İlerlemesi Birliği (UNIA), en geniş kapsamlı ve "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde en gelişmiş Pan-Afrikacılık görüşüydü" (Campbell 1994: 290). 1887'de Jamaika'da doğan Garvey; Haiti Devrimi'ne, Jamaika maroon topluluklarına ve Morant Körfezi Ayaklanması'na dek giden bir Karayip siyah radikalleri geleneğinden geliyordu. Garvey ve UNIA'nın siyah kitleleri seferber etmek ve üç kıtadaki siyah halklar arasında ortak bir kimlik ortaya çıkarmaktaki becerileri, çatışmayı yüzeye çıkaran ve sosyal eşitlik ile ekonomik adalet arzusu yaratan bir ırksal bilinci esinleyerek siyasi zemini hareketlendirdi. Garvey, Amerikalı siyahlara, izole ve yoksullaşmış siyah bir azınlık olmanın aksine, küresel çoğunluğun bir parçası olma fırsatını sundu. Von Eschen'in bahsettiği gibi, yaygın bir şekilde dağıtılan Negro World ve dünya çapında pek çok yerde gerçekleştirilen yerel UNIA toplantıları yoluyla,

Siyah dünya ile Afrika arasında bağlar olduğu fikrini kitlesel bir dinleyici tabanına aktaran ve bu yolla yeni bir işçi sınıfı diaspora bilinci gelişmesini sağlayan, Marcus Garvey ve onun Evrensel Zenci İlerlemesi Birliği idi. Tüm Siyah dünyasını Afrika'ya ve üyelerini birbirine bağlayan Garvey, Amerikalı Zenciyi kendi Afrikalı köklerinden haberdar etti ve ilk kez

Afrikalılar ve Afrika kökenli halklar arasında bir uluslararası dayanışma hissi yarattı. (1997: 10)

Edward Blyden ve George Padmore gibi diğer önemli milliyetçilerle ilişkilendirilen, Karayipler, Kuzey Amerika ve Afrika arasında daha geniş bir “üç yönlü değişim sürecinin” bir parçası olarak (Shepperson 1960), Garvey ve hareketi beyaz hegemonyasına doğrudan bir meydan okuma olarak doğru bir biçimde algılandı. Magubane (1994), Garvey’in “Afrikalılar ve Afrika kökenli halkların ilk gerçek uluslararası örgütünü” kurduğunu belirtiyor ve daha da ileri gidip Garvey’in ekonomik sömürü bağlamında Afrikalılar ile Afrikalı Amerikalılar arasında ilk bağlantıyı kurduğunu da belirtiyor. Garvey’in elinde, daha önce genellikle eğitimli elitlerin uğraşı olan siyah milliyetçiliği, ilk defa kitlesel bir harekete dönüştü (West 1999).

Garvey’in şahsında bu zaman zarfında sistem karşıtı aktörler ile yerellikler arasındaki bağlantıya dair bir fikir edinmek de mümkündür. Ciddi bir gezgin olan Garvey, ABD’ye 1916’da geldiğinde, zaten 1914’te Jamaika’da UNIA’nın ilk şubesini kurmuştu. İki yıl öncesinde de Muhammed Ali Duse’nin The African Times and Orient Review’u çıkardığı editöryal ofisinde çalışmak üzere Londra’da bulunmuştu.[56] Londra’da bulunduğu sırada Jamaika tarihi hakkındaki ilk makalesini yayınladı ve bu makalede Garvey’in gelecek vizyonu oldukça belirgindi (Geiss 1974). Ulus fikri ve Afrika’ya dönüş yeni kavramlar olmamakla beraber, Garvey, Hıristiyanlığın kilit öğeleri ile −her biri sosyal ve ekonomik olarak ezilenler için kitlesel bir cazibe taşıyan− ırksal gururu, kişisel çıkarı, ekonomik belirlenimi bir araya getirmekteki başarısı yoluyla kendi yaklaşımını devrimcileştirdi (Thomas 2001; Martin 1993). Bu fikrin etkisi, ırksal bilinci tüm diasporadaki siyahları “Anavatan Afrika”ya bağlayacak bir şekilde yükseltti. Afrika kıtasında Garveyizmin ve Black Star Line’ın mesajı Garvey’i ve diasporadaki takipçilerini Afrika kıtasının kurtarıcıları ve özgürleştiricileri statüsüne yükseltti (Kodi 1993; Phiri 1993). Örneğin Güney Afrika’da Garvey ve UNIA muazzam etki yarattılar − 1926’ya kadar yedi şube açtılar ve Clements Kadalie’nin Afrika Endüstri ve Ticaret İşçileri Sendikası (ICU) ile açık ilişkiler kurdular (Frederickson 1995). Frederickson’ın belirttiği gibi, “her ikisi de popülist hareketler olan

UNIA ve ICU, Birinci Dünya Savaşı sonrası atmosferde liberal-reformist umutların ihanetini kendi kazanımlarına çevirdiler" (1995: 174).

Garvey'in hareketinin etkisi inkâr edilemez düzeydedir. Hareketin bağlantıları muazzamdı, on yıllık bir dönemde kırktan fazla ülkede 1.100'den fazla UNIA şubesi açtı (Martin 1993).[57] Bu şubelerin yedi yüzü, özellikle güney eyaletlerinde (büyük bir ihtimalle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Güney'de siyahlara yönelik baskı ve linçin artmasından dolayı) şubelerin mantar gibi çoğaldığı ABD'de kurulmuştu. Garvey ayrıca Batı Hint Adaları'nın nerdeyse her birinde, Güney ve Orta Amerika'da, Kosta Rika'da, Nikaragua'da, Guatemala'da şubeler kurmuştu ve yalnızca Panama'da 40'tan fazla şube vardı (Martin 1993). UNIA şubeleri Batı Afrika ve Güney Afrika'da da oldukça yerleşikti ve Kanada, Avrupa ve Avustralya kadar uzaklarda bile mevcuttu.

Elbette tüm bağlar pozitif değildi. Garvey'in ABD'ye gelişinden önce Harrison, radikal sosyalist eylemlerinden ve ırka öncelik tanıyan bilinç anlayışına bağlılığından[58] dolayı "Harlem Radikalizminin Babası" unvanını almıştı. Garvey görünür olmaya başladıkça, gösterişli üslubu Harrison'ın radikal siyah bir milliyetçi olarak yerleşmiş popüleritesini gölgeledi (James 1998). Aslında bu iki siyah milliyetçi arasındaki ilişki, 1920'lerdeki "Yeni Zenci" radikalizmi içerisindeki değişik kesimleri temsil eder nitelikte. Garvey de Harrison da radikal siyah milliyetçi olmalarına rağmen, Harrison'ın entelektüel gelişimi Marksist geleneğe dayanıyordu ve bu onu siyah bir sosyalist ve milliyetçi yapıyordu; diğer yandan Garvey'in çekiciliği sıkı sıkıya popülist bir zemindeydi. Benzer bir şekilde Cyril Briggs'in Afrika Kan Kardeşliği, Garvey ve UNIA ile sıkı bağlar kurmuştu fakat 1921'de Garvey tarafından tasfiye edildi.[59] 1921 Pan-Afrika Kongresi'nde, Du Bois ve diğer delegelerden bazıları kendilerini Marcus Garvey'in eylemlerinden ayırmaya teşebbüs ettiler (Geiss 1974).

Garveyizm, yine de şu veya bu derecede neredeyse tüm siyah milliyetçi örgütleri etkilemiştir. Garvey'in "Afrikalılar için Afrika" yaklaşımı siyah işçi sınıfının bilincini yükseltti ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki yeni bir siyah milliyetçi kuşak için kendi kaderini tayin etme anlayışının tonunu belirledi. Gana'nın bağımsızlık mücadelesinin milliyetçi lideri Kwame Nkrumah, Amerika'da bulunduğu sırada Garvey'den etkilendiği

kadar hiç kimseden etkilenmediğini öne sürmüştü (Shepperson 1960). Güçlü bir şekilde, UNIA’nın “Afrika’nın kurtuluşuna dair algısı, yoksulların anladığı ve sömürge yöneticilerinin korktuğu bir dilden konuşmuştu” (Campbell 1994: 291). Bu erken dönemde kurulmuş bağlantılar ve ittifaklar, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra emperyalist sömürge politikasının değişimi için önemli öğeler haline geldiler.

Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Pan-Afrikacılık

Garvey hareketiyle kıyaslandığında, 1945’teki ilk Pan-Afrikacı Hareket, emekçi kitlelere ulaşmakta daha başarısız görünür. Pan-Afrikacılar genellikle muhafazakâr bir entelektüeller örgütü olarak değerlendiriliyordu. Ama genel anlamda Pan-Afrikacı hareket, sonuçta aynı özgürleşme mücadelesine dahil olan Afrikalılar, Asyalılar ve Latin Amerikalılar arasında birlik oluşmasını sağlayacak kavramsal çerçeveyi ve siyasi altyapıyı hazırlamakta daha başarılıydı. Bu gerçek, Garveyizm ile dönemin Pan-Afrikacı hareketi arasındaki temel ve kilit farklardan birine işaret eder.

Tarihsel bir süreç olarak Pan-Afrikacı hareket, siyahların kökleri on dokuzuncu yüzyıla kadar giden siyasi bilinç geleneğinden doğmuştur.[60] Siyah milliyetçi siyaseti çerçevesinde Pan-Afrikacılık, Hanchard’ın (1991) hâkim (beyaz) ile madun (siyah) gruplar arasındaki diyalektik ilişkinin doğurduğu ırksal asimetri olarak tarif ettiği olgudan doğmuştur.[61] Bu ışıkta ele alındığında Pan-Afrikacılık, genel anlamda, bu diyalektik ilişkinin siyasi, ekonomik ve psiko-sosyal boyutlarını dönüştürme çabasında kararlı, bütünlüklü bir tarihsel süreçtir. Irksal kimlik politikaları, diasporadaki siyahların zamansal ve mekânsal sınırlarını genişletmeye ve aynı zamanda küresel ırkçı sisteme karşı çıkma mantığının oluşmasına yaramıştır. Magubane’nin belirttiği gibi, “Pan-Afrikacılığın Afrika’nın Avrupalılarca parçalanmasından 20 yıl sonra ve Amerika’da siyahların demokratik süreçten siyaseten çıkarılmalarından 25 yıl sonra ortaya çıkması önemlidir. Daha da önemli olan, bu hareketin Amerika’daki ve Afrikalıların yabancı yönetiminde olduğu her yerdeki Siyahların kurtuluşunu Afrika’nın beyaz hâkimiyetinden kurtulması önkoşuluna bağlamasıdır” (1994: 135). Pan-Afrikacı hareketin tarihsel formasyonuna kısa bir bakış, bu karşı çıkışların nasıl ortaya çıktığını açıklayacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk Pan-Afrika Konferansı Temmuz 1900’de Londra’da toplanmıştı. Henry Sylvester Williams ve W.E.B. Du Bois tarafından organize edilen konferans; (yeterince iyi temsil edilemeyen) Afrika’dan, ABD’den, Batı Hint Adaları’ndan elit entelektüelleri ve Londra’da yaşayan birkaç katılımcıyı bir araya getirmişti (Geiss 1974). Bu

ilk buluşma; 1919, 1921, 1923, 1927 ve 1945 yıllarında düzenlenecek beş Pan-Afrika kongresine ve siyasi bir hareketin kurumsallaşmasına öncülük etti. 1921 Pan-Afrika Kongresi, erken Pan-Afrikacı hareketin tepe noktalarından birisi olarak görülebilir (yine burada da 1917-1945 döneminin ilk yılları önemli bir yere sahip). Bu kongre iki noktada başarılıydı. Daha fazla Afrikalının katılım göstermesi ve hareket içerisinde doğrudan temyiz hakkı için gerekli temelleri atmıştı. O zamana dek Pan-Afrikacılık Afrikalıların sınırlı katılımına açıktı; fakat bu kongrede 113 delegenin üçte biri kıtadan gelmişti. 1921 kongresinde delegeler, Milletler Cemiyeti'ne verilecek, dünya çapında ırk ayrımcılığının durdurulmasını talep eden bir dilekçe bile hazırlamışlardı.

Daha sonra, 1927'de New York'ta düzenlenen kongre de Pan-Afrikacılık tarafından kazanılan ilk başarıların örneklerinden biridir. Yirmi iki devletten −Hindistan, Çin, Mısır, Liberya, Nijerya, Sierra Leone ve Altın Sahili dahil olmak üzere− 208 delege ve 5.000 katılımcı, yerli hakları ve tüm çocuklar için eğitim talep eden önerge hazırlayabildiler. Ayrıca ticaretin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi, farklı ırklara mensup insanların ayrımcılığa uğramaması çağrısında bulundular (Marable 1996).

Muhtemelen pek çok şeyden ziyade, bu dönemin Du Bois gibi Pan-Afrikacı liderleri, ortaya çıkmakta olan Afrika milliyetçiliğini ciddi biçimde etkilediler. Örneğin Güney Afrika'daki kongre hareketi, yoğun bir şekilde Du Bois'dan ve dönemin diğer Pan-Afrikacılarından etkilenmişti (Cell 1999). Benzer bir şekilde Du Bois'nın 1915'te basılan African Roots of the War kitabı, Birinci Dünya Savaşı ile Afrika'daki sömürgecilik arasındaki bağlantıyı vurguluyordu[62] ve bu mesaj pek çok Afrikalı tarafından anlaşılıyor ve benimseniyordu. Fransızca'nın konuşulduğu sömürge ülkelerinde ortaya çıkan ve en çok Aimé ile ilişkilendirilen negritude* yaklaşımı, "Afrika'nın kültürel birliğini yakalamaya çalışıyordu" (Campbell 1994: 294). Du Bois'nın siyasi Pan-Afrikacılığı, Césaire'ın kültürel Pan-Afrikacılığı veya Garvey'in popülist Pan-Afrikacılığı Afrika ve diaspora çapında genel koşulların ve durumun ortaklığına dair farkındalığı artırdı. Bu düşünce, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki radikal bağımsızlık hareketlerinde önemli rol oynadı. Boahen, "Sylvester Williams'ın, Du Bois'nın, Marcus Garvey'in ve diğerlerinin metropolit merkezlerdeki Pan-Afrikacı etkinlikleri… yalnızca sömürge karşıtı hareketi uluslararası

karaktere büründürmekle kalmadı, aynı zamanda Afrika'daki milliyetçileri etkiledi ve onların bir ölçüde çoğalmasını sağladı," (1987: 78) diyor. Ancak 1920'lerdeki ve 1930'lardaki borsanın çöküşü ve faşizmin yükselişinden kaynaklanan küresel istikrarsızlık, 1945'e kadar herhangi bir Pan-Afrika kongresi düzenlenememesine yol açtı. O zamana dek, değişimin çalkantılı rüzgârları kitlelerden yana esmeye başladı ve tüm Afrika'da bağımsızlık hareketleri patlak vererek Pan-Afrikacılığın karakterini ve içeriğini değiştirdi.

Asya ve Afrika’da Sömürge Karşıtı Direniş, 1917-1945

İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden kritik onyıllara geçmeden önce, savaştan sonraki bağımsızlık mücadelelerinin gerçekten de tüm Afrika ve Asya’da onyıllar boyu −yüz yıllar değilse eğer− süren sistem karşıtı eylemliliklerin ardından geldiğine dikkat çekmemiz gerekir.[63] Bağımsızlık mücadelesi yürüten partiler, gerilla hareketleri ve diğer gruplar, genellikle iki savaş arası dönemde ortaya çıktılar. Ele aldığımız dönemin başlangıç yıllarında, genellikle kongre hareketi tarafından yönetilen Hindistan Direnişi, İngiliz sömürgeciliğine ciddi zorluklar yaşatıyordu. Özellikle elitler tarafından idare edildiğinde, milliyetçiliğin karmaşık doğasını yansıtan Hindistan kongre hareketi, bu zamana dek ortaya çıkan radikal değişim taleplerini bastırmaya yaramıştı. Ancak 1930’ların başına gelindiğinde bombalamaların, yaygın şiddet kullanımının ve Bengal’deki Chittagong Cephanelik Baskını’nın yanı sıra Gandhi’nin öncülüğündeki sivil itaatsizlik mücadeleleri, örneğin tuz yürüyüşü ve kira grevleri de yaşanmaktaydı (Cell 1999). 1942 yılı, Hindistan’ı Terk Edin Hareketi’ni de beraberinde getirdi ve Hindistan’daki İngiliz otoritesi ciddi baskı altına girdi (ancak yine de savaş sonrasına dek bu tür hareketleri bastırmaya yeterli kaldı).

1919’da, işçilerin, öğrencilerin ve diğer Çinlilerin ülkelerindeki yabancı etkisine karşı gösteriler başlatmalarıyla Dört Mayıs Hareketi hayata geçti (Altbach 1970).[64] Gerçekte Çin, 1917-1945 yılları arasında sosyal çalkantıların pençesindeydi. Özellikle, Asya’nın bu bölgesinde İkinci Dünya Savaşı’nın asıl başlangıç ânı olan Çin’in Japonya tarafından 1931’de işgali hesaba katıldığında bu durum daha da gerçeklik kazanır. Diğer yerlere gelindiğinde, Komünist Enternasyonal’in Amerikalı üyeleri 1924’te Filipinler’e girdiler ve birkaç yıl sonra −Bolşevik Devrimi’nin sembolik yıldönümü olan 7 Kasım 1930’da− Filipin Adaları Komünist Partisi kuruldu (Morris 1994). Vietnam Milliyetçi Partisi 1927’de “Çin [Guomindang] modeli temel alınarak” kuruldu (Wolf 1969: 180, ayrıca bkz. Short 1989) ve 1930’lara gelindiğinde Yen Körfezi’nde önemli bir ayaklanma başlattı. 1930’da Ho Şi Min önderliğinde birleşen Vietnamlı komünistler, 1929’da

Nghe An’da bir ayaklanmaya destek olmuşlardı. Endonezya’da “devlet iktidarını ele geçirmeye çalışırken yok olan” (Shiraishi 1990: 339) ve 1920’ler pergerakan’ının birer parçası olan Cava ve Batı Sumatra komünist isyanları 1926 ve 1927 yıllarında gerçekleşti. 1926’da Endonezyalı Sukarto, Endonezya’nın İkinci Dünya Savaşı’ndaki bağımsızlık mücadelesine yol açacak “yeni bir bilinci” dile getiren “Milliyetçilik, İslam ve Marksizm”i yazdı (Shiraishi 1990).

Afrika’da sömürge karşıtı direniş de Birinci Dünya Savaşı’nın ardından benzer bir yol izledi. Afrikalılar askere alındılar ve Avrupalı askerlerin yanında metropol güçleri adına savaştılar. Savaştan sonra verdikleri çaba için ödüllendirilmeyi ve tanınmayı (benzer bir hikâye) bekleyen Afrikalılar, yurtlarına döndüklerinde pek az olumlu değişimle karşılaştılar. Aslında 1919-1935 arası bu erken dönemin büyük kısmı “sömürgeci emperyalizmin Afrika’daki son kazanımları” olarak tanımlanır (Boahen 1987). Devam eden emperyalizme karşı Afrikalıların direnişi de sürdü; 1917-1945 arasında gerçekleşen çok sayıda ayaklanma, Afrika’da sömürgeciliğin işleyişine karşı çıkılmasını sağladı (bkz. Tablo 3.1).

Bu zamanda sömürgeciliğe karşı yoğun biçimde direnilmesine rağmen, iki savaş arası yıllar, Afrika’daki direniş çabaları için oldukça zor yıllardı. Sömürgecilik, bu zamana gelinene dek pek çok yerde yerini sağlamlaştırmıştı ve sömürge devleti ağır bir baskı ve kontrol uyguluyordu. Sömürgeci kuvvetlerin askeri gücü, bu dönemdeki direnişin büyük bir kısmını yeraltına inmeye zorladı (Campbell 1994).[65]

Sömürgeciliğe karşı direnişin “arka plandaki uğultusundan” çok daha üst düzeylerde gelişen bir olay ise Etiyopya’nın 1935’te İtalyanlar tarafından işgal edilmesine karşı verilen Pan-Afrikacı tepkiydi. Garvey’in hareketinin 1925’te çökmesinin ardından Büyük Buhran’ın zirve yaptığı günlerde gerçekleşen bu işgal öyle bir “ajitasyon dalgası” yarattı ki “tüm Afrikalılar Etiyopya’nın yardımına koştular” (West 1999: 87, ayrıca bkz Asante 1977). Aynı zamanlarda gerçekleşen İspanya İç Savaşı’na benzer bir şekilde, bu işgal de dünya çapındaki siyah milliyetçilerin ve Pan-Afrikacıların inançlarını sınar nitelikteydi. Yaygın tepki ve zorbalığın derecesi de Pan-Afrikacıların daha önceki çalışmalarının, duyarlılığı yükseltmekte ve Afrika ile diaspora arasında siyasi, kültürel vb bağlar kurmakta ne kadar etkili

olduğunun bir göstergesi. Fakat işgale karşı gösterilen etkileyici tepkiye ve diğer bölgelerde sömürgeciliğe direnmek için mücadele verilmesine rağmen, 1935'te "sömürgeci sistem neredeyse asla yenilgiye uğratılamaz ve sonsuza dek sürecekmiş gibi görünüyordu. Ancak öyle olmadı" (Boahen 1987: 90-91).

Tablo 3.1

Afrika'daki Sömürge Karşıtı Direnişler, 1917-1945

Direniş	Tarih	Yer	Sebep
Bondelswarts isyanı	1922	Güneybatı Afrika	Vergi artışı
Rehobothers isyanı	1925	Güneybatı Afrika	Kötü muamele
Köylü isyanları	1920-1922 1930-1931	Belçika Kongo'su	Vergi artışı Ürün fiyatları
Zambesi Vadisi isyanı	1917-1921	Mozambik	Angarya, vergi artışı, askere alma
Mahdist ayaklanmaları	1922	Sudan	Din
Dinka ayaklanmaları	1919-1920 1927-1928	Güney Sudan	Sömürgeciliğe son vermek
Yerel ayaklanmalar	1920,1922, 1925,1927, 1932, 1935	Somaliland	Sömürgecilik
Aba kadınlar isyanı	1929	Nijerya	Doğrudan vergilendirme, mahkemeler

Kaynak: Boahen 1987.

Argümanımızın ikinci kısmı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin çöküş nedenlerini inceliyor. Sömürge karşıtı ve diğer savaş sonrası devrimler, doğrudan Latin Amerika, Asya ve Afrika çapındaki uzun protesto ve (genellikle başarısızlığa uğrayan) direniş tarihinden kaynaklanıyorlardı. Mücadeleyle, Japon işgalinin sonlanmasıyla ve (hâlâ sömürge mülklerini elde tutmak isteyen) metropol güçlerinin savaş sonrası zayıflığıyla birleşen onyıllarca sürmüş sömürgeciliğin ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri −işgücü rejimlerindeki, tarımsal üretim süreçlerindeki ve en çok da toprak kullanım haklarındaki olumsuz değişimler− İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık mücadeleleri dalgasına yol açtı. Bu erken

mücadelelerin pek çoğu bu tür bir değişimin gerçekleşebilmesi için gerekli koşulların sağlanmasına katkıda bulundu.[66]

İşçiler ve Yeni Düzen:

1930’larda Hoşnutsuzluğun Rutinleştirilmesi ve Kurumsallaştırılması

1945-1968 dönemine geçmeden önce, savaşa kadar yaşanan yıllarda işçilerin kaderine dair kısa bir inceleme gerekli görünüyor. 1930’ların sonuna doğru Avrupa’da işçiler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1920’lerin başlarında elde ettikleri kazanımlarda “belirgin bir erozyon” yaşadılar (Salter ve Stevenson 1990). Ancak ABD’deki Roosevelt yönetimi tarafından hayata geçirilen emek-sermaye düzenlemeleri, pek çok şekilde, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından merkez ülkelerdeki emeğin kurumsallaşması açısından bir prelüd oldu. Bu zaman dilimi, “Amerika sendikalarının hem örgütlenme başarısı, hem ekonomik güç hem de siyasi etki bakımından yirminci yüzyıldaki zirve noktalarına ulaştıkları” (Lichtenstein 2002: 12, ayrıca bkz. Nelson 1997) bir dönemdi. Uzun sayılabilecek bir sessizlik döneminden sonra, Amerikan işçi hareketi 1930’ların ortasında hayata geri döndü: Tarihindeki örgütlenme zaferlerinin en büyüklerini hayata geçirdi, Endüstriyel Örgütlenme Kongresi’nin (CIO) oluşumuna tanık oldu ve oturma eyleminin gücünü, önemli 1937 General Motors Grevi de dahil olmak üzere pek çok birbiriyle ilgili ve kitlesel işçi eyleminde gözler önüne serdi (Babson 1999; Nelson 1997; Brecher 1997). İşçi eylemliliğinin bu konjonktürünün sonucu “ABD ekonomisindeki en sermaye yoğunluklu sektörlerde emek-sermaye ilişkisinin biçiminde büyük bir dönüşüme yol açtı... Sendikacılık, ekonominin bu sektöründe yerleşmeye başladı ve sermaye de emeğin temsilcileri ile pazarlık yapmaya başladı” (Dubofsky 1995: 133).

Bu etkinliğin arka planında, kapitalist dünya sisteminin iktidar merkezlerinde işçilerin sistem karşıtı bir güç olarak sahneden silinişlerini işaret eden değişimin yarattığı etki vardı. Yeniden Yapılaşma’nın Ulusal Tazmin Yasası’nın 7A bölümü işçilerin örgütlenme hakkını güvenceye alarak, örgütlü işçi sınıfı hareketi için önemli −ama içi dolu mu bilinmez− bir zaferi ifade ediyordu. 1935 Wagner Yasası sendikaların ABD’deki bu

hakkını tasdik etti ve işçiler ABD’de üretim sürecindeki kuvvetlerden biri olarak tanındılar. Bunlar, onyıllardır ortaya konulmuş hedefleri gerçekleştiren büyük öneme sahip başarılardı. Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Heyeti’ni ortaya çıkaran 1935 Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Yasası, emek ile sermaye arasında arabuluculuk yapacak bir hükümet organı oluşturuyordu. Daha da ilginci, bu zamanda, CIO içerisindekiler de dahil olmak üzere, sendikalar çift taraflı bir oyun oynamaya başladılar − bir yandan oturma eyleminin “müdafii” iken, diğer yandan da “CIO, aynı dürüstlüğü kendisini işgücünü disipline eden bir mekanizma olarak yönetime sunarken de gösteriyordu” (Brecher 1997: 235).

1930’larda, işçilerin talepleri sermaye tarafından kabul edilebilir örgütlere ve protesto formlarına yönlendirildikçe, işgücünün kurumsallaşmasına tanık olundu. İşçiler ve sendikaları, herhangi bir gerçek sol partidense Demokratların “yerleşik burjuva partisiyle” bile bağlantılı hale geldiler (Dubofsky 1983). Edwards, 1930’lardaki bu kilit dönemin güçlü bir özetini şu şekilde yapıyor: “Yeniden Yapılaşma aşama kaydettikçe aşağı tabakanın protesto gösterileri gitgide kurumsal kontrol altına girdi. Sendikaların tanınması ve işverenlerle toplusözleşme yapılması temel amaçlardı ve CIO liderlerinin himayesi ve AFL’nin [Amerikan İşçi Federasyonu] yeniden canlanması, sendikaların aşağı tabaka militanlığını sönümlendirmesini örnekler niteliktedir” (1981: 171). Dünya sisteminin yükselen hegemonu olan ABD’deki işçi örgütleri saflarını dolduran işçilerin radikal gücünü bu şekilde kendi kapsamına alarak, işçi protestosunu sistemik kuvvetler için “güvenli” hale getirdiler. Bu gelişme, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından daha büyük çapta gerçekleşti, hatta aynı hareketlerin yardımıyla oldu. Gerçek bir sistem karşıtı kuvvet olarak örgütlü işçilerin devri böylece geçti.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası:

İşçi Hareketinin ve Sosyalizmin

Sistem Karşıtı Karakterinin Yok Oluşu

İşçilerin doğrudan devlet gücüyle

karşı karşıya geldikleri her durumda kazanan,

işçi hareketinden ziyade devlet oldu…

İşçiler önemli kazanımlara genellikle

devletle işbirliği halinde eriştiler,

muhalefet halinde değil.

Salter ve Stevenson 1990: 4

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi, sistem karşıtı eylemlilikte bir yükselişe tanık olur. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hareketlerin kazanımları, Birinci Dünya Savaşı hareketlerinin kazanımlarını gölgede bırakır. Savaş sonrası dönem, işçi hareketinin örgütlenme kazanımlarının meyve vermesine ve bununla ilgili olarak sosyalizmin dünyanın pek çok yerinde gelişmesine sahne oldu. On dokuzuncu yüzyıla kadar geriye giden, onyıllar boyu sürmüş mücadele, ciddi kazanımları hayata geçirmek için doğru konumlanmış bu sistem karşıtı aktörlerini buldu. 1945 yılı "psikolojik dönüm noktası" olarak görülebilir, zira önemli milliyetçi/sömürge karşıtı mücadelelerin yanı sıra bu hareketlerin de tarihlerindeki en güçlü ve başarıya en yakın oldukları yıldı (Wallerstein 1990; Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 1989).[67] Rus Devrimi'nden köklerini alan daha geniş bir Marksist-Leninist devrimci dalganın bir parçası olarak (Katz 1997; ayrıca bkz. Arrighi 1990), pek çok komünist hükümet Avrupa'da (ve bir yandan da Çin'de ve Kuzey Kore'de)

iktidara geldi. Bu devrimci durum, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Çekoslovakya'daki komünist partiler ve Batı Avrupa'da hükümet koalisyonlarında yer alan komünist ya da sosyalist partiler tarafından güçlendiriliyor gibi görünüyordu (Callaghan 2001). İngiltere'de, İşçi Partisi 1945 seçimlerini kazandı ve Attlee, savaş kahramanı Churchill'in yerini alarak gerçek bir sosyal değişim gündemini başlattı. Batı Avrupa'nın çoğunda Sosyal Demokratlar emsalsiz başarılara imza attılar.

Aynı zamanda ABD'de, Avrupa'da ve dünyanın geri kalanının çoğunda, savaşı takiben kayda geçmiş en büyük grev dalgalarından biri yaşandı. ABD'de büyük grev dalgaları savaşı takip etti (Edwards 1981; Dubofsky 1983, 1995), Almanya ve İtalya'da faşist rejimlerin çöküşüyle birlikte işçi hareketine yıllardır ilk kez hareket alanı sağlanmış oldu (Arrighi 1995; Casparis ve Arrighi 1995). Çin ve Japonya da Pasifik savaşının ardından önemli işçi sınıfı protestolarına sahne oldu − Japonya neredeyse işçi sınıfından kaynaklı kargaşanın neden olduğu bir "devrimci durum"a yaklaştı (Selden 1983). Afrika'da işçi sınıfı mücadeleleri, savaştan sonra sömürgeciliğe bir son vermek üzere milliyetçi saiklerle bütünleşti. Sonuç olarak, önemli işçi hareketleri, Doğu Avrupa'nın çoğunda 1940'larda ve 1950'lerde ortaya çıkan sosyalist devletlerin şekillenmesinde büyük rol oynadı.

Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi, Amerikan hegemonyasının ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş'ın başlangıcını haber veriyordu. Harap olmuş bir Avrupa karşısında, ABD, kıtadaki yeniden inşa sürecini üstlenerek savaş sonrası Avrupa'yı kendi arzularına göre şekillendirmeye girişti. Marshall Planı, Avrupa devletlerine büyük miktarda ihtiyaç desteği vermesine verdi, fakat bu desteğin ciddi uzantıları mevcuttu; Avrupa, (ABD yararına) kapitalizmin büyümesi için güvenli hale getirilmeliydi. Bu planın hayati bileşenlerinden biri de, 1930'larda Amerika'da var olan emek-sermaye ilişkisinin bir benzerini Avrupa'nın çoğunda işler hale getirmekti. Truman Doktrini, ABD'nin komünizmin yayılmasını durdurma arzusunu açığa çıkardı. Aslında, ABD hegemonyasının önemli bir bileşeni, yurttaki ve dışarıdaki sistem karşıtı hareketlere doğrultulmuş karşı-devrimci bir dürtüyü de içeriyordu; anti-komünizm, yeni ortaya çıkan hegemonun "ideolojik kabuğu" haline geldi (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 1989).

Bu kutuplu dünya siyaseti çağında, ABD'deki ve Avrupa'nın çoğundaki işçi sınıfı ve sosyalizm hareketi uzlaştı ve sistem karşıtı güçler olarak varlıklarına bir son verdiler. Zafer, ancak sistem karşıtı dürtünün kaybı pahasına kazanıldı ve hareket eylemliliğinin sonuçları, sistemi güçlendiren hareketlerin ortaya çıkışı oldu. O'Connor, bu zamana dek gerçekleşmiş olan değişimleri güzel bir şekilde yakalıyor.

Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğine gelindiğinde, sosyal demokrat, komünist ve milliyetçi partilerin ulusal liderleri iktidarı ve ayrıcalıkları ele geçirmeyi başardılar. Ödemek zorunda kaldıkları bedel −ya da daha doğru bir şekilde, kendi işçi sınıflarını ödemek zorunda bıraktıkları bedel− sınıf siyasetinin terk edilmesi oldu. Siyasi hedeflere veya sonlara ulaşmak için verilen mücadeleler, az ya da çok tamamlanmış görüldü (solun kendi "tarihin sonu" tezi) ve siyaset, büyük anlamda ekonomik ve sosyal taleplere ulaşmak için kullanılan bir yol haline geldi. İşçi sınıfının siyasi partileri, ulusal egemenliğin partileri oldular ve sol kanat siyasetin ya da baskın grubun ta kendisi haline geldiler. (1994: 9)

Artık işçiler, devletin ayakta durması için gerekli payandalardan biri haline gelmişi. ABD'deki 1947 Taft-Hartley Yasası,* devletin niyetlerini (ve işçilerin rızalarını) daha da açık hale getirdi − artık örgütlü işçi sınıfı hareketi dahilinde radikal muhalefetin yeri yoktu.

1952'de AFL ilk defa resmi olarak büyük partilerden birinin adayını, Adlai Stevenson'u destekledi. AFL ve CIO'nun 1955'te birleşmesi kitlesel ve güçlü, "ama geri dönüşü mümkün olmayan bir şekilde iki partili sisteme adanmış" bir işçi örgütünü ortaya çıkardı (Brody 1993: 70; ayrıca bkz. Dubofsky 1983). Emek-sermaye ilişkilerinin Fordist bir biçimde yeniden düzenlenişi yoluyla, işçiler daha yüksek maaşları, daha yüksek istihdam oranlarını ve refah devletinin faydalarını kabul ettiler ve protestonun toplusözleşme anlaşmaları şeklinde rutinleştirilmesine razı oldular. Benzer ve belki de daha geniş çaplı toplumsal uzlaşmalar Avrupa'nın da çoğu yerinde vuku bulmaktaydı. ABD hegemonyasındaki bu dönemin dünya çapındaki resmine bakıldığında, "bir yandan komünist yanlısı partiler ve hareketler bastırılırken diğer yandan da işçi sınıfları sistemin içerisine çekildi" (Silver 1995: 174).

Bu içeri çekme süreci, bir anlamıyla işçi sınıfının dünya çapındaki emek politikalarının yönünü kontrol etmekte giderek artan bir uluslararası rol oynamaya başladığı anlamına geliyordu. Bu zamanın hareketleri arasındaki negatif bağlar giderek daha yaygın hale geldi. Savaş sonrası Almanya'da, politika belirleyiciler radikal işçi hareketinin yeniden ortaya çıkmasından –özellikle Doğu Avrupa'da Sovyet gücünün yakınlığı dikkate alındığında– korkuyorlardı ve "AFL'nin de yardımıyla… Alman işçi tabanının uysallığının garanti edilmesi için kuvvetle harekete geçtiler" (Eisenberg 1983: 306). AFL, dünyanın her yerinde Amerikan devlet politikasını yayma araçları olan bölgesel ofisler kurdukça bu şablon tekrar tekrar yenilendi. AFL ve CIO da, savaş sonrasındaki anti-komünist kampanya sırasında kendi sendikalarını temize çıkarmak için Dies Komitesi* ve Amerikan Karşıtı Eylemler Komitesi'ne (HUAC) katıldılar (Rose 2000).[68] Ulus-aşırı düzeyde, 1945'te kurulan Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU), "Avrupa, Güney Amerika ve Asya'daki sendikaların büyük çoğunluğunu, AFL ve Hıristiyan sendikaları dikkat çekici bir şekilde istisna kalmak suretiyle, bir araya getirmişti" (Stevis 1998: 59). AFL, WFTU'ya karşı aşırı derecede düşmanlık besliyordu, bu birliğin üyesi Britanya Sendikalar Konseyi'ne (TUC) ve diğer sosyalist sendikalara güven duymuyordu ve 1949'da karşıt konumdaki Uluslararası Özgür Sendikalar Konfederasyonu'nun (ICFTU) kurulmasına yardımcı oldu. Soğuk Savaş'ın kutuplaşmış dünyasında ICFTU ve WFTU, "ABD ve SSCB'nin emek-devlet ittifakının çıkarlarının önceliklerini korumak için şanzıman kayışları" haline geldiler" (Stevis 1998: 60).

Ekonomik bolluk ve toplusözleşme şartları altında, işçi hareketi 1950'ler ve 1960'larda "grevin yitişine" tanık oldu (Silver 1995). Dikkat çekici bir biçimde, yalnızca on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan bu hareketler, hedeflerinin pek çoğunu gerçekleştirmeyi kabaca bir yüzyıl içerisinde başardılar. Savaş sonrası dünya, belirgin bir şekilde farklı bir yerdi ve −bir zamanlar muhalif olup şimdi işbirliği halinde olan− bu hareketler, gerçekleşen dönüşümlerde önemli rol oynadılar. Dönemin başlangıcında gerçekleşen Rus Devrimi, geniş bir sosyalist devrimler ve ayaklanmalar yelpazesine esin kaynağı oldu. Kapitalist devletlerde işçi hoşnutsuzluğu ve sosyalist ve komünist partilerin güçlenmesi, sermaye birikimi sürecini tehdit altına soktu. Militan işgücünün bastırılmasıyla ortaya çıkan toplumsal uzlaşı, işçilere statükonun korunması şartıyla

belirgin kazanımlar sağladı. ABD ile Sovyetler Birliği (ve elbette Çin) arasında varılan nihai mütareke, bu sürecin hemen hemen aynısının küresel ölçekte uygulanmasını sağladı. Bu düzenlemelerin nedeni kesinlikle sistem karşıtı eylemliliğin mirası tarafından ortaya konulan tehdit idi. Ancak hareketler kurumsal hale geldikçe, eylemlerini “sistem karşıtı” olarak tanımlamak da imkânsız hale geldi (belki de “sistemik-reformist” en iyi tanımlama olacaktır). Arrighi, “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra işçi hareketinin siyasileşmesi giderek azalmakla kalmadı, aynı zamanda işçi partilerinin siyasi platformlarının radikalleşmesi de kaybolma eğilimine girdi” (1983: 47) diyerek bu görüşü destekliyor. Partilere dönüşmüş veya partilerle yakın bağlar kurmuş hareketler, tartışmaya açık sistem karşıtı aktörlerdir.

Bir önceki dönemde, yani 1848-1917 döneminde bu hareketler tarafından belirlenen devlet iktidarını ele geçirme hedefine artık şu veya bu derecede ulaşılmıştı ve bu da “sürekli olarak sönümlenme riski barındıran karmaşık bir sistem karşıtı mobilizasyon biçimine yol açmıştı” (Wallerstein 1983: 19). İşçi hareketi, nihayetinde, merkez ülkelerde kendi kuyusunu kazdı, çünkü çokuluslu şirketler eninde sonunda çevre ülkelerdeki düşük ücret ve gevşek hükümet avantajlarını değerlendirdi ve emeğe dayalı iş sahasını yeni bölgelere kaydırdı. Bunun sonucunda, merkez ülkelerde emeğin gücü görece zayıfladıkça çevre ülkelerde arttı ve ağırlığın sömürge karşıtı ve milliyetçi projeler tarafına kaymasına yardımcı oldu. Aynı zamanda, merkez ülkelerde işçi sınıfı hareketi ve pek çok sosyalist parti sistem karşıtı saiklerini kaybederken, sömürge ülkeler boyunca milliyetçilik tohumları fidana dönüyordu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra serpilen pek çok milliyetçi ve sömürge karşıtı hareketin karşısına böylece değişim ikilemleri çıkmaya başladı − ki bu da metnimizin geri kalanının adandığı oldukça önemli bir tarihtir.[69] İmparatorluğa ve baskılara karşı mücadeleler, 1917-1968 döneminin en önemli hikâyesini anlatırlar.

Asya, Afrika ve Latin Amerika’da Devrim ve Bağımsızlık

Genel bağımsızlık hareketi ve sömürge karşıtı hareket,

özellikle 1945’ten sonra, şüphesiz bir biçimde

sosyalist/komünist anti-emperyalizm ile özdeşleştirildi, ihtimaldir ki bu yüzden pek çok sömürgelikten kurtulmuş ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş devlet

−ve sadece sosyalistlerin ve komünistlerin

kurtuluşunda önemli rol oynadığı devletler değil−

kendilerini bir şekilde “sosyalist” olarak adlandırdı.

Hobsbawm 1990a: 149

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki ilk on yıl içinde, ABD dünya sistemi içerisindeki hegemon konumunu somutlaştırdı: Avrupa ve Japonya yeniden inşa edilecekti ve militarizme ve istikrarsız bir devletlerarası sisteme dayanan yeni dünya ekonomik düzeni yerküreye hâkim olacaktı. Bu sadece merkez ülkelerdeki işçiler için dramatik sonuçlara yol açmadı, sömürgelerde ve Latin Amerika’daki çevre devletlerde de büyük yankı yarattı. Ancak bu zamana gelindiğinde, milliyetçilik ve sömürge karşıtı hareket önemli sistem karşıtı idealler haline gelmişlerdi. Bu da, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya ekonomisinin merkez ülkelerinde yerleşmiş hareketlerden farklı olarak, sömürgelerde ve dünya sisteminin uç bölgelerinde milliyetçi ve devrimci mücadelelere doğru büyük bir değişimi işaret eder.

Soğuk Savaş’ın başlamasıyla ABD, Latin Amerika devletlerine karşı uyguladığı siyasi gündeminde değişikliklere gitti. En büyük sermaye yatırımcılarının arasında Amerikan şirketlerinin (Standard Oil, United Fruit Company) yer almasıyla, Latin Amerika siyasetinde Amerikan müdahalesi

kaçınılmaz bir sonuç oldu. Bolivya'yı bir örnek olarak ele alırsak, Soğuk Savaş öncesinde ABD, Ulusal Devrimci Hareket'e (MNR) "reformist politikalarından ziyade faşist eğilimlerinden dolayı" karşıydı. Washington buna rağmen, Milton Eisenhower'ın (Latin Amerika'daki ABD özel büyükelçisi) "komünist darbe" olarak tanımladığı riski almaktansa bu "siyaseten sakıncalı" rejimi destekledi (Guevara 1997: 317).

Bu siyaset değişikliği, Soğuk Savaş boyunca sürecek ABD-Latin Amerika ilişkilerini şekillendirdi. Guatemala'da 1944'te Jorge Ubico'nun diktatörlük rejimini deviren bir halk ayaklanması yaşandı. José Arévalo yönetimi (1944-1950) siyasi ve sosyal reformlar başlattı ve bu yolla oligarşiye karşı bir tehdit oluşturdu. On yıl sonra, Jacobo Arbenz yönetimi (1951-1954) sırasında ABD Arbenz'i yönetimden uzaklaştırıp, kendilerinden önceki iki yönetim tarafından başlatılmış reformları tersine çevirecek bir askeri diktatörler silsilesini göreve getirecek bir darbeyi finanse etti ve yönetti (Guevara 1997). Sonuç olarak, Guatemala'da 1958 ile 1984 arasında yalnızca tek bir "sivil" yönetim başa gelmiş oldu.

Bölgeden birkaç ek örneğe daha göz atmak, radikal hareketler ile ABD destekli rejimler arasındaki gerilime ışık tutacaktır. Ele alacağımız ülke Venezüella. Trienio yönetimi (1945-1948), 1948'de otoriter diktatör Marcos Pérez Jiménez tarafından hazırlanan ve ABD tarafından desteklenen bir askeri cunta iktidara gelene dek reformist bir program uyguladı − petrol endüstrisindeki kiralamaları düzenledi ve tarım reformunu başlattı. Buna ek olarak, Kolombiya (1946-1958), Nikaragua (1958-1963) ve Peru (1962-1963) da, sonuçta ABD'nin bir şekilde devlet işlerine müdahalesini içeren gerilla eylemlerine ve köylü ayaklanmalarına sahne oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaş mücadelesi ve ortaya çıkmakta olan ABD hegemonyası, dünya çapındaki sistem karşıtı eylemlilikler açısından önemli sonuçlar doğurdu. Ancak yirminci yüzyılın başlangıcında, genellikle radikal özellik gösteren bir milliyetçiliğin tohumları dünyaya sağlam bir şekilde yayılmıştı (ABD de sömürgelerin bağımsızlaşması sürecini kendi çıkarlarına göre kontrol etmeye istekliydi). Sömürge idaresinden kurtulmayı hedefleyen ve genellikle sosyalizm ve komünizm ile sıkı bağları olan sistem karşıtı hareketler, 1917 ile 1968 arasında dünyayı değiştiren aktörler oldular.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Asya'da İsyan ve Ayaklanmalar

1945 ile 1968 arasında bağımsızlık ve devrim hareketleri, tüm Asya'da güç dengesini işgalci ve sömürgeci güçlerden önemli bir dizi yeni bağımsızlığına kavuşmuş ve genellikle radikal devlet lehine çevirdi. Örneğin Çin, Hindistan ve Endonezya gibi devletlerin devrimlere ve/veya bağımsızlık hareketlerine tanık olmuş nüfusları, Asya'yı bu zaman diliminde dünyanın önemli bir bölgesi haline getirdi. Savaşın bitişi Asya açısından birkaç nedenden dolayı önemliydi. Asya çapındaki radikal hareketler, bağımsızlığa ulaşmak için İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeci güçlerin görece güçsüzleşmesinden faydalandılar. Pasifik'te agresif Japonya'nın yenilgisi de işgal şartları altında mayalanmış hareketler açısından bir fırsat oldu. Sonuçta savaş sonrası kutuplaşmış dünyada ABD, karşı-devrimci ve anti-komünist duyarlılığının tamamını Asya'ya çevirdi, Kore ve Vietnam'ı işgal etti ve bir yandan da Filipinler gibi ülkelerin siyasetinde önemli rol oynadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Asya'yı büyük oranda tarif eden sözcükler, devrim ve karşı-devrim sözcükleridir.

Çin’de Devrim

Rusya’daki Bolşeviklerin mücadelesiyle neredeyse kesişen Asya’nın Çin Devrimi, 1917-1968 döneminin büyük kısmını kapsar, 1949’da Mao liderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla sonuçlanacak olan 1911 Cumhuriyetçi Devrimi ile başlayan ve onyıllar süren bir mücadele oluşturur.[70] Çin, burada ele aldığımız iki dönem arasında pek çok açıdan bir köprü vazifesi görür. Örneğin, 1911-1949 arasında Çin’in devrim mücadelesini belirleyen şartlar, aynı zaman zarfında Asya çapındaki pek çok yerellik ile ortak özellikler taşımaktadır − devamlı yabancı tecavüzü, endüstri ve ticaretin yayılması, tarımsal tabanın hoşnutsuzluğu bunlardan bazılarıdır. Bu tür değişiklikler birleşerek Çin’de milliyetçi Guomindang’ın ve Çin Komünist Partisi’nin (1921) kuruluşunda belirgin olan “yükselen bir yabancı karşıtı milliyetçiliği” (Wolf 1969) ortaya çıkardı. Bir o kadar ilgi çekici bir biçimde, her iki savaş da yine Çin’deki kargaşa açısından önemli etki gösterdi, “Çin milliyetçiliğinin büyümesinde önemli bir gelişme olan” (Lazzerini 1999: 13) Dört Mayıs Hareketi, Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra müttefiklerin kararlarına karşı çıkmak için başlatılan büyük bir grev dalgası sırasında (Selden 1983) ortaya çıktı. Çin’deki iç savaş 1946’da, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra yeniden başladı; Japonya’ya ve Çin’in çoğunun uzun süredir Japonlar tarafından işgal edilmiş olmasına karşı verilen mücadelenin bitmesi, yeniden ülkenin kendi meselelerine ilgi gösterilebileceği anlamına geliyordu.

Çin’in devrim mücadelesi, sistem karşıtı hareketler arasındaki işbirliği ve zıtlaşmaların oluşturduğu bir nevi mikrokozmos ortaya koyar. Örneğin, Guomindang 1923’te Sovyetler Birliği ile resmi bir ilişki kurdu ve danışman değişimlerinde bulundu. Erken dönem milliyetçi-Sovyet ilişkisinde Çinli komünistlerin bir tür “ikinci taraf” oldukları durumda bile (Wolf 1969),[71] Bolşevikler Çinli komünistler üzerinde ilk yıllarda önemli etki sahibi oldular. Devrimci durumdaki partiler arasında doğal olarak var olan zıtlıkları örnekleyen bir şekilde, Çin’deki milliyetçiler ve komünistler 1927’de Chiang Kai-Shek’in komünistlerin aleyhine dönmesinin ardından yollarını ayırdılar. Komünistlerin Mart 1934’te Mao önderliğindeki ünlü Uzun Yürüyüş’leri, onlar adına Guomindang kuşatmasından kurtulmak için

bir çabaydı. Çin'deki devrimci süreç, dahili ve harici sistem karşıtı aktörlerin birlikte ve birbirine karşı çalışma yollarını gözler önüne seriyor.

Çin'in sistem karşıtı etkisi, baştanbaşa Asya'ya ve sonunda dünya çapına yayıldı. Mao ve komünistler, Milliyetçi Devrim'in ve Chiang Kai-Shek'in darbesinin külleri üzerinde köylülüğe odaklanan yeni bir devrimci değişim stratejisi benimsediler. Bu strateji tüm Asya'da (nihayetinde dünya çapında) ilgi gördü ve 1917-1968 döneminde ortaya çıkan pek çok bağımsızlık mücadelesi tarafından benimsendi. Çin'deki devrimin sistem karşıtı hareketler açısından başka bölgelerde yarattığı toplam etki hafife alınamaz boyutlardadır. Devrimin Asya'da devlet iktidarını ele geçirmekte gösterdiği başarı, Rus Devrimi'nin başarılarını kuvvetli bir şekilde tekrarladı ve sistem karşıtı hareketler açısından devlet iktidarı stratejisini takviye etmiş oldu (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 1989).

Pek çok şekilde Çin, bu zaman zarfında devrimci ideal olarak görüldü, dünya çapındaki sistem karşıtı hareketler açısından hakiki devlet haline geldi. Mao'nun değişimi gerçekleştirmek için şiddete ve devrime duyduğu inanç, reformist parlamentarizmin giderek yaygınlaştığı bir zamanda, dünya sistemi çapındaki istekli devrimciler için radikal bir seçenek sundu. Mao ve onun Kızıl Kitap'ını okuyanlara göre, "Fransız ve İtalyan komünistlerinin yaptığı gibi, burjuva devletin parlamenter etkinliğine katılmak yalnızca burjuva kurumlarını meşrulaştırmaya ve kitlelerin devrimci heyecanını söndürmeye hizmet ediyordu" (Morris 1994: 82). 1950'lerde Sovyetler Birliği'nin yol açtığı hayal kırıklığının artmaya başlamasıyla −özellikle Kruşçev'in Stalin'i ve Sovyetler Birliği'nin 1956'da Macaristan'ı işgalini kınayan konuşması tahrip edici etki yaratmıştır− Çin-Sovyet ayrılığı, pek çok sistem karşıtı hareket arasında Çin'in önemini pekiştirdi. 1960'ların sonundaki Kültür Devrimi ile birlikte Çin'in önem düzeyi "yeni" bir dizi sistem karşıtı aktör açısından da tekrar vurgulanmış oldu. "Memurlar diktatörlüğü"nü (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 1989: 106; ayrıca bkz. Selden 1995) hedefleyen yeniden dirilmiş bir işçi sınıfını arkasına alan Kültür Devrimi, şu anda iktidar mevkilerinde bulunan, artık "memurlar" haline gelmiş "eski" sistem karşıtı hareketlerin temsilcileri tarafından verilen kararlara karşı gelmek için "Yeni Sol"un ortaya çıkmaya başladığı bir zamana denk geldi. Rusya devrimci bir ideal olarak solmaya devam ettikçe, işçi ve sosyalizm hareketleri dünyanın çoğunda sistem içine

çekildikçe, devrimci Çin 1945'ten sonra Asya'da ve dünyanın her yerindeki radikaller açısından giderek artan bir öneme kavuştu.

Asya ve Pasifik'te Savaş ve Bağımsızlık

Bu zaman zarfında Asya'daki hikâye Çin'den de oldukça gerilere gider, zira İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok Avrupa sömürgesi, sömürge karşıtı duygularla çalkalanmıştı. Bir zamanlar sistem karşıtı hareketler olan oluşumların, Avrupa'da örgütlü partiler olarak meşru siyasi alana dahil olmalarıyla birlikte buradaki mücadeleler daha da çetrefilli hale geldi, isabetli bir örnek vermek gerekirse:

Komünizm, sosyalizm ve sömürge karşıtı devrimler, yirminci yüzyılın önde gelen aktörlerinden oldular. Zaman zaman birbirini tamamlar nitelikte, zaman zaman birbirlerine muhalif konumdaydılar. İlk Çinhindi Savaşı'nda (1945-1954) her iki özelliği de gösterdiler. Vietnam'daki komünistler, sömürge karşıtı mücadelenin ön saflarındaydılar ve aynı zamanda Fransa'daki komünistler ve sosyalistler de, benzer veya farklı, çeşitli tepkiler veriyorlardı. (Rice-Maximin 1986: ix)

Vietnam'da, Endonezya'da ve Asya'nın diğer bölgelerindeki devrimler, sömürgeci güçlere ve hem bu bölgedeki hem de dışarıdaki hareketlerin ne istediklerine dair yürütülen tahminlere kuvvetle karşı çıktılar. Herhangi bir yerellikteki radikal örgütler genellikle, sömürgeci bağımsızlık talepleri ve kendilerinin devlet iktidarı arzuları ile ülkelerinde siyasi katılım seçenekleri arasında bir seçim yapmaya zorlandılar. Asya'daki pek çok mücadele, Sovyetler Birliği ile ABD arasında giderek büyüyen Soğuk Savaş ortamında, devrimci ve karşı-devrimci güçler arasındaki savaş meydanları haline geldi. ABD'nin Vietnam'ı işgali, bu bağlamda öne çıkıyor. Afrika'daki sömürgelerde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir anti-emperyalizm patlama yaptı ve bağımsızlıkla, yeni devletlerin oluşmasıyla sonuçlandı.

İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi yine büyük önem taşıyor. Savaş sırasındaki Japon işgali deneyimi, imparatorluğa karşı olan pek çok hareketi savaştan sonra Asya ve Pasifik boyunca birbiriyle ilişkilendirdi. Bu işgalin −Endonezya'daki, Filipinler'deki, Çinhindi'ndeki ve başka bölgelerdeki Japon birliklerini desteklemek için pirinç ikmalinin zorunlu tutulması da dahil olmak üzere− talepleri, direnişi ateşleyecek olan kırsaldaki köylüler

ve şehirli nüfus üzerinde ağır baskılar oluşturdu. Malezya'da Malay Halkının Japon Karşıtı Ordusu, Japon emperyalizmine karşı sert direniş göstermesi sebebiyle büyük önem kazandı. Asya çapındaki isyanlar, kırsal nüfustan yaygın destek gördü ve böylece Mao'nun Çin'de köylüler üzerine odaklanmasına benzer sosyal-yapısal faktörler üzerine kilitlendi. Örneğin Endonezya'daki milliyetçiler, Çinhindi'ndeki Viet Minh ve Filipinler'de Hukbalahap ülkelerindeki köylü nüfusunun kilit mahiyetteki desteğini kazandılar ve değişime yönelik savaş sonrası çabalarda önemli ağırlık edindiler. Japon işgali Çin'de, Filipinler'de ve Çinhindi'nde, köylüleri, diğer gruplar ve liderleri işbirliği yaptığı sırada Japonların ilerlemesine aktif olarak direndikleri görülen komünistlerin tarafına çekmekte önemli bir katalizör vazifesi gördü (Wolf 1969; Bradley 1999, 2000).

Asya'nın her yerinde patlak veren kırsal isyanlar ve ortaya çıkan daha geniş kapsamlı devrim olasılıkları, yukarıdaki koşullarla Avrupa güçleri üzerindeki siyasi ve ekonomik baskıları birleştirerek, "sanki kısa bir anlığına Güneydoğu Asya toplumları dışarıdan emir gelmeden kendi geleceklerini şekillendirmeye başlayabileceklermiş gibi" (Anderson 1972: xii-xii) bir görüntü ortaya çıkardı. Elbette hafifletici sebepler −zayıflamış fakat hâlâ güçlü Avrupa devletlerinin sömürge varlıklarını elde tutmaya yönelik kuvvetli arzuları, Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki Soğuk Savaş mücadeleleri− bu tür başlangıçların kısa süreli olduğu anlamına geliyordu, fakat Asya genelinde direniş ve devrim 1945'ten sonra imparatorluğun sona ermesiyle sonuçlandı.

Asya'daki savaş sonrası sömürge karşıtı, milliyetçi ve/veya komünist mücadeleler dalgası önemli bir tarihi önümüze koyuyor. Hindistan, uzun sürmüş bir mücadeleden sonra 1947'de bağımsızlığına kavuştu. 1945'te gençler tarafından idare edilen milliyetçi bir devrim Endonezya'da patlak verdi ve Hollandalılar 1949'da yasal egemenliği Sukarno yönetimindeki Endonezyalılara verince sona erdi. Endonezya'daki devrim ilginçti, çünkü Hollanda sömürge rejiminin çöküşü, Japon işgaliyle birleşerek devrim taleplerini uyandırmıştı. Endonezya ve tüm dünyadaki milliyetçiliğin bir cisimleşmesi olan Sukarno, devrimin başarısızlıklarından ortaya çıktı (Anderson 1972). Sukarno ayrıca ABD'nin karşı-devrimci duyarlılığını da üzerine çekti ve sonunda ABD tarafından desteklenen bir darbeyle karşılaştı. Ancak 1960'ların başına gelindiğinde, Endonezya Komünist

Partisi (PKI) dünyadaki en büyük yönetimde olmayan Komünist Parti haline geldi. PKI ile ilişkili olan Filipinli radikal Jose Maria Sison, Endonezya'da eğitim görürken PKI ile temas kurmasının ardından 1968'de Filipinler Komünist Partisi'ni kurdu (Morris 1994). 1946-1953 yılları Filipinler'e, bu defa yine ABD tarafından desteklenen görece zayıf bir devlete karşı "başarısız olmuş" bir isyanı, Huk İsyanı'nı getirdi.

Onyıllar süren sömürge karşıtı direnişin ardından, 1945'te Vietnam'da Ağustos Devrimi gerçekleşti. 2 Eylül 1945'te Ho Şi Min, Vietnam'ın sömürge yönetiminden kurtulduğunu ilan ederek, "ilk sömürge sonrası bağımsız Vietnam devletinin devrimci liderliğini iktidara getiren Ağustos Devrimi'nin başarılı sonuçlanışını belirtti" (Bradley 1999: 23; ayrıca bkz. Bradley 2000; Short 1989). İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları önemlidir çünkü Çinhindi'ndeki sömürgeci güç Fransa, savaş tarafından ciddi bir biçimde zayıflatılmıştı. Benzer bir şekilde, Japon işgaline etkin bir şekilde direnen Viet Minh, Japon yönetimi sona erdiğinde oldukça iyi bir konumda kaldı (Wolf 1969).

Elbette Vietnam'daki mesele bu kadar basit değildi ve 1945 yılı, komşu devletleri de içeren uzun süreli bir anti-emperyalist direnişin yalnızca başlangıcı oldu. 1945'te Potsdam'da, Truman, Churchill ve Stalin Vietnam'ı on altıncı paralelden bölerek Kuzey'i Amerikan yardımıyla Çin'e, Güney'i de Büyük Britanya'ya bıraktılar. Bu bölümleme ve dış müdahale, Vietnam'da sahnenin savaş için hazırlanmasına yardımcı oldu. 1946'da Viet Minh ile Çinlilerin ayrılmasından sonra buraya geri dönmüş Fransızlar arasında savaş başladı.[72] 1954'te Fransızlar Dien Bien Phu'da "öyle büyük bir yenilgiye uğradılar ki savaşı sürdüremez hale geldiler" (Wolf 1969: 187) ve bu da sistem karşıtı direniş tarihinde oldukça sembolik bir an oldu. ABD, komünizmin yayılmasını bastırmaya dönük açık niyeti doğrultusunda, Güney'deki Diem hükümetinin yanında savaşa girdi ve sonuçta ancak 1970'lerde yüzleştiği aşağılayıcı yenilgi sonucunda savaştan çekildi. Vietnam'ın kaybı, hiç de hafif olmayan bir şekilde, dünya sistemi üzerindeki ABD hegemonyasını sarstı, çünkü Soğuk Savaş'ın süper gücü abartılı askeri üstünlüğüne karşı savaşan bir komünist gerilla isyanına yenik düşmüştü. Savaşı devam ettirme süreci ve yurtta savaş karşıtı yeni bir aktivist dalgasıyla baş etmek zorunda kalmak, ABD liderliğinin dayanıklılığını sınadı − hatırlanmalıdır ki ("Makbul Toplum" refah

devletinden) Demokrat Başkanlar Johnson ve Kennedy, sırasıyla, ABD'yi savaşa sürüklemişlerdi ve askeri operasyonları artırmışlardı. Halliday'in de teyit ettiği gibi, "Vietnam… ABD hegemonyasının 1945 sonrası dönemde askeri, ekonomik ve siyasi düzeyde yaşadığı en şiddetli krizdi" (1999:199).

Bu dönemde ortaya çıkan ve pek çoğu savaştan sonraki yıllarda bağımsızlık hedefine ulaşan bu mücadeleler, hoşnutsuzluğun kökenlerinin izini genellikle sömürgecilik altında ulusal düzeyde gerçekleşen değişimler ile emperyalist güçlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yeni sömürgeci hırslarının kesişmesine dek sürebildiler (Walton 1984). Savaştan sonra bağımsız Asya devletlerinin birbiri ardına ortaya çıkışı, birbiriyle bağlantılı kritik sistem karşıtı mücadeleler dalgasını temsil eder. 1968'e gelindiğinde, dünyanın en fazla nüfusa sahip ülkelerinden bazıları bağımsızlıklarını kazandılar. Çin'de, Vietnam'da ve diğer bölgelerde komünistler sistemik kuvvetleri açıkça baskı altına aldılar ve aynı zamanda dünya çapındaki radikaller için model ve sembol teşkil ettiler.

Küba Devrimi

Bugünün mücadelelerinin sonucu çok önemli değildir.

Son tahlilde, bir ya da iki hareketin

geçici olarak yenilmesi önemli değildir

çünkü kesin olan şey, her gün daha da olgunlaşan

mücadele kararıdır, devrimci değişimin gerekliliğine ve

bunun kesinlikle mümkün olduğuna dair bilinçtir.

Guevara 1997: 161-62

Çin ve Vietnam'ın yanı sıra Küba Devrimi (1956-1959), bir dönüm noktası olarak sistem karşıtı tarihe ve dünya sistemi tarihine bir sınır çekip radikal ve hegemonik bakış açıları arasındaki farkları gözler önüne serer. 1945'ten sonra Batı Yarıküre'deki sistem karşıtı eylemliliği ele alan herhangi bir tartışma Küba Devrimi'ni (1956-1959), hiç değilse bu devrimin dünya çapındaki ulusal kurtuluş mücadelelerine yaptığı ciddi etkiden ve ABD hegemonyasına yönelttiği stratejik meydan okumadan dolayı konu edinmek zorundadır. İkinci başarılı Üçüncü Dünya devrimi olan (ilki 1949 Çin Devrimi'dir) Küba Devrimi'nin mirası, devrimci hareketlere ve liderlerine üç ders verdi: Bir, ordular halk güçleri tarafından yenilgiye uğratılabilir; iki, bir ayaklanma başarılı bir devrim için gerekli şartları sağlayabilir ve üç, kırsal alanı kullanmak silahlı direniş ve gerilla savaşı için en iyi seçenektir (Castro 1999). Ancak gerilla savaşının bu noktada taşıdığı önem, Castro'nun iktidarı ele geçirme, iktidarı elde tutma ve Batı Yarıküre'de başarılı bir sosyal devrimi gerçekleştirme başarısının öneminden daha azdır (Stavrianos 1981). İhtimaldir ki, şiddetli kurtuluş mücadelelerinin eşiğinde veya bu mücadelelere başlamış olan uluslararası devrimciler açısından Castro ve Guevara öncüyü sembolize ediyorlardı. Pek çok şekilde, bu durum da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'in sistem karşıtı hareketler üzerindeki devrimci etkisiyle benzerlik gösterir.

İdeolojik olarak Küba Devrimi iki cephede devrimci karakter taşıyordu. İlki, bu devrim Sovyetlerin şehirli proletaryanın devrimci güç olduğu yönündeki ideolojik dogmasını kırmıştı. Mao'nun Çin Devrimi'nden etkilenen Guevara, kurtuluş hareketlerinin pek çok lideri gibi, sosyalizmi sosyal adalete ve ekonomik eşitliğe ulaşmanın bir yolu olarak gören bir Marksist ideoloji varyantını kucakladı.[73] Bu birleşme, Kübalı devrimcilere "dünya sisteminden kültürel ve ekonomik olarak kopmanın" önemini ifade etti ve onlar için sosyalizm bu sonuca ulaşmanın aracıydı (Young 2001).

Küba Devrimi, kendisine yakın bölgelerde, yani Latin Amerika'da iki temel şekilde öncül teşkil etti. Öncelikle Küba, ABD'ye tarihsel itaatin zorunlu olmadığını açıkça ortaya koydu. Buradaki en iyi örnek, Castro'nun tazminat vermeksizin Amerikan mülklerini kamulaştırdığı ve kamu hizmetlerini, bankaları ve ulaşımı ulusallaştırdığı 1959 Tarımsal Reform Yasası'dır (García 2001). İkincisi, Castro'nun "Davut ve Golyat" tarzındaki karşı çıkışı, radikal reformun Latin Amerika çapında aslında mümkün olduğunu gösterdi. Daha da doğrudan söylenecek olursa, "Castro Panama, Nikaragua ve Haiti'deki sürgünler tarafından yürütülen istilalara destek verdi ama bunu inkâr etti; ancak kendisi Dominik Cumhuriyeti'ne yönelik Haziran 1959'da engellenmiş bir istila konusunda sorumluluk kabul etti ve kendi devrimini ihraç etmek için daha fazla çaba harcayacağı sözünü verdi" (Wright 2001: 31). Bütünlüklü olarak bakıldığında, Latin Amerika'nın tamamı Küba Devrimi'nden çok ciddi bir şekilde etkilendi. Yine Wright'ın belirttiği gibi, "Küba Devrimi sonrasındaki siyasi mobilizasyon ilk iki dalgadan (Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran) daha büyüktü ve fidelismo'nun etkisi Latin Amerika çapında daha yaygındı" (2001: 45).

Uluslararası anlamda, 1966'da Havana'daki Üç Kıta Konferansı belki de Küba Devrimi'nin uluslararası toplumdaki en geniş kapsamlı etkisini temsil eder. Bu konferans, daha sonraki bölümlerde ele alacağımız Bandung gibi, Avrupa sömürgeciliğine ve ABD emperyalizmine karşı dünyanın üç ayrı bölgesinde (Afrika, Asya ve Latin Amerika) verilecek küresel bir mücadeleyi temsil ediyordu. Young, Guevara'nın bu konferanstaki son açıklamasının[74] "genel enternasyonalist, kontr-hegemonik pozisyonun, emperyalizmin mülksüzleştirilmiş tebaası tarafından detaylandırılarak, güçlü ve ikna edici bir biçimde üç kıtadaki diğer halkları da

enternasyonalist bir perspektifle anlaşılması gereken küresel gerilla savaşı stratejisini kullanan yeni bir direniş cephesi oluşturmaya çağıran ilk an" olduğunu aktarıyor (2001: 213).

Castro ve Guevara'nın (ve daha önce Mao'nun) gördüğü şekliyle, sömürge karşıtı ve anti-emperyalist bir mücadele pasif bir direniş üzerine oturtulamazdı. Silahlı gerilla savaşı, kurtuluşu sağlayan kritik unsurlardan biriydi. Burada da devrimin merkez üsleri eski merkezlerden, özellikle Rusya'dan, Küba ve Çin gibi bölgelere doğru kayıyordu. Bu devrimin tarihsel özgüllüğü dikkate alındığında, Küba kendi adına bu zaman zarfında sistem karşıtı direniş tarihinde belirleyici bir an olarak ortaya çıkar. Bu tartışma şimdi, Asya ve Latin Amerika'dan, dünyanın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sistem karşıtı eylemlilik açısından üçüncü derecede önemli bölgesine doğru kayacak.

Afrika’da Milliyetçilik, Pan-Afrikacılık ve Bağımsızlık, 1945-1968

Milliyetçilik ve Pan-Afrikacılık prizmasından bakıldığında diaspora çapındaki siyahların mücadeleleri, ister reformist olsun ister devrimci, çeşitli halklar arasında dayanışma yaratmak için bir vasıta işlevi gördü. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Afrika’da görülen bağımsızlık mücadelelerinin çoğu sistem karşıtı olarak kabul edilebilir, çünkü yalnızca sömürgelerin sonlandırılması yoluyla modern dünya sisteminin siyasi iklimini değiştirmekle kalmadılar (bkz. Tablo 3.2), aynı zamanda kendilerinden sonra ortaya çıkacak hareketler için alan ve fırsat yarattılar (Wallerstein 1984: 84). İkinci Dünya Savaşı yine önemli bir rol oynadı, çünkü savaş bir yandan sömürgeciliğin sonunu geciktirdi ama bir yandan da bunu kaçınılmaz kıldı (Boahen 1987). Büyük oranda Birinci Dünya Savaşı’na benzer bir şekilde, yine yüz binlerce Afrikalı savaşa gönderildi ve savaştan sonra metropollerin kendi çabalarına verdiği karşılıklar nedeniyle hayal kırıklığına uğradı. Başka bir deyişle, İkinci Dünya Savaşı “Avrupalı güçleri zayıflatmaya ve sömürgelerdeki insanların siyasi bilincini artırmaya ciddi bir şekilde hizmet etti ve böylece savaşın sonu, sömürgelerin sona erme sürecinin başlangıcı oldu” (Mazrui 1977: 86-87). Savaşa karşı kızgınlık, İtalya’nın 1935’te Etiyopya’yı işgaline karşı hâlâ içten içe duyulan öfke ve yeniden dirilen Pan-Afrikacılık birleşerek, Afrika’da 1945’ten sonra milliyetçiliği ve bir bağımsızlık dalgasını beraberinde sürükledi.

Milliyetçiliği Afrika’da sistem karşıtı bir güç olarak anlamak, devam etmeden önce belli niteliklerin maddelenmesini gerektirir. Sömürgelerin sona erdirilmesi Afrika’da, görece barışçıl mücadelelerden uzun süreli ve şiddet içeren mücadelelere, reformist çabalardan devrimci çabalara dek pek çok biçim aldı. Örneğin milliyetçilik, değişik zamanlarda değişik insanlar açısından farklı anlamlar ifade etti: “Milliyetçilik nadiren bağımsız bir değişkendir, daha ziyade tepkilerin, arzuların ve çıkarların üzerinden ifade edildiği bir formdur. Gücü kendinden kaynaklanmaz, fakat çeşitli sosyal grupların duygu yoğunluğuna bağlıdır. Bu yüzden ne yaptığını bilen milliyetçi siyasetçiler, kitlelerin daha iyi bir hayat için duydukları arzuyu

dizginleyip kullanmadıkları sürece başarılı olamayacaklarını bilirler" (Füredi 1994: 21).

Bu şekilde, milliyetçilik, hareketlerin örgütlenmelerinde ve daha geniş halk toplulukları üzerinde değişim motivasyonunun ve arzusunun uyandırılmasında kapsayıcı çerçeve olarak görülebilir. Bu noktada radikal milliyetçi mücadeleler, devrimci sömürge karşıtlığı ve silahlı direniş −hareketlerin liderlikleri açısından devlet iktidarına giden yolun uzun süreli silahlı mücadeleden geçtiği ve genellikle deklare edilen "sosyalist" devletler ile sonuçlandığı durumlar− odak noktasına konulmalıdır. Ayrıca siyah milliyetçiliği ve Pan-Afrikacılık tamamen ayrı ve ikilik içerisindeki hareketler olarak görülemez, çünkü bunlar hareket liderleri ve takipçilerinin eylemleri yoluyla ideolojik olarak ilişkili hareketlerdi. Örneğin, daha önce ele aldığımız siyah milliyetçi ve Pan-Afrikacı mücadeleler kısmen sistem karşıtıdır çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sömürge karşıtı hareketler için temel oluşturmuş ve örgütsel altyapı yaratmışlardır.

Tablo 3.2

Afrika'da Bağımsızlık, 1945-1968

Yıl	Ülkeler
1951	Libya
1956	Sudan, Fas, Tunus
1957	Gana
1958	Gine
1960	Kamerun, Togo, Mali, Senegal, Madagaskar, Kongo (Demokratik Cumhuriyeti), Somali, Benin, Nijer, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo (Halk Cumhuriyeti), Gabon, Nijerya, Moritanya
1961	Sierra Leone, Tanzanya
1962	Ruanda, Burundi, Cezayir, Uganda
1963	Zanzibar, Kenya
1964	Malawi, Zambiya
1965	Gambiya
1966	Botsvana, Lesoto
1968	Morityus, Swaziland, Ekvator Ginesi

Afrika bağımsızlık mücadelesinin ön saflarında, sömürgelerin sonlandırılması sürecinde iki model ortaya çıktı, bağımsız devlete "görece" barışçıl geçiş ve silahlı mücadele. Bölgelerinin kontrolünü elde tutmak isteyen sömürge yönetimlerinin kullandıkları strateji ve taktikler ile Afrikalı milliyetçilerin kurtuluş talepleri çerçevesinde verdikleri tepkileri yan yana koyarak incelediğimizde bu durum oldukça belirgindir. Bu yönetim stratejileri, doğaları ne olursa olsun, bir yandan zaten istikrarsız olan bir çevrede istikrarsızlığı artırmaya yaradılar, diğer yandan da Afrikalıların siyaseten mobilize olmasına gerçekten katkıda bulundular. Bu noktaya varmak için işçi mobilizasyonuyla ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge politikasında görülen değişimle eşleşen Pan-Afrikacılığın ideolojik temellerinin, sömürgeci düzene geniş çaplı olarak son veren örgütlenmeye nasıl zemin teşkil ettiğine bakmamız gerekir.

1945'teki Beşinci Pan-Afrika Kongresi açıkça "diaspora kaynaklı üretim"i ve Pan-Afrikacılığın siyasi özelliklerinin birleşimini işaret eder. Bileşenler ise, Du Bois ve Williams'ın daha önceki kongreleri, Senghor ve Césaire'in negritude'u ve Garvey'in popülizmiydi.[75] Bu kongre ayrıca sömürge karşıtı direniş geleneğinin tam anlamıyla ortaya çıkışını sembolize etti ve sömürgelerin sona erdirilmesi için kıtalararası bir hareketin temelini attı (Cooper 2002; Young 2001). Padmore, Nkrumah ve Makkonen[76] tarafından organize edilen bu kongre, hareketi felsefi olarak yeniden tanımladı. Nkrumah, Kenyatta ve diğer Afrikalı milliyetçi liderler merkezi konumdaydılar ve ilk defa Afrika'nın kurtuluşu için çağrı yaptılar. Geiss'ın da onayladığı gibi, "Bir dizi başarısızlık ve hayal kırıklığının ardından Pan-Afrikacılık, Manchester kongresiyle zirveye ulaştı" (1974: 411). Yeni bir radikal Afrikalı milliyetçiler kuşağı, birkaçının ismini vermek gerekirse Nkrumah (Gana), Touré (Gine), Kenyatta (Kenya), Lumumba (Kongo), Ben Bella (Cezayir) ve Banda (Nyasaland), sömürgeci statükoya karşı çıkmak için hazırdılar.

Kongrenin liderliği Atlantik Bildirisi'ni kullanarak, savaştan sonra daha zayıf bir konumda olan sömürgeci güçlerin karşısına çıktı ve özyönetim istedi. Churchill'in Atlantik Bildirisi'nin yalnızca Mihver gerginliği için geçerli olduğuna yönelik tepkisi (Stavrianos 1981: 666), eylemliliği hükümetin rızası olmadan bağımsızlığı hayata geçirmeye teşvik etti. Gandhici yönteme dayanan şiddetsizlik/işbirliği yapmama temelindeki resmi beyan, sömürge karşıtı mücadele çağrısı amacıyla kitlelere doğrudan hitap edildiği durumlarda merkezi bir tema haline geldi. İlginç bir şekilde, bu zaman zarfında ABD'de büyüyen siyasi haklar hareketi de Nkrumah'nın "pozitif eylem" olarak adlandırdığı "şiddetsiz protesto eylemi" yoluyla değişimin peşindeydi. Afrika'daki erken dönem kurtuluş hareketleri ve ABD'deki siyasi haklar hareketi, liderlik tarzları ve hareket taktikleri açısından oldukça benzerlik gösteriyorlardı ve ikisi de "Hindistan'da İngiliz sömürgeciliğine ve emperyalizmine karşı iyi sonuç vermiş, birbirine benzer Gandhici taktikler kullandılar" (Assensoh ve Alex-Assensoh 1998: 26; ayrıca bkz. Frederickson 1995). Nkrumah'nın kongre hakkındaki kendi anlatımıyla:

Sömürge topraklarındaki şartlar hakkında raporlar dinledik ve Afrika sömürge sorununa yönelik hem kapitalist çözümler hem de reformist

çözümler reddedildi. Bunun yerine Kongre, şiddetsiz pozitif eylem taktiğini benimseyen Afrika sosyalizmi doktrinini oybirliğiyle kabul etti. Ayrıca İnsan Hakları Bildirgesi'nde belirtilen prensipleri de kabul etti ve Afrikalılara ve Afrika kökenlilere bulundukları her yerde siyasi partiler, sendikalar, kooperatif toplulukları ve çiftçi örgütleri kurarak siyasi özgürlük ve ekonomik ilerlemeyi desteklemeleri çağrısında bulundu. (1957: 52-53)

Afrika sosyalizmi çerçevesinde inşa edilmiş olan şiddetsizliğe dayalı ideolojik temel, görünüşte bir "üçüncü yol" ortaya çıkardı.[77] Pan-Afrikacılığın bu dönemdeki ortak ideolojisi siyah Marksist gelenekten ve sömürge karşıtı komünist aktivizmden doğmuş bir sosyalizmdi (Young 2001). Afrika'nın benzersiz sosyalizm türü, Afrika'nın sömürge durumunun özgüllüğünden doğmuştu. Bu durum ayrıca örgütlü işçiler, şehirli nüfus ve sömürge ekonomileri içerisindeki konumları kendilerine muazzam güç sağlayan Afrika çapındaki elitler için ilginç bir sömürge karşıtı rolü de içeriyordu.

Savaş Sonrası Değişim: Afrika’nın Erken Bağımsızlaşma Sürecinde

İşçiler ve Sömürge Elitleri

Yirminci yüzyıl başında Avrupalıların sömürge toplumları hakkındaki kavrayışı arkaik ve statik bir kavrayıştı. 1920’lere gelindiğinde “uygarlaştırma misyonu” sona ermişti ve sömürge otoriteleri Afrika’yı bir “kabileler ve gelenekler” gruplaşması ve metropol tarafından yatırım yapılmaması gereken sömürülebilir bir işgücü kaynağı olarak tanımlamaya başlamışlardı (Cooper 2002: 18). Ancak sömürge yönetiminin ilk yıllarından itibaren küçük sayılardaki şehirli ücretli işçi grupları bile yalnızca sömürge ekonomilerini tehdit etmekle kalmadı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki direnişin örgütsel temelinin inşa edilmesine de yardımcı oldu (Young 2001). Grev dalgaları ve madenlerdeki, demiryollarındaki ve limanlardaki işçi kaynaklı kargaşalar tarafından yaratılan ve 1930’lar ve 1940’lar boyunca gelişen istikrarsızlık İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kalıcı oldu ve yayıldı.

Sömürge politikasındaki daha iyi maaşlar, eğitim, sağlık hizmeti ve sosyal hizmetler gibi kalkınma stratejileri ve sömürge politikasının sonraki değişimleri, niyetlerinin aksine, Afrikalıların siyasi olarak mobilize olmasına şüphesiz yardımcı oldular.[78] Sömürge sınırlarını da aşan çeşitli modeller ortaya çıktı. Artan şehirleşme, yükselen ve eğitimli bir orta sınıf ve geleneksel dinsel ilişkiler şu veya bu şekilde Afrika’da siyasi mobilizasyonu ve dayanışmayı büyüten ve işleyen yaygın öğelerdi (Hodgkin 1957: 31).

İngiliz ve Belçika sömürgelerinde, sömürge insanlarının hükümet düzeyinde herhangi bir siyasi temsili yoktu, bu insanlar vatandaş değildi ve vatandaşlık hakkının geleceğine dair herhangi bir belirti de yoktu. Bu sömürgelerde yeni bir tür sömürge yöneticisi ortaya çıktı. Bu yöneticilerin geleneksel şeflerden desteklerini çekip eğitimli ve şehirli elitlere yaklaşmaları, Afrika liderliğinin kendi siyasi taban bölgesini geliştirmesini

mümkün kıldı. Sömürge yönetimleri, ataerkillik ve kalkınmacı sömürgecilik arasında bocalarken yeni bir milliyetçi liderlik, kitleleri mobilize etmek yönünde çalışmaya devam ediyordu. Birincil hedef devlet iktidarını ele geçirmek ve "iktidara gelindiğinde de, devletlerarası sistemde kendi devlet yapılarını güçlendirmekti" (Wallerstein 1984: 83).

Örneğin Altın Sahili'nde Nkrumah süratle siyasi bir mücadele zemini hazırlıyordu. 1948'e gelindiğinde yaygın hoşnutsuzluk, grevler ve kırsal ajitasyon İngiliz sömürge yönetimini tehdit ediyordu. Nkrumah'nın siyasi mücadele zemini ilk başta Birleşik Altın Sahili Kongresi (UGCC) içinde kök salmaya başladı ancak daha sonra şehirdeki işçiler ve daha az eğitimliler arasında da destek buldu. Bu Kongre'den ayrılarak 1949'da kurulan Kongre Halk Partisi, "hemen şimdi özyönetim" çizgisini savundu ve Nkrumah'nın bağımsızlık için şiddetsiz mücadeleyi savunan tutumu İngiliz yöneticiler arasında da destek buldu. Robinson'un açıkladığı gibi, "Şiddetsiz kitle eylemi Siyah mücadelesini küçük burjuvanın, ancak radikal küçük burjuvanın kucağına sürükledi. Kitle hareketi ile emperyalizmin temsilcileri arasında arabuluculuk yapanlar onlardı" (1983: 274).[79]

1957'de Altın Sahili, Gana içinde bağımsızlık kazandı ve bu, Afrika çapında ve daha geniş diasporada büyük yankılar uyandırdı. Martin Luther King Jr. ve diğer yurttaşlık hakları hareketi liderleri bile bağımsızlığa tanık olmak için Gana'ya davet edilmişler ve gelmişlerdi (Assensoh ve Alex-Assensoh 1998). Britanya kontrolündeki Batı Afrika'nın çoğu Gana'nınkine benzer bir bağımsızlık yolu izledi. Fransız topraklarında Senegal'den Senghor, Fildişi Sahili'nden Houphouët-Boigny ve Fransız Ginesi'nden Touré, vatandaşlık ve kimlik dilini kullanarak bir taraftar kitlesi ve siyasi destek topladılar. Sömürge sistemi dahilinde verilen bağımsızlık mücadelelerinin bu önemli liderleri, sonunda sömürge sonrası siyasi aygıtın başına seçimler yoluyla geçtiler.

Esasında proleterleştirme, şehirlileştirme ve kitlesel grevler ile sivil itaatsizlik gibi siyasi seferberlikler bu sömürge topraklarında istikrarsızlık yaratarak buraları sömürge idarelerinin kontrol edemeyeceği hale getirdiler. Birleşmiş Milletler'de artan sömürge karşıtı konumlanma ve ABD'nin varlığını sürdürmekte olan sömürgeci imparatorluklara karşı takındığı Soğuk Savaş tutumu ile birleşen bu etkenler, sömürgelerin hızlı ve görece

barışçıl bir şekilde bağımsızlaşmasına yol açtı (Macqueen 1997). Sahra'nın güneyinde, sömürgelikten kurtulan ilk ülke Gana'ydı ve 1960'ların ortasına gelindiğinde Britanya kontrolündeki Batı Afrika'nın tümü sömürgelikten kurtulmuştu. 1960'ların sonuna gelindiğinde, Fransız kontrolündeki Batı Afrika ve Ekvatoral Afrika'daki tüm sömürgeler bağımsızlıklarını kazandı − biri hariç hepsi Birleşmiş Milletler'e üye oldu (Stavrianos 1981: 667-68). 1957 ve 1967 arasında 32 ülke siyasi bağımsızlığını kazandı ve Afrikalıların yönetimine girdi.

1958'de Nkrumah, Akra'daki ilk Afrika Halkları Konferansı yoluyla Pan-Afrikacılığı yeniden canlandırmaya teşebbüs etti ve bu önemli bir toplantıydı; çünkü direniş hareketlerini bir araya getirmişti ve daha zor mücadelelerin (Kenya ve Kongo) başka hareketler ile bağlantı kurmasına imkân tanımıştı (Campbell 1994). Fakat 1961'de, sonunda 1963'te Afrika Birliği Örgütü (OAU) ile birleşecek olan Casablanca grubunun oluşmasıyla birlikte Pan-Afrikacılık dönüp dolaşıp aynı noktaya geldi. "Devlet merkezli Pan-Afrikacılık OAU olarak kurumsallaşınca" (Cooper 2002: 184), Nkrumah, "Afrika Birleşik Devletleri" için başlattığı kampanyayı askıya aldı. Bağımsızlığın yarattığı heyecan dalgası sona ermişti ve bir metropol gücüne bağımlı olmak, Afrika'nın yeni devletlerinin omuzlarına binen yeni-sömürgeci yüklerle kıyaslandığında hafif kalıyordu.

Değişim halindeki siyasi bağımsızlığın sonuçta ortaya çıkardığı şey, eski sömürgelerine ekonomik olarak bağımlı milliyetçi rejimler oldu. Gana, Mali, Tanzanya, Zambiya ve özgürlüğüne yeni kavuşmuş birkaç devlet daha açıkça sosyalizmi benimsediklerini beyan ettiler − ancak eşitlikçi sosyal politikaları veya millileştirilmiş ekonomiyi yeni sömürgeciliğin baskısı altında gerçekleştirmenin zor olduğunu gördüler (Hughes 1992). Milliyetçi liderlerin vizyonuyla ilgili bir diğer problem, bunların sömürge sınırlarını yeni devletleri için aynen kabul etmeleri oldu. Young'a göre, sömürgelerin bağımsızlaşmasından sonra ortaya çıkan şey, "geride ayrı devletlerden oluşan bir küme bırakan balkanlaştırma" oldu (2001: 240).

Bu dönemin sonuna gelindiğinde bu rejimlerin çoğu ciddi zorluklar altındaydı ve Pan-Afrikacılar ile sosyalist Nkrumah, 1966'daki bir darbe yoluyla iktidardan düşmüşlerdi. Bu sıkıntıların işaretleri daha önceleri bile görülebilir haldeydi. Pan-Afrikacılığın aynı zamanda hem "zafer" hem de

“ölümcül yenilgi” yılı olan 1960 yılında Afrika’nın neredeyse yarıdan fazlası bağımsızdı (zafer), ama aynı yıl yaşanan Kongo krizi sonunda Patrice Lumumba suikastına yol açtı (yenilgi) (Masilele 1994). Ancak sömürgelikten kurtulma süreci dikkate alındığında Britanya ve Fransa’nın gerilla savaşı ile yaşadıkları tecrübe (Kenya ve Cezayir) bu devletleri sömürgelerden çekilme konusunda daha “istekli” hale getirdi. Buna rağmen, bu tür bir “isteklilik,” Britanya, Fransa, Belçika ve İtalya’yı Portekiz’den ve uzun süren bir silahlı mücadelenin 1970’lerde veya daha geç bağımsızlıkla sonuçlandığı Güney Afrika’dan farklı kılar. Tartışmamız şimdi de Afrika’daki sömürge karşıtı silahlı direnişe yöneliyor.

Afrika’da Silahlı Mücadele ve

Sömürge Karşıtı Milliyetçilik, 1945-1968

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sistem karşıtı hareketler tarafından yurtlarına sürüklenmiş güçlerin yerleşik bulunduğu merkez bölgeler boyunca yaşanan iktidar değişiklikleri, kesinlikle sömürge dünyasında milliyetçiliği ve buna bağlı işçi eylemliliğini artıracak birtakım dengesizliklere yol açmış görünüyor. Dünya savaşı şartlarında iyice gelişmiş olan liberal ideolojinin geniş bir biçimde benimsenmesi milliyetçi, Pan-Afrikacı ve diğer türden örgütler arasındaki dayanışma için teşvik edici bir etken oldu. Evrensel özgürlük temaları emperyalist güçlerde yankı bulmuştu çünkü bu güçler savaş çabaları için sömürgelerdeki insanların yardımını istiyorlardı.[80] Bu yüzden Atlantik’in her iki tarafında da evlerine dönen savaş gazileri ekonomik ve sosyal adalet istiyorlardı. Sömürgelerdeki insanların bu dönemde artan siyasi bilinçleri ile yerel düzeydeki önemsiz uzlaşılar, şiddetli değişim dalgasından kurtulmak için yetersizdi. Milliyetçiliğin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra zirve yapmasıyla birlikte tüm Afrikalılar, kurtuluşlarını zor yoluyla elde etmek için fazlasıyla hazırdı.

Afrika kıtasındaki (ve gerçekten de tüm sömürge dünyasındaki) istikrarsızlığı vurgulamak için sayısız örnek mevcuttur. Silahlı mücadele, kendi rejimlerindeki statükoyu her ne pahasına olursa olsun sürdürmek isteyen katı imparatorlukların yol açtığı bir sonuçtu. Çok sayıda yerleşimcinin varlığı, sıklıkla sömürgelikten kurtulma sürecini şiddet kullanmaya itti. Mısır, 1952’deki bir askeri darbe sonucunda bağımsızlığına kavuşan ilk devlet olmakla birlikte, Cezayir 1954’ten 1962’ye dek Fransa’dan bağımsız olabilmek için kanlı bir devrim savaşı yaşadı. Cezayir’deki devrimi, dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleşmekte olan devrimlerin bağlamı dışında anlayabilmek mümkün değildir. Fransızların Vietnam’daki Dien Bien Phu yenilgisi, Cezayirliler için direnişin mümkün olduğuna dair bir işaret oldu (Gilly 1965). Aynı şekilde, Cezayir Devrimi de Afrika’da ve diğer bölgelerdeki sömürgelikten kurtulma süreçleri için bir işaretçi oldu. Cezayir mücadelesinin vücut bulmuş hali olan Frantz Fanon,

bu değişimi şu şekilde ifade eder: “Sömürge halklarının kurtuluş süreci aslında kaçınılmazdır. Fakat Cezayir halkının mücadelesi, hem şiddetiyle hem de bütünsel karakteriyle öyle bir biçim almıştır ki, diğer sömürgelerin gelecekteki mücadelelerinde belirleyici bir etkiye sahip olacaktır” (1967 [1988]: 104). Çatışmanın şiddeti ve uzun süreli doğasıyla birlikte, Afrika’daki diğer yerlerde görülen bağımsızlığın görece barışçıl yollarla ve beklenmedik bir zamanda birden bire elde edilmesi olgusu sona ermişti.

Kenya’nın sömürgelikten kurtulma süreci de sürüncemeli ve şiddetli bir meseleydi (İngiliz yöneticilerin retoriğine ve bunun sonucunda yarattıkları korku atmosferine rağmen, bu şiddet genellikle Kenyalılar için geçerliydi). Kenya’daki Mau Mau –direniş bu şekilde biliniyordu– kökenlerini Afrikalılara ekilebilir arazinin yarısından azını bırakan uzun bir arazi gaspı tarihinden almaktaydı (Rotberg 1963). 1952’de şehirde huzursuzluğun ve kırsalda şiddetin artışıyla birlikte, sömürgede olağanüstü hal ilan edildi. Bağımsızlığın Jomo Kenyatta önderliğinde ilan edilmesi 1963’te gerçekleşebildi. Cezayir’de olduğu gibi, Mau Mau da vahşice bastırıldı.

Birlikte ele alındıklarında Cezayir ve Kenya, Fransa ve Britanya’yı (Afrika’nın diğer yerlerindeki milliyetçilerin yararına çalışan) sömürge karşıtı milliyetçilere karşı siyasi bir çözüm olarak “şiddet” ve “güç” kullanımı konusunda sürdürdükleri tutum hakkında yeniden düşünmeye iten uzun süreli silahlı mücadelelerdi. Her ne kadar Cezayir ve Kenya’da bağımsız devlete geçiş fırsatı geç gelmiş olsa da −yerleşimcilerin sayılarının çokluğu dolayısıyla gecikmişti− Fransızları ve İngilizleri küresel baskılarla birleşerek “kontrollü” bir sömürgelikten çıkış süreci hakkında müzakere etmeye zorlayan deneyim buydu (Füredi 1994; Wallerstein 1986).

Gine-Bissau, silahlı mücadelenin üçüncü örneğini sunar. Gine-Bissau, Portekiz’deki siyasi rejimin diktatörlük olduğu bir dönemde, Portekiz sömürgelerinde baskıcılığın yaygın biçimde etkili olması sebebiyle ilginçtir. Baskı yüzünden, üç Portekiz sömürgesinde de (Angola, Mozambik ve Gine-Bissau) siyasi mobilizasyon yeraltı hareketleri şeklinde yürütüldü. Lizbon’un tepkisi denetimi daha da sıkılaştırmak yönünde olunca, değişimin temsilcileri olan devrimci milliyetçiler aynı şiddete maruz kaldılar.

Küresel bir perspektiften bakıldığında Gine-Bissau ayrıca sömürgeci güç, dünya ekonomisi hegemonu (yani ABD) ve sömürge karşıtı milliyetçiler arasındaki ideolojik karşıtlıkları gözler önüne seren çarpıcı bir örnek de teşkil eder. Cezayir ve Gine-Bissau'daki silahlı ve şiddetli bağımsızlık mücadelesi göz önüne alındığında en ilginç mesele, Cezayir'de Fanon ve Gine-Bissau'da Amílcar Cabral gibi devrimci aktörlerin, Nkrumah gibi daha önceki milliyetçilerden çok daha farklı bir şekilde, devrim vizyonunu savunmak ve kuramlaştırmak üzere pratikte ortaya çıkmalarıdır. Fanon'un Yeryüzünün Lanetlileri (1963) kitabında şiddeti özgürlüğe kavuşmak için gerekli bir güç olarak savunması, yeni bir radikaller kuşağına yeniden motivasyon sağladı. Bu zaman zarfında Güney Afrika'da Nelson Mandela, Robert Sobukwe ve Walter Sisulu, yerleşimci yönetimine ve apartheid'a karşı daha militan mücadeleyi talep eden yeni bir liderler kuşağı olarak ortaya çıkıyordu. ABD'de siyahlar, daha önceki yurttaşlık hakları hareketinin liderlerinden devraldıkları, şiddetsiz, Gandhici değişim yaklaşımından gitgide daha çok hayal kırıklığına uğruyorlardı. Hem Fanon hem de Cabral, (yine Mao ve Guevara'yı hatırlatan bir şekilde) köylülerin devrimci bir güç olarak önemini vurguladılar. Fanon'un küçük burjuva eleştirisi −onları bağımsızlıktan sonra devrime ihanet edecek kesim olarak görüyordu− Afrika'da erken dönemlerde elitlerin itici güç olduğu sömürgelikten kurtulma süreçlerine karşı çıktı (ama aynı zamanda ileriyi gören bir eleştiri olduğunu da kanıtladı, zira bağımsızlıktan sonra pek çok lider başarısız başkanlar ve en kötü ihtimalle küçük diktatörler oldular). Amílcar Cabral'ın Gine'nin kurtuluşu amacıyla dünya çapında destek elde edebilmek için verdiği başarılı mücadele de imparatorluğun ana yapısındaki çatlakları işaret ediyordu. Fransa'da, Cezayir ve Vietnam birleşerek Fransız devletinin niyetlerine meydan okuyorlardı ve buna bir de şimdi iktidarda olan Fransız komünistleri katılmıştı. Fanon'un değerlendirmesiyle, "Batı'nın bir sömürge ülkesi üzerindeki haklarına yönelik her saldırı… Batı dünyasının bir zayıflayışı olarak tecrübe edilir" (1967 [1988]: 124).

Yükselen milliyetçilikle birlikte Afrika kıtasının büyük kısmı, burada ele aldığımız dönemin sonuna gelindiğinde sömürgelikten kurtuldu. Ancak Portekiz imparatorluğu ve Güney Afrika'nın yerleşimci toplulukları Afrika'daki bağımsızlık dalgasına ayak dirediler; ancak bağımsızlık bu devletlere, 1970'lerde ya da daha geç olsa da, geldi. Burada yine, değişimin yolu şiddet ve yüzleşme oldu. İlginç bir şekilde Somali, Etiyopya ve diğer

birkaç devletin yanı sıra Portekiz sömürgeleri de bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz kendilerini bir şekilde “Afro-Marksist” olarak deklare ettiler ve Afrika’da sosyalizme dönük “ikinci dalga” değişimin temsilcileri oldular (Hughes 1992). Marksizmin bu farklı Afrika versiyonunun gelişmesindeki iki kilit olay muhtemelen Cezayir Devrimi ve Gine Devrimi, iki kilit düşünür de Fanon ve Cabral’dı (Masilele 1994). Bu gelişmenin sistem karşıtı yanlarına rağmen, tartışmamız şimdi buraya kadar ele aldığımız bağımsızlık çabalarının daha ziyade sistemik sonuçlarına doğru yöneliyor.

Bandung: Afrika-Asya İttifakı ve Bağlantısızlar Hareketi

Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki (genellikle yeni) bağımsız ulus-devletler, ABD ve Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında karşı karşıya geldikleri kutuplu bir dünyaya girdiler. Soğuk Savaş gerçekleri Asya'daki bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin çoğuna ağır yükler yükledi; Vietnam'daki (ayrıca Kamboçya ve Laos'taki) savaş ve Endonezya'daki Suharto darbesi, bölgedeki ABD müdahalesinin en açık iki örneğini oluşturur. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş bu devletlerin çoğu dünyanın kutuplu görünümünü kabul etmekte gönülsüz davrandılar, bunun yerine −bu tür devletler için zor veya imkânsız bir tezat olarak− giderek saflara ayrılan bir dünyada bağlantısızlar hareketini izlediler.

Dünyanın her bölgesindeki ülkeleri kucaklayacak şekilde büyüyen "bağlantısızlık, Soğuk Savaş şartlarında doğdu" (Kohli 1985: 15) ve bir yandan da "sömürge karşıtlığı ve anti-emperyalizm şeklinde ifade edilen savaş sonrası milliyetçilik güçlerinden ve ekonomik azgelişmişliğin ısrarcı problemleri" tarafından büyük oranda etkilendi (Kofele-Kale 1978: 253; ayrıca bkz. Keuneman 1976). Bağlantısızlığın, bağımsızlığına yeni kavuşan pek çok devlet için taşıdığı cazibe, İkinci Dünya Savaşı boyunca mücadeleyi zorlayan ortak bir şartlar dizisini yansıtıyordu. Bu ülkeler için bağlantısızlık şu anlama geliyordu:

Bir ülkenin siyaseti bağımsız olmalıdır, barış içinde bir arada yaşama ve bağlantısızlık prensiplerine dayalı olmalı veya bu tür siyasete yakınlık göstermelidir. Bir ülke ulusal kurtuluş hareketini desteklemelidir, herhangi bir kolektif askeri ittifaka katılmamalı, herhangi bir Büyük Güç ile iki taraflı herhangi bir ittifaka girmemeli ve herhangi bir dış güce kendi topraklarında askeri üs kurma izni vermemelidir. (Bondarevsky ve Sofinsky 1975: 50)

Bağlantısızlık, yeni ortaya çıkan bu devletlerin, iktidarı ele geçirmenin ve dünya sahnesine (ya da devletlerarası sisteme) "bağımsız" bir devlet olarak çıkmanın tehlikelerini tanıyışının bir işaretçisi oldu.

Afrika-Asya devletlerinin 1955 Bandung toplantısıyla güçlü bir şekilde ortaya çıkan bağlantısızlığın doğrudan kökleri savaş sonrası yıllara kadar uzanıyordu. 1945'te Ho Şi Min, Endonezya hükümetine, "sömürgeciliğe karşı her iki devletin de çabalarını birleştirmeye yönelik bir deklarasyon" önerisinde bulunmuştu (Kovalenko 1980: 18). Ayrıca 1945'te, Beşinci Pan-Afrika Kongresi, "Sömürge Halklarına Deklarasyon" metni yoluyla "sömürgelerdeki tüm insanların kendi kaderlerini tayin hakkını kabul etmişti" (Mathews 1987: 47).[81] 1947'de, ilk Tüm-Asya konferansı Yeni Delhi'de ve 1949'da on altı devletin Hollandalıların bu sömürgeden çekilmesini talep ettiği Endonezya Konferansı, yine Yeni Delhi'de düzenlendi (Muni 1982; Kovalenko 1980). Bağlantısızlık, sonuçta pek çok değişik devletin ve liderlerinin –diğerlerinin yanı sıra, Hindistan ve Nehru, Endonezya ve Sukarno, Mısır ve Nasır, Yugoslavya ve Tito, Gana ve Nkrumah– ortak vizyonundan doğdu.

Bandung'ta, bir zamanlar sistem karşıtı hareketler olup, artık bağımsız devletlerin liderleri haline gelmiş oluşumlardan geniş kapsamlı bir topluluk, devletleri (ve bağımsızlığına kavuşmak için çabalayan hareketleri) için ortak iddialar ortaya koyup ortak hedefler belirlemek üzere bir araya geldi. Bandung, "ciddi sembolik önem taşıyordu, çünkü çoğu sömürgelikten yeni çıkmış bu kadar çok ulusun Avrupalı güçler, Sovyetler Birliği ya da ABD ortada olmaksızın uluslararası ilişkiler konusunda bir araya geldikleri ilk örnekti" (Waters 2001: 154; ayrıca bkz. Wallerstein 1990). Bu yüzden Bandung, merkez devletleri ve emperyalist sermayeyi büyük oranda zora soktu (Amin 1990b). John Foster Dulles ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın gözünde Bandung, "ihtimaldir ki, Doğu Asya'dan Afrika'ya dek aşırı derecede Batı karşıtı ve sömürge karşıtı bir bloğun oluşmasına" sebep olabilecek bir olay olarak yer ediyordu (akt. Waters 2001: 165; ayrıca bkz. Prasad 1983).[82] Sovyetler Birliği ile Soğuk Savaş mücadelesine girmiş olan hegemonik ve yeni sömürgeci ABD için böylesi bir ihtimal gerçekten de can sıkıcıydı. Bu tür kaygılar, Sovyetler Birliği, Batı karşıtı eğilimlerinden dolayı Bağlantısızlar Hareketi'ne açıkça arka çıktığında ve Bağlantısızlar Hareketi de Sovyetlere karşı benzer eğilimler gösterdiğinde daha da arttı (Muni 1982).

Yine Amerikan siyaseti için can sıkıcı bir şekilde, komünist Çin de bağlantısızlık konusunda aktif bir ilgi gösterdi; belki de Afrika-Asya

dayanışmasını Çin'in tercihlerine daha yakın şekillendirmeye çalışıyordu. Zhou En-lai, Bandung müzakerelerine katıldı ve daha sonraları 1963-1964'te Afrika'yı gezerek on devleti ziyaret edip onları ikinci bir Afrika-Asya konferansı için ikna etmeye uğraştı. Gana'da, Nkrumah ve En-lai ortak bir tebliğ yayınlayarak, "dünyadaki tüm sömürge karşıtı hareketler saflarını kapatmalı ve sömürgecilik ile yeni sömürgecilik güçlerine karşı birleşik bir savaş başlatmalıdır," dediler (Shinde 1978: 66).[83] Bu gibi yollarla Çin ve Sovyetler Birliği, Çin-Sovyet ayrışmasında görünen derin farklılıklara rağmen, bu dönemde ABD hegemonyasına karşı tutumu desteklemek için bağlantısızlığa angaje olmayı denediler. Bağlantısız devletler ve liderleri de altta kalmayarak "çıkarları için Batı'ya karşı olan Doğu'yu oynadılar" (Kofele-Kale 1978: 258). Bandung ve bunu takip eden Belgrat, Kahire ve Lusaka'daki Bağlantısızlar konferansları, bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin farklı kıtalar boyunca (Belgrat'ta yirmi beş devletten Lusaka'da elli dört devlete) artışına tanık oldu.

Sistem karşıtı mücadelenin −bugün de var olmaya devam eden− kilit ikilemlerinden birisi şuydu: Stratejileri, bağlantısızlık da dahil olmak üzere, ekonomik bağımlılık gerçekliği ile devlet egemenliği denilen yasal kurmacanın karşıtlığını temel alıyordu (Kofele-Kale 1978). Bağlantısızlık, merkez bölgelerde işçiler ve sosyalizm tarafından sürdürülen stratejiler gibi, tam da doğduğu kaynaklardan gelen zayıflıklarla boğuştu. Farklı şekillerde, merkez bölgelerde işçilerin ve sosyalizmin devlet iktidarına kucak açması ve yakın tarihte sömürge olan topraklarda bağlantısız devletlerin ortaya çıkması, devlet iktidarının değişim yolu olarak benimsenmesinin sonuçlarıydı. Soğuk Savaş çağında ve sömürgeciliğin sonunda, bağlantısız devletlerin yaptığı gibi, iki süper gücü de içermeyen bir yol seçmek teoride, pratikte olduğundan daha kolay bir seçimdi. Bu genç ve bağlantısız devletlerin çoğu, ilk günlerden itibaren kendilerini beraberinde ciddi taahhütleri getiren ekonomik ve askeri yardımları kabul ederken buldular. Kendilerini bağımsızlığa kavuşturan kurtuluş hareketi liderleri kuşağının tüm iyi niyetlerine rağmen, bu yeni oluşan devletler kendilerini en başından itibaren devletlerarası sistemin entrikalarının ve eşitsiz mübadele bağlarının ortasında bulmuşlardı. Devlet iktidarını amaç edinmek yine bağlantısızlığın da bacağını kaptırdığı bir stratejik tuzaktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığına kavuşmuş devletlerin çoğunda, siyasi partilere dönüşmüş kurtuluş hareketleri de işçi hareketi ve sosyalizmin ayak izlerini takip

etmişlerdi. Amin'in tarif ettiği şekilde Bandung, "günümüzün üçüncü dünyasının ulusal burjuva projesiydi" (1990b: 113).

Afrika ve Asya'daki sömürgelikten kurtulma süreçleri sistem karşıtıydı, çünkü Avrupa imparatorluğunun son kalıntılarını da yok etti. Dört Özgürlük ve Atlantik Bildirisi ilkelerinin yanı sıra Afrika sosyalizmini ideolojik zemin olarak kabul eden Afrikalılar ve Asyalılar ayaklandılar ve kitleleri mobilize ettiler; ayrımcılığa son verilmesini, ekonomik ve eğitimsel reform yapılmasını, herkese oy hakkı tanınmasını talep ettiler (Cooper 2002). Kurtuluş mücadelelerinin yarattığı küresel baskı ve bununla ilişkili olarak Asya, Afrika ve Latin Amerika'da ortaya çıkan işçi hoşnutsuzluğu, Avrupalı sömürge yönetimlerini stratejilerinde değişiklikler yapmaya zorladı. Şüphesiz, bu hareketler suskun sömürge güçleri üzerinde baskı kurarak, imparatorluğun sonunun daha ani olmasına yol açtılar. Bağımsızlıktan hemen sonraki dönemde bu yeni devletlerin liderleri sosyalist hedefleri benimsediler ve hem kapitalizmin ekonomik önceliğini hem de Soğuk Savaş'ın kutuplu siyasetini açıkça reddetmeyi uman bağlantısızlık yolunu seçtiler. Görünüşte kısa bir süreliğine, bağlantısızlık ve Küba'nın Üç Kıta Konferansı, dünya çapındaki anti-emperyalist mücadeleleri bir araya getiren bir ağ oluşturdu.

Ancak bağımsızlık, aynı zamanda kapitalist dünya sistemini ve hegemon olarak ABD'yi de güçlendirdi. Bir zamanların kurtuluş hareketleri, şimdiki siyasi partiler, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki işçi örgütleri ve sosyalist örgütlere oldukça benzer bir biçimde, sıkı sıkıya devlet iktidarının yörüngesine ve modern devletlerarası sistemin entrikalar ağının içine çekildiler. Gelecek yıllarda bu yeni devletler, Angola'dan Vietnam'a, Soğuk Savaş mücadelelerinin savaş alanları olacaklardı. Şüphesiz, 1968'deki dünya −bir zamanlar sömürge olan (genellikle bağlantısız) bağımsız devletleriyle, Çin ve Küba'da komünizm ile ve merkez bölgeler boyunca işçilerin ve sosyalistlerin ideallerine faydası dokunan toplumsal uzlaşmalarla− 1917'de miras alınan dünyadan oldukça farklı bir yer haline gelmişti. İşçi mücadeleleri, sosyalist mücadeleler ve ulusal kurtuluş mücadeleleri tarafından bu zaman zarfında tecrübe edilen sıkıntılar, sistem karşıtı mücadelenin zorluklarını tekrar hatırlamamızı sağlar. 1917-1968 dönemindeki sistem karşıtı hareketlerin pek çoğu (tümüne yakını), dönemi daha ziyade sistemik güçlere yakın yapılar olarak bitirdiler. Dikkat çekici

bir şekilde, dönemin sonuna yaklaşıldığı sırada, tamamen farklı bir sistem karşıtı aktörler dizisi artık iktidarda olan “eski” hareketlere eleştirel bir tutum takındı. 1968’in devrimci coşkusu, sonuç bölümünde ele alacağımız bu dönemdeki “Yeni Sol”un yükselen karşı çıkışına işaret eder.

1968 ve “Yeni Sol”un Meydan Okuması

Vietnam’daki Tet Saldırısı ile Prag Baharı’nın,

Fransa’daki Mayıs olaylarının,

Batı Almanya’daki öğrenci isyanının,

Martin Luther King Suikastının,

Columbia Üniversitesi işgalinin,

Chicago’da düzenlenen Demokrat Parti Kurultayı’ndaki olayların ve Meksiko’daki Olimpiyat öncesi katliamın

aynı yıla denk gelmesi tesadüf değildi.

Tüm bu olaylar birbirleriyle bağlantılıydı.

Katsiaficas 1987: 4

Siyah İktidar bizler için Siyah insanların kendilerini,

zaman zaman Üçüncü Dünya olarak adlandırılan

yeni bir kuvvetin parçası olarak gördükleri

anlamına geliyor: Yani bizlerin mücadelemizi

dünya çapındaki kurtuluş mücadeleleriyle

yakından bağlantılı gördüğümüz anlamına geliyor.

Bu mücadelelerle ilişki kurmak zorundayız.

Stokely Carmichael'dan aktaran

Frederickson 1995: 295

1968'e gelindiğinde dünya oldukça farklı bir yer olmuştu ve sistem karşıtı hareketler de oldukça farklı sosyal aktörler haline gelmişlerdi. Dünya sistemi, sistem karşıtı hareketler tarafından esaslı bir şekilde değiştirilmişti ve sonrasında da hareketler dünya sistemi tarafından şekillendirilmişti. İlginç bir diyalektikle, sistemik kuvvetler ve bunlara muhalif kuvvetler zıtlık içerisinde tamamen değişmiş bir dünya yaratmak için birlikte çalışmışlardı, ama ortaya çıkan dünya aslında bir şekilde aynıydı. Eski hareketler, pek çok yerde iktidardaki partiler olarak yeni roller edinmişler veya kapitalist dünyanın günlük işleyişinin tuzağına düşmüşlerdi. Bu "dönek" sistem karşıtı hareketler artık Vietnam'daki ve Cezayir'deki ulusal kurtuluş hareketlerine karşı savaş açıyorlardı (veya açılan savaşları destekliyorlardı). Bu yeni ikilemin doğası ABD'de (Vietnam) ve Fransa'da (Cezayir) siyasi krizleri tetiklemeye yardımcı oldu. 1968'de beliren devrimci olasılıklar, yeni bir hareketler dizisinin, önceki hareketlerin görünürdeki halinden memnun ve uzlaşmış tavrına karşı çıkan bir "Yeni Sol"un ortaya çıkmasına imkân tanıdı. Başka bir deyişle, "1968'in halk ayaklanmaları −ABD'de, Fransa'da, İtalya'da, Çekoslovakya'da, Japonya'da, Meksika'da− yalnızca halihazırdaki dünya sistemine ve kapitalist dünya ekonomisine yöneltilmemişti, sistemde iktidarda olan 'eski' sistem karşıtı hareketlere de yöneltilmişti" (Wallerstein 1990: 39).

Adil davranmak gerekirse, "Yeni Sol" −savaş karşıtı/barış yanlısı ve nükleer karşıtı kampanyalar, kadın hareketleri, öğrenci hareketleri, kimlik eksenli mücadeleler− 1968'de ortaya çıkmadı. Bu önemli sistem karşıtı aktörlerin pek çoğunun kökleri 1968'den onyıllar öncesine dek gider. Eski Sol'un sorgulanması, ABD'de Demokratik Toplum Yanlısı Öğrenciler'in 1962 tarihli Port Huron bildirisinde görülebilir. California'daki Berkeley öğrenci grevi 1964'te gerçekleşti. Kruşçev'in 1956'da Stalin'i kınaması, Rusya'nın Macaristan işgalini eleştirmesi, "dünya Komünist hareketini allak bullak etti… Britanya'da [Komünist Parti] üyelerinin yaklaşık üçte birini kaybetti ve 'Yeni Sol' doğdu" (Callaghan 2001: 18). ABD'deki siyah iktidar [black power], köklerini 1940'ların sonunda ve 1950'lerin başında Güneydoğu Eyaletleri'nde siyahlar tarafından başlatılmış kimi mücadelelerden;[84] Rosa Parks'tan ve 1955'te gerçekleşen otobüs boykotundan alıyordu (West 1999). "Kimlik siyaseti" kavramı da siyah

iktidarın ırksal gurur ve özsaygı konularındaki ısrarı tarafından öncelenmişti.

Zaman ve mekân boyunca yer alan bu bağlar artık şaşırtıcı olmamalı. Sistem karşıtı hareketler zaman içinde olgunlaştıkça, güç ve boyut olarak büyüdükçe, bağlar daha da yaygın hale geldi. 1968'in "Yeni Sol"u bir yandan tarihsel öncüllerin önemini kabul ederken bir yandan da tarihsel hareketler tarafından yapılmış tercihleri sorguladı. Katsiaficas tarafından açıklandığı gibi, "[Fransa'daki] Mayıs olaylarının tarihsel paralelleri, grevcilerin kendi hareketlerini tanımlamak üzere kaleme aldıkları açıklamalarda 1789, 1848 ve Paris Komünü geleneklerine; 1905 ve 1917 Rus Sovyetlerine gönderme yapmaları yoluyla tanınmıştır" (1987: 7). 1968'de yeni sistem karşıtı hareketlerin savundukları şey, şimdi bu sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş eski hareketler de dahil olmak üzere kapitalist dünya sisteminin tümden reddiyesiydi. Savaş sonrasındaki muazzam ekonomik büyümeyi takiben "Yeni Sol"un eleştirileri (sermaye ile işçiler arasında varılmış Fordist uzlaşmanın bir parçası olarak) kapitalist tüketim alışkanlıklarını hedef aldı. Savaş karşıtı aktivistlerin ve öğrenci hareketlerinin Vietnam Savaşı konusundaki saldırıları ABD hegemonyasının (ve Demokrat Parti ile savaşa arka çıkan işçi hareketlerinin) sorgulanmasını sağladı. 1950'lerin sonunda "Yeni Sol'un saplantısı" haline gelen nükleer karşıtı kampanyalar (Callaghan 2001) Soğuk Savaş'ın ayrılmaz bir parçası olan silahlanma yarışına (ve kısmen Sovyet Rusya'nın silahlanma yarışındaki rolüne) açıkça karşı çıktı. Oldukça basit bir biçimde, bu yeni kuşak, eski işçi hareketini ve sosyal demokrat hareketleri artık sistem karşıtı olarak görmüyordu (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 1989) − çünkü bu hareketler 1789'un, 1848'in, Paris Komünü'nün ve Rus Devrimi'nin asıl hedeflerini gözden yitirmişlerdi.

İlginç bir biçimde bu yeni hareketler, ilk yıllarından 1968'de meydanlara inişlerine dek ilerledikleri süre boyunca sosyal değişim konusunda giderek militan ve/veya şiddet içeren bir yaklaşımı benimsediler. Bu da aslında daha önce tartıştığımız, Afrika ve Asya'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin silahlı mücadeleye dönüşüne paralel bir gelişme. Malcolm X, Kara Panterler ve 1960'larda ABD'de ortaya çıkan daha geniş çaplı siyah iktidar hareketi, güce karşı güç kullanımını, şiddete aynı şiddetle cevap verme gerekliliğini savundu. Carmichael ve Hamilton'un Black Power kitabı oldukça güçlü bir

eserdi, çünkü ABD'deki siyahların durumuyla dünyanın diğer bölgelerinde sömürge olarak yaşayan halkların durumu arasında ilişki kuruyordu − bu da "sömürgecilikten alınan devrimci bir ulusal kurtuluş modeli" teşkil ediyordu (Frederickson 1995: 295). Ancak bu hareketler arasında 1960'ların sonunda gerçekleşen taktik değişikliği, daha önceki yurttaşlık hakları hareketinin liderlerinin desteklediği reform ve şiddetsiz protesto kavramlarını tartışmaya açtı. 1964 Yurttaşlık Hakları Yasası ve 1965 Oy Kullanma Hakkı Yasası, ABD'deki siyahların çoğunun hayatında doğrudan herhangi bir etki yaratmadı, bu sefer hareketin amaçlarını gerçekleştirmek üzere daha militan bir yaklaşım benimsenmesinin tam zamanıydı (West 1999).

1968'de dünya yine kapitalizmin süregiden işleyişini ve –yalnızca 1968'e mahsus olmak üzere– var olan düzende "eski" hareketlerin yerini sorgulayan bir devrim ile tanıştı. Şüphesiz, "Yeni Sol" tarafından "eski" sola yöneltilen suçlamalar, işçi hareketinin, sosyal demokrat ve sosyalist hareketlerin 1945'ten sonra sistem karşıtı doğalarındaki eksilmeyi kanıtlar nitelikte. Uzun süredir peşinde oldukları hedeflerin çoğuna ulaşmış olmak, bu hareketleri kapitalizmin halihazırdaki devletlerarası sistemi içerisinde devlet iktidarına doğru çekmişti. 1968'de hareketlerin bu tercihleri ve hedefleri; öğrenciler, kadınlar, barış aktivistleri ve siyah iktidar, kahverengi iktidar ve hatta kızıl iktidar destekçileri tarafından tartışmaya açıldı. 1968 yılı yeni bir dizi sistem karşıtı aktörü beraberinde getirdi:

Eğer 1968'e birilerinin yılıydı diyeceksek, öğrencilerin yılıydı. Pekin'den Prag'a ve Paris'ten Berkeley'e öğrenciler 1968'e damgasını vuran hareketleri ateşlediler ve diğer herhangi bir gruptan çok daha etkili bir biçimde, Yeni Sol'u küresel bir hareket yapan şey… onların uluslararası pratiğiydi. Özellikle Vietnam'daki ulusal kurtuluş hareketleriyle birlikte, öğrenci hareketi uluslar-arası ilişkilerde bir kuvvet haline geldi ve politika belirleyenleri heybetli planlarını değiştirmek −ve zaman zaman tümden iptal etmek− konusunda zorladı. (Katsiaficas 1987: 37)

Öğrenciler sistem karşıtı mücadelelerde kayda değer bir süre boyunca önemli oldular, fakat bir zamanların muhalefet liderleri hükümet görevlileri haline gelince öğrencilerin aleyhine hareket ettiler. Bu bölünme, 1917-1968

dönemi boyunca dünya sistemi ve sistem karşıtı hareketler içerisinde yaşanan değişimler hakkında aslında ciltler dolusu şey söylüyor.

Bölüm 4-Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005

François Vercammen

Sistem Karşıtı Hareketler

Dünya sistemi süreğen bir dönüşüm halinde olduğundan dolayı, sistem karşıtı kuvvetler sistemi belirli bir sosyal-tarihsel kesişim noktasında muhalif addedilen bir şekilde dönüştürüp şekillendirebilirler; fakat bu, uzun vadede muhalif karakter taşımayabilir. Bu da “sistem karşıtı” tabirini, uzun zaman dilimleri dikkate alındığında güvenilmez bir terim haline getirebilir. Bu gözleme karşı olarak, 1968’den 2005’e sistemik ve sistem karşıtı hareketler arasındaki etkileşimi, dünya sistemiyle ilişkisi bakımından ele alıyoruz. Bu dönem, özellikle dünya sistemlerine ait çoklu kültürel sistemlerin kapitalist toplumsal tahayyüller yoluyla derinlemesine nüfuz ederek dünya sistemine içkin hale gelmiş olan reaksiyon ve adaptasyonları tetiklemesi sebebiyle dikkat çekicidir. Toplumsal tahayyüller insan ruhu [psyche] ile ilgili soyut ve somut güçleri (heyecanlar, arzular, niyetler, temsiller vs.); etiğin ve normların altında yatan sosyal kurumları; iktidar ilişkilerinin altında yatan siyasi kurumları; üretim, tüketim, dağılım ve değişimi kapsayan ekonomik ilişkileri ve hayatın çeşitli biçimlerini kapsayan diğer sosyal ve çevresel ilişkileri kuşatır.[85]

“Hareket” terimi, karşıtlık içeren bir biçimde, bilinçli ve özdüşünümsel teleolojiyi beraberinde getirir. Hatırlanmalıdır ki, pek çok hareket kendi başına sistem karşıtı değildir ama baskıcı devlet aygıtını hedef alan “baskı karşıtı” hareketler olarak tanımlanabilirler. Bu hareketler, tıpkı “liberal reform” hareketlerinde görüldüğü gibi, sistem karşıtı olmaksızın ezilenlerin durumunun iyileşmesine katkıda bulunabilirler. Wallerstein’ın öne sürdüğü gibi, pek çok baskı karşıtı ve liberal reformist hareket açık bir şekilde, “bizler” için “daha çok şey” talep eden “kapitalist uygarlaştırma” yoluyla nüfuz eden sistemik kuvvetler tarafından hareketlendirilmişlerdir (Wallerstein 1978: 1-10). 1800’den sonraki çoğu hareket −işçi hareketi, sosyalist ve komünist hareketler de dahil olmak üzere− “devlet”ten

kaçınmak, onu feshetmek veya kontrol etmek amacıyla kendilerini “devlet” ile ilişkili olarak konumlandırdılar. Ancak sistem karşıtı hareketler “devleti” kontrol etmek için aktif olarak çabalarken, sistemik kuvvetler de son zamanlarda arzu ve ihtiyaç üretim biçimlerini mükemmelleştirerek ve “öznellikleri” şekillendirerek buna cevap verdiler (Foucault 1982, 2000; Deleuze 1990, 1995). Bu anlamda sistemik kuvvetler şimdi, toplumsal tahayyüller üzerinde hâkimiyet kurarak ve artık değişmezlik niteliği daha zayıf olan bir devletlerarası sistemin tabanındaki kültürel dünyalarda ikamet ederek işliyorlar. Bu gelişmeler ele aldığımız dönemi öncekilerden ayırıyor: Bu döneme gelinene dek hem sistemik hem de sistem karşıtı kuvvetler ciddi bir dönüşümden geçtiler.

Kısım Bir:

Sistem Karşıtı Hareketler 1968-1989

Eğer 1968, tarihsel sistem karşıtı hareketlere (milliyetçi, sosyalist, işçi, sosyal demokrat hareketlere; bkz. Amin, Arrighi, Frank, ve Wallerstein 1990; Arrighi, Hopkins, ve Wallerstein 1992: 221-42; Wallerstein 1991a: 65-83; ve Wallerstein 1999b: 109-25) karşı hissedilen bir hayal kırıklığının dönemi idiyse, aynı zamanda da sistem karşıtı hareketlerin küresel çapta dönüşüm geçirdikleri bir dönemdi. Tüm büyük sistem karşıtı hareketlerin geniş kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak mümkün değilse de, önem ve temsil niteliği taşıyan bir olaylar havuzunu ele alıyoruz. Olası etkilere, bağlantılara ve dönüşümlere işaret edebilmek için kronolojik olarak ilerliyoruz.

1968 Dolaylarında Dünya-Tarihsel Olaylar

Üç büyük dünya-tarihsel olay, 1968 dönemi boyunca halk mücadelelerinin biçimini belirlemekte etkili oldu: Çin Kültür Devrimi, Küba Devrimi ve Vietnam Savaşı. "Kültür Devrimi", Kızıl Muhafızlar'ın Halk Kurtuluş Ordusu'na (özellikle yüksek rütbeli subaylara) ve Komünist Parti bürokrasisine karşı yıkıcı saldırılarda bulunduğu 1966-1967'de ortaya çıktı. Silahlı militanlardan ziyade köylülerin ve işçilerin sürdürdüğü bir mücadele şekline ancak 1968'de gelebildi. Kültür Devrimi, sınıf mücadelesini yeniden düzenlemek ve toplumun diğer katmanları tarafından ezilen belli bir nüfus katmanının önemini artırmak amacındaydı. Fakat yerleşik bir sistemi istikrarsızlaştırmak niyetindeki yıkımın içerdiği şiddet, dünya çapında yankı yaptı. Kitlelerin kendi geleceklerini şekillendirirken uzmanlaşmış bürokratlara veya parti aparatçiklerine güvenmektense, bu görevi kendileri üstlenmek için yürütecekleri sürekli sınıf savaşı için silahlı mücadele gerekli kabul edildi. Bu yüzden anti-bürokratik mücadele, sessiz ve biçimsiz kitlelerin özyönetimde aktif bir rol almasını garanti etmek için başvurulan bir yol oldu.

Bu yönelim, 1959’dan 1965’e dek Castro hükümetinin bir üyesi olan Ernesto Che Guevara’nın “gerilla savaşı” pratiğini yaygınlaştırmaya karar verdiği Küba’da da yankı buldu. Yaklaşık olarak Çin’de Kızıl Muhafızlar’ın ve diğer devrimci grupların silahlı mücadeleyi aktif olarak yürüttükleri dönemde, Guevara da Latin Amerika köylülerinin kendi geleceklerinin kontrolünü yeniden ellerine almak için başlattıkları isyanlara katılıyordu. Kızıl Muhafızlar’a benzer bir şekilde, bu mücadele de Guevara 1967’de Bolivya’da öldürülünce sona erdi. İlginç bir şekilde, Şubat 1963 kadar erken bir tarihte Guevara, “gerillarizm” olarak adlandırdığı şeyle Junta Central de Planificacion arasında bir orta değer olarak gördüğü, milliyetçilik tarafından canlandırılmış bir yeniden eğitim önerisini sunduğu “Bürokrasiye Karşı” başlıklı bir yazı yazmıştı (Guevara 1968: 121-27).

Vietnamlıların Fransız ve Amerikalı saldırganlara karşı elde ettikleri başarıların arkasında, elbette, milliyetçilik vardı. Ama bu milliyetçilik sosyalist bir ideoloji tarafından şekillendirilmişti ve “kurtuluş”a ulaşmak için her vesileyi kullanan “emperyalizm” karşıtı bir mücadele ile bağlantılıydı. Örneğin 1968’deki Tet Saldırısı’nda Golyat’a karşı Davut senaryosunun romantik bir kurgusu, tüm otoriter ve baskıcı iktidarlara karşı mücadele edecek ve yalnızca emperyalizmden değil, diğer baskı türlerinden de kurtulabilecek gücü kendisinde bulan bütün bir kuşağın hayal gücüne nüfuz etti.

Bu üç süreç, küresel çapta “halk” hareketlerine esin kaynağı olan sayısız başka mücadeleyle birleşti ve bu dönem boyunca dünya çapında çok çeşitli hareketler serpilip gelişti. Milliyetçi mücadeleler genellikle sosyalizm ideolojisini benimseseler de, merkez ülkelerdeki halkın tahayyülü, “kimlik” hareketleri olarak adlandıracağımız çizgiye doğru yön değiştirmeye başladı − bu gelişmenin bir paraleli, daha sonraları özellikle çevre ülkelerdeki “etnik” ve “dinsel” kimliklere doğru yaşanan yönelimler yoluyla gözlemlendi.

Geleneksel Sistem Karşıtı Hareketlerin Gerileyişi ve “Kimlik” Hareketinin Yükselişi

Sınıf mücadelesini yeniden düzenlemek, toplumun belli bir ezilen katmanının önemini artırdı. Bu süreç, Kamboçya’da sınıf mücadelesini mantıksal sınırlarına getirdi. Kızıl Kimmerler hareketi, Kültür Devrimi’nin “eğitimi, edebiyatı, sanatı, sosyalist ekonomik altyapıya uymayan diğer tüm üstyapı öğelerini dönüştürme” hedeflerini harfiyen devraldı ve bu tür amaçların mantıken gerçekleştirilmesinin tek sınıflı bir sistem yoluyla mümkün olabileceğine karar verdi. Bu da, sınıf düşüncesine göre, kapitalist üstyapının devamını sağlayan ve içerisinde burjuva değerlerinin kök salmış olduğu entelijansiyanın sistematik bir biçimde saf dışı edilmesine yol açtı. Ancak merkezi temel alan tahayyüller −süregiden bir anti-bürokratik eğilim eşliğinde− Kültür Devrimi’nin bu tarafını, otoritenin meşruiyetinin bir krizi olarak yorumladılar. Merkez bölgelerde; cinsiyetçilik, ırkçılık, otorite, asimilasyon ve entegrasyon ile savaşan çeşitli kimlik hareketlerinin çoğalmasıyla üstyapıyı hedef alan benzer mücadeleler cereyan etti − bu hareketler de daha sonra milliyetçi ve sosyalist kimlikler ile boy ölçüşecek boyuta geldiler.

1960’larda, eğitim krizinin ve baskıcı “eski” partiler ve meşum Soğuk Savaş tarafından hâkim olunan ekonomik ve siyasi koşullardan duyulan artan memnuniyetsizliğin orta yerinde, yeni bir öğrenci bilinci ortaya çıktı. Buna bir de devrimci ve anti-otoriter tahayyüllerin çoğalışını yansıtan bir otonomi arzusu eklendi. 1967’den Mayıs 1968’e ve devamında 1973’e dek; Fransa, Batı Almanya, İspanya, İtalya, Polonya, ABD, Arjantin, Cezayir ve Senegal boyunca öğrenci protestoları patlak verdi. Bu da kısa bir süre sonra Kanada, Japonya, Güney Kore, Yunanistan, Hindistan, Zambiya, Pakistan, Kolombiya, Kosta Rika, Ekvador ve Venezüella gibi başka ülkelere de yayıldı (Katsiaficas 1987: 37-57). Yine de, kendisine güç kazandırmayı hedefleyen bir kimlik grubu olarak “öğrenciler” bağımsız bir hareket olma özelliğini 1980’lerin ötesine taşıyamadı (Altbach 1981); ancak bazı öğeler başka hareketlerin ve davaların birer parçası oldu.

Bu zamana gelindiğinde Sovyetler Birliği artık alternatif bir sistem önerisi yapacak bir odak olarak, hatta kapitalist dünya ekonomisinin yerine geçecek bir seçenek olarak bile kabul edilmiyordu. Bu durum, dünya çapındaki komünist ve sosyalist partilerin rollerinin ve işlevlerinin reforma uğraması ve yeniden belirlenmesi ile sonuçlandı. Komünist partiler hiziplere bölündü, çoğu hizip de marjinalleşti, sosyalist ve sosyal-demokrat partilerin yarıçevresinde kaldı. Maoizm iktidardaki birkaç komünist partiyi etkiledi (ör. Arnavutluk, Kamboçya) ama asıl etkisi çevre ülkeler üzerinde oldu. Köylü temelli ve yerelleştirilmiş, kültürel ve sosyalist bir hükümet yaklaşımını esinledi. Che Guevara'nın gerilla "foco" stratejisi ile birleşerek, Maoizm dünya çapında gerilla savaşı ve silahlı propaganda mücadelelerine esin kaynağı oldu. 1960'ların sonunda ve 1970'lerde gerilla savaşı, iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen mücadelenin hem sosyalistler hem de milliyetçiler tarafından kullanılan bir aracı oldu. Ama artık bu mücadele eskisi kadar etkili değildi. Belki daha önce Küba'da (ve sömürgelikten kurtulma mücadeleleri sırasında başka bölgelerde) işe yaramıştı, fakat pek az sosyalist silahlı mücadele başarılı bir şekilde bir devleti ele geçirmeyi başardı.

Başarılı bir örnek, 1979'da Nikaragua'da Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi'ydi (Frente Sandinista de Liberación Nacional). Cephe; sosyalist hedefleri milliyetçi, baskı karşıtı, yerli kökenli ve diğer etmenlerle birleştirmeyi de içeren karmaşık bir "sosyal dönüşüm pratiğine" dayanıyordu (Coraggio 1985: 203-31). Yekpare sosyalist bir strateji muhtemelen hem Somoza'nın kuvvetlerini yenmek hem de ABD destekli Kontra'ları zapt etmek konusunda bu kadar başarılı olamazdı. Başka yerlerde olduğu gibi, kendini sosyal olarak kimliklendirme veya "kimlikler" çoğaldığında (kadınlar, erkekler, köylüler, şehirliler, öğrenciler, işçiler, işsizler, enternasyonalist sosyalistler), toplumsal hareketler dönüşüme uğradı. Nüfusun pek çok katmanının ihtiyacını karşılayamayan ve bu katmanların çıkarlarını birleştiremeyen sosyalist veya milliyetçi hareketler kendi mücadelelerini etkili olarak sürdüremediler. Örneğin El Salvador'da Halk Kurtuluş Güçleri (Fuerzas Populares de Liberación), kuvvetli bir köylü desteğine dayanarak "uzun süreli bir halk savaşı" vermeyi hedefliyordu. Zaman zaman askeri olarak etkili olsa da "kitlelere" angaje olamadılar (Green 1997 [1991]: 150-54). Bu eğilimlerin bir sonucu da, çok

sayıda gerilla savaşı tarzı silahlı mücadelenin umutsuz bir terörizme doğru dönmesi oldu.

1980'ler, finansın ve spekülatif sermayenin vahşice ilerlemesi ve devlet sosyalizminin safdışı edilmesi sonucunda, 1990'lara giden yolu hazırladı. Reagan ve Thatcher, "şeytani imparatorluğa" karşı muhafazakâr güçlerin "kör öfkesini" ortaya saldıkları sırada, sosyalizm çöküyordu ve kitleleri hareketlendirmek için yeni güçler ortaya çıkıyordu. ABD'nin doğrudan ve dolaylı müdahaleleri −Nikaragua, Honduras, El Salvador, Grenada, Kolombiya, Afganistan ve Panama'da olduğu gibi− kapitalist güçlerin yüz binlerce insanı −çoğunu öldürmek pahasına da olsa− sosyalizmin pençesinden kurtarmaya hazır olduğunu gösterdi. Askeri olarak sermaye, serbest pazarın katışıksız ideolojileri üzerine inşa edilmiş "sağcı" kimliklerin üretilmesi ve desteklenmesi yoluyla (ör. Kolombiya, Nikaragua, El Salvador) veya kâfirlerle savaşan saf ahlâk müdafileri yoluyla (Afganistan) kendisine asker yaratabiliyordu.

1990'lara gelindiğinde devletler ve şirketler, çoğu eski Amerikan ordu personeli tarafından idare edilen (Executive Outcomes ya da DynCorp gibi) özel orduları giderek daha çok kullanmaya başladılar. 1980'ler süresince Washington konsensusuyla uygulanan ekonomi politikaları ve bunun yanı sıra ABD hâkimiyetindeki uluslararası finans kuruluşları; Japonya'ya uygulanan ABD baskısından ticaretin, yabancı para birimlerinin, gümrüklerin geniş çaplı uluslararası düzenleme ve manipülasyonuna, Üçüncü Dünya ülkelerine "liberalleşme" modellerinin (veya "yapısal uyum"un) dayatılmasına kadar pek çok konuda sürekli etki sahibi oldu (Arrighi 1994: 323; Harvey 2003). Dünyadaki (1980'ler başındaki Fransa dahil) devlet sosyalizmi politikaları bu küresel şartlarda kalıcı olamadı ve Sovyetler Birliği ile uydu devletleri, gitgide artan silahlanma yarışını da içeren bir dizi bütünleşik sebep dolayısıyla yıkılmaya sürüklendiler. Devlet sosyalizminin miadının dolduğu sırada, yeni dinsel ve etnik "kimlikler" gelişti.

1979 İran Devrimi, dünya sistemi içerisindeki çeşitli jeokültürel alanlarda neler yaşandığını yansıtıyordu. 1980'lerde kimlik, din ve etnik temelli hareketler, gitgide daha da kapitalist bir kılığa bürünen bir "uluslararasılaştırma" ya da "bölgeselleştirme"ye karşı direniş biçimleri

olarak serpildiler. Afganistan, başka bir Golyat ile savaşan başka bir Davut görünümü yaratarak Vietnam'ı tekrarladı ve İran Devrimi'ne de modernist, sosyalist ve liberal söylemler tarafından baskılanmış bir dünyayla ilişki kurmanın bir yolu olarak sistem karşıtı dinsel yolları kullanması sebebiyle katıldı.[86] Din; Müslümanların, Hinduların, Yahudilerin ve Hıristiyanların, değişen toplumlarıyla yüzleşebilmek için örgütlendikleri Ortadoğu'da, Kuzey ve Batı Afrika'da, bunların yanı sıra Hindistan'da, Avrupa'da ve ABD'de pek çok toplumsal hareketin etkili bir bileşeni haline geldi. Milliyetçi ve sosyalist mücadeleler de bu dönüşümlerden ciddi oranda etkilendi. 1989'da Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi ile Vietnamlıların Kamboçya'dan çekilmesi bir zıtlık oluşturdu; ilki gerisinde bir "hayalet" bırakırken ikincisi bir kadavrayı terk ediyordu.

Bu iklimde Berlin Duvarı'nın yıkılışı, bir yandan "özgürlük" ve "haklar eşitliği" tahayyüllerini beslerken diğer yandan da "adalet" ve "ekonomik eşitçilik" kavramlarını es geçen liberal düşlerin bir başarısı olarak sunuldu. Reaganizm ve Thatcherizm hem dünya çapında komünizmin altını oyan hem de sosyalizmin anlamını değiştiren bir karşı direnişi besledi. Fransa'daki Mitterand yönetimi ve Avrupa çapında sosyalistlerin ezici galibiyeti ironik bir biçimde sosyalizm açısından bir reformu ve liberalleşmeyi beraberinde getirdi. Bu sırada Avrupa'nın birleşmesine karşı verilen mücadeleler, merkezileşmeye karşı giderek büyüyen bir muhalefeti, daha az merkezi kontrolü ve daha yerelleştirilmiş çıkarları savunan bir tahayyülü gözler önüne serdi. "Özgürlük" bu dönemin sloganı oldu, beraberinde de pazarların yayılmasını ve sermaye üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını getirdi.

Bu baskılar altında enternasyonalizm adalet ve dağılım söylemlerini bastıran içi boş bir haklar söylemi haline geldi. Özgürlük; küresel yatırımların artışını, uluslararası fikri mülkiyet haklarının oluşumunu ve özelleştirme ile devlet denetiminin kaldırılmasını savunan uluslararası kuruluşların artan rollerini beraberinde getirdi. Ancak bu kapitalist güçler de sol eksenli ideoloji üzerindeki muhalif güçleri yeniden canlandırdı: Anarşizm, anti-otoriterlik, işgalevi hareketleri, ırkçılık karşıtı ve göçmen yanlısı gruplar merkez bölgelerde, özellikle Batı Avrupa'da çoğalmaya başladılar.

Kolektifler ve kooperatifler halinde yeniden örgütlenmeye dayalı Çin modelini takiben, Fransa veya İtalya gibi ülkelerdeki gruplar büyüyen sosyal krize işçi özerkliğini ve özyönetimini talep ederek karşılık verdiler (Calvi 1977; Castoriadis 1984 [1957]). Bu özerkliği elde etmekte başarılı olamamalarına rağmen pek çok kooperatif, grup ve komün Batı'da ve Üçüncü Dünya'da serpildi, özyönetimi ve hiyerarşik olmayan ilişkileri savundu; zaman zaman bu tepkiler başka cemaatsel, dinsel ya da kimlik temelli hareketlerle birleşti. 1980'ler boyunca ve 1990'lara uzanan bir zaman diliminde her yerde kooperatif çabaya ve komünal otonomiye ilgi duyan yerel topluluklar ortaya çıktı; çevre ülkelerde ihtiyaçtan dolayı, merkezde siyasi bir angajman yöntemi olarak belirdiler. Pek çok kimlik temelli topluluğun yanı sıra, Yeni-Luddite* ya da tüketim karşıtı duyarlılıklar kapitalizme alternatif olarak ortaya çıktı ve bunlar ortak çabalar ve kapitalist değerlere aktif direniş yoluyla sistem karşıtı dürtülerini daha da güçlendirdiler. Bu toplulukların bazıları, kimliklerini etnik ya da dinsel bir temele oturmayan bir muhalefet üzerine inşa ettiler; (Guyana'dan İsviçre'ye ve Waco'ya) kültler çoğaldı, bunların yanı sıra askeri, yarı askeri birlikler veya nefret temelli gruplar (devlet karşıtı milisler, beyaz üstünlüğünü savunanlar, göçmen karşıtları) da ortaya çıktı. Bazı topluluklar da anarşist prensipler üzerine kurulmuştu (özellikle İtalya, Hollanda, Fransa, Yunanistan, İspanya, Meksika, Arjantin ve ABD'nin Doğu Kıyısı ile Orta-batı bölgelerinde), kimi yerlerde işgal evleri çoğaldı (özellikle Almanya, İtalya, Fransa, Meksika ve ABD'de).

1980'lerin zirve noktasında evsiz bireyler, yoksullaşmış insanlar, muhtaç aileler ve genç göçmenler merkez ülkelerdeki parklara ve terk edilmiş binalara sığındılar. Çevre ve yarıçevre ülkelerde ise milyonlarca yoksullaşmış ve muhtaç insan ile savaş ve çatışmalardan kaçan çok sayıda mülteci, çoğunlukla (Rio de Janeiro'dan Cape Town'a dek) şehirlerde gecekondu mahalleleri ve bidon-köy'ler inşa etmeye başladılar. Bu yoksul nüfus ile devlet arasında kaçınılmaz çatışmalar başladı ve yeni hareketler ortaya çıktı. Avrupa'da devletle çatışmalar ve dayanışma gösterileri 1980'lerde zirve yaptı (özellikle İtalya'da 1975-1977'de, Hollanda'da 1980'de, Fransa ve Almanya'da 1985-1987'de, Almanya, Fransa ve ABD'de 1989-1990'da) (Katsiaficas 1998; Hamel, Lusitger-Thaler ve Mayer 2000; Kriesi vd. 1995).

Bu hareketlerin küresel doğası, yeni kimliklerle ilişkili yeni bir "enternasyonalizm" tarafından da genişletilmişti. Vietnam'daki savaşa, Soğuk Savaş'a ve olası bir nükleer imhaya karşı verilen mücadele, insanları Avrupa'da 1980'lerin ortasında zirve yapan barış hareketlerinde bir araya getirdi. Bu sırada insan, hayvan ve dünya haklarını korumayı amaçlayan çevreci hareketler de öne çıktı. Bu hareketler arasında ulus-aşırı konularda yaşanan koalisyonlar ve işbirlikleri, ulusal sınırların ötesinde benzer problemlerin çoğaldığının ve uluslar-arası bir nitelik kazandığının kanıtı oldu. Bu tür koalisyonlar başlangıçta enternasyonalist eğilimlerin bayrağı altında veya zaman zaman hâkim ideolojilere karşı ulus-devletlerin müttefikleri olarak ortaya çıktı. Örneğin bağlantısızlar hareketi, pek çok hareketi bölgesel ekonomik ve siyasi çıkarlara dayalı iktidar siyaseti kartellerine dönüşmeleri konusunda etkiledi. Bölgesel devlet koalisyonlarının çoğunun 1950'ler ve 1960'larda ortaya çıkmış olmasına rağmen (ör. Amerikan Eyaletleri Örgütü, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü, Arap Birliği, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu), bağımsız (Bretton Woods kuruluşları, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması/Dünya Ticaret Örgütü) veya Birleşmiş Milletler sisteminin bir parçası olan (Dünya Sağlık Örgütü, BM Kalkınma Programı, BM Çocuk Fonu) uluslararası kuruluşlar ile 1945 sonrası enternasyonalizmi temelinde ortaya çıkmış olan kuruluşlar, 1980'lerde etkili küresel güçler olmaya başladılar.

1980'lerin özgürlük ve insan hakları mücadeleleri, yeni enternasyonalist ve eşitlikçi eğilimlerin uluslararası kuruluşlarda yer etmesi ve sistem karşıtı yönelime sahip yüzlerce sivil toplum örgütü (STÖ) ortaya çıkması gibi sayısız beklenmedik sonuca yol açtı. Birleşmiş Milletler "ekonomik" ve "sosyal" hakların önemini araştırmaya başladı. 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında göçmenlerin, azınlıkların ve yoksulların insanca ve/veya eşit muamele görmesi için yürütülen kitlesel dayanışma hareketleri merkez bölgelerde yayılmaya başladı ve devletlerarası sistem ile kapitalist dünya ekonomisini destekleyen geleneksel mekanizmalara muhalif bir siyaset güden yeni bir hareketler topluluğunu ortaya çıkardı. Bu hareketler göçmen yanlısı hak hareketlerini, ırkçılık karşıtı hareketleri ve borçların silinip zenginliğin yeniden dağıtılmasını savunan hareketleri içeriyordu. 1980'lerin bu hareketleri bugünün eşitlikçi ve küreselleşme karşıtı hareketlerinin omurgasını oluşturdular.

Sistem Karşıtı İşçi Hareketlerinin Çöküşü

Yeni kimlikler üzerine bina edilen bu yeni hareketler ortaya çıktıkları sırada eski hareketler de yok oldular. Bunların en önemlileri de merkez ülkelerin ve "yükselen" yarıçevre ülkelerin bazılarındaki −Polonya ve Çekoslovakya gibi "komünist" ülkeler dahil− işçilerin profesyonelleşmesi sonucunda kendi çıkarlarıyla daha fazla ilgilenen işçi hareketleriydi. Aslında, merkez ülkelerde işçi hareketi esas olarak, sistemi bir bütün olarak dönüştürmektense halihazırda var olan hak ve ayrıcalıklara yenilerini ekleyerek bunları güvence altına almak amacıyla sistemi kurumsal olarak reforma uğratmayı hedefleyen liberal-reformist eğilimler tarafından yönlendiriliyordu.[87] 1980'lerde ve 1990'larda merkez ülkelerdeki işçi hareketleri hiçbir sistem karşıtı eyleme katılmamaya başladı ve bileşenlerinden pek çoğu; hepsi de daha fazla kredi ve satın alma gücü için çalışan "beyaz yakalı" ve "mavi yakalı" işçilerin alaşımı olan bir "profesyonel sınıfa" dahilmişler gibi hissetmeye başladı.

Aynı dönemde, çevre ülkelerdeki ve diğer "yükselen" yarıçevre ülkelerdeki, özellikle Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'daki işçi hareketleri giderek artan bir şekilde baskı karşıtı hareketlere dönüştüler. Merkez ülkelerin, öncelikle yarıçevre ülkelerin halklarına yarayan "taşeronlaştırma" siyasetleri, ilk başta genellikle sistem karşıtı yönelime sahip bir sendikalaşma sürecinin yükselmesine yol açtı. Yalnızca 1990'larda, daha küçük ve sendikalaşmamış fabrikalara "taşeronluk" verilmesiyle ve yarıçevreden çevreye doğru başka bir "taşeronlaştırma" dalgası ile birlikte yarıçevre ülkelerdeki üretim bantlarının yerini parça başı iş sistemi aldı. Bu da işçi sendikalarının yıkımını ve mutlak artı-değerin sömürülmesini ya da "yeni köleliği" (ör. ucuz işgücü kullanan atölyeler, cinsel kölelik, ücretsiz olarak ve bazı hakları kazanabilmek için çalışan işçiler) dünya sistemine yeniden entegre eden 1990'lar "vahşi" kapitalizmi destekli daha baskıcı çalışma şartlarını beraberinde getirdi. Çevre ve yarıçevre ülkelerde yaşayan köylülerin ve çiftçilerin çoğunluğu 1990'larda Fordist politikaların yürürlükten kalkması ve tarımda sübvansiyonu ve zaman zaman gıda sübvansiyonunu engelleyen yapısal uyum programlarının ya da neoliberal ticaret politikalarının devreye girmesiyle

büyük zorluklar yaşadı. Belki kimileri "profesyoneller" haline geldi, fakat çoğu "geçici işçi" statüsüne düştü. En kötü durumda da aileleriyle birlikte "göçmen ithali" ya da "köle ihracı" tertiplerinin tuzağına yakalanarak "yeni köleliğin" saflarında yer aldılar (bkz. Bu bölümün ikinci kısmındaki "1989 ve Ötesi: 'Vahşi' Kapitalizm ve ABD Hegemonyası" başlığı).

Amacımız bu dönem boyunca var olmuş sistem karşıtı işçi hareketlerinin bir haritasını çıkarmak değil; bu tür bir uğraş için en iyi başlangıç, on yıl önce bir araştırma grubu tarafından dünya sistemi çapında yürütülmüş "işçi hoşnutsuzluğu" araştırması olurdu (bkz. Silver, Arrighi ve Dubofsky 1995). Gözlemlerimizi destekleyen örnek niteliğindeki olayların sayısı artık oldukça fazla. Latin Amerika'da; Arjantin, Meksika ve Brezilya'da devlet kontrolü altındaki sendikalar, pek çok baskı karşıtı hareketle kurulacak ittifakın önünü açtı. Örneğin Brezilya'da yeni bir Brezilya İşçi Partisi (PT ya da Partido dos Trabalhadores) 1979'da kırsal sendikaların, radikal Katoliklerin, sol görüşlü entelektüellerin ve gecekondu hareketlerinin bir ittifakı yoluyla kuruldu (Green 1997 [1991]: 155). 1978-1980'de São Paolo'da ve 1980'de São Bernardo'da gerçekleşen metal işçileri grevleri yoluyla canlılık kazanan PT, işçileri değil başka ezilenleri de (topraksız köylüler, evsiz ve işsizler, kadın grupları, yerli hareketleri vs.) temsil eden başka halk hareketlerine ulaştığı için önemli bir hareket haline geldi. Diğer sendika temelli partilerin aksine, PT 1980'ler ve 1990'larda popülaritesini ve gücünü artırdı, sonuçta da PT lideri Luis Inácio "Lula" da Silva 2002'de devlet başkanı seçildi.

Perulu sendikacılar, 1977 ile 1979 arasında ülke çapında yaptıkları grevlerde güçlerini mahalle hareketleri (barrios populares) ile birleştirdiler (Henry 1985: 127-46). Latin Amerika'yı 1970'lerde ve 1980'lerde bir sistem karşıtı eylemler odağı haline getiren etkenlerden bazıları şunlardı: a) baskıcı askeri rejimler; b) radikal Katolik "kurtuluş teolojisi" ve 1968'deki Latin Amerika Piskoposları Medellín Konferansı sonrasında kurulan "Tabansal Hıristiyan Toplulukları" ve c) şehirli nüfusun kitleler halinde yoksullaşması ve köylülerin geçim yollarının tahribi ve yok edilmesi. İşçiler güçlerini diğer hareketlerle birleştirince, Brezilya'da olduğu gibi hareket olarak büyüme imkânı elde ettiler. Ancak Latin Amerika aynı zamanda işçi ve/veya köylüler tarafından desteklen sosyalist gerilla hareketlerinin de yaygın olduğu bir bölgeydi. 1979 hem Brezilya İşçi Partisi'nin kurulduğu

yıl, hem de başarılı Nikaragua Devrimi'nin yılıydı. Grenada ve İran 1979'da diğer değişim bölgeleriydi ve Nikaragua gibi, artık "işçilerin" ister sosyalist temelli olsun (Nikaragua), ister din temelli olsun (İran) isterse de kimlik temelli olsun (ör. Grenada'daki kadın hareketi), diğer hareketlerden bağımsız bir şekilde etki gösteremeyeceğini ortaya koydular.

Bu dersler yaygınlık kazandı. İşçi hareketinin yeniden canlanan ve merkez, çevre ve yarıçevre arasında özel bağlara sahip enternasyonalist yönelimi 1990'ların sonunda yeniden geçerlilik kazandı ama mobilizasyon gücü önemsiz kaldı. Uluslararası kuruluşların (yalnızca Uluslararası İşçi Örgütü değil) ve STÖ'lerin kitlesel çabaları, (yarı) çevre bölgelerdeki çeşitli taşeronluk alanlarındaki işçilerin haklarını desteklemek için seferber edildi. Merkezde ise, yeniden canlanmış ama azalmakta olan endüstriyel üretim işçileri, bölgeselleştirme ve devlet kontrolünün azaltılması çabalarından hoşnut olmayanların saflarına katılmayı yeğledi ve ortaya çıkmakta olan "küreselleşme karşıtı" harekette önemli bir rol oynadı.

Milliyetçilik,

Sosyalizmin Dönüşümü ve Terörizmin Yükselişi

Milliyetçi hareketler yalnızca, kapitalist devletlerin parasal kaynaklarını tehlikeye düşürdükleri ve bu devletlerin ekonomik, siyasi ve sosyokültürel istikrarlarına yönelik tehdit oluşturdukları sömürge karşıtı safhada sistem karşıtı oldular. Kurtuluş mücadeleleri sosyalist bir alan yarattığında ya da egaliteryan, dağıtımcı ve komüniteryan bir hükümet biçimi ortaya çıkararak sömürüye dayalı kapitalist şartların karşısına geçtiğinde, bunların pek azı sistem karşıtı olarak değerlendirildi. Devletin kontrolünü ele geçiren milliyetçi hareketlerin çoğu, nihayetinde devletlerarası sistemin desteklenmesi sürecine dahil oldular, hatta Amerikan ve Sovyet reel politiğinin oyun alanı haline gelerek Soğuk Savaş denen hadisenin kurbanları oldular.[88]

Sovyetler Birliği'nin dünya sosyalizminden desteğini çekmesi ve kapitalist merkezlere karşı verdiği Soğuk Savaş'a angaje olmuş bürokratik bir sistem olarak yerini sağlamlaştırması, (her ne kadar Küba, Afrika'nın pek çok yerinde bu boşluğu doldursa da) devlet sosyalizminin ve sosyalist kurtuluş mücadelelerinin daha az destek alması anlamına geldi. Sovyet desteğinin yok olması ayrıca sosyalist doktrinlerin yeniden düzenlenmesi ve sosyalist hedeflerin kapitalistler tarafından hükmedilen bir dünyada gerçekleştirilmeye çalışılması sonuçlarını da doğurdu (bu imkânsızdı, çünkü sosyalizmin başlı başına bir tarihsel sistem olarak başarılı olması ve gelişmesi gerektiği farz ediliyordu). 1980'lerde agresif bir ABD tarafından uygulamaya sokulan neoliberal politikalar da sosyalizmin kuyusunu kazan ikinci bir etken olarak işlev gördü.

Bu şartlar altında devleti ele geçiremeyen milliyetçi hareketler, devletten dolayı hayal kırıklığına uğramış sosyalist ve komünist güçlerin yanı sıra, "teröristler" haline gelmeye yetecek bir doğrudan eylem ve karşı-şiddet karışımına biçim verdi. Bu hareketlerin ümitsiz koşullarla boğuşan ve sayıları azalan üyeleri vahim yollara başvurdular. Fakat Marx'ın On Sekizinci Brumaire'de önerdiği gibi devlet aygıtını parçalamak yerine

−üretilmiş bir güvenlik ihtiyacı yoluyla− onu mükemmelleştirdiler. Sistem karşıtı teröristlerin çoğunun (sosyalist ve komünist ideolojilerden yola çıkan ve kapitalist kuruluşları ya da iktidar merkezlerini hedef alanların) başını ezen güç, ABD hegemonyası altındaki devletlerarası sistemdi. Bu sistem, herhangi bir hegemonun terör ve kitlesel soykırım araçlarını kontrol etmesi için ihtiyaç duyduğu askeri ve ekonomik gücün yanı sıra, tahayyül ürünü anlamları kontrol etmeye dayalı yeni gücünü de kullanarak başarılı oldu.

“Terörizm” uzun bir kullanım ve kötüye kullanım tarihine sahip, oldukça anlam yüklü bir sözcük (Onwudiwe 2001: 28-49). Biz bu sözcüğü, “siyasi hedeflere ulaşmak amacıyla, şiddet içeren yöntemler kullanarak korku ve endişe üreten bir strateji” anlamıyla kullanıyoruz. Bu durumda terörizm, pek çok durumda devlet kuruluşlarına ve devletin ideolojik ya da baskıcı aygıtlarına uygun düşmektedir. Gelişigüzel şiddetin yarattığı terör, hâkim devlet güçleri tarafından uygulanmadığı sürece “zayıfların silahı” haline gelir (bkz. Onwudiwe 2991; Chomsky 1986, 2000; Herman 1983). 1960’larda ve 1970’lerde hızla yükselen; sosyalist, komünist ve milliyetçi ümitlerin suya düştüğü 1980’lerin ortasında önceden tahmin edilemeyecek boyutlara erişen (kayıtlara geçmiş terörist vaka sayısı 1975’te 572’den 1984’te 3.525’e çıkmıştı [Katsiaficas 1987: 182]) bu direniş biçimi yeniden doğmuş gibi görünüyor.

Kimi bireyler veya gruplar, ümitsiz koşullarla yüz yüze geldiklerinde ve hareketlerinin başarıya (yani devleti ele geçirme hedefine) ulaşacağı ümidini kaybettiklerinde Çar Rusya’sında, Nazi işgali altındaki Avrupa’da, Çin’in kurtuluş savaşlarında ve Cezayir’in sömürgelikten kurtulma mücadelesinde görüldüğü gibi, bu stratejiyi uygulama görevini üstlendiler. Söz konusu strateji; Filistin kurtuluş hareketleri, İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) ve ortak bir din, etnisite, dil veya başka bir kimlik ortaklığı üzerine kurulu ayrı bir ulus-devlet talep eden başka gruplar tarafından kullanıldı. Sosyalist stratejiler de Baader-Meinhof, Action Directe, Brigate Rossa, Kara Panterler, Tupac Amaru, Japon Kızıl Ordusu, Sendero Luminoso vs. örneklerinde görüldüğü gibi, terörizmi kapitalizmin şiddetine karşılık verme çabası içinde kullanmaya başladılar. Sosyalist aktivistler ayrıca önemli devlet yöneticilerini ve zengin politikacıları kaçırarak ya da öldürerek, sembolik mekânları, toplantıları, şirketleri ve marka isimlerini seçip bunları tahrip ederek “terörizmin” çeşitli boyutlarını benimsedi ve

bunları 1970’lerde ve 1980’lerde küresel boyuta taşıdılar. Bu stratejiler kısa bir süre sonra farklı bağlamlarda yeninden benimsendi ve yeni anlamlarda yeni hedefler adına uygulanmaya başladı; kimileri dinsel ve etnik hareketlerle ilişkili hale gelerek hâkim hareketler olan sosyalizm ve milliyetçiliğin yerine geçtiler, kimileri de “küreselleşme karşıtı” eğilimlere kavuştular.

Dinsel Milliyetçiliğin Yükselişi

1968'in sonrasında "kurtuluş teolojisi", önde gelen Katolik figürlerin ve sıradan inançlıların yoksullara yardım etmeye ve ezilenleri desteklemeye yönelik bir sosyal bağlılık kararını yeniden verdikleri Latin Amerika ve Meksika'daki pek çok sosyalist ve milliyetçi baskı karşıtı mücadele ile birleşti. Bu bağlılık; yardım ve eğitim sağlamayı, topluluklar inşa etmeyi hedef edinmiş geniş ölçekli örgütsel yapılar olarak vücut buldu. Güney Amerika'da ve Meksika'da sayısız insan kendilerini askeri rejimlerden ve baskıcı hükümetlerden kurtarabilmek ümidindeydi. Orta Amerika'da kurtuluş o kadar kolay gelmedi; rahipler, piskoposlar, rahibeler, çok sayıda inanan ve sıradan insan ABD hükümeti tarafından eğitilen, finanse edilen ve desteklenen sağcı milisler tarafından katledildi. El Salvador, Guatemala ve Honduras'ta ABD Ordusu ve ona bağlı Amerika Okulu tarafından eğitilmiş ordular ve milisler, Katolik Kilisesi içerisinde var olan, kurtuluş teolojisini benimsemiş ve "yoksullara öncelik tanıyan seçeneğe yönelme" (Chomsky 2003: 48-51) hatasını yapmış din görevlilerini altetme sürecine yardımcı oldular. Brezilya'daki Recife Başpiskoposu Dom Helder Camara'nın da bilinen ifadesiyle: "Yoksullara ekmek verdiğimde bana aziz diyorlar; ama onlara neden yoksul olduklarını sorduğumda komünist diyorlar" (Chomsky 2003: 48-51). Aynı zaman zarfında, 1970'lerde ve 1980'lerde, Ortadoğu'nun, Hindistan'ın ve başka bölgelerin ezilen halkları arasında yeni bir dizi dini inanç hâkim oldu. Özellikle artan neoliberalleşme tarafından yoksullaşmış kitlelerin durumundaki kötüleşmeyi yansıtan milliyetçiliğin yüzü değişiyordu; artık sosyalist değil, genellikle dinsel veya etnik yönelimlere sahipti.

Ortadoğu'da, sömürgecilik sonrası hükümetler komünist partilere karşı acımasız tedbirler aldı ve milliyetçiliğin daha sonra bir tür Pan-Arap milliyetçiliğine dönüşecek olan sosyalist versiyonlarına vurgu yaptı. Sosyalizme bağlı olduğunu, Sovyetler Birliği'ne müttefik olduğunu ya da bağlantısız olduğunu deklare etmiş olsa da her hükümet radikal eşitlikçileri yok etmekteydi. Irak'taki Baas hükümeti, hükümet içerisinde geniş çaplı bir temizlik başlattı ve Irak Komünist Partisi'nin üyelerini sistematik bir şekilde tasfiye etti (1978'den 1986'ya dek). Benzer bir şekilde, Mısır'daki

Nasır rejimi de bir yandan toprak reformu üzerinde çalışıp bir “Arap sosyalizmi” yaratırken, diğer yandan da komünistleri yok ediyordu.

Aynı zamanda, Arapçılık düşüncesi seküler bir çizgiye çekildikçe İslam Kardeşliği gibi dinsel hareketler de yoğun baskı gördüler. Pan-Arap hareketi 1950’lerin sonunda zirve noktasına ulaştı ve 1960’larda Mısır, Suriye, Yemen, Libya ve Sudan −başarısız bir şekilde− üniter veya kooperatif planların değişik kombinasyonlarını uygulamaya çalıştıkça varlığını sürdürdü. Bu başarısız federasyon girişimleri, 1970’lerin başında Nasır’ın etkisi ve Pan-Arap düşüncesi zayıflamaya başlayana dek devam etti; 1973’te, son büyük Arap-İsrail çatışmasından ve OPEC’in güçlendirme girişiminden sonra hızla çöküşe geçtiler. 1980’lerde Arap dünyasındaki milliyetçi ve sosyalist hareketler asli olarak iki sebepten dolayı bir arada durdular: (1) Filistin davasına olan ortak bağlılık (bu bağlılık, genellikle Arap diktatörleri tarafından siyasi bir araç olarak kullanılmıştı) ve (2) bölgede varlığını ABD ve müttefikleri eliyle, 1953’te İran’da, 1958 ve 1982’de Lübnan’da, 1991’de Irak’ta görüldüğü gibi doğrudan Amerikan müdahalesi yoluyla ve ABD’nin baskıcı ve sabıkalı hükümetlere açıktan destek vermesiyle (ör. 1960’lardan bugüne İsrail, 1970’ler ve 1980’lerde İran’daki şah yönetimi, 1980’lerde Saddam yönetimindeki Irak) gösteren emperyalizme karşı ortak duruş. Eşitliği sağlaması ve ortak hedefleri gerçekleştirmesi beklenen Pan-Arap düşüncesi tarafından üretilmiş ve tüm bir nesle ait tahayyül ürünü anlamlar çökmüş oldu. Şeriatçı İslam yalnızca bu anlamsal boşluğu doldurmakla kalmadı, aynı zamanda neoliberalleşmeye ve giderek büyüyen yoksullaşmış ve ezilen kadın ve erkeklerden oluşan kitlenin maruz kaldığı kültürel hegemonyaya karşı tek geçerli kültürel direniş formunu sundu.

Aynı zamanda çoğu İslami hareket, ister Sünni ister Şii olsun, sosyal adalet hedeflerinin bir parçası olarak komünist ve sosyalist idealleri ortaya koyuyorlardı. 1980’lerde başlayıp 1990’lara uzanan bir zaman zarfında İslami hareketler refah sektörüne girdi ve hastaneler ve okullar yaparak, yoksul ve evsizlere yardım ederek, sübvanse edilmiş düşük fiyatlarla satış yapan kooperatif mağazaları açarak Arap devletlerinin sorumluluklarını üstlendi. Mısır’daki İslam Kardeşliği cemaatleri kendi finans kurumlarına ve şirketlerine, hastanelere, kooperatif mağazalarına, dini okullara vs. sahipler. Hizbullah’ın da Lübnan’da yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine

(özellikle güney Beyrut, güney Lübnan’daki Şii cemaatine) hizmet veren hastane ve okulları var. Cezayir’de şu anda FIS (İslami Kurtuluş Örgütü) tarafından yürütülen İslam devrimi, baskıcı ve terörist hükümete verdiği tepkilerde genelde şiddet sergilemesine rağmen, kitlesel halk desteğine sahip ve kooperatif çabalar ile yarı sosyalist pratiklere (ör. kaynak paylaşımı, sosyal destek vs.) imza attı. Tüm bunlardan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika boyunca sosyalist hareketlerin ve sosyalist milliyetçiliğin yerini dinsel hareketlerin ve dinsel milliyetçiliğin aldığını göstermek amacıyla bahsettik.

Benzer tepkiler Hindistan ve Pakistan’da da genellikle, vahşi kapitalizmin yerel topluluklar üzerinde yarattığı etkiden duyulan hoşnutsuzluğu aktarmak için bir “öteki”nin yaratım süreci ile el ele yürüdü. Nehru ve Indira Gandhi’nin sosyalist siyaset dönemlerinden sonra, Hindistan’da neoliberalleşmeye direniş yok oldu. Kongre Partisi dini ve etnik bölücü kartını oynayarak direniş gösterdi. Fakat “Hindu milliyetçiliği”ni hedeflerinin ya da programlarının omurgası haline getirmek için 1980’lerde ve 1990’larda kurulan yeni gruplaşmalar, örgütler ve partiler ortaya çıktı; neoliberalleşmenin ve “küreselleşmenin” kötü etkilerinin isnat edilebileceği “Müslümanların” şeytanlaştırılmasına dayanan yeni bir kimlik yaratımını hedefleyen bu hareketler şunlardı: RSS (Rashtriya Swayamsevak Sangh), VHP (Vishva Hindu Parishad) ve daha sonraları BJP (Bharatiya Janata Partisi) (Van Der Veer 1994; Hansen 1999; Bhatt 2001).

Bu devasa ve güçlü “dinsel milliyetçilik” hareketinin birleşme sürecinde BJP ön plandaydı ama RSS yine de çokuluslu şirketlerle ilişkilendirdikleri küresel güçlere muhalif bir “kimlik” inşa etme arzusunu ifade etti. Bir RSS bildirisinde de belirtildiği gibi, “Her sabah, dünyanın yoksul halklarını sömüren bu kirli şirketlerin ürünleri yardımıyla vücutlarımızı temizliyoruz” (Hansen, 1999: 170-72). Hindu radikalizmi böylece bir dış tehdide karşı çıkarken bir iç tehdit yaratmış oldu; vahşi kapitalizm ile ilişkilenmiş küresel güçleri tersine çevirmek ya da etkilemek konusundaki çaresizliği, ancak sürekli tehdit altında olan (ve ister reformist ister köktenci olsun, geleneğe yeterince hitap etmeyen) bir gelenek üzerine bina edilmiş güçlü ve bütünleştirici bir kimlik yaratma mücadelesi yoluyla bastırılabilir ya da telafi edilebilirdi. Bu gelişme de İslami radikalizmin, özellikle Güney Asya’daki gelişimi ile oldukça benzer karakterdedir.

Pakistan, Keşmir, Sırbistan, Bosna ve Afganistan'da da benzer bir dinsel veya etnik bağımsızlık talebi, yoksullaşmış kitleleri yaratan küresel koşullara tepki veriyor ve bu kitleleri kimlik bayrağı altında bir araya getiriyor. Merkezde, bu dönüşüm aşırı sağda ve göçe ve göçmenlere karşı halk tepkisinde görülüyor − yerel hükümetin başarısızlığının "öteki" üzerine yansıtılması yoluyla. Göç karşıtı politikalar çok yakında "öteki"ne atılan bir kemik olarak kullanılan işsizlerin ve ellerinde kaynak olmayan kitlelerin bir "meşgale"si olacak: İşsiz Avustralyalılar için Vietnamlılar, hoşnutsuz Almanlar için Türkler, hayal kırıklığına uğramış Fransız işçiler için Kuzey Afrikalılar vs.

Ancak, bir yandan "dinsel milliyetçilik" ile ilişkilendirdiğimiz yeni ortaya çıkan güçleri tanımlamaya çalışırken, bir yandan da bu kuvvetlerin baskın olmadıklarını, belirli dinlere ya da bölgelere özgü olmadıklarını belirtmemiz gerekir. Bu güçler, eski milliyetçi ya da sosyalist güçler ya da ideolojik veya dini güçler aralarında olmak üzere, pek çok başka güçle bir arada var olurlar ve etkileşim halindedirler. Dikkat çekmek istediğimiz nokta, sistem karşıtı olsun veya olmasın pek çok toplumsal hareketin, özellikle sosyalist veya liberal milliyetçiliğin çöküşte olduğu bölgelerde, dini ve milliyetçi grupların bir bileşimi tarafından yürütülmekte olduğu. Bu gerçek, dini milliyetçiliğin çok çeşitli siyasi türünü kapsar, ister Hıristiyan olsun (ör. ABD), ister Müslüman (ör. Pakistan, Cezayir), isterse Hindu (ör. Hindistan) ya da Yahudi (ör. İsrail).

Kimileri, "Konfüçyüsçülüğün" sosyalizmden "pazar sosyalizmine" doğru geçiş içerisindeki bir milliyetçi kimliğe meşruiyet kazandırmak için resmi bir şekilde diriltildiği Çin için de bunun geçerli olduğunu iddia ettiler. 1990'larda Çin Komünist Partisi liderliği, Konfüçyüsçülüğü Marksizm-Leninizm-Mao Zedung düşüncesinin yanı sıra bir "rehber ilke" olarak kabul etti (Chan 1997: 244). Çin aslında tartışmalı bir alan, çünkü Robert Weil'ın da değindiği gibi, orta sınıfın ya da yeni zenginlerin çoğu belirli inanç ve ideolojiler tarafından etkilenmiş olsa da, Çin köylülerinin çoğunluğu için geçerli kuvvetin ne olduğunu tespit etmek imkânsız değilse bile oldukça zordur (1996: 17). 1989 Tiananmen hareketi, Çin toplumunun şehirli katmanı içerisindeki farklı ve birbirine zıt eğilimlerin −devlet karşıtı ve sosyalist yönelimlerden "demokrasi" mitine ve "serbest pazar" hayaline duyulan katı inançlara dek− genişleyen kapsamını gözler önüne serdi. Pek

çok ülkenin sosyalist yönelimlerden serbest ticaret propagandasıyla meşrulaştırılan neoliberal deneylere kaydığı bu zeminde Çin'in, sözde özgürlük ve demokrasiye dönük Amerikan rüyasına Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği gibi teslim olup olmayacağını veya burada geleneksel Könfüçyüsçü etiğe (ya da ırk üstünlüğüne) dayalı yeni bir dini milliyetçiliğin ortaya çıkıp çıkmayacağını öngörmek zor.

Kimlik Hareketleri

Sosyalist ve milliyetçi hareketlerin çöküşü ve yeni hareketlerin ortaya çıkışıyla ilgili yukarıdaki araştırmanın da gösterdiği gibi, sistem karşıtı hareketlerin tanımlayıcıları olarak yeni kimlik biçimleri ortaya çıktı. “Kimlik” terimi ilk başta, güçlenmeleri −“ezilen bir katmanın” proletarya, burjuvazi ya da sermaye gibi genel bir sınıf üzerinde ayrıcalık kazandığı− Çin Kültür Devrimi’nin erken safhasının etkileri ile uyum halinde olan toplum katmanlarıyla ilişkilendirilebilir. Elbette Çin Devrimi’ni önceleyen ya da ondan etkilenmeyen pek çok “kimlik” hareketi vardır: Amerika’daki yurttaşlık hakları hareketi (özellikle Washington’daki 1963 Yürüyüşü’nden “siyah iktidarın” deklare edildiği 1965-1966 yıllarına kadar [Marable 1991]), feminist hareket (ilk başta ağırlıkla radikal ve sosyalist nitelikte) ve yeni radikal çevreci hareketler (Greenpeace’den Earth First!’e). Bunların pek çoğu baskı karşıtı mücadeleleri, dünya sisteminin yerleşik hiyerarşilerini ve sömürü mekanizmalarını hedef alan sistem karşıtı eylemlilik ile karmaşık bir biçimde ilişkilenen bir hareketler silsilesinin örnekleridir.

Bu sistem karşıtı güçlerin yanı sıra “milliyetçi” olarak adlandırılabilecek sömürge karşıtı hareketler de sayılmalı (özellikle Cezayir, Kuzey İrlanda, Güney Afrika, Filistin vs.). Sömürge karşıtı bu hareketlerden bazıları kimlik temeline dayanan (ırk, din, etnisite, kast vs.) sosyal hiyerarşilerle de savaşıyordu. 1960’ların sonu, ortak çıkarlar, amaçlar, meslekler, yaşam biçimleri ve etnik, dinsel ya da aynı dili konuşan gruplara mahsus olmayan ortak tarih ve arka plan gibi öğeler üzerine inşa edilmiş “kimliklerin” çoğalışına tanık oldu. Bu değişiklikler insanların varlığını ve amaçlarını tanımlamaya yaradı ve işbirliği, özneleşme ve kurtuluş için gerekli aracı sağladı. Etnik veya dinsel hareketler 1960’ların sonunda ve 1970’lerin başında ilk olarak “kimlik” hareketleri şeklinde ortaya çıktılar (Malezya, Endonezya, Hindistan, Sri Lanka, Tayland, Filipinler, İspanya, Lübnan, Türkiye, Irak, Nijerya, Fas, Çin, Avustralya ve ABD’de). Pek çoğu kısa sürede, özellikle 1979’dan sonra, devletlerarası sistemin istikrarına ciddi tehdit oluşturan ve modernist kapitalist değerlerin temel ilkelerini reddederek sistem karşıtı sıfatına kavuşan hareketlere dönüştü.

1979’ların ve 1980’lerin nükleer karşıtı hareketiyle bağlantılı olan barış hareketi, etnisite veya din temelli olmamakla birlikte katılımcılarının kimliğini yeniden tanımlayan bir fenomenin örneğidir: Pasifistler dindar insanlar da olabilir sıradan insanlar da, ancak onları birbirlerine bağlayan şey, barışa duydukları inanç ve savaşa muhalif olmalarıdır ve bu da onların kim olduklarının ve neye inandıklarının bir “parçasıdır”. Yani barış hareketi, bir zamanlar −1970’lerde ABD’de, 1980’lerde Avrupa’da veya başka yerlerde− Soğuk Savaş boyunca ABD’nin ve/veya Sovyetler Birliği’nin politikalarına karşı örgütlü bir kitle hareketi olmuş, tek bir amaç (barış ya da nükleer tehdidin sonlandırılması) etrafında toplanmış angaje bireyleri kapsamış olabilir ve zaman içerisinde merkez bölgelerdeki pek çok insanın parçalı kimliklerinin bir ifadesi haline gelmiştir. 1980’lerin dayanışma hareketi de benzer bir modele sahiptir: Fransa’daki “SOS Racisme” veya göçmen karşıtı politikalara ve/veya uygulamalara karşı çıkan çok çeşitli Alman koalisyonları ya da hareketleri, bir yandan muhalefet ederken diğer yandan katılımcılarının “kimliklerinin” bir yönünü −o kimliği tanımlamayan fakat kişilerin varsayılan kimliklerinin “parçalarını” yansıtabilen yönlerini− sergiliyordu.

1968’in Önemi ve Tüketimin Öncelik Kazanması

Kimlik hareketlerinin serpildikleri sırada yönetici elitler de kendi projelerini güçlendirmeye devam ettiler. Bu bağlamda, ortasında 1968 yılı bulunan 1945-1989 dönemi belirleyici bir dönem oldu. Sistemdeki büyük çaplı bir değişim, çok çeşitli güçlerin karşılıklı etkileşimi yoluyla ve yönetici elitlerin insanların sosyal ihtiyaçlarına hitap etmeye uğraştıkları bir dönemde ortaya çıktı. Bu çabanın merkezinde kapitalist yayılmanın ve konsolidasyonun asli alanı olarak tüketimin artan önemi ve “tüketiciliğin” tüm insanlar için temel bir sosyal ihtiyaç ve motivasyon olarak sunulması vardı. Ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel güçlerdeki büyük değişim, “Modernite” ve “Aydınlanma” yoluyla taşınmış ilk bireyleştirici güçlere kadar giden çok uzun bir süreç yoluyla satın alma gücünü evrensel bir insani değer olarak yerleştirmeyi yavaş yavaş başarabildi ve bunu dünyadaki tüm insanların sosyal ihtiyaçları ile eşitlenmiş bir motivasyon haline getirdi.

Bu uzun ve karmaşık süreç, kapitalizmin, iktidarının merkezi olarak devlete yaslanmaktansa, küresel “tüketici özneler” üreterek merkezini özne üretimi alanına taşımasına izin verdi. Bu, devletlerarası sistemin ve onu oluşturan belli devletlerin nüfuslarının arzu ve ihtiyaçlarını kontrol etme kabiliyetlerini yitirdikleri anlamına gelmiyor, fakat bu arzu veya ihtiyaçları kontrol eden temel güçler, devletlerarası sistemin tabanındaki “kültürel dünyalara” nüfuz ederek “küresel” hale geldiler ve böylece pek çok halkın “maddi hayatlar”ına gömülü anlam ve değerleri doğrudan etkileyebildiler. Bu değişim, (“özgürlük”, “haklar” ve “tercih” gibi ideolojik bayraklarla ilişkilendirilmiş olan) “tüketiciliği”, yaşamanın ve dünyayla ilişki kurmanın asli yolu olarak yaymaya yarayan iletişim ve bilgi ağlarının büyümesinin de yardımıyla gerçekleşti (Adorno ve Horkheimer 1989; Marcuse 1966; Baudrillard 1970).[89]

1968’i takip eden yıllar ayrıca dünyanın her yerinde devletlerin ele geçirilme ihtimalini yok etmek için etkili ve uzun vadeli mekanizmaların yürürlüğe sokulması sonucunda kapitalizme güç verdi. Ciddi tehdit oluşturan sistem karşıtı hareketler ABD’de, Avrupa’da, Latin Amerika’da,

Afrika’da ve Asya’nın çoğu bölgesinde planlı suikastlar, örtülü eylemler, içeriye sızmalar veya sadakatin satın alınması yoluyla kontrol altına alındı. Bu girişimler İran (1953-1954), Guatemala (1955), Küba (1960’lar) ve Şili’den (1973) ABD’deki Cointelpro* programı ve benzerlerine kadar çeşitlilik gösteriyordu.

Kapitalist güçler aynı zamanda uluslararası düzene egemen olmak ve onu 1968’den sonra yoğunlaşan “insan hakları” söylemi ile ilişkilendirip “özgür” olarak tanımlamak için hukuki bir çaba başlattılar. Bir yandan 1968’in çeşitli patlamaları bu devletlerin işlemesi için gerekli olan düzeni bir an için karışıklığa itmişti, fakat diğer yandan çeşitli grupların devrimci ihtiyaçlarını gideren “markalar” ve yaşam tarzları tarafından hedef alınmış yeni pazarlar ortaya çıktıkça kapitalizm serpilip yayıldı. 1968 devrimi birden bire “moda” oldu. Böylece medya ve entegre pazarlama stratejileri markalarını ve ürünlerini cinsel devrimin, hippi hareketinin, feminist hareketin, barış hareketinin ve benzerlerinin hayat tecrübeleri ile doğrudan ilişkili olarak tasarlamaya başladılar. Kısa sürede insanın kimliğini ifade eden şey “ürün” haline geldi ve insanın bireyliği de tükettiği şeyler yoluyla ifade edilmeye başladı. Bu da değişim için pek çok farklı olasılığa alan açtı ve coğrafi yayılmaya gerek kalmaksızın tüketici ürünlerinin hızla çoğalması için inanılmaz bir potansiyel ortaya çıkardı (bkz. Frank 1995, 1997; Feathersome 1991; Harvey 1990). “Başka yollarla savaş” bir sözcükler savaşı ve yorum ile anlamın kontrolü şeklinde anlaşılmaya başladı.

Küresel medya ve bu medyanın bilgi akışı üzerindeki denetimi her zaman merkez ülkelerdeki paralı elitleri yansıtmış olsa da (bkz. Chomsky ve Herman 1988; Chomsky 1991, 2001) “reklamcılık” önce merkezde ve sonra küresel anlamda kapitalist sızma için tercih edilen silah haline geldi ve bu süreçte de Avrupa komünist diktatörlüklerinin kuyusunu kazdı. Burada değindiğimiz “reklamcılık” yalnızca ürün satmakla ilgili değil, aynı zamanda imaj, tavır, yaşam tarzı, ümit, hayal ve kapitalist tahayyüllerle eşleştirilen diğer anlamların da satılmasıyla ilgili. ABD’de bu tür bir reklamcılık gücünün yayılımının ilk olarak görüldüğü yıllar tam olarak 1968 civarındaki dönemdir. Bilgi ve iletişime dayalı akışların (çeşitli medya holdingleri −film ve müzik endüstrileri, kablo ve televizyon ağları, haberler, radyo istasyonları, basılı medya ve internet medyası vs.− ve ürünler, hizmetler, uluslararası kuruluş ve örgütler için hazırlanan reklam

kampanyaları yoluyla) küresel ölçeğe yayılmasına bağlı olarak, bu güç hayal edilemeyecek boyutlara ulaştı.

Bu sırada 1980'ler ve 1990'lar sırasında norm haline gelmiş Taylorizm ve Fordizm karşıtı pratikler, her yerde "iş" kavramının çehresini dönüştürdü. Marx (1977: 449), "Birlikte çalışan işçilerin sayısı arttıkça sermayeye karşı direnişleri de artar ve buna bağlı olarak sermayenin bu direnişin üstesinden gelmek için uygulayacağı baskı da artar" tahminini yapmıştı; fakat sermayenin böyle bir direnişin üstesinden ne şekilde geleceğini tahmin edemezdi. Marx, emekten elde edilen artı-değerin artarak nispileştirilmesiyle ortaya çıkacak ve bireyin gelişmesi için biraz "boş zaman" yaratacak olan bir "gerçek içerilme" düşü kuruyordu. Grundrisse'de yazdığı şekliyle (1973: 711-12): "İş zamanından tasarruf edilmesi boş zamandaki −yani bireyin tam gelişimi için gerekli olan zamandaki− artışa eşittir, bu da sonuçta kendisi en büyük üretici güç olan işçinin üretici gücüne yansır. Doğrudan üretim sürecinin durduğu yerden bakıldığında, bu durum sabit sermaye üretimi olarak görülebilir, bu sabit sermaye de insanın kendisidir." Marx tarafından Kapital'in birinci cildinde (ayrıca altıncı bölümünden çıkarılmış taslakta) detaylandırılan "biçimsel" içerilmeden "gerçek içerilme"ye geçiş tezi, Marx'ın "tüketim" ve "sabit sermaye" üzerine yazdıklarıyla birleşince, kimi akademisyenlerin Marx'ta "maddi olmayan emeğin" giderek artan önemiyle bağlantılı olan ve "sabit sermaye"yi şekillendirme ve üretme görevini üstlenen sermayenin (daha önce bahsedilmiş "boş zaman" yatırımıyla ilgili olan) "öznellik üretiminin" bir analizini bulmalarına yol açtı (Read 2003).

Öznellikler hâlâ sosyal ilişkiler ağı yoluyla üretiliyor ama bu ilişkiler giderek insanın "boş zaman"ında yerleşik olan "maddi olmayan" veya "soyut" alana yerleşmeye başladı. "Boş zaman" sürekli yayılarak tüm diğer zamanları da kapsıyor. Bunların arasında üretim bantlarının, işyerindeki ve evdeki dayanışmanın önem kaybetmesi ve işyerinde, okullarda ve evlerde "bireyleşmenin" öneminin artması sonucunda "üretim zamanı" da yer alıyor. Tüketim ve tüketime −somut tüketim (ör. tüketici ürünleri veya maddi mülkler) ve soyut tüketim (ör. tarz ve kimlikler; yakınlık, ait olma ve imkân yanılsamaları da dahil olmak üzere temsili veya ideolojik yapılar)− yönelik arzu ve ihtiyaçlar, başlı başına üretici bir (fiziksel ve zihinsel) eylem olarak sosyal öznellik üreticileri haline geldiler, tıpkı on dokuzuncu

yüzyılda fabrikada çalışmanın belli başlı üretici eylemlerden biri olduğu gibi. Bu ihtiyaç ve arzu üretimi yoluyla kapitalist tahayyüller; medya, çoklu bilgi ve iletişim ağları ve (insanların etkinliklerini, arzularını, ihtiyaçlarını vs. üreten ve şekillendiren) küresel eğlence ve pazarlama endüstrileri gibi çeşitli doğrudan (ama genellikle "dolaylı") yollar kullanarak devletlerarası sistemin "kültürel dünyalarının" çeşitli yönlerine ve diğer toplumsal tahayyüllere yerleşiyor, bunlara nüfuz ediyor ve bunları dönüştürüyor.

Kısım İki: 1989'dan Sonra Sistem Karşıtı Hareketler

1989 ve Ötesi:

"Vahşi" Kapitalizm ve ABD Hegemonyası

1989 yılı başka bir devrime daha tanıklık etti: Komünist bloğun çöküşü değil, şimdilerde hegemonik hale gelmiş ve rakipsiz görünen "küreselleşme" retoriğinin ortaya çıkışı. Sistemik güçlerin vahşiliği, önceki dönemlerde sistemik ve sistem karşıtı güçler arasında "müzakere" edilmiş olan en temel faydaların ortadan kaldırılmasıyla zirveye ulaştı. Devletlerarası sistem de sonradan "terörizm" olarak anılacak dalgaya dahil olan sistem karşıtı güçlerin yardımıyla kendisini çeşitli cephelerde sağlamlaştırdı; "insan hakları" bayrağıyla birlikte açılan "güvenlik" bayrağı, giderek büyüyen ve tüketici odaklı kontrol sistemini takviye eden (ve tamamlayan) disiplinle ilgili-hukuki-siyasi bir canavarın yaratılmasına yardımcı oldu.

1980'lerde finans ve spekülatif sermaye –endüstriyel sermayenin gözden çıkarılması pahasına da olsa– ön plana çıkarken, 1990'lar bilgi ve iletişim alanları ile bunlara dair teknoloji ve uygulamalara dönük yeni (ve muazzam) bir sermaye yoğunlaşmasını beraberinde getirdi. Paradoksal bir biçimde, merkez ile çevre arasında büyüyen uçurum hakkındaki karşılıklı farkındalık, "kalkınma" söylemlerinin resmen terk edilmesini engelleyemedi. Üçüncü Dünya radikallerinin kuşatılması çabası −pek çok kişinin (radikallerin ve muhafazakârların) yıkılışına kadar alternatif bir retorik olarak benimsediği− Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra artık bir öncelik olarak kabul edilmediği için, daha önceki dönemlerde "vahşilerin aydınlatılması" yoluyla ulaşılmaya çalışılan kalkınma hedefi ve Rostow'un kalkınma safhalarını (1960) yakalayabilmek için yürütülen politikalara duyulan inanç terk edildi. Bu tür "cömert" politikalarla ilişkinin kesilmiş olması kapitalist merkezlerin yeni kazandıkları ikna güçlerinden ne kadar emin olduklarını gösterdi. "Özgürlük" kazandı ve 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında "serbest pazar" teriminin anlamı, yeni bir ideoloji

oluşturacak şekilde yeniden oluşturuldu (kimileri bunu, özünde on dokuzuncu yüzyıla ait gece bekçisi devlet paradigmalarına bir geri dönüş olarak değerlendiriyor). Aynı zamanda, öne çıkarılmış olan yeni hâkim ideolojiler −post-Fordizm ve post-Keynesizm− dünya nüfusunun temel ihtiyaçları konusunda tümden kayıtsız kaldılar ve bunun yerine “ekonominin” ihtiyaçlarına öncelik verdiler.

Merkez ülkelerdeki üst-orta sınıfın, çevre ülkelerdeki ve yarıçevre ülkelerdeki küresel elitlerin giderek artan güçleri, 1991’de Varşova Paktı’nın çöküşüyle ve bunu müteakip 1995’te GATT’ın DTÖ’ye dönüşümü ile kesişti. Doğu bloku yok oldu ve yeni pazarlar kendilerini kapitalist spekülasyon ve yatırıma sundular. Cemaatsel, dinsel ve/veya ideolojik mücadeleler, devletlerarası sistem veya (teknolojik sermayenin spekülatif sermayeyi tamamladığı) üretim ve dağıtımı düzenleyen ekonomik sistem için tehdit oluşturmayan (üstelik onları güçlendiren), bireysel hakları ve/veya grup çıkarlarını savunan kesintili mücadelelerle yer değiştirdi. Kimi sistem karşıtı eğilim ve yönelimler yine de sistem karşıtı hareket imkânları yaratabildiler. Yoksullaştırmayı artıran ve işbirliğini ortadan kaldıran ekonomik hegemonya tarafından fitili ateşlenen etnik savaşlar ve din savaşları (Ruanda’dan Kosova’ya, Hindistan’dan Çeçenya’ya) tüm dünyayı sardı.

Etnisite ve kimlikler, Soğuk Savaş’ın yeni “uluslararası” savaşların başlamasına aracı olan insan hakları söylemi tarafından iyice güçlendirildi. Sovyetler Birliği’nin çöküşü Rusya’yı ve diğer Doğu Avrupa ülkelerini “vahşi kapitalizmi” ilk elden tecrübe etmeye itti, Uluslararası Para Fonu (IMF) politikaları bu ülkelerin ekonomilerinden geri kalanı talan etti, sosyal bağları ortadan kaldırdı, mafya ve çetelere, fuhuş çetelerine ve köle nakleden insan trafiğinin yayılmasına davetiye çıkardı; bu ülkelerdeki düzene karşı duyulan hoşnutsuzluk alkol, din ve ırkçılık/anti-semitizm tarafından boğuldu (bu sürecin izlediği model “Dinsel Milliyetçiliğin Yükselişi” başlığı altında, insanların sefaletlerinden yakınlarındaki “öteki”yi sorumlu tutmaları bağlamında incelenmiştir). Arnavutluk, Romanya, Polonya ve Ukrayna’da 1998 ve 1999 yıllarında halk içerisinde az sayıda kargaşa ve işçilerle polisler arasında birkaç çatışma yaşandı (Kagarlitsky 2001: 52-66). Rusya’da Ortodoks Hıristiyanlık, İslam’ın eski Sovyetler Birliği üyesi Asya cumhuriyetlerinde etkili olduğu gibi, anlam,

değer ve önem kazandı. Esneklik, kapitalist dünya sisteminin her zaman önemli bir karakteri oldu fakat 1990'lara gelindiğinde bu esneklik, biçimlendirilebilir ve geçirgen bir hal kazandı. Devletin ve "disiplin toplumlarının" katı yapıları, en azından merkezde, "kontrol toplumları" ile yer değiştiriyordu − baskıcı, yıpratıcı ve görünür olmayan bir kontrol türüydü bu (Deleuze 1990, 1995).

ABD ekonomisi çok daha zayıf hale geldi. Yalnızca sürekli bütçe açıklarıyla, yükselen işsizlik oranlarıyla ve durgun ekonomik büyümeyle ilgili sıkıntılar değil, bir bütün olarak dünya ekonomisiyle ilişkisi de daralma içindeydi (ABD ekonomisi küresel ekonominin yaklaşık yüzde 25'ine denk gelmektedir [Monthly Review Editors 2003]). Bu yeni "küreselleşme" çağında, çeşitli çokuluslu şirketler ve bunların herkes tarafından bilinen sahipleri aşırı güç ve etkiye kavuştular − faaliyet yürüttükleri veya sadakatlerini açıkladıkları ulus-devletin politikaları üzerinde de bu güç ve etkiyi kullanıyorlardı. Bireysel mülkiyet bağlamında ölçülen küresel sermaye hâlâ büyük oranda ABD'de yoğunlaşmış durumdadır (2002'de 540 milyarderin 271'i Amerikalıydı), buna ek olarak ABD'nin rakipleri karşısındaki kayda değer askeri üstünlüğüne değinmeye bile gerek yok.

Dahası, dünya sisteminin kültürel yanları ve küresel çaptaki özneleştirme yolları üzerindeki kontrol de gözden kaçırılmamalıdır. Bu kontrolü aslında daha doğru bir şekilde toplumsal tahayyüller üzerindeki "tahakküm" olarak adlandırmak gerekir, bu bağlamda bunlar kapitalist toplumsal tahayyüllerdir ve üretimi, tüketimi, dağıtımı, değişimi ve de belirli herhangi bir kategori altına girmeyen geniş bir sosyal ilişkiler dizisini etkileyen arzular, ihtiyaçlar, dürtüler ve yönelimler düzeyinde işlemektedirler. Bu tahakküm türü, geleneksel anlamda bütünüyle siyasi veya ekonomik olmamakla beraber, kesişen "kültürel" hususiyetler, dürtüler veya anlamlar yoluyla ekonomik ve siyasi alanlara da nüfuz ediyor. 1945'ten bu yana, bu hâkimiyet türü hep ABD merkezli oldu ve/veya büyük ölçüde ABD kapitalistleri tarafından onaylandı.

Bu şekilde, 1990'larda "özgürlük" düşmanları icat edilmesi yoluyla uluslararası veya daha ziyade "ABD öncülüğünde" bir topluluk oluşturuldu; bu düşmanlar, özellikle de uluslararası "savunma" sanayisi ve eski moda

“endüstriyel kapitalizm” için Soğuk Savaş’ın optimal koşullarını yeniden yaratmak üzere gereklidir. Reagan’ın (ör. Nikaragua, Grenada, Lübnan) ve Bush’un (d. 1924 − ç.n.) (ör. Panama, Irak) doğrudan askeri müdahalelerinden sonra ABD yönetimi, uluslararası arenada kontrolü sağladığını düşündü. Clinton yönetimi “özgür dünyanın” “primus inter pares”i (Lat. Eşitler arasında birinci − ç.n.) gibi hareket ediyordu (bkz. Snow 2002), “haydut devletler” retoriğini işletebildiği durumlarda askeri müdahalelerde bulunuyor (ör. Irak ve Yugoslavya) (Parenti 2000), uygun gördüğü durumlarda soykırımları görmezden geliyor (ör. Ruanda) ve kendi çıkarına uygun diktatörlükleri tüm dünya çapında destekleyerek halk hareketlerinin altını oyuyordu (ör. Cezayir, Nepal). Clinton yönetimi, diplomatik düzeyde uluslararası kuruluşlar üzerindeki hegemonik kontrolünü IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler’i manipüle etmek yoluyla gösterdi. Birleşmiş Milletler’i reformdan geçirmek istediğinde BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali’den kurtuldu ve BM Güvenlik Konseyi’ne (UNSC) büyük nüfuslu ülkeler için kalıcı sandalyeler ekleyerek dünya nüfusunu daha temsil eder hale getirdi (ör. Hindistan, Brezilya, Endonezya, Mısır, Güney Afrika); Boutros-Ghali on beş UNSC üyesinin on dördünün oyunu alarak ikinci dönem için seçildiğinde ABD kendisini veto ederek görevden çekilmesini garanti altına aldı.

George W. Bush, Al Gore’dan başkanlığı çaldıktan sonra asıl hedefi kendisini destekleyen sermaye sektörlerini kayırmak olan oligarşik bir hükümet kurdu −bu sektörler; savunma sanayicileri, petrol şirketleri, eski sanayiciler ve girişimcilerdi− ve şeytani düşmanın belirsiz olması nedeniyle savaşın uzun ömürlü oluşunun garanti edildiği bir “terörle savaş” başlatmak için istekliydi. Bush yönetimi bilgi ve yorumlama kontrolü üzerinde uzmanlaştı ve Amerikan nüfusunun arzu ve ihtiyaçlarını yönlendirebilmek için “korku ve endişe” üretti. Beyaz Saray bilgi ve iletişim üzerinde kurduğu kontrolü faydaya çevirdi ve (terör alarmları, ABD’de yerleşik “El Kaide hücreleri”nin ortaya çıkarılması, “haydut” devletlere saldırı gibi vakaların üretimi yoluyla) terörize olmuş 300 milyon Amerikalının çoğunluğunu teslimiyete itti. Bu strateji ayrıca diplomatik ve uluslararası düzeyde de uygulandı; BM’nin en yüksek düzeydeki insan hakları sorumlusu Mary Robinson, Afganistan’a yapılan Amerikan hava saldırılarının “orantısız” sivil zayiata yol açtığından, Taliban ve El-Kaide mahkûmlarına yapılan muameleden bahsetme cüretinde bulunduğu ve

2001’de Güney Afrika’da Durban’da gerçekleşen BM Irkçılığa Karşı Dünya Konferansı’nda ABD ve İsrail’i eleştiren belgelerin sunulmasına izin verdiği için bir dönem daha görev yapmamaya zorlandı (Olson 2002). ABD’nin terörizmi öznellikleri kontrol etme ve şekillendirme yolu olarak kullanmaktaki başarısı ve politikaları ile eylemlerinin temsili ve yorumlanması üzerindeki kontrol kabiliyeti sistem karşıtı hareketlerin potansiyelini sınırladı. Yine de, 1989 sonrası dönemde gelişen çeşitli hareketlerin ve/veya eğilimlerin sistem karşıtı potansiyel taşıma olasılığı vardır.

Sistem Karşıtı Potansiyele Sahip

1989 Sonrası Hareketler ve Eğilimler

Uluslararası terörizm. 1989'dan sonra "terörist" olarak tanımlanan vakaların kapsamı daraldı, bunlar artık (1970'lerde ve 1980'lerde olduğu gibi) ümitsiz milliyetçi ve sosyalist stratejilerin etkileri değildiler, daha ziyade 1990'larda etnik ve özellikle dinsel hareketlerin ümitsiz stratejilerine yayıldılar. Örneğin 1990'lardaki ilk Filistin intifadası El Fetih ya da Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (PFLP) tarafından yürütülmemişti, yerel halk desteğine sahip İslami örgütler tarafından yürütülmüştü: Hamas ve daha sonraları İslami Cihad tarafından temsil edilecek küçük dinsel gruplar tarafından. İntifada ve sonrasındaki barış görüşmelerinden sonuç alınamadı, kötüleşen şartlar baskıyı beraberinde getirdi; yaşamak için hiçbir şeyleri olmayanların seçimi "terörizm" silahı oldu. Benzer şekilde, FARC (Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) gerillaları Kolombiya Ordusu tarafından yürütülen yaygın askeri saldırılarla boğuşurken, ("koka tarlalarını" yok etmek için kimyasal ve biyolojik silah kullanan) ABD Ordusu ve (yüzlerce sendikacıya ve sözünü sakınmayan Katolik rahibe suikast düzenlenmesini üstlenen) sağcı paramiliter AUC (Kolombiya Birleşik Müdafaa Güçleri) asli olarak "terörizm"e başvurmaya başladılar. Her ne kadar sermayeye karşı etkili bir tehdit oluşturmasalar da, terörizmin milliyetçi, sosyalist, dinsel ve etnik biçimleri hâlâ yaygın.

Terörizm 1980'lerde "uluslararasıydı", zira hedefleri çok büyük oranda "merkez hedeflerdi" (Onwudiwe 2001). Yine de, 1990'lardan sonra kapitalizme ve hegemonik güç olan ABD'ye yöneltilmiş sembolik ve hedef gözetilen eylemlerle birlikte "uluslararası terörizmin" yeni bir türü ortaya çıktı. Sosyalizme ve komünizme has pek çok eski sistem karşıtı eğilim, kapitalizmi (ve ABD'yi ya da "Batı"yı) dinsel değer sistemlerinin yozlaşmasından sorumlu tutan birkaç dinsel veya etnik grubun radikal perspektifine entegre edildi. Fakat eğer ABD (ya da diğer ülkeler) Müslüman'ı şeytani "öteki" olarak değerlendirirse (veya Konfüçyüsçüler, Hindular gibi başka geniş grupları insan-altı "düşman" statüsüne indirgerse), "uluslararası terörizm" tutarlı ve sürekli bir ümitsiz tepki olarak

kapitalizme, onun istikrarı için olası bir tehdit oluşturmaya yetecek kadar kan kaybettirebilir.

Halihazırda, küresel çaptaki kitlesel insan gruplarının (kendi hayatlarına ve başkalarının hayatlarına zararlı etkisi olan kapitalist güçlerin temsilcileri olarak) McDonald’s a veya Amerikan marka zincirlerine saldıran, var olan bir ekosistemi yok etmek pahasına inşa edilmiş otel veya tatil yerlerini yakıp yıkan, hayvanlar üzerinde deney yapan laboratuvarları havaya uçuran veya jip galerilerine saldıran sembolik ve hedefli eylemleri yoluyla “uluslararası terörizmin” ciddi bir biçimi ortaya koyuluyor. Radikal ekolojist gruplar (ör. Animal Liberation Front [Havyan Özgürlüğü Cephesi]) terörizme yalnızca, amaçlarının başka strateji veya taktikler yoluyla ulaşılamaz olması durumunda ve şiddetle karşılaştıklarında başvuruyorlar. Avrupalı ve Amerikalı anarşistler; uluslararası finans kuruluşları, onların otoriteryanizmi, birey özgürlüğü ve eşitliğine kayıtsızlıkları ile savaşmak için kendilerini yoğun bir şekilde küreselleşme karşıtı harekete yoğunlaştırdılar. Kapitalizme eşlik eden baskı ve yoksullaştırmayla birlikte giderek daha fazla insan uluslararası terörizme katılıyor. Ancak kapitalist denetim yöntemleri yoluyla, pek çoğunun ümitsiz hiddeti, kapitalist güçlerin aktarıldığı, inşa edilmiş “ötekileri” hedef alır oldu.

Kimlik hareketleri, yeni-Luddite hareketleri ve yerli hareketleri. Pek çok “kimlik” hareketi 1968’den sonra dünya sahnesinde çoğaldı ve böylece ortak motivasyona, hedef ve amaçlara sahip grup ve bireylerin bir araya gelmesi için gerekli alanı sağladı. Özellikle 1967-1968’de en güçlü dönemini yaşayan öğrenci hareketleri eğitim biçiminin dünya çapında “dönüşümüyle” ani bir şekilde sona ererken, feminist hareketler, cinsel özgürleşme hareketleri, ekolojist ve çevreci hareketler, uluslararası barış hareketleri ve dini ve etnik hareketler geçtiğimiz otuz yıl içerisinde gelişti ve süreklilik kazandı. Hareket dediğimiz bu oluşumların her biri aslında farklı yönelimlere sahip çeşitli insanların karmaşık bir gruplaşmasıydı; bu insanların kimileri, herhangi bir homojenliği kapsamak amacıyla oluşturulmayan “çatı” çerçevesinin içindeki veya dışındaki başka yönelimlerin yanlıları ya da radikal karşıtlarıydı. Bu hareketler yalnızca heterojen değildiler, aynı zamanda sürekli bir dönüşüm içinde, belli bir sosyal-tarihsel kesişim içerisine yerleşmiş güçlerin karşılıklı etkileşimi

içinde birbirlerine nüfuz eden hareketlerdi. “Kimlik” hareketlerinin (1968 sonrası hareketlerin) geniş çatısı altında, 1990’ların sonunda ortaya çıkmış sistem karşıtı yönelimlere sahip “yeni” hareketlerle pek çok bağlantı ve ilişkiye sahip hareketler de bulunuyor.

İşgalevi hareketleri, merkezde 1980’lerin sonunda ve 1990’ların başında zirveye ulaştı. Almanya’da, Doğu Berlin’in artan sokak aktivizmi ve gösterilerle dolu bir dönemden geçtiği sıralarda (1989-1993); Batı Berlin işgalcileri, solcular ve anarşistler polis saldırılarına karşı (1987 Haffenstrasse; 1990 Mainzerstrasse) kendilerini savunmak zorunda kaldılar. Paris’te, anarşistlerden ve yasadışı ve yoksul göçmenlerden oluşan bir topluluk, mutlak kudrete sahip mülkiyet yasalarına rağmen bir hâkimin “zorunluluk halinde yasaya aykırı bir işgali” onaylaması sonucunda kendi davalarına kamuoyu ilgisini çekmeyi başarabildiler (dava, yirmi üç Afrikalı evsiz ailenin “zaruret hali” ile ilgileniyordu) (Body-Gendrot 2000: 68-74). Ancak bu istisnai örnek, merkezdeki diğer evsizlerin durumuna yasal bir çözüm getiremedi. New York şehrinde ve Maine-Portland’da işgalciler ile polis arasındaki büyük çatışmalar, genel çatışmalara (Tompkins Square Park, 1989-1990) ve gösterilere dönüştü (1993). Bu sesler bastırıldı, merkez bölgeler boyunca işgal hareketleri devam ediyor olsa da merkezin hiçbir bölgesinde “mülkiyet hakları” tehdit altında değil.

Ancak bu durum Güney Afrika ve Brezilya’da biraz daha farklı. Araştırmacı ve akademisyenlerin “yoksul halk hareketleri” olarak adlandırdıkları hareketler, kutsal mülkiyet hakkını tehdit altına sokarak sistem karşıtı eğilimler taşıyan vakalar yaratıyorlar. Bu hareketlerin bazıları gelecek vaat ediyor olabilir, ama değişim halindeki toplumların yarattıkları geçici yeniden düzenleme mekanizmaları da olabilirler (krş. González 2004). Korkunç koşullarda yaşayan ve ANC’nin liberalleşme ve özelleştirme süreci tarafından kendi haline terk edilmiş Güney Afrikalı yoksullar şimdiye dek “topluluk hareketleri” oluşturdular (Desai 2002). İşçi Partisi lideri ve bugünkü Brezilya Devlet Başkanı Luiz Inacia da Silva’nın (Lula) arkasındaki koalisyon hareketlerinden biri olan Brezilyalı MST Hareketi (Topraksız İşçiler Hareketi) Zimbabwe’nin hâlâ çabaladığı süreci, yani nüfusun yüzde 20’sinin ekilebilir tüm toprağın yüzde 90’ına sahip olduğu (ve en yoksul yüzde 40’ın yalnızca yüzde 1’ine sahip olduğu) (Peter 2003) bir ülkede kullanılmayan (veya kullanılan) toprakları işgal ederek

bunların topraksız köylülere dağıtılması sürecini başarıya ulaştırmaya çalışıyor. MST'nin özneleşme stratejileri kesinlikle sistem karşıtı bir yönelime sahip ve başka hareketlere de etki ediyor gibi görünüyor; bir evsizler hareketi, evsizleri São Paolo'daki boş binalara yerleştirmeye başladı.

Bu hareketler, durum ve hedeflerin ortaklığı göz önüne alındığında yeni "kimlik" hareketlerinin tipik örnekleri. Sistem karşıtı olanlarının çoğu, daha önceki artı-değer üretimine, tüketimin, metalaştırmanın ve mübadelenin yaygınlaştırılmasına karşı çıkan, teknolojik ve endüstriyel gelişmelere direnen anti-kapitalist hareketlerin mirasçıları. Bazı yeni-Luddite hareketler, Sri Lanka'daki Sarvodaya Shramadama hareketinde görüldüğü gibi, çeşitli yöntemler kullanarak kapitalist sistemle bağlarını koparmayı hedefliyor (Sklair 1998: 291-311), başka hareketler de pazarlama ve reklamcılığın akıl çelen güçleri yoluyla yaratılan tüketici ihtiyaçlarının altını oyarak kapitalist güçlere karşı çıkmayı deniyorlar. Kimlik hareketleri komüniteryan veya kolektivist hareketler olabilirler ancak pek azı "çevre" (toprak, hayvanlar, yerküre vs.) üzerine yoğunlaşıyor (anlam ve önem atfediyor). Radikal ekolojist hareketlerin çoğu sistem karşıtı olarak değerlendirilebilir çünkü doğal maddelerin çıkarımı, sömürü ve ekosistemin pahasına kaynak kullanımı gibi kapitalist yöntemlere karşılar (bkz. Bu kısımdaki "Radikal Çevrecilik" maddesi).

Yerlilerin özneleşme mücadelelerine gelince, bu mücadeleler kapitalizme içkin ırkçı ve sömürüye dayalı pratiklerin doğrudan altını oyuyorlar. Yerli hareketleri süreç içinde çok geniş bir mücadeleler yelpazesini kapsadı. Kimileri yerel yönetimlerle ve doğal kaynaklar üzerindeki kontrol ile ilişkili olarak özyönetimi veya kendi kaderini tayin hakkı elde etmeyi amaçladı; örneğin Kanada'daki Inuitler, 1 Nisan 1999'da Nunavut, Kanada Konfederasyonu içerisinde ve Inuitler tarafından yönetilecek yeni bir bölge olarak ilan edildiğinde, bu anlamda bir başarıya ulaşmış oldular. Nunavut Toprak Davaları Anlaşması Nunavut Inuitlerine 1,148 milyar Kanada doları tazminatın yanı sıra; petrol, gaz ve mineral gelişiminden kâr payı, hükümette eşit temsil hakkı ve yeni bir vahşi doğa yönetimi, kaynak yönetimi ve çevre kurulu gibi başka haklar da tanındı (Polarnet 2005).

Yeni Zelanda Maorileri 1830 Waitangi Anlaşması'nın tanınması için mücadele verdiler ve 1975 Waitangi Anlaşması Yasası yoluyla anayasal statü kazandılar (Waitangi Tribunal 2005). Daha yakında ise, Maoriler, Maori toprakları/deniz alanı olarak tanımladıkları yerlerden çıkarılan doğal kaynaklar (petrol dahil) üzerindeki hak taleplerini (yasal yöntemler ve örgütlü gösteriler yoluyla) gerçekleştirmeye çalıştılar.

Zapatistalar, başka hareketlerle bağlantıları olan 1990'lardaki yerli hareketlerinden birisi; yerli çoğunluğa sonradan Tlatelolco katliamında darbe yiyen 1968 öğrenci hareketinden arta kalanların ve Maoist grupların katıldığı belirtiliyor. Piskopos Samuel Ruiz'in kurtuluş teolojisi, 1 Haziran 1994'te Chiapas'taki ayaklanmaları, toplulukları ve hareketleri birleştirmek üzere bilgi ve iletişimin nasıl kullanılması gerektiğine dair etkileyici bir derse dönüşecek süreci başlatan yerli toplulukları şekillendiren öğelerden biriydi (Castells 1997: 74-81).

Diğer yerli hareketleri, özellikle Latin Amerika'dakiler, (nüfusun yüzde 71'inin yerli olduğu) Bolivya, (nüfusun yüzde 66'sının yerli olduğu) Guatemala, (nüfusun yüzde 47'sinin yerli olduğu) Peru ve (nüfusun yüzde 38'inin yerli olduğu) Ekvador gibi ülkelerdeki yerli nüfusun politizasyonu sürecini yürüten sosyalist veya kolektivist ideallerle yakından ilişkilidir. Amerika kıtalarının yerlileri, topraklarının "keşfinden" beri muazzam acılar çektiler, o zamandan beri de ırkçılığın, ayrımcılığın ve sadece Guatemala ile Peru'da 1970'ler ile 1990'ların başı arasında 200.000 yerlinin öldürülmesiyle sonuçlanan yirminci yüzyıl ideolojik savaşlarının kurbanları oldular. Güney Amerika'daki yerli halklar arasında bir "siyasi uyanış" gerçekleşti ve yerli haklarının (imzalayan devletlerin "yerli halklara eşit haklar tanımayı; onları etkileyen politikaların belirlenmesine katılımda bulunmayı; onların kurumlarına, örfi hukuklarına, kültürlerine saygı göstermeyi; sağlık ve eğitim hizmeti vermeyi garanti etmesini gerektiren") Uluslar-arası Çalışma Örgütü'nün "169. Konvansiyonu" yoluyla yasal güce de kavuşmasını sağladı. Bu hareketlerin spesifik bir sistem karşıtı karaktere kavuşup kavuşmayacakları ise zaman içinde belli olacak.

Yeni sınıf yapıları, enternasyonalistler ve küreselleşme karşıtı hareketler. Bu gelişmeler, küresel eşitsizlik ve sömürüye karşı durmak üzere ortaya çıkan yeni "küresel eşitlikçilik" eğiliminin, diğerlerinin yanı sıra DTÖ, IMF

ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve çokuluslu şirketlerin yarattıkları etkiye atıfta bulunan "küreselleşme karşıtı" aktivistlerin eğiliminin parçaları. Bu eğilim, "insan hakları" söylemleriyle yakından ilişkili ve yalnızca bu hakların küresel ve devletlerarası düzeyde (merkez devletleri ile çevre ve yarıçevre devletleri arasında) uygulanmasını sağladığı zaman etkili bir sistem karşıtı güç olabilir. Bu çabalar, yaptırım gücüne sahip uluslararası kuruluşların bireyler ve bireylerden oluşan gruplar (devletler dahil) ile ilgili temel (insani, hukuki ve sosyal) hak ve ihtiyaçları açığa vurarak merkez devletlerini, çokuluslu şirketleri ve zengin bireyleri diğer, daha zor durumdaki devletlere yardımcı olmaya (borç silinmesi ve küresel bir vergilendirme sistemi yoluyla zenginliğin yeniden dağıtılması da dahil olmak üzere) zorlayabileceği enternasyonalist bir hukuki-siyasi dönüşümü hedefler görünüyor. Enternasyonalistler devlet yetkilileri, STÖ'ler veya bireyler olabilir.

Tarihsel olarak baskıya uğramış çoğu grup bu küresel eşitlikçiliği geliştirmekte aktif rol aldı. Bugün çeşitli STÖ'ler (ve çevre ülkeler ile yarıçevre ülkelerde, özellikle Hindistan'da gitgide çoğalan kitle hareketleri) yoluyla temsil edilen feministler yalnızca yoksulluğun feministleştirilmesi ile değil, vahşi kapitalizm yoluyla kat kat artan her tür sömürü ile ilgilendiler (Naples ve Desai 2002; Rowbotham ve Linkogle 2001; Ray 1999). Uluslararası hukuki mücadeleler başlattılar ve kadınlar her yerde küresel eşitliği hedefleyen yerel mücadeleleri desteklemekte aktif rol oynadılar. Afrika devletleri ve Pan-Afrikacı örgütler apartheid'ın uluslararası düzeyde mahkûm edilmesini sağladılar ve kendilerini Afrika topraklarında yaşanan ve yoksulluk, kıtlık, etnik gerilimler, HIV/AIDS, yardımın azaltılması ve kesilmesi gibi Soğuk Savaş döneminin sonuçlarıyla uğraşmaya verdiler; zararlarının karşılanmasını talep ettiler, özneleşme hedefine yöneldiler ve diğer devletler ve kuruluşlar ile Üçüncü Dünya'nın borçlarının silinmesi ve daha eşitlikçi, temsile yetkin uluslararası kuruluşlar oluşturulması için işbirliği yaptılar. Yerli hakları mücadelelerinin yanı sıra gey ve lezbiyen hakları hareketleri, yeniden canlanmış işçi ve sendika örgütleriyle ve sosyalistlerin geri kalanlarıyla, "enternasyonalist" bir gündeme sahip ama "yerel"in önemini es geçmeyen belli grup ve bireylerle birlikte çalışarak Kuzey-Güney dayanışması, "Üçüncü Dünya" borçlarının silinmesi, ulusal ve uluslararası kaynakların yeniden yapılandırılması veya yeniden bölüştürülmesi yoluyla küresel çapta zenginliğin yeniden

dağıtılması çağrısı yaptılar. Küreselleşme karşıtı denilen bu hareketlerin, sırf bu tür yeniden dağıtım hedefleri sebebiyle (ve yalnızca özgelişim ve liberal-reformist amaçlar için değil) çeşitli uluslararası örgütlere karşı çıkan belli unsurları küresel eşitlikçiler olarak değerlendirilebilir. Ancak insani, sosyal ve ekonomik hakları tanımlama ve savunma çabası içerisindeki baskı karşıtı hareketlerin tamamen sistem karşıtı olarak değerlendirilebilmeleri için, amaçlarının uluslararası işbölümünün ve buna bağlı sınıf yapısının altını oyması gerekir

Esasında, artmakta olan küresel eşitsizlik, başka bir kitlesel ayrışmanın ve dünya çapında zenginler ile yoksullar arasında giderek büyüyen uçurumun köşe taşı haline geldi: 2002'de 540'tan fazla "milyarder" vardı (2003'te 476'ydı), 70.000'den fazla (yüzlerce milyon dolarlık kişisel servete sahip) "süper zengin" ve dünya çapında yedi milyona yakın milyoner vardı, bu sırada merkezdeki orta sınıf ise giderek yoksullaşıyordu ve daha alt sınıfların durumu da her yerde daha da kötüleşiyordu (Pieterse 2002: 1023-46; Sutcliffe 2001; Journal of World-Systems Research 2002). Hem uluslararası işbölümüyle hem de tüketimin öncelik kazanmasıyla bağlantılı yeni bir sınıf yapısı ortaya çıkar gibi görünüyor. Bu yeni sınıf yapısı "küresel elit", "profesyonel sınıf", "geçici işçiler" ve "yeni köleler" terimleriyle kolayca tanımlanabilir.[90]

Ancak daha önce tanımladığımız küresel eşitlikçilikle ilişkili sayıları giderek artan −Kuzey-Güney dayanışması yanlısı ve küreselleşme karşıtı eğilimler ve hareketler dahil olmak üzere− STÖ'ler, kuruluşlar ve bireyler bu sınıf yapısına gitgide daha fazla (fakat yeterli etkiyi sağlayamadan) karşı çıkıyorlar. Örnek olarak, ırkçılık ve zenofobi sebebiyle tutuklanan göçmenlere destek veren Avrupalılar arasındaki dayanışmaya bakabiliriz. 1998 ve 1999'da bu dayanışma hareketleri, özellikle Fransa, Almanya ve İtalya'da göçe destek veren ulus-aşırı ağlara dönüştü (Giraudon 2001). Merkezdeki bu hareket, açık göçü bir tür dengeleyici olarak gören çevre ve yarıçevre hareketleriyle birleşti (aşağıya bkz.). "Küreselleşme karşıtı" hareketlere gelince, bunlar ilk örneklerini 1980'lerin sonunda verdiler: Eylül 1988'de 75.000 protestocu Berlin'de IMF/Dünya Bankası toplantısını protesto etmek üzere bir araya geldi. "Küreselleşme karşıtlığıyla" ilgili olarak tarihi protestolara ve kitlesel gösterilere katılanlar oldukça çeşitlilik gösteriyor: (bazıları Avrupa'nın "küreselleşme" birleşimiyle ilişkilenmeden

önce 1992-1997'de Avrupa'da protestolar başlatan) Fransız çiftçilerden eko-feministlere ve cadılara (ör. Starhawk); Kötü Çalışma Koşullarına Karşı Öğrenci Birliği'nden (USAS) ACT-UP'a, Lesbian Avengers'a ve Jacks of Colors'a (Shepard ve Hayduk 2002); "Reclaim the Streets"ten Radikal Siyah Kongresi'ne ve Bağımsız Medya Merkezi'nden (IMC) Doğrudan Eylem Ağı'na dek.

Başarılı ilk gösteri Aralık 1999'da Seattle'da 40.000 kişinin DTÖ'yü protesto etmek için bir araya gelişiydi; başarı, rahatsızlık yaratmak ve "mesajı yerine ulaştırmak" (yani kamuoyunu etkileyecek kadar medyada yer almak) şeklinde gerçekleşti. Bunu Davos-İsviçre'de Şubat 2000'de Dünya Ekonomik Forumu'na karşı düzenlenen ve bir McDonald's mağazasının tahrip edildiği gösteriler takip etti. Nisan 2000'de Washington'da Dünya Bankası ve IMF görüşmeleri sırasında göstericiler alanı ablukaya aldılar. Chiang Mai-Tayland'da Mayıs 2000'de Asya Kalkınma Bankası toplantısı protesto edildi. Prag'ta Eylül 2000'de, Dünya Bankası-IMF yıllık görüşmelerinde 12.000 kişi çatıştı. Melbourne'da Eylül 2000'de aktivistler Dünya Ekonomik Forumu delegelerini barikatlarla kuşattılar. Nice'de Aralık 2000'de gösteriler bir Avrupa zirvesinin dağılmasına yol açtı. Ocak 2001'de Dünya Ekonomik Forumu Zürih'te kuşatma altına alındı ve Zürih yakılıp yıkıldı. Nisan 2001'de Quebec'te gerçekleşen Amerika Zirvesi'nde tanıklar, polisin göstericilere karşı göz yaşartıcı gaz ve panzer kullandığını aktardılar. Barselona'da Haziran 2001'de Dünya Bankası, konferansını iptal etti ve göstericiler kendi konferanslarını düzenlediler. Göteborg-İsveç'te Haziran 2001'de 40.000 kişi olaysız bir şekilde yürüyüş gerçekleştirdi, fakat maskeli anarşistlerin çıkardığı çatışmalar vardı. Katılımcılar arasında şunlar da yer almaktaydı: İtalyan anarşistleri "Ya Basta!", İtalya'nın 200 merkezinden Tutte Bianche (Beyaz Tulumlular) üyeleri, onların İngiliz muadilleri (Etkili Mücadele Yoluyla Kurtuluş İçin Beyaz Tulumlular Hareketi), 600 "Global Resistance" [Küresel Direniş] göstericisi ve Anti-Fascist Action [Anti-Faşist Eylem]. Ayrıca birkaç radikal sendika da vardı: Fransız SUD (Dayanışma, Birlik, Demokrasi) ve FSU (Birleşik Sendikal Federasyon), İtalyan Cobas CGIL'nin (İtalyan İşçileri Genel Konfederasyonu) metal işçileri kolu, İspanya'dan anarkosendikalist CGT (Genel İşçi Konfederasyonu) ve büyük Yunan sendikaları (Ratnesar 2001).

Küresel düzeydeki birtakım ciddi örgütlü muhalefet örnekleri, Ocak 2001'de Porto Alegre, Brezilya'da Dünya Sosyal Forumu'nun kurulmasıyla başladı − forum, sivil toplum örgütlerinden ve siyasi hareketlerden gelen 12.000 temsilciden oluşuyordu. Bunu, enternasyonalist ve küresel eşitlik eğilimlerinin bir parçası olarak değerlendirilmeleri gereken Temmuz 2001'de Cenova Sosyal Forumu ve Ocak 2003'teki (Porto Alegre-Brezilya'daki) ve Ocak 2004'teki (Bombay-Hindistan'daki) Dünya Sosyal Forumu toplantıları takip etti. Ayrıca Rio'da 1992'de, Johannesburg'ta 2002'de toplanan Dünya Zirvesi toplantılarını ve Durban'da 2001'deki BM Irkçılığa Karşı Dünya Konferansı'nı ve kapitalist güçler ile hegemonik iktidarlara karşı çıkma imkânı tanıyan koalisyonların ve toplulukların oluşturulması için fırsat yaratan diğer toplantıları da eklememiz gerekir. Eklememiz gereken son şey de, ABD ve Avrupa'nın dışındaki devletlerin kurabilecekleri olası koalisyonlar yoluyla yeni hegemonya karşıtı zeminler yaratabileceklerini göz ardı etmememiz gerektiğidir. Brezilya, siyasi ve ekonomik hegemonyanın altını oymak konusunda oldukça gelecek vaat eden bir devlet, zira oradaki işçi liderliği koalisyonlar kurmakta başarılı oldu, hatta bu hedefe oldukça yaklaştı ve zaman zaman Venezüella, Küba, Arjantin ve birkaç başka Latin Amerika ülkesi ile koalisyonlar gerçekleştirdi. Lula ayrıca Arap ülkeleriyle de, hegemon güçlere siyasi olarak kafa tutabilecek büyük ölçekli bir uluslar bloğu oluşturmak için ittifak kurmayı deniyor. Brezilya ayrıca Cancun'da Eylül 2003'te düzenlenen DTÖ toplantısında, ABD ve Avrupa devlet sübvansiyonları konusunda baskı yaratabilmek için (yarıçevrenin iki "yükselen" üyesi olan) Hindistan ve Güney Afrika ile birlikte çalışarak işlevsel bir rol oynadı.

Etnik ve dinsel hareketler. "Etnik" ve "dinsel" hareketler olarak adlandırılan hareketler 1980'lere ve 1990'lara hâkim oldu ve birkaç örnek vermek gerekirse Malezya, Hindistan, Tayland, İspanya, Lübnan, Irak, Nijerya, Belçika, Avustralya, Guatemala ve ABD'yi, bunların yanı sıra Ruanda, Hırvatistan, Bosna, Arnavutluk, İran ve Fiji'yi kapsadı. Kapitalist doktrinleri, "Batı"nın evrensellik, insan hakları, özgürlük kavramlarını ve liberal-modernist jeokültüre ilişik diğer söylemleri açıkça reddeden bu hareketler yakın gelecekte sistem karşıtı bir tehdit oluşturabilirler. Bu tür hareketler, daha önceki yüzyıllardakilerden oldukça farklılar (ve belki de neo-etnik ve neo-dinsel olarak anılmalılar) çünkü doğaları itibarıyla reaktifler ve kendi yaşam biçimleri ve dünyayla ilişki kurma yöntemleri ya

da (giderek kapitalist toplumsal tahayyüller tarafından daha çok nüfuz edilen ve hâkim olunan) toplumsal tahayyülleri açısından “harici” kalan belli güçlere karşı yerelleşmiş direnişler olarak üretildiler. Buraya, dini, etnik ve milliyetçi yönelimlerin yenilenmiş biçimleri olan, “geleneksel” olarak tanımlanan hareketleri de ekleyebiliriz. Bu hareketlerin bazı örnekleri şunlardır: Hıristiyan, Hindu ve İslami diriliş hareketleri; sağcı ve/veya muhafazakâr Fransız, İspanyol ve İtalyan milliyetçilikleri; Çin, Slav ve Rus milliyetçilikleri; Ijaw, Ethce ve Ogoni gibi Nijeryalı etnik bilinç hareketleri; ABD, Kanada, Yeni Zelanda, Guatemala, Bolivya, Peru, Ekvador ve diğer yerlerdeki sağcı Amerikan yerlileri; Kenya’daki “Mungiki” mezhebi (sosyalizm, İslam ve geleneksel inançların karışımından oluşan bir ideoloji altında yoksulların çoğunu bir araya toplayan çoğunluğu Kikuyu olan bir “çokluk”) gibi, yerliliğe veya etnik ayrımlara dayanan diğer gruplanmalar veya mezhepler.

Radikal çevrecilik. Radikal çevreci hareket, önceki ana akım doğal kaynakları koruma hareketi içerisinden doğdu. 1968’de gerçekleşen “büyük dünya görüşü değişimi” (Jasper 1999: 147) bu dönüşümün temeliydi. 1971’de, kendi türünün diğerlerine üstün olduğu inancını tanımlayan bugünün meşhur “türcülük” terimi ilk defa kullanıldı ve geniş kitlelere ulaştı (Singer 1977; Regan 1983). 1968, pek çok şekilde, sosyal ve siyasi ekolojik hareketlerin ortaya çıkması için zirve dönemini oluşturdu. 1968’de Paris’te düzenlenen bir konferans, sembolik olarak “İnsan ve Biyosfer Programı”nın açılışını yaptı, diğer yandan da 1968’de Roma Kulübü kuruldu. Bunu, 1972’de Stockholm’de düzenlenen insan ve çevre hakkındaki bir BM konferansı ve Roma Kulübü’nün şok edici “The Limits of Growth” [Büyümenin Sınırları] raporunun eşzamanlı baskıları takip etti (Biel 2000: 140-41). 1968 krizi, etkili bir şekilde ana akım ekolojik hareketi dönüşüme soktu –bunun örneklerinden biri “hayvan hakları hareketi”dir−; geleneksel, reform çizgisinde düşünen ve ataerkil bir iyi niyete sahip orta sınıf muhaliflerden ve feminist aktivistlerden, doğanın bir bütün olarak metalaştırılmasına karşı çıkan ve ulusal değil bütüncül bir bakış açısı (ekosistem) edinen ve böylece “derin yeşil” bir hareket ortaya çıkaran radikal sistem karşıtı bir itki yarattı (Sutton 2000; Goldfrank, Goodman ve Szasz 1999).

1980'lerden başlayarak, bu hareket kendisini dünya çapındaki Yeşiller partilerinde belirginleştirmekle kalmadı, Animal Liberation Front örneğinde görüldüğü gibi, aynı zamanda ABD'de yasadışı eylemlere de girişti (Finsen ve Finsen 1994: 98). Örneğin 2003'te Detroit, Los Angeles, San Diego, New York ve Philadelphia'nın dış mahallelerinde Earth Liberation Front tarafından gerçekleştirilen bir dizi kundaklama 100 milyon dolardan fazla zarara yol açtı (Hettena ve Wides 2003). Çevreci hareket içerisindeki daha radikal öğelerin büyümesi, 10 Haziran 1990'da 24.000-75.000 hayvan hakları aktivistinin Washington'da Hayvan Hakları Yürüyüşü için bir araya gelmesi gerçeğiyle gözler önüne geldi (Finsen ve Finsen 1994: 72). 1980'lerden bu yana bu tür örgütlerin sayısı büyük oranda arttı. On yıldan az bir zaman içerisinde, People for Ethical Treatment of Animals (PETA) üyelerinin sayısı "Yeşil Devrim" sırasında 300.000'e çıktı (krş. Sale 1993). 1968 sonrası dönemde Earth First! gibi "ekolojik direniş hareketleri", kimileri 1968 sonrası eko-feminizm gibi farklı vurgulara (Taylor 1995) sahip olsalar da dünya ekonomisinin her yerinde ortaya çıktılar (Adams 1999; Adams ve Donovan 1995; Donovan 1990). Merkezdeki tipik çevre aktivisti genellikle orta sınıftan gelir (Inglehart 1997; Benton ve Redfearn 1996), fakat çevrenin belli bölgelerinde geniş bir tabansal desteğe sahiptir (ör. 1980'lerde Hindistan'daki Chipko hareketi [Routledge 1993] veya Hindistan'da 1990'lardaki Narmada hareketi [Kothari 2002; Khagram 2002]). İlginç bir şekilde, 1968 sonrası radikal ekolojist hareketlerin söylemi artık "doğal kaynakları koruma" hakkında değil, daha ziyade doğanın kendisinin metalaştırılmasını hedef alıyor. Böylece, "derin ekolojistler" (Dobson 2000: 40) tarafından işaret edildiği gibi, doğal kaynaklar artık istenildiğinde sömürülebilecek salt metalar olarak değerlendirilmiyor (Jasper 1999: 148).

Doğal dünyanın metalaştırılması, kapitalist dünya ekonomisinin içkin bir öğesi. Maliyetlerin −bu maliyetleri sonraki kuşaklara devretmek yoluyla− "dışsallaştırılması" (yani havanın, toprağın ve suyun kirletilmesi), tıpkı ücretli işçilerin sömürülmesi gibi kapitalistler için oldukça önemli bir kâr kaynağı (Hornborg 1998; Ponting 1993); ve bu eğilime karşı çıkan dünya çapındaki bir hareket 1968 sonrası dönemde kayda değer güç kazandı; merkez ile çevre arasında, yerli hakları hareketlerine dair yeni keşfedilmiş sosyal ve siyasi bilince eklemlenen yeni ulus-aşırı ittifaklar oluşturdu (Martin 2003). Dünya ekonomisinin çeşitli alanlarına yayılan, bu tür, etkili,

etnisiteler arası çevreci ittifakların oluşturulması gelecek için büyük önem taşıyor olabilir.

Dünya çapındaki kitlesel göç. Geleneksel olarak göç, düşük ücretli işçilerin merkez ülkeler tarafından kitlesel olarak içeriye alınması şeklinde değerlendirilip önemsiz görüldü (Boswell ve Jorjani 1988: 169-71; Bolaria ve Bolaria 1997: 11); çünkü göç yasaları geleneksel olarak kapitalist kuruluşların işçi gereksinimlerinden etkilenerek yapılıyordu (Petras 1980: 164). Ancak çevreden merkeze doğru akmaya devam eden göç dalgası, devletlerarası sistemin sürdürülmesi ve liberal ideolojide saklı bulunan ilerleme fikri gibi, dünya sisteminin istikrarı için gerekli olan çeşitli temel dayanakların altını oyabilir. Tarihsel olarak, merkezde refah devletinin ortaya çıkması, işçilerin serbest dolaşımının ve genel olarak göçün önüne yüksek bariyerler konulması süreciyle ilgiliydi. Bu anlamda sendikalar ve sendikaların sosyalizme siyasi yakınlığı −enternasyonalist retoriklerine karşın− hep enternasyonalistten ziyade milliyetçi oldu (Lucassen 1991: 158-73). Bu şaşırtıcı değil, çünkü merkezdeki refah devletleri, devletlerarası sistem dahilinde bir refah devletini kurmak ve sürdürebilmek için basitçe sınırlarını kitlesel göçe kapatmak zorundaydılar (Freeman 1986: 52). Buna ek olarak, vatandaşlık kavramı da tanımı gereği, dünya sisteminin belli bir bölgesel birimi (ulus-devlet) içerisindeki insan hak ve özgürlüklerine meşruiyet kazandırmakla ilgilidir (Halfmann 1998: 523-24). Başka şeylerin yanı sıra, yasal (ve yasadışı) kitlesel göç tarafından sebep olunan merkezde refah devletinin giderek altının oyulması olgusu, aynı şekilde tüm sistemi zayıflatmaya da katkıda bulunabilir (Wallerstein 1999a: 57-75). Çevredeki demografik "patlama" her ne kadar yakın gelecekte merkeze doğru kitlesel göç potansiyelini kesinlikle artırsa da (Hoffmann-Nowotny 1997: 96; Rasmussen 1997: 106), liberalizmin çöküşü ve ulusal gelişme safhaları yoluyla istikrarlı ilerleme umudu da çevreden dışarıya doğru uluslararası bir kitlesel göçü "tetiklemekte", başlı başına bir Malthus değişkeni olarak, büyük ihtimalle en az o kadar önemlidir (Wallerstein 1995).

"Ülkenizde kalarak kalkının" mitleri (Martin 1992) ve evrensel toplu kalkınma olasılıkları, resmi olarak sömürgelikten kurtulmuş çevre ülkelerinde 1973'ten sonra acı verici bir şekilde teşhir edildi. Merkez ile çevre arasında sürekli büyüyen uçurum sebebiyle ve bu olguya dair bilgilere giderek daha rahat biçimde ulaşılabilmesiyle (Rasmussen 1997:

125-26; Baldwin ve Martin 1999: 24), çevre ülkelerde yaşayan insanlar artık, dünya çapındaki işbölümünün hiyerarşik yapısının en altında bulunan bir ulus-devlet hakkında ortaya atılan yanıltıcı vaatlere kanmayacaklardı. Temelinde, “uluslararası göçün azaltılması için tek gerçekçi ve uzun vadeli umut, azgelişmiş ülkelerde geniş tabanlı ve sürdürülebilir kalkınma yoluyla [oradaki] ekonomik büyümenin nüfustaki ve işgücündeki büyümeyle uyumlu hale gelmesini sağlamaktır” (Castles ve Miller 1998: 291). Ancak modernleşme ve kalkınma teorilerinin cazibesinin 1968’den sonra düzenli olarak azalmasıyla, yarıçevrede liberalizmin ve reformizmin faydasına yönelik inanç kaybındaki artış, sonunda sermaye birikiminin merkezlerine doğru giderek artan ve kontrol edilemez göçlerin yaşanmasına sebep olabilir.

Ancak merkeze doğru artan kitlesel göç, çoğu büyük ihtimalle yasadışı olacağından dolayı, yalnızca (kapitalist dünya ekonomisindeki mutlu azınlığın “bakıcısı” olarak icat edilmiş olan) refah devletine değil, ayrıca onun varlığının siyasi meşruiyetine de meydan okuyacaktır. Kitlesel göçün en iyi ihtimalle yalnızca gözü korkutulabileceği için, ulus-devletin güvenilirliği artık tehlikede (Vernez 1996: 7-8). Aynı zamanda, daha fazla göçmen harekete geçtiği zaman, daha çok devlet kendi refah devleti versiyonunda küçültmeye giriyor ve büyük bir çoğunluğu göçmen etnik azınlıklardan oluşan en yoksul vatandaşlarının lehine daha az müdahalede bulunmaya başlıyor. Refah devletinin bu şekilde budanması sonuçta dünya ekonomisi alanında işleyen baskı mekanizmalarının ayrılmaz bir parçası haline geliyor (Martin ve Schumann 1996), bu da devletleri dibe doğru bir yarışa girmeye teşvik ediyor (Greider 1997).

Ancak varlığına sistemik bir kuvvet olarak başlayan bir etken (belli sektör ve firmaların talebi üzerine işgücünün birleştirilmesi), kapitalist sistemin çelişkileri sonucunda, küresel çapta etkili bir sistem karşıtı kuvvet olarak işlev kazanabilir; kitlesel göç, tıpkı ekolojik faktör gibi, devletlerarası sistem üzerinde sistem karşıtı bir kuvvet olarak bir o kadar önemli olabilir. Esasında bu ikisinin bağlantılı olduğu genelde unutuluyor, fakat aslında artmakta olan ekolojik krizler yakın gelecekte kitlesel göç üzerinde oldukça etkili olacağa benziyor (Ghosh 1998: 48-50; King ve Öberg 1993). Çoklu ekolojik krizler (çevresel bozulma, çölleşme, ormansızlaşma, erozyon, tuzlanma ve küresel ısınmanın diğer etkileri) daha çok göçe yol açınca

(Lohrmann 1996; Myers 1993), merkez devletler de bu sayıları giderek artan "ekoloji mültecileri"ni çevre bölgelerde tutmaya teşebbüs edecekler.

Ancak ulus-devletlerin kendi sınırlarını kontrol ettikleri ve kendi topraklarına hangi tür insanların gireceğine ve kimlerin kalacağına karar verdikleri alışıldık yöntemler artık etkili değil (Bigo 1998), bu da egemenliklerinde azalmaya yol açıyor (Cornelius vd. 1994; Richmond 1994: 216-17). Bu önemli bir nokta, çünkü ulus-devletlerin egemenliği kapitalist dünya ekonomisini ayakta tutan payandalardan biri (Wallerstein 1999a: 57-75). Teorik olarak, yoksulluğun çevreden merkeze sürekli olarak akışı, dünya sisteminde yaşanan bir krizin semptomu olarak yorumlanabilir (Vandepitte vd. 1994. 147). Kitlesel göçler her zaman olduğundan daha fazla gerçekleşiyor (Weiner 1997: 97) ve sahip olanlarla sahip olmayanlar arasında gideren büyüyen demografik ve sosyoekonomik uçurum (Sorensen 1996. 93) yalnızca merkeze yönelik daha fazla göç potansiyelini artırmaya yarıyor, zira bugün toplam göçmen nüfusu tüm dünya nüfusunun yalnızca yaklaşık yüzde 2'sini oluşturuyor (Faist 1997: 187).

"Münhasır toprak bütünlüğü", ekonomik küreselleşme ve kitlesel göç tarafından istikrarsızlaştırıldıkça (Sassen 1996) ulus-devletin uzun vadedeki meşruiyeti de sarsılıyor. Göçmenler, merkez devletler tarafından yaratılmış bariyerleri aşmak için çeşitli ilişkilenme ve ağları kullanmaya dayalı ustaca stratejiler kullanarak bu oldukça katmanlı dünya ekonomisi içerisinde hareket ettikçe (Massey ve Epinosa 1997), "yasallaşma" ve diğer vatandaşlarla aynı (siyasi, ekonomik ve sosyal) hakları elde etme mücadeleleri, çeşitli devletlerin egemenliği ve finansal yükü üzerinde iki yönlü bir baskının oluşacağını haber veriyor. Bu da özellikle merkez devletler tarafından yürütülen demokratik kurumları tehdit ediyor, halk egemenliğinin korunmasını (yani zenginliğin ulus-devlet içerisinde dağıtılmasını) savunanlar giderek "küresel eşitlikçiler" ile (Weiner 1996: 176), yani küresel eşitsizliğe ve merkez ülkelerdeki "yasadışı" göçmenlerin sömürülmesine duyarlı olanlarla daha sık karşı karşıya geliyorlar (Van Parijs 1992: 163-64).

Bu da merkezdeki sendikalar için oldukça spesifik zorluklar yaratıyor. Martens'in (1999: 226) iddia ettiği gibi, merkez ülkelerdeki sendikalar ve onların siyasi müttefikleri nereye kadar çevreden gelen göçmenlerle

dayanışma içinde olacaklar? Sonuçta merkezdeki insanların çoğu (dolaylı olarak) "değişim değeri"nin destekçileridir (Köhler 1999). Bu da bir ikilemi beraberinde getiriyor: Eğer kitlesel göç, bu göçü almakta olan (merkez) ülkedeki insanların ekonomik güvenliğini tehlikeye atabiliyorsa, kimin (insan) hakları daha öncelikli? Zaten merkezde yaşamakta olanlarınki mi, ya da (potansiyel) göçmenlerinki mi? Bu sorunun cevabı muhtemelen, ele aldığınız analiz biriminin "kendi ülkemiz" mi "yerküremiz" mi olacağına bağlı (Sutcliffe 1998: 335).

1945-1973 arasındaki ekonomik patlama yılları sırasında göçmenleri merkeze gelmek konusunda teşvik eden kapitalistler, bir yandan bu gelenlerin ekonomik yükseliş sona erdiğinde çevreye dönecek bir yedek işgücü ordusundan fazla bir şey olmadığını umarken (Obdeijn 1998: 130; King 1996: 48), diğer yandan merkez ülkelerdeki kapitalist firmalar 1973'ten bu yana daha çok göçmenin çevreden ve yarıçevreden merkeze doğru hareket etmelerini dolaylı olarak teşvik ettiler. Bu dolaylı teşvik, çokuluslu şirketlerin genç işçileri sömürüp, birkaç yıl sonra da sendikaya üyelik süreçleri gelip çattığında "çok pahalı" hale gelmeleriyle onları işten attıkları, işçilik ücretlerinin şimdilik daha düşük olduğu bölgelere, merkezin dışına yerleşmeleri gerçeği sonucunda oluştu. Bu "ekonomik bolluk", işten atılmış işçileri bu şekilde "gelecek göçler için hazır bir havuz" haline getiriyor (Portes 1996: 165; Graham 2000: 188). Çevre ülkeler yavaş yavaş "şirketlerin küreselleşmesi ve göçmenlerin ulus-aşırı karaktere bürünmesi sonucunda yeniden şekillendi" (Portes 1996: 164). Böylece, çevre ülkelerdeki genç işçilerin sömürülmesi, onları, daha önce değindiğimiz (zincirleme) göç ağlarının yakın gelecekte daha fazla göçe imkân tanıyacağı merkeze göç etmeye teşvik ediyor (Boyd 1989: 641; Gurak ve Caces 1992: 159; Simmons ve Guengant 1992: 113).

Göçmenler için devletler arasında sosyal hakların nakledilebilirliği önerisi bile, evrensel haklara ve "refah sisteminin küreselleşmesine" yol açarak (Halfmann 1998: 528) merkez ülkelerin çevreden gelen kitlesel göçlerle baş edebilmesi için alternatif bir strateji olur. Ancak bunu yapabilmek için liberalizmi ve onun ilerleme ve evrensel haklar kavramlarını pratiğe dökmek ve kapitalist dünyanın doğasını değiştirmek gerekir. Liberal bir ideolojik bakış açısından, göçmenlere karşı daha fazla bariyer inşa etmek de oldukça zor; serbest dolaşım hakkını da içeren bireysel insan hakları

−sermayenin, malların, teknolojinin ve bilginin serbest dolaşımında olduğu gibi− (Lim 1992: 139; Vernez 1996: 6) ve mutluluğu arama hakkı, yalnızca kapitalist girişimcilere mahsus olamaz (Emmer ve Obdeijn 1998: 12). “Sermaye dolaşımı ve insan dolaşımı için işleyen birbirinden oldukça farklı rejimlerin” (Sassen 1998: 66) −zengin girişimciler ve turistler hariçte tutulmak kaydıyla (Bauman 1998: 89)− uzun vadede savunulması mümkün olmayabilir.

“Küresel apartheid” şeklinde bir dünya düzeni kurarak merkezi “kurtarma” ihtimali olan, dışarıda bırakmaya ve korumacılığa dayalı süregiden politika (Richmond 1994; Alexander 1996), şu anda iktidarda olan pek çok parti tarafından hâlâ savunulan liberal ideolojinin tam zıddı. Çevre ve yarıçevredeki (merkezin aksine) hızlı nüfus artışı ve kapitalist dünya ekonomisinin özünde var olan süreçler (çokuluslu şirketlerin çevre ülkelerde ucuz işgücünü sömürerek, ücretlerin arttığı anda başka çevre bölgelere taşınmasına imkân tanıyan süreçler), çevrede işsiz durumda olan ve yerel olarak tatmin edilemeyecek beklentilere sahip işçi kitleleri yaratıyor (Lim 1992: 135, 145). Aynı zamanda, sayıları artan bir ekolojik mülteci kitlesi, öncelikle çevredeki ülkeler açısından doğrudan bir felaket niteliği taşımakla beraber, bir bütün olarak devletlerarası sistemin istikrarını sarsabilir. Merkez ülkeler askeri, ekonomik ve teknolojik bakımdan çevre ülkelerden daha güçlü oldukları için, dünya ekonomisindeki merkez devletlere karşı en büyük tehdidi oluşturan −ve onları en çok korkutan− kuvvet, bu ikinci gruptaki ülkelerin ümitsiz kitleleridir (King 1998: 125).

Uluslararası kitlesel göçe bir tehdit olarak bakmak yerine, bunun uzun vadede sistemi dengeden çıkarabilecek “bölgesel eşitsizliğin ifade bulmuş hali” (King 1996: 54) olarak görülmesi gerekir. Aslında merkez ile çevre ülkeler arasındaki sosyoekonomik şartların birbirine yaklaşması mümkün görünmemekle birlikte (Coleman 1997: 144; Köhler 1998, 1999), merkez-dışı ülkeler, merkez ülkelerde çalışan (yasadışı) göçmenlerin kendi nüfusu için yeterli iş olanağı yaratamayan ülkelerindeki memleketlerine para göndermelerinden doğan gelirlere giderek daha bağımlı hale geliyorlar (Martin 1997: 20; Hammar ve Tamas 1997: 6). Örneğin Martin (1997: 23), endüstriyel ülkelerde çalışan göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri paranın yılda en az 75 milyar dolar olduğunu tahmin ediyor, ki bu rakam “gelişmekte olan” ülkelere yapılan resmi kalkınma yardımlarının miktarını

aşıyor ve çoğu zaman doğrudan yatırım girişini (Lorey 1999: 164-65; Patnaik ve Chandrasekhar 1998: 361) veya ulusal bütçeleri de aşıyor (Menjivar vd. 1998: 99). Çevre ve yarıçevre ülkelerinin hükümetleri "fazla nüfuslarının" merkeze göç etmelerini resmen desteklemeye ve buna ön ayak olmaya karar verdikleri anda (Levy 1999: 220; van Hulst 1995: 86), hem kalkınma fikri hem de neoliberal kapitalist ideolojiler ciddi bir krizle yüz yüze gelecekler.

Alternatif para birimleri. Dünya sistemine yönelik başka bir potansiyel tehdit, Davos'a karşı yeni karşı çıkışların ortaya çıktığı şu sıralarda (Houtart ve Polet 2001), alternatif para birimlerinin oluşturulması. Bu fikir artık, Samir Amin (1990) ve başkaları tarafından savunulan şekilde bölgesel "kopma" talebi taşımıyor. Merkez ülkelerdeki (ör. ABD, Avustralya, Kanada) küçük topluluklar yoluyla, "para pusulaları" [scrips], "ithaca hour'u" ve "zaman doları" gibi yerel değişim sistemlerinin yaratılması ve artması, aracı yerel toplulukların büyük çokuluslu şirketlere direnmesi ve bunların güçlerini sınırlaması gerektiğini ve bu toplulukların dünya ekonomisindeki para birimi dalgalanmalarına karşı görece bağışıklığını örnekler (Meeker-Lowry 1996). Örneğin Kansas'ta yakın zamanda "takas dolarının" yürürlüğe konması, başlangıçtaki sınırlı kapsamına rağmen, var olan finansal ağlardan yerel kopuş fikrini ve Braudel'in "gündelik yaşam" alanının sermaye birikiminin muazzam yükselişine kıyasla güçlendirilmesi düşüncesini yeniden canlandırabilir. Bu cephede, var olan para birimlerinin meşruiyetini ve geçerliliğini kasten ortadan kaldırmaya yönelik bir strateji potansiyeli var. Buna ek olarak, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) dışında yeni ilerleme ölçütlerinin geliştirilmesi (Halstead ve Cobb 1996), uzak şirket merkezlerinden yönetilen ve tüm kârı bu merkezlere aktarabilen çokuluslu şirketler yerine halkın çıkarına hizmet eden yerel ve bölgesel takas ile alternatif ticaret ağlarının yeniden canlandırılması için girişimde bulunma gerekliliğini vurgulayabilir. Bu hareket o kadar ilgi çekti ki, 1997'de bunun küresel çaptaki etkisinin akademik olarak incelenmesi için International Journal of Community Currency Research [Uluslararası Para Birimleri Araştırmaları Bülteni] kuruldu. Ek olarak, Alternatif Yatırım Fonları, mikrokrediler ve başka projeler de, bazen dini ve etnik renkler alarak (Hindistan, Mısır, Çin vs.) "kendine yeterlilik" için çalıştıklarından dolayı bu kategoriye dahil edilebilirler.

Alternatif medya. Medyanın öznelerin “gerçekliğini” şekillendirmekteki önemini fark eden bireyler ve gruplar arasında sayıları artan birliktelikler; kapitalist toplumsal tahayyüller veya bilgiyi kontrol ve manipüle etmeye istekli devletler tarafından hükmedilen araçların aksine, alternatif bilgi kaynakları ve alternatif olay ve hakikat yorumları ortaya çıkarabilmek için harekete geçtiler. Yeni teknolojilerle bağlantılı olarak, bu alternatif medyanın bir kısmı –özellikle merkez ve yarıçevrede– internet tabanlı (ör. IndyMedia) ve insanlara tüm dünyaya erişim imkânı veriyorlar. Diğer kaynaklar basılı yayınlar, fakat bunlar da yaygın olarak okunuyor ve tartışılıyor. Ancak hızla büyüyen bu “alternatif medya” spesifik olarak devletlerin dezenformasyon kampanyalarını hedef alsa ve küresel çaptaki hegemonik stratejilere dirense bile, ortaya çıkaracağı sonuç −sistem karşıtı yönelimler içerse bile− sistem karşıtı değil, hegemonya karşıtı bir bilincin inşası olur. Yalnızca bilginin değil, hâkim (ve “küresel”) kapitalist toplumsal tahayyüllerin söylemlerini etkili bir şekilde dengeleyebilecek değerler ve anlamların da −daha önce aktardığımız gibi bazı dinsel ve milliyetçi söylemlerin yapmaya çalıştıkları gibi− kaynağı olabildiği an potansiyel bir sistem karşıtı etkiye sahip olabilir. Ancak anlam ve değerleri yayabilme, olay ve durumları yorumlayabilme imkânındaki belirgin bir artış alternatif medya ağlarını sistem karşıtı güçler sınıfına sokabilir.

Yeni teknolojiler. Buradaki son, fakat diğerleriyle aynı derecede önemli madde olan, daha da fazla birikim sağlama amacıyla yaratılan yeni teknolojiler de, çeşitli baskı karşıtı ve diğer tür hareketleri küresel çapta birbirine bağlayan, farkındalık, örgütlenme, mobilizasyon, yeni destekleme biçimleri ve sistem karşıtı kuvvetler, olaylar ve hatta yeni “hareket” türleri doğurabilecek yeni potansiyeller ortaya koyan siber aktivizm örneğinde görüldüğü gibi, sistem karşıtı potansiyele sahip olabilirler (McCaughey ve Ayers 2003). Sokak sanatı [culture jamming], semiyotik terörizm ve “hacktivizm”in bir karışımı sistem karşıtı hareketlerin önünde açılan yeni alanlar olabilir (Jordan 2002) ve bu öğelere sermayenin bilgi iletişimi ve meta nakli için duyduğu giderek artan hız ihtiyacı tarafından imkân tanınmasından dolayı ortada paradoksal bir durum vardır. Geç kapitalizme içkin, yeni ortaya çıkan teknolojilerin daha da karmaşık hale gelmesiyle birlikte bu teknolojilerin işleyişine saldırılması potansiyeli de artar ve bu da akış uzamının benzersiz bir bozumuna sebep olur.

Protestoların etkililiği de artış gösterdi: 1980’ler boyunca ve 1990’ların başında “küreselleşmeyi” hedef alan benzer pek çok protesto olmasına rağmen (bunlar öncelikli olarak G7 ve AB zirvelerini, IMF, Dünya Bankası ve GATT toplantılarını hedef alıyorlardı), 1999’da Seattle’da gerçekleşen protesto ilk kez bu kadar etkili muazzam bir yıkıcı potansiyeli ortaya koydu (Yuen, Katsiaficas ve Rose 2001), bu da kısmen daha önce bahsettiğimiz yeni teknolojiler yoluyla gösterilerin örgütlenmesine bağlıydı − ayrıca Washington, Prag ve Göteborg’ta (2000); Cenova’da (2001) ve Floransa’da (2002) da örnekleri görülmüştü. Bu da, küreselleşme karşıtı hareketin kontr-ideolojik alan için (ör. ATTAC’ın web sitesi) daha önce örneğine rastlanmamış yeni mobilizasyon yapıları ve araçları yaratmasına imkân tanıdı (Clark ve Themudo 2003) ve bu hareket zaman zaman, Davos’un karşı versiyonu olan Porto Allegre’deki Dünya Sosyal Forumu gibi yenilikçi ve deneysel kuruluşlarda (Schonleitner 2003) doruk noktasına ulaştı. Bu noktada, çeşitlilik gösteren bu hareketlerin sistemik kuvvetler tarafından sistem içine çekilmeden veya bastırılmadan var olan statükoya nereye kadar başarıyla karşı çıkacakları hâlâ merak konusudur. Ancak 1968 sonrası yeni hareketler ve bunların statükoyu sarsma potansiyelleri sistemin kendi içerisindeki çelişkiler sebebiyle artan gerilimlerle bir arada düşünülmeli ve göz ardı edilmemelidir.

Sonuç: Hareketlerin ve Sistemin Yirminci Yüzyıldaki Dönüşümleri

Bizim iddiamız, kapitalizm yirminci yüzyılın ikinci yarısında ekonominin ve maddi yaşamın her alanına gitgide daha fazla nüfuz edip bunların içine işlediği sırada, sistem karşıtı hareketin de radikal bir şekilde yeniden biçimlendiği. Tüketim, dünya çapında günlük gereksinimler ve kültürel etki alanları tarafından değil, kapitalist güçler yoluyla düzenleniyor; kapitalizm her yerde sosyokültürel değerleri ve epistemolojileri etkili bir şekilde manipüle ediyor. Bu gelişmeler sonuçta ortak çıkar, din, etnisite ya da "kabile" bağlarına dayalı kimlikleri ve yerel grupları zayıflattı (Dunaway 2003; Amin 1998; Maffesoli 1996 [1988]; Castells 1997); sosyalizm, milliyetçilik ve komünizme içkin ideolojiler de zayıflatıldı. Dahası, göçün ortaya çıkardığı tehdit de bir "öteki"nin kötülenmesi ve şeytanlaştırılması yoluyla "kimlik inşası"na yönelik eğilimi güçlendirdi.

Milli eğitim müfredatları ve ulusal devlet hâlâ etkili siyasal özne yaratma mekanizmaları olmakla beraber, hâkim kapitalist tahayyüllerle ilişkili anlam ve değer üretimi ve yeniden üretimi yapan "küresel" güçleri dengelemekte artık o kadar etkili değiller. Bu yüzden, 1968'den sonra protesto ve gösterilerin özellikle sermayeyi veya belli devletleri hedef almamaları ve bunun yerine Birleşmiş Milletler, DTÖ, IMF, Dünya Bankası, uluslararası STÖ'ler ve çokuluslu şirketler gibi kuruluşları hedef almaları şaşırtıcı değil. Bunların tümü etkili kontrol ve hegemonya mücadelesi alanları oldu ve sermayenin çeşitli biçimleri arasında giderek artan rekabetçiliğin odağı da merkezdeki ülkeler −ve yarıçevredeki bazı ülkeler− oldu.

Hareketlere gelince, onlar da sosyal ilişkilerin ve sosyal bilincin doğasıyla birlikte dönüşüm geçirdiler. Ahlâki değerleri savunan ideallere sahip ve kendini adamış bireyler, 1970'lerden sonra ve 1980'ler ile 1990'larda artarak, pek çok gösteriye ve düzensiz sıklıkta meydana gelen eylemlere katıldılar. Ancak bu eylemler genellikle "hareket" olarak tanımlanabilir türden değildi. Örneğin 2003'teki barış yürüyüşleri, çeşitli konulardaki destek gösterilerinin çoğunda olduğu gibi, daha bireyleşmiş kişilerin diğerleriyle ortak hedeflerini ifade edebilmeleri için onlara yalnızca kısıtlı

bir fırsat tanıdı. Devleti ele geçirmeyi hedefleyen eski hareketlerin aksine, bu yeni hareketlerin kendilerini ifade edişleri genelde politika belirleyiciler üzerinde lobicilik faaliyeti yapmak ve kamuoyunu etkilemek amacını içerdi. Sistem karşıtı amaçlarla belli bir hedef için örgütlenmiş hareketler ise kaideyi bozan istisnalar olarak kaldı.

Bu bağlamda, kimlik hareketleri kolaylıkla genel bir hedefe ulaşmak için genelleştirilmiş yöntemler kullanan geleneksel "tek yönlü" hareketlerin zıddı olarak görülebilir. Örneğin, sosyalist hareketlerin belirgin hedefi olan devleti ele geçirme, 1980'lerin hareketleriyle büsbütün ters düşer ve o zamandan sonra da kolektif eylem yoluyla siyasi ve ekonomik sistemi revize etme ihtimali çok az gündeme geldi. Tahayyül ürünü anlamlar, bu dönemde doğrusal ve belirli "gerçeklikleri" zayıflattıkça, aktörlerin sosyal bilinci daha da karmaşıklaştı ve çeşitlendi; çok sayıda amaca, sayısız hedefe ve neredeyse sonsuz sayıda stratejiye yönelebilir hale geldi.

Devletin, geleneksel hareketlerin "vaat edilmiş toprakları" olmaktan çıkmasıyla birlikte, toplumsal hareketler, fırsat bulabildikleri her alanda güç kazanmayı hedefledi ve "özneleşme" 1990'lardaki çoğu hareketin asli amacı haline geldi. Failler artık yalnızca "bir" harekete dahil olmuyorlardı; bunun yerine, sosyal bilinçlerinin gerektirdiği sayıda angajmanın altına giriyorlardı. Özneleşmenin farklı strateji ve taktiklerinden bahsetmek mümkün olsa da, "kimliklerini", "husumetlerini" ve "toplumsal hedeflerini" temel alarak çağdaş hareketleri maddelemek imkânsız olur (Castells ve Touraine'in de iddia ettiği gibi; ör. Castells 1997: 71), zira bu kriterler hareketlerin doğasını açıklamaktan ziyade onu "inşa ederler".

Özneleşme stratejilerinin ön saflarında kamuoyunu (bilgi ve iletişim yoluyla) etkileme ve şekillendirmeye, sözde demokratik süreçlere has medyaya ve bir sayılar (anketler, kamuoyu araştırmaları ve seçimler) kültürüne (gösteriler, kitlesel katılım içeren yürüyüş ve eylemler örgütleyerek vs.) veri tedarik etmeye ve şeffaflık ile daha fazla açık katılım talep etmeye yönelik düzenli çabalar yer alıyordu (ki böylece daha çok "çıkar" grubu kulis çalışması yapabilsin ve siyaseti düzenleme sürecine etki edebilsin). Diğer stratejilerin arasında, isteyerek ya da gereksinim sebebiyle tüm siyasi (ve bazen ekonomik) süreçlerden uzaklaşma ve (bir yaşam tarzı, inanç sistemi vs. yoluyla) belli özneleşme biçimleri izlemek de vardı. Ortak

bir “kimliğin” (etnisite, din, ideoloji, kült vs.) temel inşasından, belli bir hedefe ulaşmak için koalisyonlara ve ortaklaşa eylemlere (savaş karşıtı gösteriler, belli markaların boykot edilmesi, belli bir adaya oy verilmesi, belli bir projenin ısrarla talep edilmesi vs.) katılmaya dek pek çok başka özneleşme stratejisi sayılabilir.

Burada bizi ilgilendiren husus, “sistem karşıtı” olarak değerlendirilebilecek ya da sistem karşıtı eğilimlere sahip olabilecek özneleşme stratejilerini uygulayanlara ışık tutabilmek. Bu (bir kısmını daha önce tarif ettiğimiz) stratejiler, kapitalist dünya sisteminin dengesine yönelik giderek artan bir tehdit oluşturabilir. Ancak şimdilik tutarlı, yenilenen ve tehditkâr eylemlerin etkili gücünü sürdüren örgütlü bir altyapıya sahip bir “sistem karşıtı hareket” teşkil etmiyorlar. Daha önce de değindiğimiz gibi, pek çok çağdaş hareket ya kendilerinin de etki etmeye çalıştığı iletişim üzerindeki kapitalist kontrol yoluyla ya da kapitalizmin direniş “cepleri”ni veya sistemle bağlarını koparmış alanları görmezden gelmeyi ve bunları bastırmayı öğrenmesi tarafından güçsüzleştirildi. Bu birbirinden farklı −ve çoğunlukla oldukça çeşitli− güçlerin arasındaki dünya çapındaki etkileşimin önümüzdeki onyıllarda sistem üzerinde belli bir etkiye sahip olup olmayacağı hâlâ belirsiz. Yalnızca, bu analizin günümüzdeki siyasi eylem paradigmalarını ve geleneksel stratejileri yeniden düşünme sürecine katkıda bulunmasını ümit edebiliyoruz.

Bölüm 5-Sonuç: Dünya Hareket Dalgaları ve Dünya Dönüşümleri

William G. Martin

Bu projenin ulaştığı birinci ve en temel bulgu şu şekilde ifade edilebilir: Dünya çapındaki sistem karşıtı eylem kümeleri, geçtiğimiz 250 yıl için açıkça görülebilir durumdadır. Bu tespit, genellikle on-yirmi yıl civarında süren "dünya hareket anları"nın ulus-aşırı hareket eylemliliğinin yalnızca yirminci yüzyıl sonu "küreselleşmesi" ile ortaya çıktığını savunan argümanlarla kati bir zıtlık oluşturuyor. Bu kanıt ayrıca hareket eylemliliğini ulusal eşitsizlikler ve çatışmalara, devlet inşasına, uzun vadeli küresel birikim döngülerine veya hegemonik rekabetlere ve savaşa dayandıran hâkim fikri de çürütüyor. Protestoları ve toplumsal hareketleri birbiriyle bağlantısız kabul eden ve onları izole mekân ve zamanlara hapseden bu iddiaların aksine, genellikle kısa ömürlü olsa da, dünya çapında şaşırtıcı sistem karşıtı eylemlilik patlamalarına rastladık.

Küresel kümelenme, elbette, yerel hareketlerin resmi örgütsel bağlarla ve hatta dolaylı, gayri resmi bağlarla birbirlerine bağlı oldukları anlamına gelmek zorunda değil. Ancak kendimizi bu ortak koşullar ile sınırlandırmak, benzer koşullar altında, benzer ümit ve hayallerle ve hatta benzer düşmanlara karşı gerçekleştirilmiş olan eşzamanlı protestoları algılama yetimizi ciddi anlamda kısıtlayacaktır. Dünya ekonomisi boyunca uzanan birbirinden oldukça farklı alanlarda bu tür paralel fenomenler, ele aldığımız her dönemde, geleneksel ve doğrusal tarihsel anlatılarını çürütür şekilde ortaya çıkmıştır.

Ancak kendimizi sistem karşıtı eylemliliğin yalnızca paralel patlamalarıyla kısıtlamamamız gerekir. Çünkü ele aldığımız tüm dönemlerde, küreselleşmeye ve küreselleşme karşıtı hareketlere odaklanılmasından yüzyıllar öncesinde bile, kıtalararası bağlantılar gayet açık. Bu bağlantılar, değişik ülke ve kıtalardaki kölelik karşıtı ve devrimci hareketlerin siyah, işçi ve sosyalist enternasyonaller gibi resmi yollarla ilişki kurmalarında görüldüğü gibi, birbiriyle haberleşmekte olan örgütlerden koordine savaş karşıtı, sömürgecilik karşıtı hareketlere ve

öğrenci hareketlerine dek uzanır. Daha gayri resmi hareketler de, özellikle insanların dünya ekonomisi boyunca sürekli yer değiştirmeleriyle ortaya çıkanlar, hareketlerin birbiriyle iletişim kurmaları için gereken kanalları yarattılar. Daha önceki kısımlardaki tartışmalarımızın da gösterdiği gibi, okyanus aşırı diasporalar on sekizinci yüzyıldan bu yüzyıla dek hareket yayılmasının ve iletişiminin özellikle önemli kanallarını oluşturdular, bunlara çoklu Osmanlı, Asya, Afrika ve Avrupa diasporaları da dahildi. İşçi, inanç ve ticaret dolaşımı da benzer şekilde hareket halindeki denizcileri, tüccarları, askerleri, misyonerleri ve baskı altında ve genelde dolaşım halinde olan işçileri taşıyan patikalar oluşturmaya yardımcı oldu.

Hareketler arasındaki ağlar ve değiş tokuşlar her zaman (genelde iddia edildiği gibi) hareketler arasında işbirliğine dayalı veya mutlu mesut ilişkiler üretmedi. Aslında, araştırma grubumuzdaki ilk ve en keskin tartışmalardan birisi, dünya ekonomisinin değişik bölgelerinde ve statü-konumlarında yer alan sistem karşıtı hareketler arasındaki husumete dayalı ilişkileri ortaya çıkarmaya devam edip etmemek etrafında yaşanmıştı. Hareketler arasında ve hareketlerin kendi içlerindeki ırk, cinsiyet veya sınıf farklılıklarına dayalı ve görünüşte uzlaştırılamaz olan çatışmalar oldukça açıktı ve bu konular (1990'lar şöyle dursun) 1960'ların ırk, cinsiyet tartışmaları ve Birinci ve Üçüncü Dünya kıyaslamaları yapılmadan çok önce tartışılmıştı. Bu bariz, aleni husumetler −yalnızca birkaç örnek vermek gerekirse− büyük devlet devrimlerinde, on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başı kölelik karşıtı ve sömürgecilik karşıtı hareketlerde, bir sonraki yüzyılın örgütlü işçi ve milliyetçilik hareketlerinde ve on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın yaygın sömürgecilik karşıtı hareketlerinde görünür haldeydi.

Esasında, dünya ekonomisinin yapısal çatlaklarını ve işleyiş süreçlerini hem mücadeleci hem de işbirliğine dayalı hareket ilişkileri tarafından oluşturuldukları sırada tespit etmek mümkündür. Ortak zamanlama, benzer örgütlenme biçimleri ve ortak düşmanların varlığı bir araya gelerek küresel süreçler tarafından ilişkilendirilen ortak deneyimleri ve radikal bilinci açıkça ortaya koyuyor. Ele aldığımız her bir dönemde; on sekizinci yüzyılda deniz işçiliğinin, köle işçiliğinin ve şehirdeki ücretli işçiliğin girift bir şekilde oluşmasıyla örneklenen kıtalararası üretim ve işçilik süreçlerinin inşasından, yayılmacı on dokuzuncu yüzyıl sömürge karşıtı yapısı içerisinde

cinsiyetin, ev işinin ve iş biçimlendirmesinin kıta-aşırı bir biçimde yeniden üretilmesine, yirminci yüzyılda merkez, yarıçevre ve çevre bölgelerde ulusal kurtuluş ve devlet kurulması süreçleriyle organik olarak ve genelde muhalif konumdan ilişkilenen hareketlere dek, bu tespit görünür durumdadır.

Her bir dünya dönemi çalışmamız bu ilişkileri ve hareket eylemliliklerini ayrıntılı bir şekilde inceliyor ve bu incelemelerin bulgularını burada tekrarlamamıza gerek yok. Bu çalışmaların sınırları bir araya geldiğinde gelecek araştırma gündemlerine de işaret ediyor: diğer konuların yanı sıra dünya hareketleri çalışmaları, dünya ekonomisinin farklı bölgelerinde benzer ve farklı hareketler arasındaki ilişkilerin incelenmesi, birbirini takip eden hareket miraslarına dair bizim çalışmamızın kapsamı içerisinde gerçekleştirebildiğimizden çok daha detaylı ve elle tutulur çalışmalara ve özellikle burada değindiğimiz fakat dünya-tarihsel momentler olarak derinlemesine araştırmadığımız spesifik hareket konjonktürlerinin (ör. 1830’lar) incelenmesine uygun metodolojilerin geliştirilmesi de bu gelecek araştırma gündemleri arasında sayılabilir.

Hareket Konjonktürleri ve Dünya Dönüşümleri

Önceki bölümlerdeki birbirini takip eden dönem çalışmaları, hareket dalgalarının zaman içerisinde nasıl birbirini takip ettiğini, kapitalist dünya ekonomisini nasıl sarstıklarını ve dönüştürdüklerini ve bu ardışık dönüşümlerin bugünün hareketlerini değerlendirirken ne anlama geldiğini anlamaya başlayabilmek için bize gerekli malzemeyi sağlıyor.

Bir adım geriye atarak birbirini takip eden dünya dönemleri arasında gezinmek, protesto dalgalarının hem başarılarıyla hem de hezimetleriyle geniş kapitalist dünyada −ve ötesinde− radikal değişimler ortaya çıkardıklarını gösteriyor. Ayrıca, bu projeyle ilgili iki ek bulguyu daha ortaya çıkarıyor: (1) birbirini takip eden dünya hareketleri, dünya ekonomisini oluşturan hatları ve süreçleri değiştirdiler ve (2) bu şekilde, gelecekteki hareketlerin ve onların protesto edecekleri güçlerin içerisinde oluşacağı koşulları değiştirdiler.

Ele aldığımız ilk dönem, hareket dalgalarının kapitalist dünya ekonomisini ve hatta onun dışındaki sosyal oluşumları nasıl dönüştürdüklerini kuvvetle teyit ediyor. Fransız ve ABD devrimlerinin izlediği doğrultu ve etkileri, kuşkusuz, Avrupa modernitesinin ortaya çıkışından kolektif eylem olasılıklarının gözler önüne serilmesine dek iyi bilinen noktalar. Modern dünyanın bu kurucu devrimlerinden, Avrupa'da devrimci siyasi partiler ile sendikalar ve Avrupa sınırlarının epeyce dışlarında yeni ortaya çıkan uluslar için modern devletler arayan milliyetçi hareketler doğdu.

Ancak bu dönem çalışmasının yazarlarının da iddia ettiği gibi, modern devlet ve parti oluşumu anlatılarının dışında kalan diğer "dönüştürücü" hareketler de eşit derecede önem taşıyorlardı. Bunların en barizi, yalnızca dünya güçleri arasındaki hegemonya mücadelesini şekillendirmekle kalmayıp dünya çapında kölelik sonrası zorunlu çalışma biçimlerine dair mücadeleye de (daha da baskıcı kölelik şekilleri yayılarak Haiti'de yaşanan kayıp telafi edilmeye çalışıldığı sırada) güç vermiş olan Haiti Devrimi ve onu çevreleyen kölelik karşıtı hareketlerdir. Avrupalı ve yerleşimci isyanlarıyla birlikte ele alındıklarında, dünya ekonomisinin farklı

bölgelerindeki paralel ve aynı zamanda birbirinden oldukça farklı hareketlerin işçi kontrolü, ırksal kontrol ve sömürge kontrolünün dünya çapında dönüşümüne nasıl yol açtıklarını görmek mümkündür.

Bu dönüşümlerin çapları ve etkileri, genellikle diğer isyanları ya kapitalizm öncesi huzursuzluk ya da ikincil, erken modern protestolar olarak ele alan merkez-odaklı anlatılarda gözden kaçırılmıştır. Çoğu anlatının eşit derecede gözden kaçırdığı bir başka nokta da, hızla yayılan Avrupa-Amerika menşeli kapitalizme direnirken ve hatta bundan kaçarken yaratılan sosyal dünyalardır. Bu sosyal dünyalar yeni özgürleşmiş kölelerin meta üretimi sürecine katılmayı reddetmelerinden, ayakta kalmış köle üretim merkezlerinden kaçışa ve tamamen yeni, kapitalist olmayan sosyal dünyalar arayışına, tüccarların, işçilerin ve devlet görevlilerinin direnişi sebebiyle Asya ve Afrika toplumlarının dönüşümüne dek uzanır. Avrupa devletleriyle ve dünya ekonomisiyle giderek artan ilişkilerin yıpratıcı siyasi ve kültürel etkilerine karşı protestolar, kapitalist dünya ekonomisi ile yan yana ama onun dışında bulunan toplumların dönüşümüne yol açabildi.

Dünya sistemi içindeki ve dışındaki bu hareketler tarafından ortaya çıkarılan bu karşı çıkışlara merkez devletlerinin ve kapitalist şirketlerin verdiği şekillendirici tepki, on dokuzuncu yüzyıl ilerlerken yeni bir dünya düzeninin oluşmasına yol açtı. Başarılı direniş vakaları, Haiti'de olduğu gibi, görmezden gelindi ve zapt edilemez işgücü, kapitalist dünya ekonomisinin genişleyen sınırları boyunca yeni kaynaklar ve yeni işgücü kontrolü yöntemleriyle yer değiştirdi. Bu bağlamda, Amerika'daki başarılı sömürgecilik karşıtı ve kölelik karşıtı hareketler dünya ekonomisini istikrara kavuşturmaya yaradı. Devletlerarası sistem yayıldıkça ve yerel elitleri de içine çektikçe, Britanya'nın serbest ticarete yönelik yeni inancı Afrika, Hint Okyanusu, Asya ve Pasifik boyunca mütecaviz yayılmaya hız verdi ve bunu meşrulaştırdı.

Yirminci yüzyıl ortasına gelindiğinde yeni uluslararası işbölümü ve yeni hegemon ortaya çıktı, on sekizinci yüzyılın hareketlerinin hedeflerinin çoğu da sahneden silindi. Sömürgelikten kurtulma süreci sömürgeciliği sona erdirdi ve Amerika'da bağımsız devletler yarattı; köle ticaretinin sona ermesi daha da ucuz, özellikle de Asya kaynaklı ücret almaksızın, belli hakları kazanabilmek için çalışan işçileri ("ameleler") ortaya çıkardı;

liberalizm ve liberalizmin sosyal değişim ve ilerlemeyi teşvik edişi on sekizinci yüzyıl dünyasının meşruiyetini yok etti ve yeni bir çağ taahhüdünde bulundu. Bu radikal değişimler protestoları bastıramadı: Ele aldığımız dönemlerden ikincisinde de anlatıldığı gibi, 1848'den sonraki on yıl boyunca dünya çapında yaygın isyanlar patlak verdi. Yüzyıl sonuna gelindiğinde, aşağıdan gelen iki çarpıcı itiraz gelecek büyük değişikliklerin habercisi oldu. İlk itiraz, merkez devletlerdeki büyüyen şehirli ve özellikle ücretli işçi hareketlerinden geliyordu. Sendikalarda ve siyasi partilerde kurumsallaşmış ve zaman zaman ulus-aşırı örgütlenme biçimlerinin uygulanmaya başlaması, devlet iktidarını ele geçirmeye giden zorlu yolun kapılarını açtı.

İkinci itiraz ise "serbest ticaret" ile işleyen kapitalist dünya ekonomisinin yayılmasından ve sonuç olarak dünya ekonomisinin dış hatları boyunca yeni bir sistem karşıtı protestolar dalgasını tetiklemesinden doğdu. Merkez güçlerinin giderek daha çok silahlı müdahalede bulunması ve uluslararası ırkçılık −bu durum özellikle bu dönemde oryantalizmin ve bilimsel ırkçılığın yükselişinde görünürleşmektedir− gibi iki itici güce tepki veren yeni bir anti-emperyalist ve anti-kapitalist direniş ortaya çıktı. Bu direniş aynı zamanda giderek daha örgütlü ve ulus-aşırı nitelik taşıyan bir hareketti. Bu dönemde işçi ve sosyalist enternasyonallerinin yükselişi gibi, Pan-Afrika ve Pan-Asya sömürgecilik karşıtı örgütleriyle örneklenebilecek yeni ulus-aşırı örgütler de ortaya çıktı. Bu süreçlerin üst üste bindikleri noktalarda, özellikle devletlerin ve sermayenin zayıf, işçilerin ve milliyetçilerin güçlü olduğu yerlerde, bu güçler devlet iktidarını devrimci bir şekilde ele geçirebildiler − özellikle 1917'de Rusya'da.

Birinci Dünya Savaşı dolaylarında dünya çapındaki protestoların yoğunluğuna rağmen, çoğu devrimci hareket iki savaş arası dönem tarafından yenilgiye uğratıldı. Sistem karşıtı hareketler içerisinde ve bu hareketler arasında var olan sınıfsal, bölgesel ve ırksal sınırlar, hareketler arasındaki ittifaklar ve hareketlerin başarısı açısından ciddi engeller oluşturdu. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya çapında yaşanan grev ve isyan dalgasında iyice görünürleştiği gibi, beyazların ağırlıkta olduğu işçi hareketleri açısından siyah, Asyalı ve sömürgecilik karşıtı yönelimleri desteklemek giderek güçleşti. Güney Afrika'daki 1922

Rand Ayaklanması aşırı ama tanıdık bir duyguyu ortaya koydu: "Dünyanın Tüm İşçileri, Beyaz bir Güney Afrika İçin Savaşın ve Birleşin".

Hareketlerin içlerindeki ve hareketler arasındaki bu bölünmeler, hareketlerin neredeyse yüz yıllık devlet iktidarı hedeflerini gerçekleştirerek iktidara geldikleri İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de azalmadı: Britanya'dan Almanya'ya ve ABD'ye dek, işçi partileri, sosyalist ve sosyal-demokrat partiler Cezayir, Kongo, Çinhindi, Güney Rodezya, Güney Afrika, Küba vs. üzerinde kontrol uygulanmaya devam edilmesini desteklediler. Irk ve cinsiyete dayalı hiyerarşiler, on dokuzuncu yüzyılda kapitalizmin yeniden inşası için o kadar merkeziydiler ki en başarılı hareketlere bile sirayet ettiler. Bu, genelde iddia edildiği gibi, sadece bir şovenizm ya da ihanet meselesi kadar basit değildi, zira bu tür konumlar özellikle ırksal, cinsel ve sömürgeci ayrıcalıkların birbiriyle yakından ilişkili olduğu merkez bölgelerde doğrudan devlet iktidarını ele geçirme mantığından kaynaklanıyordu.

Afrika, Karayipler ve Asya'daki milliyetçilerin iktidara gelmeleri, yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde devletlerarası sistemin diğer ucunda paralel sonuçların ortaya çıkmasına yol açtı: Hareketler partilere, partiler de devletlere dönüştükleri sırada, sömürge düzenine karşı verilen mücadelenin ulus-aşırı, Pan-Afrikacı ve Pan-Asyacı kökleri terk edildi. Bu dönemi ele alan çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, Bandung, uzun bir sömürgecilik karşıtı mücadelenin nihayete ermesini temsil etti. Kuzey'de ve Güney'de milliyetçilik devlet iktidarını ele geçirdi ve bu zaferler, dünya gelirinin yeniden dağıtılması, liberalizmin ve ABD hegemonyasının meşrulaştırılması sonucunda yaşanan savaş sonrası ekonomik patlamaya ciddi katkılarda bulundu. İşçi mücadelelerini, sosyalist ve sömürgecilik karşıtı mücadeleleri doğuran ve onların sürmesini sağlayan ulus-aşırı gelenek ise tam da bu hareketlerin zaferi sonucunda ve pek çok hareketin talebine doğrudan cevap veren dünya düzeni sebebiyle yokoluşa sürüklendi. Bu anlamda enternasyonalizm, milliyetçilik tarafından mağlup edilmiş oldu.

Daha büyük olan şok ise, önceki iki kuşak sırasında iktidara gelmeyi başarmış hareketlere karşı bir isyanı temsil eden "1968" oldu. Eski Sol'un Yeni Sol tarafından dünyanın her yerinde reddi, "zayıflık, yozlaşma, suç ortaklığı, görmezden gelme ve kibir" (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein,

1989: 102) gibi suçlamaların da ötesine geçerek büyüdü. Daha önceki bölümlerde de işlendiği gibi, Avrupa'dan Çin'e, ABD'den Amerika'ya pek çok yerde genç asilerin dertleri neredeyse hep aynıydı: Adına Sol denen partiler tarafından idare edilen devletler, Kuzey'de eski düzenden daha az emperyalist, daha az baskıcı ve daha az ırkçı olamamışlar, Doğu ve Güney'de ise daha az bağımlı, daha az bürokratik ve daha az kleptokratik olmayı başaramamışlardı. Bu, 1789'un evrensel taleplerinin bir reddiydi ve hem eski hem de yeni Sol tarafından bu şekilde kabul edilmişti. Yoksul, Üçüncü Dünya, siyah ve feminist hareketleri geliştikçe, iktidardaki evrenselci hareketler ile ırk, cinsiyet ve dünya ekonomisindeki konumlanışa dayalı sömürü arasındaki uyuşmayı ortaya çıkarmak konusunda ısrarcı oldular.

Eğer 1968 konjonktürü dünya çapında idiyse, aynı zamanda da kısa süreli bir konjonktürdü: Anti-kapitalist ve devlet karşıtı hareketler her yerde hızlıca bastırıldılar. Ancak liberal devletlere ve hareketlere yönelik itirazları paradoksal bir biçimde, beklenmedik şekillerde başarılı oldu. Güç ve zenginliği elinde tutan ve kullananlar liberal kalkınmacılığın meşruiyetinin sarsılması ile yüzleşmeye zorlandılar ve itaatsiz kitleleri uysallaştırabilmek için alternatif çözümler bulmaya zorlandılar. Bu da dünya ekonomisini yeniden organize etme, yeniden rayına oturtma ve ona meşruiyetini yeniden kazandırmaya yönelik beklenmedik girişimleri doğurdu.

Bu sonuçlara verilen ilk tepki açıkça acımasız bir tepkiydi, 1980'ler ve 1990'larda başlatılan neoliberal karşı-devrim süreci dünya çapındaki işbölümünü yeniden şekillendirdi, itaatsiz devletleri ve işçileri disiplin altına aldı ve liberalizmin yerine "serbest pazar"ın sert gerçeklikleri ve katıksız vaatlerini ve Batı demokrasisinin yayılmasını geçirdi. Artık kalkınma ve zenginlik devlet eliyle herkese vaat edilmiyordu; liberalizmin önü, kendisini bir kuşaktan fazla bir zamandır ayakta tutan devletler, şirketler, siyasi partiler ve uluslararası kuruluşlar tarafından kesilmişti. Reagan ve Clinton ABD'si ile Thatcher ve Blair İngiltere'si tarafından en keskin şekliyle sürdürülen bu model, 1990'ların başında Mandela'nın Güney Afrika'sına ve Deng Xiaoping'in Çin'ine de uygulandı.

Bu baskılar altında, özellikle merkez bölgelerde, varlıklarını sürdüren yeni Sol hareketler parçalara ayrıldı ve ayakta kalan hareketler de giderek

kurumsallaştı. Bu cildin giriş bölümünde belirtildiği gibi, 1980'lerde akademisyenler ve araştırmacılar alenen şiddetsiz, rutinleşmiş ve bürokratik hareket toplumunun ortaya çıkışını haber veriyorlardı. Radikal, şiddetsiz ve anti-kapitalist protesto günleri sona ermiş gibi görünüyordu. 1968'den bugüne kadarki dönem çalışmasının da gösterdiği gibi, kapitalist tüketime dayalı ve neoliberalizm tarafından teşvik edilen yeni bir toplumsal tahayyül yalnızca ulusal sınırları yıkmakla kalmadı, yerkürenin her yerinde maddi hayatın tüm düzeylerine de nüfuz etti. Devrimci ya da daha genel anlamda sistem karşıtı eylemliliğin ayırt edilebilmesi iyice zorlaştı. Batı demokrasisi ve serbest pazar, sistemin savunucularının iddia ettiğine göre, büyük bir zafere ulaştı (ör. Fukuyama 1992).

1968 Sonrası İkilemler ve Postliberal Hareketler

1968'den hemen önce (Bell 1965) tüm hareketlerin sona ereceğine dair bu tahminlerin oldukça zamansız olduğu ortaya çıktı: Radikal, anti-kapitalist talepler ve hareketler, tam da onların tarihe gömülüşleri kutlandığı sırada ortaya çıktılar. Bir yandan 1989 eski Sol'un ve 1968 hareketlerinin kaderini belirlerken, 1994'te NAFTA'nın ilk gününde gerçekleşen silahlı Chiapas ayaklanmasını takip eden olaylar yenilikçi ve yeni bir hareket dalgasını doğurdu. Büyümekte olan bir dizi ağ, 1999'da "Seattle Savaşı"na ve 2001'de Dünya Sosyal Forumu'nun kuruluşuna yol açarak radikal ABD karşıtı, Dünya Bankası karşıtı ve genel anlamda anti-kapitalist eylemliliği birbiriyle ilişkilendirdi. Son bölümün de gösterdiği gibi, bu yeni hareketler büyük çeşitlilik gösteriyor, bu çeşitlilik yalnızca sistem karşıtı hedefleri ve potansiyelleri konusunda da değil.

Yukarıda incelediğimiz şekliyle eski hareketlerin doğurduğu sonuçlar çerçevesinde ele alındıklarında, bugünün hareketleri bazı somut soruları beraberlerinde getiriyorlar: Bu hareketler, bir kuşak önce 1968'e bir tepki olarak ortaya çıkan neoliberal dünyaya karşı ciddi bir tehdit içeriyorlar mı? Kapitalist dünya ekonomisinin yeniden inşasına dair bir fikir veriyorlar mı? Daha açık sormak gerekirse: −bazılarının ileri sürdüğü gibi− bu hareketler çeşitli yerelliklere dayanan ve kapitalist olmayan farklı bir sosyal dünyaya yönelik uzun ve birbirini takip eden bir hareketler dalgasını müjdeliyorlar mı?

Kapitalizmin uzun vadeli ve dünya çapında analiziyle ilgilenen pek çok kıdemli akademisyen ve araştırmacı, en azından bir geçiş dönemini öngörüyorlar: Wallerstein bildiğimiz anlamda dünyanın sona ereceğinden söz ediyor (2004; ayrıca bkz. Hopkins ve Wallerstein 1996); Arrighi bir küresel türbülans, kaos ve belirsiz değişim dönemine işaret ediyor (2003; ayrıca bkz. Arrighi ve Silver 1999b: 271-89) ve Amin, dünya sosyalizmine doğru bir geçişten söz ediyor (1999: 31-32). Daha geniş bir argüman Karl Polanyi'nin (1957) çift yönlü hareket tezini merkez bölgeler açısından canlandırıyor, bu bölgelerde sınırlandırılmamış ve kendi kendini düzenleyen piyasanın insan topluluklarını alçaltması sonucunda

hareketlerin, tekrardan, serbest kapitalizmin zararlarına karşı sosyal korunma talep edeceklerini iddia ediyor (Mittelman 1996; Bello 2003; 114 ve muhtelif yerlerde). On dokuzuncu yüzyıl İngiliz serbest ticaret sisteminin krizi ile ABD'nin kısa serbest girişim yüzyılı arasında doğrudan analoji kurmak o kadar kolay olmasa da (merkez modellerinin küresel bir fenomeni açıklamakta ne kadar sınırlı olduklarını belirtmeye gerek dahi yok), bu argüman, özellikle sosyal demokratlar ve sosyal hizmetlerin devleti meşrulaştırmaya devam ettiği Batı Avrupa'ya bakanlar arasında (ABD ile rekabetten bahsetmeye gerek yok) büyük ilgi görüyor. Olayı şu şekilde kolayca ifade etmek mümkün: Neoliberalizm devletleri çırılçıplak bırakıp, sosyal sözleşmeleri yok ederek, piyasa karşıtı, özelleştirme karşıtı ve özetle "küreselleşme karşıtlığını" uygulamaya sokan geniş bir yelpazeye yayılmış hareketlerin tepki olarak ortaya çıkmasını sağlamadı mı?

Birçokları için durum kesinlikle böyle görünecektir.[91] Bugünün hareketleri yerel protestoların, ABD askeri gücüne karşı daha geniş kapsamlı gösterilerin, Dünya Bankası'nın, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) küresel çapta hedef alınmasının altındaki ağ yapısının da örneklediği gibi, kesinlikle kapitalizmin küresel karakterini kavramak ve ulusal sınırlar arasında mobilize olmak konusunda daha başarılılar. Bu noktadan bakıldığında, bu başarı çağdaş hareketleri eski dünya hareketlerinden epeyce ileride görmemizi sağlayan küçük bir adımdan başka bir şey değil. Bu durum yalnızca bugünün hareketlerinin koordinasyon ve yöntemleri düzeyinde değil, hareket aktivistlerinin amaçları ve alternatif sosyal dünya vizyonları (ör. Notes From Nowhere 2003) düzeyinde de geçerli.

Özellikle belirgin olan nokta ise özgürleşmenin devlet iktidarını ele geçirmek yoluyla olacağı beklentisinden vazgeçilmesi ve bunun tam aksine, hem devletin hem de ırkın, cinsiyetin ve eşitsiz mübadelenin dünya çapındaki inşası tarafından dayatılan ayrımların ötesinde bir topluluklararası kurtuluş arayışının olumlanması. Yalnızca hareketlerin partilere dönüşmesinden ve devlet iktidarının hedeflenmesinden kaçınmakla kalınmadı, pek çok hareket tarafından herhangi bir siyasi partiyle bağlantı kurmak da yöntem olarak terk edildi. Bu konudaki örnekler Chiapas'taki EZLN'den (Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu) Dünya Sosyal Forumu toplantılarına (bunlara doğrudan parti katılımı engellenmişti [ve bu

tartışmalı bir pozisyondu]) ve Brezilya ile diğer bölgelerdeki topraksız hareketlerine dek çevreci hareketler, toprak hareketleri, özelleştirme karşıtı hareketleri kapsayan bir çeşitlilik gösteriyor.[92] Günümüz hareketleri 1968 tarafından ortaya koyulan ama cevaplanmayan ikilem üzerinden işliyorlar, yani devletlerin siyasal iktidarı ellerinde tuttukları bir dünyada birikim ve sömürü süreçleri üzerinde hâkimiyet kurmaksızın özgürlüğün nasıl aranacağı ikilemi üzerinden. Bugünün doğrudan eylem protestolarında oldukça görünür olan anarşizmin yeniden canlanışı (Graeber 2002), (her ne kadar parti ve devlet stratejilerinin reddi artık −yerel veya bölgesel olarak sınırlanmış hareketlerin kanıtladığı gibi− çok daha farklı bir dünya-ekonomik bağlama ve hareket tipine ilişik olsa da) bu sürecin bir işaretçisi.

İleriye Bakmak:

Postliberal ve Postkapitalist Senaryolar

Eğer bu gözlemleri, geçmiş hareket dalgaları tarafından neden olunan ardışık dünya sosyal değişim katmanlarının yanı sıra uygulamaya sokacak olursak, çağdaş, 1989 sonrası hareket patlamasından doğan somut gelecek olasılıkları inşa etmek mümkün olur. Bu senaryolar, pek çok olasılık arasından olası gelecekleri ayırt etmek için faydalı olsalar da, hareketlerin ortaya koyabilecekleri olası yolları sınırlandırmakta etkili değiller. Ayrıca sermaye birikimine, hegemonyaya ve kültürel bilgi yapılarına eşlik eden değiştirici güçlerin ayrıntılarını da dikkate almıyorlar; bunlar, Fernand Braudel Merkezi Bilgi Kategorileri ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Yapısal Eğilimleri Araştırma Grupları tarafından üstlenilen daha geniş kapsamlı ve ortak projemize yapılan katılımlarla ele alınıyor.

Yine de, geçmiş hareket dalgalarının sonuçlarına odaklanmak, gelecekte yüzleşebileceğimiz üç olası senaryoyu gündeme getiriyor.

Senaryo 1: Parçalanmış ve Tüketilmiş Kimlikler ve Hareketler

Bu senaryo, içinde bulunduğumuz dönemi ele alan bir önceki bölümde Kalouche ve Mielants tarafından öne sürülüyor: Latin Amerika, Afrika ve diğer bölgelerdeki hareketlerin “gebe oldukları olasılıklara” rağmen, protesto eylemliliğinin çağdaş dünya sistemine kökten bir meydan okumayı ortaya çıkardığına dair çok az işaret var.

Bir taraftan, tüketim önceliği tarafından dayatılan yeni sosyallik, yeni sosyal ilişkileri, sosyal bilinçleri ve hâkim kapitalist tahayyüllere kafa tutabilen güçleri ortaya çıkardı − bu da uluslararası terörizm tarafından, yeni kimlik, yeni-Luddite ve yerli hareketleri, etnik, dinsel, radikal çevreci ve küreselleşme karşıtı hareketler tarafından kanıtlandı. Ancak diğer taraftan, bu güçlerin bir araya gelme ya da bir arada ve sistem karşıtı bir yöntemle işleme olasılıkları zayıf görünüyor. Yeni ihtiyaçların ve arzuların, tüm yerel kültürlere nüfuz eden teknolojik yenilikçi kapitalizm süreci ile yaptığı dünya çapındaki evliliğin gittikçe büyümesi, sistem karşıtı bir güzergâha karşı işlemektedir. Bu yüzden, bir yandan kimliklerin ve milliyetlerin parçalara ayrılması yeni hareketleri teşvik etmiş olsa da, bunların çoğu ya sistem yanlısı ya da muhafazakâr hareketler, her yere yayılmış, postliberal kapitalist bir dünyaya karşı uzun vadeli ve kurumsallaşmış bir itirazı dile getirme ihtimalleri yok. Bu anlamda 1968 tarafından ortaya konulan ikilemler, özellikle de kurumsallaşmamış, devlet merkezli olmayan ve rahatsızlık vermeye dayalı yerel eylemin radikal sosyal değişim doğurmaktaki yetersizliği, bugün hâlâ zayıflatıcı etki yapan ikilemler.

Senaryo 2: İkilemlerin Üstesinden Gelmek, Alternatif Küreselleşmenin Yayılması

Ardışık dünya hareketlerinin dönüşümü sürecinin toplu etkisi üzerinden sık sık yukarıdakinin karşısına koyulan ikinci bir senaryo çıkarsanabilir. Örneğin hareketler konusunda iyimser olanlar, dünyanın sosyal ve ekonomik adalet hareketlerinin, inisiyatifler olarak alternatif sosyal hayat örgütlenmelerini inşa etmek üzere −ve geçmiş sosyal ve ulusal hareketler tarafından etki edilmiş kapitalist dünya ekonomisinin reforma sokulması ve gençleştirilmesi yoluna gidilmeden− bir araya gelip küresel çapta örgütlenmiş neoliberal projeye saldırarak başarılı bir alternatif küreselleşme eylemliliği ortaya çıkaracaklarını öngörebilirler. Bu noktada, geçmiş hareketlerin parçalara ayrılması ve yeni, ulus-aşırı toplumsal tahayyüllere yönelik arayış, gelecek kökten ve anti-kapitalist itirazların bir işaretçisi haline geliyor − toprağın, emeğin ve kültürel hayatın meta olmaktan çıkarılmasına yönelik talepler, temel insani ihtiyaçların (toprak, yatırım, gıda, su, eğitim, sağlık) özelleştirilmesine kaşı yerel düzeyde oldukça belirgin olan, ama gitgide küresel olarak entegre olan mücadeleler bunlara örnektir. Bu tür hareketler arasındaki −internet, uluslararası konferans ve protestolar, en önemlisi de, diğer yolların yanı sıra Dünya Sosyal Forumu'nun devamlılık içeren bölgesel ve uluslararası toplantıları yoluyla kurulan− birleşmeler ve ağlar, 1968 tarafından ortaya çıkarılan ve 4. bölümde değinilen örgütsel ikilemlerin üzerinden gelebilme potansiyeli içeriyor. Bu tür bir öngörünün vaadi, dünya çapında siyasal ittifaklar yoluyla alternatif bir sosyal ve siyasal varoluş peşindeyken devlet politikasının cazibesinden kaçınma ihtimaline dayanıyor.

Bu noktada, çağdaş sistem karşıtı hareketlerin, kapitalist dünyaya dahil olmaya karşı mücadele vermiş daha önceki hareketlerden −genellikle "kapitalizm öncesi" hayat ve üretim biçimlerini muhafaza etme girişimleri olarak reddedilen hareketlerden− öğrenebilecekleri çok şey olabilir.[93] Çok çeşitli örneklerden bildiğimiz gibi −başarılı köle isyanlarının hemen ardından plantasyonların ve meta üretiminin reddedilmesi bunun en küçük örneklerinden biridir−, başarı genellikle modern kapitalist devletin, metalaştırmanın ve kapitalist rasyonalitelerin reddedilmesine bağlıdır.

Günümüzde, sermaye birikimi, hızlanan metalaştırma ve ulusal devlet üzerinden organize olan topluluklara alternatif arayışı, kısmen kapitalist olmayan alternatiflere geniş çaplı bir dönüşü örnekliyor.

Binyılcı gibi görünen bu tür hedefler her kıtadaki hareketlerde mevcut. Yıkılan devletler, yerli hareketleri, toprak hareketleri ve kadın hareketleri[94] gibi çeşitli alanlardaki fenomenler üzerine gözlem yapanlar tarafından da belirtildiği gibi, bu stratejiler merkez bölgeler dışında en kuvvetli stratejiler olabilir. Örneğin Latin Amerika'nın ve Afrika'nın pek çok bölgesinde neoliberalizmin verdiği zararlar, pek çok insanı ücretli işçilik ve pazara bağlı tüketim dışında varoluş stratejileri geliştirmeye yöneltti − bu sırada merkez bölgelerde tüketim artıyor ve devletler genişliyordu (Dickinson ve Schaeffer 2001, Wallerstein 2002: 38-39).[95] Küreselleşme karşıtı hareketler, 1960'ların hareketlerinin tersine, uluslararası işbölümünün, özellikle ırka ve cinsiyete dayalı işbölümünün dayattığı keskin eşitsizlikler ile yüzleşmek zorunda kaldılar − bu durum da "üçüncü dalga feminizm" veya daha nadiren dördüncü dalga siyah enternasyonal tartışmalarında belirgindir (West 1999). Sistem karşıtı bir strateji olarak meta olmaktan çıkarma süreçleri konusunda, bugün küresel hareket tartışmaları ve eylemler açıkça ırksızlaştırma ve ataerkillikten çıkarma süreçlerini öne çıkarıyorlar. Irk ve cinsiyete yönelik baskılara karşı verilen mücadelelerin artık ulus, ev ve beden içerisinde tutulması mümkün değil.[96]1968 sonrası ve postliberal gerçeklikler bu farklılıkları doğrudan günümüz hareketlerinin kaygılı tartışmalarının merkezine taşıdı.

Senaryo 3: Postliberal bir Dünya Rejimi mi?

Bir yandan bu ilk iki senaryo hareketlerin kendilerinin uzun vadeli yapısal ve kültürel dönüşümlerine odaklanırken, en yalın bulgularımızdan birini, yani longue durée boyunca güçlü hareket kümelerinin kapitalist dünya ekonomisine hem zarar verip hem de yeniden düzenlenmesine imkân tanıyabileceğini, hatırlamamız icap ediyor. Sermaye birikiminin, meşruiyetin ve maddi yaşamın dünya çapındaki krizlerine tepki olarak doğan radikal sosyal değişim böylece dünyayı değiştirebilir ve kapitalizmi yeni bir zemine oturtabilir. Bu bakış, seçim tahminlerinin genelde ekonomik ve teknolojik belirleyicileri temel alan bakışından farklı bir zemin. Analizimizin de işaret ettiği gibi, toplumsal hareketlerin eski düzene itirazlarda bulunmak ve yeni düzenin hatlarını belirlemek konusundaki rolü hayatidir ve birbirini takip eden dünya hareket kümelerinin her birine göre değişiklik gösterir.

Bu da orta vadede üçüncü bir senaryoyu gündeme getiriyor, bu senaryoyu “postliberal dünya rejimi” olarak adlandırmamız mümkün. Bu taslak oldukça açık: Sermayeye ve yerel devletlere karşı çıkışın yeni, devlet merkezli olmayan türleri ulus-devlet sonrası bir devletin geliştirilmesinde ve meşrulaştırılmasında, dünya çapında birikim süreçlerinin sürdürülmesine uygun bir postliberal siyasi iktidar düzenlenmesinde merkezi rol oynamaya başladılar. Bu projenin ilerlemesini sağlayan şey ise liberalizmin zenginlik ve eşitlik vaadinin yokoluşuyla baş etme zorunluluğu, devletlerarası sistemin meşruiyetinin kaybı ve kalkınma ile sosyal refah siyasetlerinin yokluğudur.

Yeni dünya yönetimi yapılarının ortaya çıkışı, bu sorunlara karşı, sivil toplum ile sivil toplum örgütlerinin (STÖ’ler) dönüşüme uğramış finansal ve siyasi kurumlara entegre olmasını teşvik etmek yoluyla potansiyel bir sistemik çözümü ortaya koyuyor. Bu tür girişimler, iyice çıplaklaştırılmış ulus-devletin altında ve üzerinde işleyen ve ondan çok daha az demokratik olan yönetici siyasal kurumların oluşturulmasına işaret ediyorlar. Her ne kadar önceki hareket kümeleri sömürgeciliği yok etmiş ve devletlerarası sistemi sömürgelikten çıkış süreciyle birlikte genişletmiş olsalar da, oldukça

farklı ve yapıcı bir tepki artık bugün verilebilir: demokratik ve liberal olduğu varsayılan devletin altında ve üzerinde, ağ yapılarına dayalı bir siyasi kontrol mekanizması inşa edilerek. Bu süreçte hareketlerin ve sivil toplum örgütlerinin yeni yeni meşruiyet kazanan uluslararası kuruluşlarla ortaklaşacak şekilde dönüşüm geçirip geçirmeyecekleri merkezi meseledir.

Bu tür bir geleceğe yönelik işaretler oldukça fazla, bunların arasında Dünya Bankası'nın kendi çalışmalarını yoksulluğu dindirme diliyle meşrulaştırma çabaları; eğitim, sağlık ve diğer hizmetlerin gitgide seçilmiş STÖ'lere devredilmesi; BM Güvenlik Konseyi'nin planlanan reform süreci (ama demokratikleştirilmesi değil) ve Brezilya, Güney Afrika gibi neoliberal yarıçevre ülkelerinin, küresel finansal kuruluşların (WTO, Dünya Bankası) ve küresel askeri müdahalenin (Haiti, Burundi, Demokratik Kongo vs. örneklerinde görüldüğü gibi) operasyon alanına çekilmesi sayılabilir. Dünya Sosyal Forumu içerisindeki tartışmalar ve bölünmeler de bu zıt eğilimleri örnekliyor (bkz. Sen vd. 2004), bu tartışmalar anarşist geleneği hatırlatan bir biçimde hareketler arasında "yatay" ilişkilenmeleri ve doğrudan eylemi savunanlarla, eski Sol'u hatırlatan daha güçlü ve "dikey" kurumsal örgütlenmeyi savunanlar arasında yaşanıyor. Kuzeyli fon sağlayıcılarla bağlantılara sahip daha zengin örgütlerin, özellikle STÖ'lerin, gderek önem kazanması da benzer bir tartışmayı doğurdu: Forum, kimi aktivistlerin suçlamalarında görüldüğü gibi, bir taban hareketleri buluşması olmaktan ziyade, giderek kuzey hâkimiyetine giren bir STÖ fuarı mı (ör. Manji 2006)?

Bu tartışmaların da gösterdiği gibi, çağdaş hareketler geçmiş dünya hareketlerinin stratejik ikilemlerinin, sınırlarının ve kurumsallaşmalarının çok ötesine geçebilirler −ilk iki senaryomuzda ileri sürüldüğü gibi− ama yine de yeni ve son derece kutuplu bir kapitalist dünya meydana getirebilirler. Bu argümanların doğrultusundan bakıldığında, bugünün sistem karşıtı hareketlerinin taleplerinin şeklinin, geçmişte olduğu gibi, yeni ve uzun bir kapitalist yayılma dalgasına gerekli zemini hazırlamak için uyarlanabileceğini öngörmek mümkün.

Bu tür senaryolar sistem karşıtı hareketlerin son otuz yıl içerisindeki gerçek ilerlemelerini, bugünkü vaatlerini ve istikrarlı, büyüyen bir kapitalist ekonomiyi canlandırmak için verilecek her tür çabanın yüzleşeceği büyük

zorlukları ele alıyor. Kendimizi de aralarında saydığımız akademisyen/araştırmacı aktivistler açısından, bu zor sorular yalnızca süregiden özgürleşme arayışında gelecek olasılıkları için yaratıcı düşünme gerekliliğini değil; yeni iktidar yapılarına dönüşecek biçimde kurumsallaşmanın cazibesi, çeşitli yerellikler, statüler ve ayrıcalıklar arasında ittifaklar kurarken farklılıkları tanımanın zorluğu ve dünya çapında demokratik ilişkileri ve örgütlenmeyi derinleştirme ve genişletme gerekliliği gibi önümüzde duran beklenmedik tehlikeleri de gösteriyor. Tek bir şeyden emin olabiliriz: Milliyetçilik, liberalizm ve hatta neoliberalizm bizim için gelecek vaat etmiyor. Güncel ve tarihsel kanıtlar tek bir kesinliğe işaret ediyor: Dünya çapındaki isyanlar geleceğimizi şekillendirmekte çok önemli bir rol oynayacaklar ve umuyoruz ki, bu isyanlar sadece postliberal değil, aynı zamanda postkapitalist bir varoluşa da işaret ediyorlar.

[1]- Bkz. Amin vd. (1990) ve aşağıda alıntı yapılan diğer sayıca az ama müstesna toplumsal hareket çalışmaları.

[2]- İlk başta bu çalışmayı çok daha erken bir tarihten, 1450 ya da 1650'den başlatmayı planlamıştık fakat bu fikirden pratik nedenler dolayısıyla vazgeçmek zorunda kaldık.Yine de, erken kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesine karşı olan hareketlerin ve dünya ekonomisinin hem içindeki hem de sınır boylarındaki erken hareketlerin değerlendirmesini ilk dönem çalışmasında bulabilirsiniz (Bölüm 1). Örneğin bu bölümdeki "dönüştürücü" hareketler tartışmasına bakabilirsiniz.

[3]- Pierre Chaunu, François Furet, Georges Lefebvre, George Rudé, Albert Soboul, Alexis de Tocqueville ve daha pek çoklarının eserleri tarafından örneklendiği üzere, devrimin tekil hadiseleri, sınıf bileşenleri ve diğer göndermeleri üzerine hayli geniş ve klasikleşmiş bir literatür mevcuttur. Devrimin 1989'daki ikinci yüzyıl etkinlikleri de ayrıca yeni değerlendirme ve tartışmaları beraberinde getirdi; diğerlerinin yanı sıra Bkz. Kaplan 1995; Best 1988; Hobsbawm 1990; ve Social Research özel sayısı (56, 1, Bahar 1989).

[4]- Örneğin bkz. Silver ve Slater (1999: 160). Bu kaynakta yazarlar, "bir yanda sınıf güçlerinin dengesi uzun ekonomik yayılma süresince dönüştürüldü…. Diğer yanda yayılmanın kendisi de tökezlemeye başladı… Özellikle iç-elitlerin birliğinin bozulmasıyla ve 'orta sınıfların' yabancılaşmasıyla, hariçte bırakılan ve sömürülenlerin başlatacağı alttan gelen isyanlar için kapı açılmış oldu." diyorlar.

[5]- Osmanlı tarihi öğrencileri arasında Balkanlar ve Ortadoğu'da milliyetçiliğin ortaya çıkışına ve evrimine dair geniş çaplı bir tartışma mevcut. R. W. Seton-Watson (1917) ve Hans Kohn (1929) tarafından örneklenen geleneksel yaklaşıma göre, imparatorluğun gayri Müslim nüfusunun milliyetçi uyanışı, Müslüman nüfusunkinden çok farklılık gösteriyordu. Daha sonraki bir ekol Müslümanları ve gayri Müslimleri aynı çerçeveye yerleştirerek "Osmanlı'da milliyetçiliğin ve ulusal kimliklerin yükselişi aslında sosyal ve ekonomik dönüşümün bir sonucuydu" kanaatine varıyor (Karpat 1973: iii). Bu ikinci yaklaşım aynı zamanda Batı Avrupa'nın milliyetçilik nosyonu ile Osmanlı'nın milliyetler problemini birbirinden ayırıyor. Osmanlı'daki durumun özel bir milliyetçilik türü olduğunu, bunun da arka planından ve köklerini aldığı şartlardan kaynaklandığını iddia ediyor (Karpat 1973: 3).

[6]- Etnik gruplar Ortodoks, Ermeni ve Müslüman gibi milletler ya da dinsel cemaatler olarak düzenlenmişti. Ek olarak, on beşinci-on yedinci yüzyıllar arası dönemden beri, Osmanlı sistemi kırsal kitleleri de etnik özelliklerine göre kategorize etmişti ve bu da onların temel kültürel hususiyetlerini belirleyerek sonunda ulusal-kültürel kimliklerinin temelini oluşturdu.

[7]- Osmanlı'nın Balkanlar'ı fethetmesi ve idare etmesi eski beylikleri ve liderleri ortadan kaldırarak yerel toplulukların ve yeni liderlerin ortaya çıkmasına katkı sağladı. Karpat'ın da belirttiği gibi, siyasi ve kültürel liderlerin yok oluşu, özellikle Slavlar ve güneydeki Yunanlar için "etnik kültürü taban seviyesinden yeniden inşa etme gerekliliği" doğurdu (1973: 15). Takip eden onyıllarda, topluluklarının temsilcileri olarak hareket eden piskoposlar ve yerel rahipler, ulusal mücadeleler sırasında kitleleri mobilize etmek konusunda önemli rol oynadılar.

[8]- Aslında Engels, Çartizmin köklerini 1780'lere, proletaryanın büyümesiyle eşzamanlı olarak demokratik bir partinin ortaya çıktığı döneme kadar götürür. Bu sürecin Fransız Devrimi ile olası bağlantıları konusunda da, Fransız Devrimi'nin bu demokratik hareketi –özellikle Londra'da– teşvik ettiğini öne sürer. Hatta devrimin "mızrak yapımının bir hobi haline geldiği Fransız Devrimi günlerini" geri isteyen Çartistler için bir örnek teşkil ettiğini de iddia eder (1968: 260). Ayrıca Bkz. Post (1990: 69).

[9]- Masselman'ın (1963: 194) açıkladığı gibi: "Periyodik muson dönemleri bu erken [Çin] ticaretinin işleyişini doğrudan etkiliyordu, ki sonraki yüzyıllar boyunca da etkiledi. Yaklaşık nisandan eylüle kadar Hint Okyanusu ve Çin Denizi'ndeki rüzgârlar güneybatıdan esiyordu ve bu da batıdan doğuya ve kuzeydeki Çin ve Japonya'ya yapılacak yolculukları kolaylaştırıyordu. Aynı dönemde ekvatorun güneyinde yer alan Cava ve Banda denizlerindeki rüzgârlar da güneydoğudan esiyor ve doğudan batıya geçiş sağlıyorlardı. Haritaya bakıldığında bu üç rotanın Malaka Boğazı'nda kesiştikleri görülebilir. Gemilerin küçük olduğu erken dönemlerde Kra Kıstağı, malların karaya taşınması için tercih edilen bir aktarım noktasıydı. Fakat zaman içinde Malay Yarımadası'nın etrafından yolculuk yapmanın daha ucuza geldiği anlaşıldı ve Doğu-Batı ticaretinin kullanmak zorunda olduğu Malaka Boğazı arterinin önemi arttı."

[10]- Lach’ın (1994: 571) belirttiği gibi, “Albuquerque’ye [Malaka’yı ele geçiren Portekizli kaptan] karşı çıkan Gujaratlı ve Cavalı tüccarlar, Güneydoğu Asya’daki yeni gücün yerleşik çıkarlara karşı dini, ticari ve siyasi bir tehdit oluşturduğunun diğer bölgelerde de bilinmesini sağladılar.”

[11]- Batavia'da Çinli topluluğun büyümesi ve ekonomik tabanının güçlenmesi şirket için bir tehdit haline gelmişti. 1740'ta Hollandalılara karşı bir Çinli isyanı başlayacağı söylentisi, Batavia'daki Çinlilerin çoğunun öldürülmesiyle sonuçlanan bir katliama yol açtı.

[12]- Örneğin Frame (1995), Rus Devrimi ile ilgili (yalnızca!) İngilizce kaynakları içeren heybetli bir kaynakça derlemiştir. Ayrıca bkz. Breuilly 2000; Perrie 2000; Price 1996; Tilly 1993; Tilly, Tilly ve Tilly 1975; Troçki 1959; Wolf 1969.

[13]- Wallerstein (1991) sistem karşıtı hareketleri, tam olarak 1848'den sonra ortaya çıkabilen, 1789 sonrasının üçüncü ve nihai "kurumsal yenilenmesi" olarak görüyor (ayrıca bkz. Taylor 1997). Arrighi, Hopkins ve Wallerstein (1989) da kendi anlayışlarını doğrudan şekillendiren, tarihsel olarak kuvvetli sistem karşıtı hareketlerin ortaya çıkışı açısından "on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı Avrupa'sını" belirliyorlar.

[14]- Daha önceki çalışmalar çeşitli şekillerde sistem karşıtı eylemlilikteki dalgalanma ve kabarmaları bu tür yükselişlerin temel nedeni olarak değerlendiriyor. Pek çok şekilde bu anlatılar 1848-1917 arası dönemin üç kısa alt döneme ayrılması açısından destek sağlıyorlar. Arrighi (1990) 150 yıllık işçi sınıfı hareketi/sosyalist hareket eylemliliğini değerlendirirken argümanını Kondratieff dalgalarını baz alan üç döneme dayandırıyor. İlk dönemi bizim burada ele aldığımız dönemle örtüşen bir şekilde 1848'de başlıyor ve 1896'da bitiyor. Arrighi'ye göre modern işçi sınıfı hareketi doruk noktasına Büyük Buhran yıllarının (1873-1896) B-fazı sırasında ulaşır. Bunu tamamlayıcı bir argüman, her ikisi de hegemonyaya ve özellikle Britanya hegemonyasının 1873'te başlayan çöküşüne sistem karşıtı eylemlilik açısından açıklayıcı bir etken olarak dikkat çeken Silver ve Slater (1999) ve Taylor (1997) gibi yakın tarihli çalışmalarda bulunabilir (ayrıca bkz. Hopkins 1990).

[15]- Bir soru hâlâ cevap bekliyor: Bu dönem için sistem karşıtı nedir? Açıkça, (1) sermayenin işgücünü tümden kontrol etmesine ve çalışma koşullarına karşı çıkan, (2) kapitalizmi toplumsal örgütlenmenin bir yolu olarak sorgulayan ve (3) iktidarın yayılmasına ve korunmasına karşı çıkan hareketlerdir.

[16]-Skocpol ve Trimberger bu konuda “dünya kapitalizminin evrimi sırasında gerçekleşen tüm devrimler, daha bürokratik ve daha merkezileşmiş devletlere yol açtılar” diyorlar (1978: 132; ayrıca bkz. Skocpol 1979). 1848 yılı, aynı zamanda mücadeleyi de hoş bir şekilde dünya ekonomik süreçlerinin ortasına yerleştiren böylesi bir reçeteye uyar görünüyor. Bu elbette aynı zamanda Skocpol’un dikkatini verdiği devletlerin devrimci süreçleri ithal ettiğine dair fikir ile de örtüşüyor.

[17]- Marx'ın Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (1984 [1852]) eseri, Fransız proletaryasının devlet ve millet adına yok edilmesine değinerek bu noktayı da gerçek hayatla bağdaştırıyor

[18]- 1968’den sonra örneğin devlet iktidarını bir hedef olarak belirlememeye dayalı “yeni toplumsal hareket” stratejisi, hareketlerin 1848-1917 arasında belirledikleri yörüngeden bir sapmayı ifade ediyor. Böylesi bir değişimin burada tartıştığımız hareketlerden 50 yıl ya da daha fazla bir süreden sonra gerçekleşmesi dikkate değer. Benzer bir şekilde bu “yeni” strateji, 1848-1917 arasında ortaya çıkan hareketlere atıfta bulunulmadan bir anlam ifade etmez.

[19]- Örneğin, Büyük Britanya’daki 1873 Reform Yasası, işçi sınıfı oylarının muazzam bir etkiye yol açtığı yeni bir seçim sistemini beraberinde getiriyordu. Oy verme hakkını kazanınca ve siyasal sisteme görünürde dahil olunca işçi sınıfı bu dönem boyunca önünde yeni seçenekler buldu.

[20]- Haupt’un da değindiği gibi Paris Komünü, bilhassa Bakunin ile Marx arasında Birinci Enternasyonal sırasında yaşanan tartışmalarda görüldüğü gibi, aynı zamanda rakip siyasi teorilerin de örneklenişiydi (Haupt 1986).

[21]- Bu tür bir enternasyonalizm, NLU lideri William Sylvis'in tanıdık sözlerinde açık bir biçimde görülüyor: "Enternasyonal bir ittifak 'dünyanın bir bölgesinde haklarını arayan işçilere başka bir yerden yardım getirmek yoluyla kapitalistlerin haklarını arayan işçileri altetme güçlerini yok edecektir'" (akt. Meltzer 1967: 80).

[22]- İlginç bir şekilde, ayaklanmayı takip eden baskı döneminde, daha önceki Haiti Devrimi'nin ideolojik ağırlığının doğrudan bir kanıtı olarak, Haitililer Jamaika'dan sürgün edildiler.

[23]- Teng (1971) bu devletlerin Taiping ve emperyal Çin ile ilişkileri konusunda ilgi çekici ve detaylı bilgiler aktarıyor.

[24]- Bu noktada Wilson (1976 [1868]) İngiliz C. G. Gordon komutasında Çin'de bulunan "Her Daim Muzaffer Ordu" hakkında erken bir anlatı sunuyor.

[25]- Schmidt-Nowara (1998) ayrıca İspanya'daki kölelik karşıtı radikal hareketin gelişimindeki iç işleyişler hakkında detay da veriyor.

[26]- Sistem karşıtı hareketleri değerlendirirken Arrighi, Hopkins ve Wallerstein (1989) kabaca bu döneme, yani 1873-1896 arası döneme, pek çok güçlü sistem karşıtı hareketin başlangıç noktası olarak dikkat çekiyorlar. Hobsbawm da “Büyük Buhran çağı aynı zamanda kitlesel sosyalist (yani çoğunlukla Marksist) işçi sınıfı partilerinin Marksist Enternasyonal çatısı altında örgütlenerek Avrupa’da ortaya çıktığı çağdır” diyerek bunu onaylıyor.

[27]- Hindistan Millet Meclisi’nin bu zamandaki sistem karşıtı karakteri oldukça tartışmalıdır, zira bu yıllarda daha ziyade işbirlikçi idi. Ancak bu örgütlenmenin 1900’lerin başlarına gelindiğinde İngilizlere karşı daha fazla cephe alacağına dikkat çekmek gerekir (Palat, 7 Mart 2004, kişisel iletişim).

[28]- Bu noktada, bir yandan sistem karşıtı mücadelenin en belirgin özelliklerine dikkat çekerken, bir yandan da Afrika'daki genel durumun doğasına işaret etmek istiyorum. Cooper'ın ileri sürdüğü gibi, "[S]ömürgeci fetihlere ve Afrikalıların hayatına yapılan zalim müdahalelere kuvvetle karşı çıkıldı, desantralize siyaset dahilindeki gerilla savaşı Afrika devletlerinin orduları kadar önemliydi, erkekler kadar kadınlar da direniş hareketlerine katıldılar ve bireysel eylem... kolektif eylemi tamamladı" (1994: 154). Sistem karşıtı hareketlerin büyük olay ve anlarının arka planındaki hikâyede, daha az göze çarpan her tür protesto eylemi de bulunmaktaydı.

[29]- Liderlik ve takipçileri arasındaki bölünmelerin yanı sıra, strateji ve hedef çizgilerinde ortaya çıkan değişiklikler de Birinci Enternasyonal'de çatlaklara yol açtı. Örneğin Paris Komünü realitesi üzerine, İngiliz işçi sınıfı hareketinin pek çok lideri "korkuyla irkildiler ve ilk çark edenler onlar oldu, böylece enternasyonalin çöküşünü hızlandırdılar" (Davis 1993: 87).

[30]- Debs'in sendikası, ılımlı Amerikan İşçi Federasyonu ile hemen "kafa kafaya" gelecekti. Aslında Debs ve AFL'den Samuel Gompers, hem o zamanın hem de daha sonrasının farklı sendikacılık anlayışlarını temsil ediyorlar. Debs'in de bir defasında belirttiği gibi, "Mesele kapitalizme karşı sosyalizm meselesidir. Ben sosyalizmin tarafındayım, çünkü insanlığın tarafındayım" (akt. Meltzer 1967: 166).

[31]- World Labor Unrest araştırma-çalışma grubunun (Silver, Arrighi ve Dubofsky 1995) çalışmalarından faydalanılabileceği düşünülebilir, fakat verileri bu döneme kadar uzanmadığı için faydalı olamıyor.

[32]- Haymarket olaylarının ve sonrasındaki yargılamaların iyi bir anlatımı için bkz. Wischmann (1987).

[33]- Weir ayrıca Büyük Ayaklanma zamanındaki hareketleri birbirinden ayıran bölünmelere de dikkat çekiyor. Bu bağlamda zamanın en büyük işçi sınıfı hareketi olan Emek Şövalyeleri ve Henry George'un Birleşik İşçi Partisi 1886 dolaylarında "zirve noktasına ulaştılar" ama aynı zaman zarfında birbirleriyle anlaşmazlık halindeydiler.

[34]- Özellikle anarşist düşünceyi inceleyen etkileyici bir kaynak için bkz. Nursey-Bray'ın dipnotlu kaynakçası (1992).

[35]- Kropotkin'in sözleriyle, "Tek bir eylem, birkaç gün içinde bin tane bildiriden daha fazla propaganda yapar. Devlet kendisini savunur, acınacak bir biçimde hiddetlenir; fakat bu şekilde ancak bir ya da daha fazla insan tarafından gerçekleştirilecek yeni eylemlere sebep olmuş olur ve asileri kahraman olmaya iter. Bir eylem bir başkasını getirir; birbiriyle düşman olanlar beraber isyana katılır; devlet hiziplere bölünür; sertlik, çatışmayı şiddetlendirir; tavizler çok geç gelir; devrim patlak verir" (akt. Hunter 1969. 52).

[36]- Bu, elbette, o günden beri ortaya çıkan hareketler, özellikle bugünün Zapatistleri için ve gerek Meksika'da gerek başka yerlerdeki pek çok radikal hareket için Meksika Devrimi'nin ifade ettiği önem hakkında hiçbir şey açıklamıyor.

[37]- Benim buradaki aktarımım zorunlu olarak kısa olduğundan dolayı, İran'daki devrimin daha bütünlüklü bir tarihi için bkz. Kamali (1997); Foran (1991, 1993, 1993a); Martin (1989). Foran (1993) ve Martin (1989) ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1908 devrimi hakkında da detaylar sunuyorlar.

[38]- Nugent (1998) ABD’nin Meksika’ya müdahalesinin boyutlarını ve kargaşa ile isyanı hızlandırmak da dahil olmak üzere bunun çeşitli sonuçlarını ilgi çekici derlemesinde bir araya getiriyor. Bu da, devam etmekte olan işgücü göçü ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması tarafından temsil edilen bağımlılık için bir arka plan sağlayarak Amerikan ekonomik emperyalizmini erken bir tarihten itibaren tarihselleştirme imkânı sunuyor.

[39]- Conlin'in (1969) IWW'nin kuruluşunu ayrıca Avrupa'nın, Avustralya'nın, Güney Afrika'nın ve Latin Amerika'nın çoğunu etkileyen daha genel bir sendikalist hareketle de ilişkilendirdiği hatırlanmalıdır. "Küme" doğası böylece daha görünür hale geliyor.

[40]- İşçi hoşnutsuzluğu, yıllardır hatta on yıllardır örgütlü işçi sınıfı hareketinin görülmediği yerlerde bile kesinlikle mevcuttu. Örneğin giderek zorlaşan çalışma şartları (maden ocakları, angarya vs.) altındaki Güney Afrika'da, "bilinçli savurganlık, maden ocağının mallarına ve ekipmanlarına zarar verme, işten kaytarma veya iş yapmama 1914 öncesi yıllarda oldukça sıradan hale gelmişti... Kaçaklık da yüzyılın sonundan itibaren artmıştı" (Phimister ve van Onselen 1997: 5). 1905'te Guyana'da da liman işçileri ve şeker çiftlikleri arasındaki grevler devlete karşı genel bir isyana dönüşmüştü. Bu noktaya kadar tanıdık bir şekilde, "koşullara karşı bu kitlesel isyan işçilerin gücünü öylesine belli etmişti ki kapitalistler ve devlet –o zamanlar bir sınıfın iki çehresi– bu isyanı kolluk kuvvetlerinin tüm sertliğini kullanarak ezdiler" (Chase 1964: 20). Ancak bu baskılar ne 1906'daki ve daha sonraki grevleri ne de 1919'da ilk Guyana sendikalarının kuruluşunu engelleyebildi.

[41]- Campbell, ANC için “Afrika’nın politik mobilizasyonunun bir parçası olarak özgürleşmesi gerekliliğini vurgulayan ilk örgütlerden biri” tanımını yapıyor (1994: 291).

[42]- Hareket stratejisi kutuplu bir ikilikten ziyade bir yelpazeyi andırır.

[43]- Bu durum, İkinci Enternasyonal'i oluşturan ulusal temelli ve yüksek düzeyde örgütlü partilerde görülebilir.

[44]- Bu noktaya kadar, tüm bu dönemin incelemesinde maksatlı olarak daha “radikal” eğilimli hareketlere odaklandım. Örneğin 1896-1917 dönemi, reform bahsinin ağırlığını dengeleyebilmek için radikal hareketlere ve onların eylemlerine dair bir hayli vaka sunuyor. Reform ya da devrim, tüm bu yelpazenin katı kutuplarını temsil ediyorlar.

[45]- Bu elbette her durum için geçerli değil, çünkü işçi hareketinin ve sosyalist mücadelenin daha radikal bileşenleri savaşa ve devletin silahlı saldırganlığına karşı daha eleştirel bir tutum almıştı. Örneğin İkinci Enternasyonal 1907'de sömürgeciliği kınayan ve 1910'da işçileri savaşa karşı çıkmaya çağıran önergeler yayınladı (Davis 1993) – bu pek çok işçi örgütünün yapmadığı bir şeydi.

[46]- Birinci Dünya Savaşı üzerine bu tartışma için 7 Mart 2004'te gerçekleşen WAM atölyesinin katılımcılarına −özellikle Michael West, Ravi Palat ve Richard Lee'ye– minnettarım.

[47]- Sermaye birikimi sürecinin hemen arkasındaki önemli etkenin işgücü olduğu kabul edilerek (Marx 1976 [1867]).

[48]- Hobsbawm bu dönemlendirme dahilinde; 1914-1945 felaket çağı, 1947-1973 altın çağ ve 1973-1991 heyelan çağı olarak üç sınır çiziyor.

*Rus iktisatçı Nikolay Kondratiev'in (1892-1938) kapitalist dünya ekonomisinin kırk ila altmış yıllık sürelerde genişleme, durgunluk ve gerileme dönemleri geçirdiğini ileri süren kuramı. Aralarında Schumpeter, Troçki ve Mandel'in de bulunduğu pek çok iktisatçı ve düşünce adamı bu kuramı benimsemiştir. (h.n.)

[49]- Bu yükseliş, Sol’un çoğunluğunun Rus Devrimi’nden radikal değişimin küresel işaretçisi addettikleri 1949 Çin Devrimi’ne ve Kültür Devrimi’ne dönüşünde dahi görülebilir.

[50]- Bu paradoks, Haiti Devrimi ve Paris Komünü gibi sistem karşıtı mücadelelerin, radikal sosyal değişiklik talep eden diğer hareketlere esin kaynağı oluşunda açıkça gözlemlenebilir. Bu çabalar ulusal ve uluslararası çıkarlar tarafından Karayipler'de köle isyanlarını ve Avrupa'da radikal örgütlenmeleri vahşice bastırmak için kullanıldılar.

[51]- Üçüncü Enternasyonal'in Sovyetler Birliği'ne yönelimi o kadar eksiksizdi ki, hızlıca "paralel bir hareketler ağından belirli bir devlet iktidarına göre ayarlanmış hiyerarşik bir yapıya" dönüştü (Wallerstein 1990: 25). Böylesi bir durumda işbirliği tahakküme dönüşür ve bağlantılar, tek yönlü aktarım kanalları haline gelir.

[52]- Belirtmek gerekir ki IWW, başlangıcından itibaren ırk ayrımı yapmaksızın işçileri örgütlemeyi hedeflemiş nadir işçi örgütlenmelerinden biriydi. Ancak Wobblies Birinci Dünya Savaşı yıllarında sert baskılara maruz kaldı ve bu yüzden aynı dönem içerisinde gelişen işçi örgütlenmelerine göre zayıfladı (Brecher 1997).

[53]- Bush (1999: 88) 1916 ile 1923 arasında ABD’de dört düzineden fazla, yalnızca Kızıl Yaz (1919) süresince yirmi altı ırksal ayaklanmanın vuku bulduğunu aktarıyor.

[54]- Robinson'a göre, Amerikan Komünist Partisi, burada CPUSA olarak tanımlanan "Sosyalist Hareket'in isyankâr sol kanadından" (1983: 218) doğmuştu.

[55]- Lenin’in Amerikan toplumunda yerleşmiş ırksal dinamikleri anlamaktaki yetersizliği, siyahların ırksal zihin yapılarıyla Komünist Parti’nin sınıf bilinci hareketinin yer değiştireceğine dair abartılı bir inanca kapılmasına yol açtı.

*1876 ile 1965 arasında ABD’de geçerli olmuş yasalar ve yerel düzenlemeler. Kamu hizmetlerinde beyazlarla diğer ırklar arasındaki ayrımcılığın kanuni dayanağı bu yasalardır. (ç.n.)

[56]- Bush (1999), Garvey'in Londra'da bulunduğu sırada Duse ile kurduğu ilişkinin, her biri daha sonra UNIA'da aktif hale gelecek olan Karayipli entelektüeller Hubert Harrison, John Bruce, William Ferris ve Arthur Schomberg ile ilişki kurmasını sağladığına dikkat çekiyor. James'e (1998) göre Harrison, Afrika Kan Kardeşliği (ABB) ile de ilişkilenecekti.

[57]- Bush (1999: 96) toplamda 859 şube olduğunu belirtiyor.

[58]- Bu bağlılık sonunda 1914'te Sosyalist Parti'den ayrılmasına neden oldu, ki bu da farklı hareketler arasında zaman zaman gergin olan ilişkilere bir kanıt olarak algılanabilir. Sosyalizme inanan pek çok radikal siyah milliyetçi gibi, Harrison da Komünist Parti'nin siyah işçilerle ilgilenmemesinden ve New York liderliğinin kendisine ırkçı tutum almasından tiksinmişti (James 1969: 125). Diğer yandan, A. Philip Randolph, Sosyalist Parti'nin "önce sınıf" şeklinde pozisyon almasını savundu ve Bush'un da belirttiği gibi bu durum kendisini Du Bois'dan daha solda, Garvey ve Harrison'dan daha sağda bir konuma itti (1999: 92).

[59]- Çok açık olmamakla beraber, öyle görünüyor ki UNIA'nın Birinci Uluslar-arası Kongresi'nde Afrika Kan Kardeşliği tarafından düzenlenen darbe girişimi Garvey'i yerinden etmeyi ve CPUSA'ya üye kazandırmayı hedefliyordu. Robinson'un (1983) bu olayın birinci kongrede gerçekleştiğini belirtmesine rağmen Bush'un (1999) ikinci UNIA kongresinde gerçekleştiğini iddia ettiğine dikkat edilmelidir. Bu uyuşmazlıktan yola çıkarak, UNIA ile ABB arasındaki husumetin bu tür olayların birçok kez yaşanmasına sebebiyet vermiş olabileceği kanaatine varabiliriz.

[60]- Geiss (1974), kitabında Pan-Afrikacılığın kesin bir başlangıç noktası olduğunu öne süren, on dokuzuncu yüzyıl öncüleri hakkında bir bölüme yer verir. Herhangi bir tepeden analizin bu kanaate varması mümkündür. Biz, bunu yerine Pan-Afrikacılığı, siyasi bir hareket olmanın yanı sıra bir bilinç olarak da görüyoruz. Brezilya, Haiti ve Küba gibi, eski köle nüfusu kalabalık olan yerlerde Afrika kökenliler, kültürel geleneklerinden bazılarını Avrupalılarınkiyle sentezlemişlerdir; fakat büyük oranda kendilerini kıtaya bağlayan manevi bağlara sadık kalmışlardır.

[61]- Hanchard ayrıca şu gözlemi de yapar: “Irksal bilinç, ırksal asimetri durumlarına karşı koymak, bu durumu değiştirmek ve dönüştürmek amacıyla bireysel ya da kolektif olarak tabiliklerine tepki veren birey ve grupların düşünce ve pratiğini temsil eder” (1991: 86).

[62]- Du Bois'nın argümanı, Lenin'in Emperyalizm: Kapitalizmin Son Safhası eserini büyük oranda önceler. Lenin'in bu eseri aynı zamanda Batı-dışı dünyada büyümekte olan milliyetçi kitleye sömürgeciliğe ve emperyalizme isyan etmek için gereken ideolojik temelin bir kısmını da sağlıyordu (Stavrianos 1981).

*Léopold Sédar Senghor, Aimé Césaire ve Léon Damas tarafından 1930'larda başlatılmış kültürel ve siyasi hareket. Öncelikli hedefleri Fransız sömürgeci ırkçılığının reddi ve ortak bir siyah kimliğinin yaratılmasıydı. (ç.n.)

[63]- Örneğin Filipinler’de 1946-1953 Huk İsyanı, tartışmaya açık olmakla beraber, köklerini İspanyol sömürgeciliğinin ilk yıllarına kadar geriye giden uzun protestolar tarihinden almaktadır (Walton 1984).

[64]- Altbach (1970), ilginç bir şekilde, Asya çapında 1920'lerde ve 1930'larda ortaya çıkmakta olan milliyetçilik açısından öğrencilerin önemli olduğunu açıklıyor.

[65]- Ancak bu dönem aynı zamanda Afrika'nın çoğu yerinde önemli birliklerin, örgütlerin ve sendikaların –örneğin 1929 Tanganyika Afrika Birliği, Demiryolu İşçileri Sendikası (Sierra Leone), Makinistler Sendikası (Nijerya) ve 1919 Yerli Savunma Sendikası (Gambiya) (Boahen 1987) –kurulduğu yıllardı. Fakat bu birliklerin çoğunun ortak amacı sömürgeci sistemin reforma uğratılmasıydı.

[66]- Walton’un Filipinler’deki Huk İsyanı hakkındaki değerlendirmesi Asya’nın çoğu için de geçerli: “Savaş öncesi yıllar, işçilerin genel anlamda örgütlenmesine ve mobilizasyonuna, işçi hoşnutsuzluğunda ve militan protestolarda ciddi artışlara tanık oldu ve tüm bunlar kırsal tarım işçileriyle şehirli endüstri işçilerinin geniş tabanlı birleşmesine dayanıyordu” (1984: 57). Bu şekilde devrimci aktörler yaratıldı.

[67]- Savaş sonrası yıllar gerçekten de dünya çapındaki ulusal kurtuluş hareketleri için “başarı” çağıydı.

[68]*1938'de Amerikan Karşıtı Eylemler Komitesi bünyesinde oluşturulmuş özel araştırma alt-komitesi. Önce Ku Klux Klan ve Nazi örgütlenmeleriyle, daha sonraları Komünist Parti faaliyetleriyle ilgili inceleme yürütmüştür. (ç.n.)

- Rose'a göre, "Anti-komünizm, hükümet tarafından barış hareketini ve diğer ilerici faaliyetleri baskı altında tutabilmek için de kullanılmıştı" (2000: 81-82).

[69]- Unutulmamalıdır ki 1968'de başlayan bir sonraki dönem içerisinde ortaya çıkan hareketlerin hedef tahtasında, tam da ele aldığımız bu dönemde "başarılı" olan hareketler olacaktır. Bu hareketler, "başarılı" hareketlerin stratejilerinin başarısızlıklarını ve sistem içerisine çekilmelerini hedef aldılar. Örneğin, Demokratik Toplum Yanlısı Öğrenciler'in 1962 tarihli Port Huron bildirisinde "eski" Sol'a açıkça meydan okunuyordu.

[70]- Wolf (1969) Çin devriminin itici gücünü on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki Taiping ve Nien mücadelelerine dek takip eder, bu mücadeleleri de “daha büyük bir olayın, yirminci yüzyılın köylü tabanlı komünist devriminin provaları” (1968: 118-19) olarak niteler. Çin ve dünyanın diğer bölgelerindeki erken mücadelelerin derslerle dolu olduğu ve daha sonraları direnişi yürütecek meseleleri ve merkezi figürleri oluşturmaya yardım ettiği şüphesizdir.

[71]- Devrimci milliyetçilik ile bu denli ilgilenilmesi elbette Sovyet Komintern'inin arzularının bir işaretçisidir, fakat aynı zamanda "Çin Sorunu"nun Sovyet parti içi çatışmasında da önemli rol oynaması ve Lenin, Troçki ve Stalin'in Çin hakkında farklı farklı görüşlere sahip olmaları ilgi çekicidir (Pantsov 2000).

[72]- Çinlilerin ve Amerikalıların Pasifik Savaşı'nın bitimini takiben Vietnam'da bulunmalarının, Viet Minh'in iktidara yükselişinde az rol oynamadığına dikkat çekmek gerekir. Worthing'in aktardığı gibi, "Çinlilerin ve Amerikalıların varlığı Fransızların geri dönüşünü geciktirdi ve Ho Şi Min'in Vietnam siyaseti üzerindeki kontrolünü artırması ve Fransızlarla gelecekte yapacağı müzakerelere hazırlanması için ona zaman tanıdı" (1997: 127). İlginç bir şekilde, Ho Şi Min savaş sırasında Japonlara karşı ajan olarak ABD ile çalışmıştı ve savaştan sonra bir süre boyunca Viet Minh liderliği ABD'den yardım bekledi (Bradley 1999, 2000).

[73]- Castro, 1961’e kadar kendisini Marksist-Leninist olarak deklare etmedi, bu sürecin devamında da 1965’te “fidelista-komünist birleşmesini” tamamladı (Wright 2001: 23).

[74]- Bu tarih (1967) Küba tarafından 1966'da ev sahipliği yapılan Üç Kıta Konferansı'ndan sonrasına denk geldiğinden dolayı, bu açıklamanın konferansın bir sonucu olan Üç Kıta dergisinde yer aldığını düşünüyorum.

[75]- Konferans ayrıca komünistler tarafından düzenlenen 1945 Dünya Sendikalar Konferansı ile çakışacak şekilde stratejik bir zamanlamaya sahipti, bu da sendika faaliyeti etrafında örgütlenmiş belirgin bir milliyetçi öğeyi beraberinde getirdi (Young 2001: 238).

[76]- Robinson (1983) Makonnen'in, Eric Williams, Padmore ve Jomo Kenyatta'nın çalışmalarının bazılarının yayıncısı olduğunu ve 1945 kongresinin organizasyonunda Du Bois, Padmore ve Nkrumah kadar etkili olduğunu belirtiyor.

[77]- Bu da yine daha sonra ele alacağımız Bağlantısızlar hareketi ve 1955 Bandung Konferansı ile benzerlik gösterir. Bu hareketlerin dünyanın çeşitli bölgelerini hedef alan tepkileri, bu zamandaki hareket gerçekliklerini, tarihsel kapitalizmi ve sömürgeci hâkimiyetin şiddet kullanımını açıkça reddedişlerini doğrudan gösterir.

[78]- Hodgkin'e göre, 1945'ten 1953'e dek Afrika'da yapılan kamusal yatırımlar "Fransızlar için yaklaşık olarak 275£, İngilizler için 160£ ve Belçikalılar için 75£ civarındaydı; her ne kadar pek çok iktisatçı bunun kabul edilebilir asgarinin çok çok altında olduğunu iddia edecek olsa da, bu rakamlar savaş öncesinden çok daha geniş ölçekliydi" (1957: 29). Stavrianos da bu dönem için benzer bir şekilde, "Britanya kontrolündeki Batı Afrika'da üreticilerin 1938 ile 1946 yılları arasında ihracatlarının değeri iki kattan fazla arttı. Benzer biçimde Kongo'nun ihracatının değeri 1939 ile 1953 yılları arasında on dört kat arttı, devlet gelirleri de dört kat arttı" (1981: 666). Bu ekonomik büyüme barınma, sağlık ve okul alanlarında ilerlemeleri beraberinde getirdi.

[79]- Robinson, “Pan-Afrikacı hareketin en güçlü değerlendirmeleri” olarak saydıklarından biri olan Azinna Nwafor’dan alıntı yapar. Esasında Nwafor devrimci kurtuluş seçiminin kitlelere bir seçenek olarak sunulmadığını savunur. Ona göre, “sömürge yönetimlerine kendilerini kitlelerin şiddetini bastırabilecek tek güç olarak sunanlar” Pan-Afrikacılardı. Nkrumah sonuçta Gana’daki daha radikal milliyetçileri bastırmakla uğraşacaktı (Hughes 1992). Nwafor, iktidara gelen bu hareketin liderliğinin Afrika Birliği Örgütü’nü (OAU) “statükoyu” ve daha sonraları çağdaş Afrika’nın yaşayacağı süregiden kargaşayı koruyup sürdürmek için bir araç olarak kurduklarını belirtir.

[80]- Geiss (1974) İngiliz sömürgelerinden 372.000 Afrikalının ve Fransız sömürgelerinden 141.000 Afrikalının savaşa katıldığını belirtiyor.

[81]- Aynı yazar, bu metinde şimdiye dek ele alınan Afrika milliyetçiliği ile Pan-Afrikacılığın ciddi bir bağlantısızlık öğesi içerdiğini belirtmektedir. Nkrumah ve Nasır gibi Afrikalı liderler, bu tür yaklaşımların iç içe geçtiği noktaları örneklemektedir.

[82]- Waters çok detaylı ve çok yerinde bir üslupla Bandung ve Bağlantısızlar Hareketi'nin, kendine ait sömürge mülkleri olan, ırk temelli bir göç politikası uygulayan ve yakın komşularının çoğu bu konferansa katılan Avustralya'yı nasıl endişelendirdiğini anlatır.

[83]- Buradaki tartışma büyük oranda, Çin'in bağlantısızlığa ve Afrika-Asya dayanışması konusuna müdahalesinin detaylı bir tarihini aktaran Shinde'den faydalanmaktadır. Shinde'nin belirttiği gibi, Çin "Afrika-Asya dayanışmasını emperyalizme karşı birleşik cephenin en önemli gücü olarak görmeye başlamıştı" (1978: 65); ancak Çin'in Afrika-Asya dayanışması fikri bağlantısız devletlerinkiyle tam olarak örtüşmüyordu.

[84]- Frederickson (1995) “siyah iktidar” teriminin geniş bir kitlenin dikkatini çekecek biçimde ilk defa 1954’te, Richard Wright’ın Nkrumah’nın milliyetçi hareketini incelemek üzere Gana’ya yaptığı geziyi anlattığı yazısının başlığında kullanıldığını belirtiyor.

[85]- “Toplumsal tahayyül” terimi, bu bölüm boyunca kullanılacağı şekliyle “sosyal bilinç” ya da “ideoloji” gibi kavramlarla ilişkilendirilen sınırlı anlamların ötesinde bir karşılığa sahiptir. Bu terim, imajlar ve temsillerden ziyade hayal gücü ile ilişkilendirilen güç ve iktidar öğelerini vurgular ve zaman, mekân ve disiplinlerin sınırlarıyla ilgili söylemlerle karmaşık bir bağlantıya sahiptir. “Toplumsal tahayyül” terimi özellikle siyaset felsefecileri ve sosyal bilimciler tarafından, Marksist “altyapı-üstyapı” ya da “üretici güçler-ideoloji” dikotomilerinde örneklenen teori-pratik ayrımının ötesine geçerek, insanların inanç ve pratiklerini yönlendiren belirgin sosyal kuvvetleri anlatmak için kullanılır. Bizim kullandığımız anlamıyla “toplumsal tahayyül”, en çok son dönem siyaset felsefecisi Cornelius Castoriadis’in (1987 [1975]) kullanımına yakınlık gösterir.

[86]- Sistem karşıtı olarak tanımlanabilecek İslami hareketlerin çok çeşitli görünümleri, Hıristiyanlıktan Hinduizme başka dinsel geleneklerde de yankı bulmuştu. Neoliberalizme karşı verilen çeşitli tepkiler şu şekilde tanımlanabilir: “köktenci” (bilinen metinlere aşırı bağlılık yoluyla bir dinsel öğretinin köklerine geri dönülmesi), “şeriatçı” (yenilenmiş bir kimliğin temeli ve bir ortak inançlar cemaatinde nasıl yaşanacağına dair bir rehber olarak dine olan ilginin yeniden canlandırılması) ve “radikal” (hâkim sosyal, siyasal ve ekonomik çevreyi dini inançlarla uyuşamaz olduğu için reddedilmesi ve bu hâkim şartları çeşitli yollarla radikal olarak değiştirme taahhüdü). Bkz. Choueri 1997.

[87]- ABD'deki grevlerin çoğunluğu (1968'de 2.560 civarında) kısa vadeliydi ve asli olarak işçilerin durumlarının iyileştirilmesini hedef alıyordu. Fransa'daki Confédération Général du Travail (CGT) 1968'deki büyük grevlerini Pompidou tarafından verilen tavizler sonucunda bitirdi. İşçilerin üretim araçlarını kontrol ettikleri günler, Avrupa'da 1968-1971 dolaylarında, Avrupa boyunca fabrikalarda ortaya çıkan özyönetim hareketlerinin son nefesini vermesiyle sona erdi. İtalya gibi ülkelerde anarşistler ve aşırı solun radikal grupları tarafından canlandırılan özyönetim ve "otonomi" hareketleri yaygındı; İngiltere, Fransa ve Batı Almanya'daki daha az sayıdaki fabrika temelli özyönetim deneyimleri ise, kimileri öğrenci hareketlerinden etkilenmiş olan Troçkistler ve Maoist gruplar tarafından yürütülüyordu. Ancak bu eğilim oldukça kısıtlıydı; komünist ve sosyalist parti çizgisi ile büyük işçi sendikalarının halkın hoşnutsuzluğu ve sosyal ayaklanmalar dalgası üzerinden nemalanmayı kısıtlamaya karar vermeleriyle yok oldu. Doğu Avrupa'daki tepkiler; özellikle Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan'daki engellenmiş reformist çabalar, bir sonraki onyılda Polonya'nın "Dayanışma" hareketi ile zirveye ulaşan yeni işçi örgütü biçimleri üzerinde büyük etki yarattı.

[88]- Sömürgelikten kurtuluş örneği, tarihsel gelişimi doğrusal bir şekilde ele alan yaklaşımın dünya sisteminin dönüştürücü süreçlerini anlamaya nasıl ket vuracağını açıkça gösteriyor. Sömürge dönemi mücadelelerine yalnızca sistem karşıtı hareketler olarak bakmak yetersizdir; bu tür hareketlerin sistemik potansiyellerini görmek de en az o kadar önemlidir. Bu yüzden, bağımsız üretim alanları yaratma süreci, devletlerarası sistemin dört başı mamur bir ortağı haline gelme süreciyle ve tüketim, yeni kimlikler, yeni etnisiteler ve yeni "serbest" pazarlar için alan yaratma süreciyle el ele ilerleyebilir.

[89]- Bu gelişme belki de yirminci yüzyıl kapitalizminin en önemli dönüşümlerinden birisidir. Bu dönüşüm, kapitalist değerlerin çeşitli kültürel dünyalara ve dünya sisteminin temelindeki değişik “maddi yaşam” alametlerine derinden işlemesi sürecine etkili bir şekilde katkıda bulunan arzu ve ihtiyaçları denetleme yöntemlerinin geçirdiği değişimlerden oluşur. Bunun başarılması da çeşitli yollar kullanılarak mümkün oldu, ilk akla gelen yollardan bazıları; maddi olmayan işgücünün artışı, “boş zamanın” metalaştırılması, insan arzu ve ihtiyacı üretimi ve yerelleştirilmiş sosyokültürel değer ve epistemolojilerin dönüşümü süreçlerinde –imgeler, anlamlar, iletişim ve bilgi akışları vs. yoluyla− kapitalist güçlerin hâkimiyetinin giderek artmasıdır.

*Counter Intelligence Program (Karşı İstihbarat Programı). FBI tarafından, 1956’dan itibaren muhalif siyasi örgütleri denetlemek ve devredışı bırakmak için örtülü ve genellikle yasadışı olarak yürütülmüş proje. (ç.n.)

[90]- Bu “sınıflar” bir anlamda “maddi yaşamın” farklı kumaşlarından dokunmuş ayrı alanları adlandırıyor – bu alanlar hâlâ kesişiyor ve buralarda “alım gücü”, her şeyin, insan yaşamının bile metalaştırıldığı bir dünyadaki sosyal ilişkilere hükmeden değer olarak sunuluyor. Bu tür farklılıklar mutlak olmamakla birlikte, sosyal ilişkilerdeki farklı bir maddi gelişimi ve entegre küresel bilgi, iletişim ve medya ağları ile bağlantılı bir sosyalleşmeyi garanti edecek kadar da somutlar. Bugünün yeni hareketleriyle ilgili belli başlı dört sınıf mevcut. Birincisi, oldukça az üretim etkinliğine dahil olan yeni bir küresel elit ortaya çıktı, eğer varsa, tüm üreticilikleri yönetsel ve organizasyona dayalı alanlarda. İkincisi, genellikle kredi yoluyla ve artan alım gücü yoluyla “temel ihtiyaçları” ve fazlasını edinmeyi sağlayan bir mesleğe dahil olmakla tanımlanan yeni bir profesyonel sınıf ortaya çıktı. Temel ihtiyaçlar merkez, çevre ve yarıçevrede farklılıklar gösteriyor. Profesyonel sınıfın ev eşyaları “tüketici özne”yi en iyi şekilde örnekler niteliktedir: Kablolu TV, elektronik eşyalar, internet, oyunlar, küçük aygıtlar vs. gibi nesneler, moda, tarz ve bilgiye erişim açısından ev için vazgeçilmez önemdedirler. Üçüncü sınıf, kendilerinin ve evlerinin temel gereksinimlerini düzenli olarak temin edemeyen, hükümetten ya da başka kaynaklardan gelecek desteğe ve yardıma muhtaç olan geçici işçilerden oluşuyor. Geçici işçilerin krediye, yani kazandıklarından fazla harcama imkânına, erişimleri yoktur ve harcanabilir gelirleri –eğer varsa– oldukça kısıtlıdır. Geçici işçiliği belirleyen şey düzensiz gelir ve sürekli işten çıkarılma korkusudur. Suça karışma, fuhuş, uyuşturucu satıcılığı ve diğer “mucizeler” (ör. piyangolar) “büyük oynayabilmenin” tek yoludur. Dördüncü bir grup ise “yeni köleler” olarak adlandırılabilir. Bu grup, seks ticareti, çok kötü çalışma koşullarına sahip işyerleri ve suça yönelik işler gibi etkenler tarafından zorla uzun dönemli istismara maruz bırakılan insanları kapsıyor. Buradaki kullanım işgücüne (kullanım değerine veya değişim değerine) değil, doğrudan zorlama (ör. kaçırma, satın alma vs.) veya dolaylı zorlama (baştan çıkarma, belirsiz bir borcu ödeme, kişinin kendisine veya başkalarına yönelik şiddet tehdidi) yoluyla insan-metaların (satılabilir bedenlerin) inşasına dayalıdır. Genellikle bu köleler mekânsal kısıtlamalara tabidirler ve herhangi bir “alım gücü”ne sahip değildirler. Evsizler, açlar, yiyecek ve hayatta kalmak için, barınabilmek için, kendilerinin ve evlerinin temel ihtiyaçlarını sağlayabilmek için her gün savaş vermek zorunda olanlar (özellikle de

çevre ve yarıçevre ülkelerdekiler) ve STÖ’lerden veya devletten yardım almayanlar da ayrıca “yeni köleler” olarak adlandırılabilir.

[91]- Patrick Bond, Against Global Apartheid kitabında bu meselede devrede olan gücü çizelge ile açıklar ve özgün bir şekilde kategorize eder (2001: 3 ve “Tablo 3: Küresel krize beş tepki”, 2001: 94-95). Aynı bölgeden, “örgütlü işçilerin ve Sol’un yorgun dogmalarının ideolojik kısıtlamalarından özgür” topluluk hareketlerini vurgulayan oldukça farklı bir yaklaşım için bkz. Ashwin Desai (2002: 139).

[92]- Kuşkusuz, özellikle siyasi partilerin açıkça katıldığı Dünya Sosyal Forumu dikkate alındığında, bu oldukça tartışmalı bir noktadır. Yakın dönemde iktidara gelmiş radikal hareketlerin muhafazakâr neoliberalizme doğru dönüşüm geçirmeleri, özellikle Güney Afrika'daki Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve Brezilya'daki PT (İşçi Partisi) örneklerinde görüldüğü gibi, bu tartışmaya ve devlet iktidarı ile radikal hareketler arasındaki mesafeye ışık tutmaya yaradı.

[93]- Sisteme dahil olma ve yerli hareketleri üzerine yeni çalışmalar yeni algılama biçimleri ve tarihsel kanıtlar sunuyorlar, örneğin bkz. Wilma Dunaway (1996), Thomas Hall (2001).

[94]- Tüm bu alanlarda dünya bölgeleri arasında, genellikle merkez odaklı ve milliyetçi algılardan kaçan ilişkilerin önemli olduğu kesin. Bu aynı zamanda dünya ekonomisinin çevre bölgesi boyunca yıkılmış devletler ve devlet oluşumu tartışmaları için de –ki bu tartışmalar merkez devlet oluşum süreçleriyle ilişkilendirilmelidir, aynı durum tüketimin kutuplaşması ile feminist hareket arasındaki ilişki için de geçerlidir− aynı derecede geçerli. Örnekler olarak, diğerlerinin yanı sıra bkz. Dickinson (1998), Friedman (1999), Bennholdt-Thomsen vd. (2001): ve Afrika devletleri için bkz. William G. Martin (2005a).

[95]- Örneğin bkz. Dickinson (1998), Dickinson ve Schaeffer (2001), ve Wallerstein (2002: 38–39) içerisindeki argümanlar.

[96]- Bunların hiçbiri, kuşkusuz, bugünün hareketlerinin ataerkillik ve ırksal farklılık konularında çatışmaya düşmedikleri anlamına gelmiyor − zaten bu durum Seattle'daki protestolarda ve Dünya Sosyal Forumu toplantılarında kendisini belli etti. Örneğin bkz. Hardt (2002), Elizabeth Martinez (2000), Mertes (2004), Notes from Nowhere (2003) ve Yuen vd. (2002).